

UNIVERZITA KARLOVA
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění

Petr Sládeček

Novorenesanční kostely
v Čechách a na Moravě

doktorská disertační práce

vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., Dr.h.c.

2015

Prohlašuji, že jsem doktorskou práci vypracoval samostatně a v seznamu pramenů a literatury jsem uvedl veškeré zdroje, které jsem použil. Zároveň prohlašuji, že jsem práci s tímto názvem nepředložil k obhajobě za účelem získání titulu na jiné univerzitě. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a vědecké účely.

V Praze

Tato práce vznikla za finanční podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze (GA UK č. 526612)

Petr SLÁDEČEK: Novorenesanční kostely v Čechách a na Moravě (doktorská disertační práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2015

anotace:

Cílem této práce je shromáždit informace o novorenesančních kostelech a pokusit se o jejich interpretaci v kontextu architektury 19. století. Novorenesanční styl byl ve druhé polovině 19. století ve střední Evropě značně rozšířen. Jeho velká četnost užití pro profánní stavby kontrastuje se situací v oblasti sakrální architektury. Kostely byly budovány převážně v novogotickém stylu. V menší míře byl užíván i novorománský styl. Za příčinu tohoto stavu jsou pokládány zdrženlivé postoje duchovenstva a některých architektů vůči renesančnímu stylu. V rodící se památkové péči vedl kult gotiky ke gotickému purismu, jemuž padly za oběť mnohé mladší části historických budov. Proto je, ve srovnání s novogotickými stavbami, množství novorenesančních kostelů výrazně menší. Novorenesanční styl se však od 80. let těšil velké oblibě v prostředí českých protestantských sborů, neboť byl pokládán za méně nákladný než styl novogotický. Novorenesanční sakrální architektura nebyla dosud systematictěji zkoumána. Výzkum se proto zaměřil především na nezpracované a nepublikované archivní materiály, které jsou roztroušeny v archivech mnoha institucí.

klíčová slova:

Sakrální architektura – neorenesance – 19. století – protestantismus – historismus

abstract:

The aim of this thesis is to systematically analyze the Neorenaissance churches and interpret them within the context of the nineteenth century architecture. During the second half of the nineteenth century in the central Europe the Neorenaissance style had become ubiquitous. However, its extensive use for secular buildings contrasts with the situation in the field of sacral architecture. New churches were designed mainly in the Neogothic style; the Neoromanesque style was also acceptable, though less frequent. Widespread reluctance towards the Renaissance, mainly among the clergy, but also among some architects, is considered to be the main reason. In monument preservation the cult of Gothic resulted in the Neogothic purism, to which usually fell victim any “ungothic” part of a historical building. Therefore, the number of Neorenaissance churches, compared to that of Neogothic, is significantly smaller. The Neo-Renaissance style, however enjoyed great popularity among Czech evangelical churches since the 1880's, mainly because it was considered to be less costly than the Gothic style. The Neorenaissance churches have not yet been systemically researched. Therefore, the research concentrates particularly on the archive materials that have not been published and are scattered around in many institutions.

Key words: Church architecture – Neorenaissance – 19th century – protestantism – historicism

rozsah práce: 575 272 znaků

Obsah

Poděkování.....	4
Úvod.....	5
1 Vymezení problematiky.....	5
2 Dosavadní stav poznání.....	6
3 Zdroje a metodika.....	7
Novorenesance a sakrální architektura.....	10
1 Gotika či klasika?.....	10
2 Novorenesance v sakrální architektuře v českých zemích.....	15
3 Kostel sv. Václava na Smíchově.....	19
4 Kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách.....	27
5 Katedrála Božského Spasitele v Moravské Ostravě.....	31
6 Česká novorenesance a kostel Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech.....	33
7 Skupina renesancizujících kostelů na Olomoucku.....	35
8 Od baroka k modernismu. Tendence kolem roku 1900.....	39
9 Novorenesance v kontextu české sakrální architektury.....	43
10 Renaissance – sloh českého protestantismu?.....	46
Evangelická architektura v Čechách a na Moravě do počátku 80. let 19. století.....	50
1 Toleranční a předemancipační období.....	50
2 První stavby období emancipace.....	52
3 Činnost architekta Schmoranze.....	56
Období 1881 – 1890.....	62
1 Kostel v Kloboukách u Brna.....	62
2 Počátky činnosti firmy Blecha.....	68
3 Kostel v Krabčicích.....	72
4 Modlitebna v Kutné Hoře.....	77
5 Článek Adolfa Novotného: „O stavbě evangelických kostelů“.....	83
Období 1890 – 1900.....	86
1 Stavba věže v Humpolci.....	86
2 Klasicizující bezvěžové modlitebny.....	91
3 Činnost Gottloba Albera.....	97
4 Činnost architekta Čeňka Kříčky.....	109

5 Kostel v Mělníku.....	120
6 Kostel v Rovečném.....	123
7 Kostel v Novém Městě na Moravě.....	130
Období 1900 – 1910.....	135
1 XV. seniorátní shromáždění reformovaného obvodu pražského v Mělníce.....	135
2 Stavba kostela v Přelouči.....	138
3 Kostel v Liptále.....	144
4 Modlitebna a sborový dům na Královských Vinohradech.....	148
5 Kostel v Přerově a nástup modernismu.....	150
6 Modernistické kostely českých sborů.....	155
7 Kostel v Třebíči.....	158
Závěr.....	167
Medailony osobností.....	171
Prameny a literatura.....	199
1 Články a odborné publikace.....	199
2 Noviny a tiskoviny.....	213
3 Archivní fondy v rámci archivní sítě ČR.....	216
4 Sborové archivy.....	220
5 Online Zdroje.....	222
6 Seznam zkratk.....	223
7 Seznam vyobrazení.....	225
Obrazová příloha.....	230

Poděkování

Za odborné konzultace děkuji prof. PhDr. Jiří Kuthanovi, DrSc., Dr. h. c.
Můj dík patří všem, kteří mi při mém bádání ochotně podali pomocnou ruku: zejména pracovníkům archivů a knihoven i farářům a sborovým pracovníkům.

Bez jejich pochopení a vstřícnosti by práce nemohla vzniknout.

Úvod

1 Vymezení problematiky

Práce se zabývá kostely, které byly budovány většinou v poslední čtvrtině 19. století. Jejich styl je většinou v literatuře charakterizován jako neo/novo/pseudorenesanční. Rovněž jsou označovány jako stavby novo/klasicistní, historizující, novobarokní nebo eklektické. V dobových popisech bývá jejich styl charakterizován jako „renaissance“, sloh „řecký“ či románský (často psáno „Románský“). Shrneme-li veškeré výše uvedené stylové charakteristiky, dospějeme k závěru, že se jedná o stavby, jejichž sloh je více či méně založen na recepci antiky. Nejlogičtější je označit styl těchto staveb jako „renesancizující“, což činí například Martin Horáček.

V sakrální architektuře 19. století převládaly „středověké“ styly. Novorenesance se jako „kostelní“ sloh těšila menší oblibě. Její užití bylo vzácné. Novorenesanční kostely nacházíme v českých zemích spíše ve venkovském prostředí. V době svého vzniku nebudily pozornost a současná přehledová literatura se jim věnuje jen okrajově (proto je pravděpodobné, že některé tyto stavby unikly autorově pozornosti). Jejich společným rysem je, že se svým utvářením v mnohém blíží starším barokním a klasicistním stavbám. K nejkvalitnějším ukázkám patří kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách, který společně navrhli Bedřich Münzberger a Antonín Baum.

Z dobové produkce se výrazněji vyčleňují dvě stavby, které primárně čerpají z raně křesťanských a raně renesančních vzorů. Kostel sv. Václava na Smíchově byl zbudován podle návrhu předního architekta Antonína Barvitia. Pozornosti a kladného hodnocení se mu dostalo i v přehledové literatuře. Méně příznivě je hodnocena katedrála Božského Spasitele v Moravské Ostravě, kterou navrhl arcibiskupský stavitel Gustav Meretta.

S katolickým prostředím kontrastuje situace v oblasti českojazyčných evangelických sborů (převážně helvetského vyznání), kde se novorenesanční styl stal v poslední čtvrtině 19. století takřka normou. Byly však využívány i formy novorománské. Po roce 1900 se stále výrazněji prosazoval „sloh moderní“ (secese).

V prostředí českých sborů měli iniciátoři jednotlivých stavebních podniků vzájemné osobní vazby. Běžným jevem bylo půjčování předlohových knih i projektů. Lze konstatovat, že právě v 80. letech 19. století se v prostředí českých reformovaných sborů helvetského vyznání ustálil prototyp evangelického kostela. Jednalo se o stavby

v novorenesančním stylu na obdélném půdoryse (zpravidla bez apsidy). V interiéru byly (nebo původně měly být) opatřeny emporami, k jejichž vynášení bylo užito železných či litinových sloupů. Budovali je osvědčení „evanjeličtí“ architekti a stavitelé. V Čechách měla největší význam činnost firma Blecha z pražského Karlína. Na Moravě působil stavitel Jan Šír z Nového Města. Trojici kostelů navrhl brněnský architekt Gottlob Alber. Na počátku 20. století pak několika moravským sborům poskytl své služby vídeňský Čech Josef Zlatohlávek.

Alternativou, ke které se uchylovaly některé menší sbory, byla stavba bezvěžové modlitebny. Tyto kostelíky v mnohém čerpaly z odkazu starších klasicistních staveb. Nej kvalitnější ukázkou je kostel v Kutné Hoře, který byl budován podle návrhu architekta Františka Buldry.

Z tehdejší produkce se vyčleňuje trojice staveb na centrálním půdoryse. Kostel v Libici nad Cidlinou zbuďoval podle vlastního projektu tamní rodák Čeněk Kříčka. Chrám v Novém Městě na Moravě byl budován podle projektu vídeňského architekta Hanse Glasera. Pozdní, ale významnou realizací je kostel v Přelouči, jehož architekt Rudolf Kříženecký se inspiroval americkými „auditorium plan churches“.

2 Dosavadní stav poznání

Architektura 19. století je, nebo do nedávné doby byla, málo atraktivním a vyhledávaným badatelským tématem. Je pravdou, že první články a odborné publikace byly napsány již v první čtvrtině 20. století. Problematice se už tehdy věnovali přeni uměnovědci (například Zdeněk Wirth). Jejich zájem se ale soustředil na nejdůležitější realizace, jako bylo pražské Národní divadlo. Příběh jeho architekta Josefa Zítka a umělců, kteří jej okrášlili, se stal součástí národního mýtu. Převážná část publikací věnovaných architektuře 19. století byla spíše přehledového charakteru. Tento trend pokračoval i v pozdějším období.

Oživení zájmu o architekturu 19. století a snahu o uplatnění nových přístupů je možné zaznamenat teprve ke konci 20. století. Práci zásadnějšího významu vzniklo ale jen několik. Jejich autory jsou Martin Horáček, Rostislav Švácha, Jindřich Vybíral, Taťána Petrasová a Pavel Zatloukal. Sakrální architektuře se dotyčné publikace věnují jen v rámci širších tematických celků, poskytují ale inspiraci a návod k uchopení tématu. Využitelnost soupisové literatury je limitovaná, neboť architektura 19. století není jejím hlavním předmětem zájmu. O to cennější je encyklopedie Pavla Vlčka, kde

lze dohledat informace i o méně známých architektech 19. století a jejich realizacích. Pro tuto práci má rovněž z hlediska příbuznosti tématu význam kniha Aleše Filipa *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*.

V případě kostelů evangelických, jimž je práce z větší části věnována, je stav poznání lepší. V evangelickém prostředí existuje kontinuální tradice vydání jubilejních sborníků, památníků a almanachů. Využitelnost těchto publikací limituje pouze skutečnost, že hlavním zájmem jejich autorů nebyla samotná architektura kostelů. Od počátku 20. století se evangelické architektuře věnoval Emil Edgar-Kratochvíl. Stavební produkci 19. století nepřiznával žádnou hodnotu a aspoň zpočátku pokládal za jediný vzor hodný následování modernistický kostel v Přerově od architekta Kuhlmana. Edgarovy aktivity budily ve své době značné kontroverze. Je překvapivé, že novodobá literatura tento fakt reflektuje jen do určité míry. K jeho textům je mnohdy přistupováno s malou dávkou obezřetnosti a jeho názory jsou nekriticky přebírány.

Zájem odborníků se až dosud soustředil na „hodnotnější“ modernistické chrámové stavby nebo na architekturu tolerančního období. Publikací, která tento selektivní přístup neuplatňuje, je nedávno vydaná *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska* Zdeňka R. Nešpora a Blanky Altové. Vedle této knihy, která je do určité míry přehledového a kompilačního charakteru, mají pro poznání evangelické architektury 19. století zásadní význam články Marty Procházkové, ačkoliv jsou primárně věnovány architektuře tolerančního období. Tím v podstatě výčet dosud vydaných relevantních prací končí.

3 Zdroje a metodika

Vzhledem k výše nastíněnému, vcelku limitovanému stavu poznání bylo nutné věnovat pozornost především dosud nepublikovaným archivním pramenům. Práce s dokumenty, které dosavadní literatura nereflektovala, nese rizika jejich mylné interpretace. Dostupnost těchto archiválií bývá omezená a překážkou při nalezení vyváženého přístupu ke zkoumané látce je i rozdílný stav jejich dochování.

K budování některých chrámů se dochovalo značné (v některých případech i enormní) množství archivních materiálů nejrůznější povahy (pamětní knihy, kroniky, úřední korespondence, protokoly zasedání obecních výborů, kostelních konkurenčních výborů, případně staršovstva, stavební deníky, smlouvy, rozpočty, povolení). Některé

stavby tak lze sledovat doslova den po dni. V záznamech je dohledatelná takřka každá, sebebezvýznamnější položka – s mírnou nadsázkou každý hřebík. Proto musel být uplatňován selektivní přístup. Zájem se soustředil především na vlastní architekturu staveb. Prioritou bylo rozkrýt motivaci stavebníků pro příklon k určitému stavebnímu typu a slohu. Otázky spojené se zvony, varhany a vnitřním vybavením musely být ponechány stranou zájmu.

Ne vždy ale může badatel zasednou k tak bohatě prostřenému stolu. Často je dohledatelné minimum archivních materiálů (což ale nevyklučuje jejich samotnou existenci). Ty bývají někdy ze své podstaty špatně využitelné (torzovitě dochované a špatně čitelné). Případně se jedná jen o zlomkovité záznamy ryze úřední povahy, které pro poznání vlastní architektury staveb takřka nemají význam. Problém se týká především někdejších německých jazykových oblastí. Příčiny tohoto stavu ale často sahají už před období „divokých“ čtyřicátých let 20. století.

Rozsáhlé fondy zanechaly ústřední instituce, zejména pražské místodržitelství a jednotlivá okresní hejtmanství, do jejichž kompetence spadalo posuzování nově budovaných staveb. Od využití těchto rozsáhlých, málo zpracovaných a zmapovaných fondů bylo vesměs upuštěno. Byla využita především registratura moravského superintendenta Císaře a jiné materiály, které jsou deponovány v pražském Ústředním archivu Českobratrské církve evangelické.

Tam, kde se nepodařilo dohledat archivní materiály, byly jediným zdrojem dobové tiskoviny. Tyto můžeme rozdělit do několika kategorií. V první řadě se jedná o denní tisk (ať již místní nebo s celozemskou působností). V tisku lze v některých případech dohledat vypsání ofertní (nabídková) řízení, případně popisy nově dokončených staveb. Popisy jsou zajímavé především z hlediska tehdejšího vnímání „stylu“ a „slohu“ jednotlivých staveb. Z tehdejších odborných časopisů byly využity především ty, které mají vztah k českému prostředí. Šlo o domácí produkci a výpravnější vídeňské časopisy *Der Architekt* a *Allgemeine Bauzeitung*.

Využity byly i časopisy církevní. Pro katolické prostředí to byl zejména badatelsky poměrně často vytěžovaný časopis *Method*. Velké množství časopisů vznikalo v 19. století v evangelickém prostředí. Opět s nadsázkou lze říci, že snad každý ambicióznější evangelický farář nějakou dobu vydával či redigoval vlastní časopis

(nebo do některého přispíval). Základní orientaci v tehdejší rozsáhlé časopisecké produkci a odkazy na některé články (zpravidla publikované u příležitosti dokončení jednotlivých kostelů) poskytne již vzpomínaná encyklopedie evangelických kostelů. Dominantní tématem na stránkách evangelických tiskovin byly ale otázky náboženské a politické. Pojednání věnovaná výhradně architektuře byla vzácností. Jejich zdrojem je především almanach evangelického kalendáře Orloj, který každoročně přinášel vyobrazení a výčet nově dokončených církevních budov.

Z těchto zdrojů se autor pokusil vytvořit co nejvěrnější obraz tehdejší doby a světa, ve kterém se pohybovali stavebníci i objednavatelé. „Mozaika“, která vznikla poskládáním těchto „střípků“ materiálů nejrůznější povahy, ještě zdaleka není úplná. Lze v ní však aspoň zahlédnout odlesk tehdejší každodenní reality a rutiny. Ta byla mnohdy vzdálena kabinetům soudobých učenců. Základ pro nové uměleckohistorické koncepce a metodické postupy proto tato práce nemůže poskytnout. K rozšíření stavu dosud limitovaného stavu poznání však přispět může.

Novorenesance a sakrální architektura

1 Gotika či klasika?¹

Ráz slohu renaissančního jest podobně jako všechno římské umění naskrze světský, a je to hlavně za tou příčinou, že v 15. a 16. století především na dvorech bohatých knížat a pánů umění pěstováno a vzdělávání váženo i chtěno bylo; jako dříve vládla církevní ... Z této příčiny postrádá renaissance všeho náboženského základu a hodí se méně ke stavbám církevním, jako spíše k palácům a světským stavbám vůbec.²

Pod pojmem kostel si patrně většina z nás představí gotickou stavbu, katedrálu – ideu, kterou vystihuje slavný Schinkelův obraz *Dóm nad městem*.³ Naši předkové smýšleli podobně. Když se v 16. století v Zápálí prosadila renesance, byla gotika stále pokládána za nejvhodnější „kostelní sloh“ – bez ohledu na národnost a vyznání stavebníka. Gotiku si přivlastňovali katolíci i protestanti.⁴ Tehdy budované kostely vycházely ze středověkých zdrojů. Renesanční sloh se projevoval spíše v detailech – portálech, římsách a štítech. Za první renesanční volně stojící kostely na sever od Alp jsou pokládány bratrské sbory v Brandýse nad Labem a Mladé Boleslavi ze 40. let 16. století.⁵ I vyznění těchto staveb, inspirovaných zřejmě raně křesťanskou architekturou, je ale výrazně romanizující⁶ a do jisté míry stále poplatné středověkým vzorům. Středověké vlivy se uplatnily i Griesbeckovského kostela sv. Petra a Pavla v Královicích. Průčelí této stavby z přelomu 70 a 80. let 16. století bylo patrně inspirováno Albertiho italskými stavbami. Boční fasády však mají „gotická“ okna s lomenými oblouky.

První stavby zcela prosté gotických reminiscencí – luterský kostel na Malé Straně a katolický mariánský kostel ve Staré Boleslavi – vznikly až v první čtvrtině 17. století. Pro jejich italského architekta, patrně Giovanni Maria Filippiho, nebyly už goticismy nezbytným atributem sakrální architektury jako pro obyvatele Zápálí.⁷ Sloh založený na

1 Název kapitoly je odkazem ke knize Rudolfa Wittkowera. Viz: WITTKOWER, 1974. Srov. ŠVÁCHA 1993, 291–301

2 NIKLAS/ŠANDA, 1865, 86

3 Dom über einer Stadt, München, Neue Pinakotek, 1813

4 Ferdinand I. a B. Wohlmut viděli v gotice „kostelní umění“. I kaple renesančních zámků byly na úkor stylové jednoty budovány v gotickém slohu. Negotický návrh kostela pro Neuburg nad Dunajem od Josefa Heintze označili tamní Luteráni na počátku 17. století za „italský a katolický“. ZIMMER 1971, 34, 117. VLČEK, 245–262

5 KRČÁLOVÁ 1989, 54. MERTEN 1985, 168–195

6 VLČEK 2004, 73. TŮMOVÁ 2014, 159–166

7 VLČEK 2010, 259

recepti antiky se v Čechách plně prosadil až s nástupem protireformace ve své „poklasické fázi“⁸ a přetrval v sakrální architektuře po následující dvě staletí; ať již jako baroko, či klasicismus.

Situace se opakovala kolem poloviny 19. století – s nástupem historismu. Dobovou terminologií *renaissanční* sloh tehdy zažil vskutku znovuzrození. Obohacený o poznatky získané studiem staveb přímo v kolébce renesance – v Itálii – se stal normou pro obytné domy i pro chrámy věd a umění – muzea, galerie, divadla. Ve sféře sakrální architektury však převládaly styly založené na recepti středověku, zejména gotika. Ta se stala předmětem vědeckého zájmu i zbožňování. Její kult ovlivnil i vývoj tehdy se rodící památkové péče. Regotizovány byly někdy i stavby, které už s gotikou mnoho společného neměly a v boji za gotiku gotičtější byly v intencích památkového purismu směle a bez výčitek obětovány veškeré mladší doplňky, zvláště pak ty v opovrhovaném slohou „copovém“ – barokním.

Pomyslné vymezení „sfér vlivu“ mezi středověké „kostelní“ slohy a styly „profánní“, založené na recepti antiky ilustrují názory Bernharda Gruebera, který se v závěru 60. let 19. století odvolával na náboženský „cit“. Pro stavby chrámové žádal středověké slohy (nikoliv nezbytně gotiku). Pro „ústavy všeobecně prospěšné“: školy, úřady, nemocnice a divadla pak „jednoduchý a vytříbený sloh antický“ či renesanční.⁹ V 80. letech pak bylo užití gotiky pro profánní stavbu – vídeňskou radnici – pokládáno za výraz nemoderních reakčních idejí.¹⁰ Silně obeslaného konkurzu se zúčastnil i pražský architekt Ignác Ullmann a obdržel třetí cenu 1000 zlatých. Jury, v níž zasedli Semper, Feistel, Hansen, Hase a Romanko, vybrala gotický projekt Friedricha von Schmidta, což v určitých kruzích vzbudilo nevoli:

Obec umělecká dožadovala se nového konkursu, ovšem že stejně marně, jako protestovala proti slohu projektované budovy. Perioda moderní gotiky náležela již minulosti, jsouc stanoviskem překonaným. Nanejvýš, že by se byli smířili s gotikou při stavbě kostela, že by však mohla se stavěti monumentální budova světská v tomto středověkém stylu, přičilo se veškerým uměleckým názorům.¹¹

Naproti tomu známe z německého prostředí případy, kdy byly z ideologických důvodů odmítnuty „negotické“ projekty kostelů. Nejen v německých zemích byl idealizovaný

8 WAGNER 1953, 239

9 Cit. podle HORÁČEK 2012, 57

10 SROV. MORAVÁNSZKY 1988, 48

11 Z Vídně. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů XVIII*, 1883, č. 2, 127–130, zde 127

středověk vnímán jako útočiště před chaosem moderní doby; krvavými revolucemi, sociálními nepokoji a industrializací. Posloužil i zcela aktuálním politickým idejím. Dostavba gotické katedrály v Kolíně nad Rýnem tak byla vnímána jako symbol vítězství nad cizím napoleonským útlakem,¹² reprezentovaným „pohanským“ novoklasicismem, a sjednocení německého národa.¹³

Právě odpor z okruhu novodobých stavitelů katedrály zapříčinil odmítnutí projektu protestantského kostela sv. Mikuláše v Hamburku, který vytvořil titán historismu Gottfried Semper. Novostavba měla nahradit městský chrám sv. Mikuláše. Gotická cihlová stavba ze 14. století byla v květnu 1842 zničena při gigantickém požáru města. Po úvahách, zda by se věž a základy stavby, které požár přečkaly, nedaly využít v novostavbě, bylo rozhodnuto o kompletní demolici vyhořelého kostela.

Architektonická soutěž, vyhlášená v květnu 1844, byla silně obeslána. Jasným favoritem byl projekt Gottfrieda Sempera v „byzantsko-románském“ slohu či, výstižněji řečeno, rundbogenstilu.¹⁴ Semperově projektu, koncipovanému obdobně jako raně křesťanské centrály i stavby německého protestantského baroka, jako byl Frauenkirche v Drážďanech, bylo přisouzeno první místo. Vzápětí se ale vyrojily „progotické“ pamflety. Na nátlak veřejnosti projekty znovu posoudili Ernst Zwirner a Sulpiz Boisseree. Tito zanícení goticisté, kteří participovali na dostavbě kolínské katedrály, přičkli vítězství gotickému projektu angličana Gilberta Scotta.¹⁵

Jednoznačné přijetí gotiky v protestantském prostředí znesnadňovalo její spojení s katolicismem. Již Heinrich Heine vnímal torzo rozestavěné kolínské katedrály jako Bastilu, pomník síly německého národa, který se dokázal vzepřít moci papežského Říma. S katolicismem spojoval gotiku i Gottfried Semper. Sílicí novogotické hnutí

12 Známy je obdiv ke gotice, který choval François René Chateaubriand, i výrok Augusta Reichenspergera, uveřejněný v jeho knize *Die christlich-germanische Bukunst*, vydané v Tervíru roku 1845: „*Wir müssen jeden Pseudo-kalsicismus verwerfen und uns unserer wahrhatiegen, glorreichen und übelieferten nationalen Baukunst zuwendenden.*“ cit. Podle MIGNOT 1994b, 65

13 MILDE 1981, 108

14 Rundbogenstil (též styl arkádový, či obloukový) byl (nejen ve sféře sakrální architektury) pěstován zejména v letech 1840–1860 především v Mnichově a Berlíně – dosavadních střediscích klasicismu. Teorii rundbogenstilu jako první postuloval Heinrich Hübsch v knize *In welchem Style sollen wir bauen*, vydané roku 1828. Stylová východiska rundbogenstilu byla rozmanitá; italské raně renesančních, raně křesťanské stavby spolu s německým románským stavbami. Několik příkladů užití rundbogenstilu známe ze severních Čech (Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mariánských Lázních, Johann Gottfried Gutensohn, 1843–1850, protestantský Mírový kostel sv. Bartoloměje v Teplicích, Friedrich August Stüller a Ludwig Persius, 1861–1864, 1881–1882).

15 EGGLE 1848, 123–127. FRITSCH 1893, 221–229. FRÖHLICH 1974, 48. MILDE 1981, 188–191. MALLGRAVE 1996, 137–149. LEWIS, 1993, 99–110

dokonce pokládal za důsledek kryptokatolické propagandy.¹⁶ Když hájil svůj negotický projekt kostela sv. Mikuláše, odvolával se na spis *Die Basiliken des christlichen Roms*. Jako nejvhodnější vzory pro protestantské kostely doporučoval předgotické a raně křesťanské stavby.¹⁷ Autor knihy Christian Karl Josias von Bunsen působil jako velvyslanec Pruska ve Vatikánu. Měl styky s Anglií a byl osobním přítelem pruského krále Friedricha Wilhelma IV. Ačkoliv pruský král podporoval dostavbu kolínské katedrály, měl osobně blíže k italským raně křesťanským vzorům a kostely vzniklé z jeho iniciativy byly často „kopiemi“ italských staveb.

Vnímání „vhodnosti“ jednotlivých stylů pro sakrální stavby v podunajské monarchii ilustruje dobře známá kauza ze 40. let, spojená s významnou vídeňskou stavbou – katolickým kostelem ve Vídni-Alterchenfeldu [8] v osmém vídeňském obvodu. Autor původního návrhu, Paul Sprenger, upřednostnil úsporný klasicismus: „římský (jezuitský) styl“. Důvodem bylo, že stavba, včleněna do uliční fronty se neměla výrazněji uplatňovat. V dubnu 1848 se ale proti cizímu „německému renesančnímu stylu“ postavil mladý švýcarský architekt Georg Müller a dosáhl vyhlášení soutěže – první v dějinách novodobé rakouské architektury – ve které následně zvítězil jeho projekt.¹⁸ Po předčasné smrti mladého architekta musel stavbu dokončit Franz Sitte.¹⁹ Přes deklarované nacionální hledisko je podoba altlerchenfeldského kostela v mnohém inspirována lombardskými románskými stavbami.²⁰ Kostel, jehož vnitřní výzdoba byla provedená podle návrhu Josefa Führicha,²¹ měl význam jako vzor i pro některé obdobné podniky v podunajské monarchii.²²

16 SEMPER 1884, 461

17 GOLLWITZER 1979, 9. ZGÓRNIK 1987, 83. HERMANN 1984, 258

18 Führich byl přítelem pražského architekta Antonína Barvitiya, o němž bude ještě řeč, jak dokládá i jeho nekrolog, uveřejněný v časopise *Method*: „*Když nás Barvitiyus, důvěrný přítel zvěčnělého, před krátkou dobou od něho z Vídně se vrátil, vypravoval s bolestí, že na následcích rány [smrti milované manželky] mistr veliký chřadne. Již dochřadnul.*“ Cit. Ferdinand J. LEHNER: Josef Führich (nekrolog). In: *Method* II, 1876, č. 3, 20. 3., 30

19 HORÁČEK 2001, 219

20 WAGNER-RIEGER, 1970, 107–108. GOLLWITZER, 1979, 6

21 Celková cena stavby byla 748 630 zl. 59 ½ kr. / Většinu uhradil náboženský fond. Asi desetinu obec. / Z této sumy si zednická práce vyžádala 196 239 zl. 35 ½ Kr./ Kamenická práce 53 819 zl. 33 kr. / Kamenická práce na oltářích 28 683 zl. 88 kr./ Sochařská práce 29 786 zl. 16 ½ kr./ Fresková výmalba 100 910 zl. 75 kr. (z toho Führich 27 020 zl. Kupelweiser 21 063 zl. 75 kr.)/ Ornamentální malba 22 681 zl. 90 kr. / Stolařská práce 24 779 zl. 82 kr./ Hodiny 19 760 zl. 91 1/2 kr. / Varhany 21 160 zl. Viz: RIEGER 1911, 24

22 Celkové koncepci Altlerchenfeldského kostela se blíží nedaleký kostel sv. Františka Serafinského (Viedeň-Breitenfeld, 8 obvod) z let 1894–1898, jehož interiér je ale ve stylu rané renesance. Vnitřní výmalba měla být i vzorem pro neprovedenou výzdobu pražské katedrály. Podobnosti s vídeňskou stavbou vykazuje i kostel od Miklóse Ybla ve městě Fót v Maďarsku. Viz: PETRASOVÁ/KOSTÍLKOVÁ 1999, 76. MORAVÁNSZKY 1988, 39

Jaké ohlasy měly velkolepé zahraniční stavební podniky v Čechách (včetně nazírání přednosti jednotlivých stavebních slohů), ilustruje úryvek z článku, který byl roku 1877 publikován v časopise *Method* u příležitosti vysvěcení kostela sv. Alžběty Durynské v Teplicích-Šanově. Stavbu ve stylu cihlové gotiky vyprojektoval architekt vídeňského votivního kostela Heinrich von Ferstel. Posledně zmiňovaná věta o značných výlohách spojených s gotickým slohem dává tušit, že podstatnou závadou gotiky jako slohu chrámových staveb – jakkoliv šlo o všeobecně přijímaný „kostelní“ sloh – byla její řemeslná a finanční náročnost.²³

Nedá se upříti, že, přirovnáme-li nynější náš věk v příčině církevního stavitelství k minulému století, honositi se můžeme velkým pokrokem. Duch nový, jenž popudem tak zvané romantické školy zavanul ve všech oborech umění, dotkl se měrou nejutěšenější i katolického stavitelství chrámového. Objevily se slohy církevní v úplné a čiré své kráse a důstojnosti; seznáno s úplným vědomím, že v jeden sloh určený pro nějakou stavbu, nesmějí se míchat slohy cizorodé ... nemůže se nyní státi již, aby se do budov ve svém původu čirě gothických přičleňovaly ozdůbky neb oltáře slohu renaissančního, jak minulé století v takovémto uměleckém barbarství tak zhusta se vyznamenávalo. Dva povýtečné směry lze stopovat v nynějším stavitelství. Buď se navraceno v základ hlubších studií k jednoduchým formám antickým, jmenovitě řeckým, a podle nich zřízena stavba mnoha výtečných budov nynějších. Na dráhu tuto nastoupil Schinkel v Berlíně (umřel 1841), v nižto pokračovali Leo Klenze v Mnichově a četní nástupci jejich. Následkem romantické literatury vnikl duch našich vrstevců v neprávě kacéřovaný druhdy středověk, seznav, že jmenovitě na chrámy přísluší se buď romanský neb gothický sloh, ježto antické slohy stavitelské nemohou slušně napodobiti bohatou symboliku křesťanských názorův. Pro sloh romanský rozhodli se Gartner v Mnichově, Lassaulx v Bonne a Hübsch v Karlsruhe; gothický sloh našel šťastně a zručně pěstitele ve Zwirnerovi, který nyní řídí stavbu chrámu páně v Kolíně nad Rýnem, pak v Heidehoddovi, Schmidovi aj. I Vídeň chová nyní v lůně svém statečné stavitele; profesor Ferstel, vyznačiv se vystavěním četných budov, jmenovitě votivního chrámu ve Vídni, pěstuje sloh gothický, Friedrich Schmidt vede opravu dómu Svatoštěpánského, kdežto Theofil Hansen oslavil se provedením ušlechtilých architektonických podětí ve slohu renaissančním. Sloh gothický nejvíce se zamlouvá myslí zbožné k vyšším nebeským zaletajícím. Jest zároveň ve vyvedení obtížnější a s většími výlohami spojen.²⁴

23 Srov: VYBÍRAL 1999, 88

24 Karel ŠMÍDEK: Nový gothický chrám v Šanově u Českých Teplíc. In: *Method* III, 1877, č. 9, 20. 9, 95–101, 98–99

2 Novorenesance v sakrální architektuře v českých zemích

Slohy středověké vyvinuly se z chrámu křesťanského. Renaissance sloužila Bohu i světu – rovnoprávně. Dvěma pánům rovnoprávně sloužiti životem jest – nemožno, uměním – nesnadno.²⁵

Stylová debata v českém prostředí nebyla tak rozvinutá jako v zahraničí. Hlubší ideologické příčiny pro příklon k tomu či onomu slohu se hledají obtížněji. Pražská provinciální synoda roku 1860 ohledně stylu kostelů stanovovala: „*Sloh stavební může býti rozmanitý, podle uznání biskupova budiž zvolen takový, jenž k vyznačení tajemství naší víry se hodí a s uměním i životem církevním se srovnává.*“²⁶ V prvním ročníku časopisu *Method*, kde byla uvedená nařízení roku 1875 otištěna, byl publikován i obsáhlý článek, který rozhodně naznačoval, že oním slohem je gotika: „*Chrám gotický však jest i symbolicky obrazem ráje, neb nástinem stavu dokonalosti*“.²⁷

V českém prostředí bylo možno zaznamenat i názory, že renesance je slohem „pohanským“.²⁸ Aspoň části šlechtických patronů a katolického kléru nemusel být *renaissanční* sloh sympatický i jako symbol liberálních hodnot nové doby.²⁹ Argumenty odpůrců renesančního stylu shrnul a svou útlou knihou se pokusil vyvrátit Jan Křtitel Graus. Katolický farář, působící ve Štýrském Hradci, byl jedním ze zastánců renesance v katolickém táboře. Vedle povinností duchovního se věnoval i památkové péči. Od roku 1875 vedl časopis *Der Kirchenschumck*, na jehož stránkách vydal i svou studii *Die*

25 Ferdinand J. LEHNER: Renaissance. Poznámky obecné. In: *Method* VIII., 1882, č. 8, 30. 8., 88

26 O stavbách a náčiní chrámu Páně dle nařízení synody provinciální Pražské od roku 1860. In: *Method. Příloha k „Čechu,“ věnovaná zájmům umění křesťanského* I, 1875, č. 5, s. 17: Kostel měl stát na místě vyvýšeném, nebo aspoň vynikajícím, jako volně stojící stavba daleko od „domů hlučných neb méně slušných“. Příbytek duchovního a kostelníka nesmí chrám zakrývat. Kostel má pojmut i lid přespolní – při slavnostech. Stavební místo má umožňovat jeho případné rozšíření. Půdorys měl být, pokud možno, ve tvaru kříže. Vyžadována kvalitní sochařská výzdoba průčelí (ne od nezkušených nebo zlomyslných umělců). Průčelí mělo být chrámovou bránou nebeskou zvoucí k návštěvě. Trojí vchod – mužové a ženy – tajemství svaté trojice. Počet schodů u presbyteria tři (Nejsv. Trojice) nebo pět (5 ran Kristových) nebo sedm (7 svěcení, svatosti). Trvanlivá střecha měla být (v souladu s požadavkem K Boromejského) „žest'ová“ nebo aspoň břidlicová. Kvalitně provedená, aby nezatékalo. Na dlažbě žádné obrazy svatých nebo kříže.

27 Symbolický a technický princip slohu gotického. In: *Method. Příloha k „Čechu,“ věnovaná zájmům umění křesťanského* I, 1875, č. 1, s. 2–5, zde 3: Autor citovaného článku zastával stanovisko o rostlinném původu gotiky (odvolával se na Dr. K. Schimperera, Dr. K. Amerlinga, Metzgera a Hoffstadta) „*Na jednotlivých částech gotiky rozeznáváme formy podobné hatím a jiné podobné rostlinám ... Není podobnost rostlin gotických tedy pouze naturální neb povrchně optická (jak v renaissančních groteskách), ale spíše podstatná a vztahuje se i na jiné části stavby, jež povrchní podobnost rostlin ani nemají. Zákon gotický jest totiž svou geometrickou stránkou spřízněn s morfologickým jejich zákonem ...*“

28 Např. [Ferdinand Josef LEHNER]: Přátelům křesťanského umění. In: *Method* I, 1875, č. 1, 1–3. též HORÁČEK 2012, 43

29 Například hrabě Jindřich Jaroslav Clam-Martinič odmítl návrh kostela v Kvílicích ve stylu vlašské renesance od Achilla Wolfa. Viz: PODLAHA 1913, 87

katholische Kirche und die Renaissance. Zpochybňoval názor, že gotika je jediným křesťanským uměním, zatímco renesance je odporným pohanským pauměním. Připomněl význam antické tradice, ke které se ani zbožňovaný středověk neobracel zády a již křesťanství za mnohé vděčí.³⁰ Renesanční lidé nebyli pohané – a náměty tehdejších obrazů je nutno vnímat v alegorickém smyslu. Proti výtkám, že renesance je slohem protestantismu, uvedl, že luterství se zrodilo na severu – pod klenbami gotických chrámů a sám Luther hleděl na některé aspekty humanistické vzdělanosti s nedůvěrou. Graus vedl korespondenci s Antonínem Barvitiem,³¹ jehož prostřednictvím se jeho spisy dostaly do knihovny Uměleckoprůmyslového muzea v Praze. Zůstává však otázkou, jaký dopad mohly mít názory Grause a jemu podobných v českém prostředí. Je však pravdou, že zhruba od 70. let lze na území Čech zaznamenat mírný kvantitativní nárůst sakrálních staveb založených na recepci antiky. Přičemž nelze jednoznačně stanovit hranici mezi doznívajícím (novo)klasicismem a moderní novorenesancí. Pro podunajskou monarchii je nejpříhodnějším rok 1860.³² Už před tímto datem ale vznikaly stavby, které je možno označit jako novorenesanční. Omezíme-li se na oblast sakrální architektury, má znaky (novo)renesance například kostel sv. Jana Nepomuckého [1] ve druhém vídeňském obvodu (Leopoldstadt) z let 1841–1846. Vídeňský kostel navrhl Carl Rösner (Roesner), mimo jiné projektant kostela sv. Cyrila a Metoděje v Praze-Karlíně.

V Čechách nacházíme renesancizující kostely a kostelíky především v menších městech a na venkově. Nešlo o prestižní stavby, které by v době svého vzniku budily zvláštní pozornost. Nebyly předmětem interpretací, teoretických úvah nebo vyhrocených tiskových polemik.³³ Jejich sloh, který málokdy odpovídal pomyslné čisté, přísné (přesné) renesanci, charakterizovali současníci rozličně: jako renaissanční, řecký, vlašskou renesanci a – překvapivě často – i jako románský [často psáno jako „Románský“]. V současné literatuře jejich stylové zařazení kolísá mezi pseudo/novorenesancí, novobarokem, novoklasicismem a eklekticismem. Při bližším zkoumání zjistíme, že i když se stavitelé těchto kostelů nechali v řešení detailů ovlivnit moderní novorenesancí, poučenou přímou znalostí vzorů na Apeninském poloostrově,

30 EDGAR 1921, 98

31 AHMP, f. Barvitiu A. V, sign.: 1188, korespondence z let 1886 – 1887. SROV. WIRTH 1931, 306

32 SROV. HORÁČEK 2012, 27–28

33 SROV. HORÁČEK 2013a, 191–192. Konstatuje převládající maloměstský charakter české architektury, která stála: „Nohama na zemi“

vycházeli spíše z domácích vzorů. Šlo tedy spíše o pokračování dřívějšího klasicizujícího proudu. Přežívání starší vývojové vrstvy – podobný jev jako domácí selské baroko nebo „gothic survival“ v Angli. Ostatně klasicistně-renesanční styl byl až do 20. století i slohem venkovských kaplí a kapliček. Příkladem je kostelík Božského srdce Páně v Březině u Jičína [22]. Na počátku 20. století jej nechal postavit zbožný rolník Jan Obst, který si vedle kaple dal zřídit i rodinnou hrobku, v níž byl pochován. Drobná stavbička připomíná svým utvářením prosté barokní kostelíky a její novodobý původ prozrazuje jen provedení některých detailů.³⁴

V klasicistní formách, avšak s některými renesančními prvky, byl v letech 1814–1827 zbudován kostel sv. Petra a Pavla v Dolních Chvatlinách.³⁵ Za stavbu v klasicistně/renesančních formách je možno označit i kostel sv. Václava a Leopolda v areálu hřebčína v Kladrubech [1].³⁶ Stavba byla provedená v letech 1857–1859 královským polírem Jakubem Talířem³⁷ na místě staršího objektu: „Kostel byl vystavěn ve stylu raného historismu, využívajícího neorenesanční formy a prvky se silnými pozdně klasicistními relikty v utváření dispozice.“³⁸

Kostel sv. Mikuláše v Aši, budoval v letech 1867–1872³⁹ stavitel Karl Wiedermann.⁴⁰ Navzdory užití antikuzujícího článkování a tvarosloví se celkovým utvářením a proporcemi zásadně neodlišoval od podobných staveb budovaných ve „středověkých“ stylech. Na počátku 80. let byl popsán jako stavba ve stylu románském:

„Velebný tento stánek Boží maje podobu kříže vystavěn jest ve slohu Románském [sic!] ... o jedné lodi a třech oltářích. Nad povýšeným vchodem vypíná se věž ... nitro chrámu překvapuje a dojíká pozorovatele svou jednoduchou úpravou a čistotou.“⁴¹

34 SOKA Jičín, f. AO Březina. Pamětní kniha obce Březina, rok 1910, fol. 3

35 PODLAHA 1913, 22

36 SOA v Zámrsku, f. Národní hřebčín Kladruby nad Labem (1717–2003), inv. č. 2339–2368, č. mapy 74–104.

37 KROULÍK/KUČOVÁ/HOŘÍN 2011, 111

38 Tamtéž 33

39 Lokales. In: *Wochenblatt für Asch und Umgegend* IV, 1867, Nr. 35, 31. 8, s. 279. Lokales. In: *Gemeinde Zeitung für Asch und Umgegend* V (IX), 1872, Nr. 39, 26. 9, Nr. 40, 3. 10. Základní kámen byl položen 27. srpna 1867 a dokončený chrám byl posvěcen 24. 9. 1872 kardinálem Schwarzenberkem.

40 Wiedermann se neúspěšně ucházel o stavbu školy v Aši, budoval ruský kostel ve Františkových lázních a zřejmě v březnu 1876 zakoupil za 41 000 zl. dům „zum Grünen Baum“ v Kirchengasse ve Františkových lázních. Viz: *Egerer Zeitung* XXX, č. 23, 1876, 18. 3., 2. *Egerer Zeitung* XXXI, 1877, 27. 7., nepag.

41 Katolická fara v Aši. In: *Blahozvěst* XXXII, 1882, č. 27, 25. 9. 424–425

Jako „*budova imposantní slohu romanského anebo raději řekněme [tak zvaně] řeckého*“⁴² byl označen i kostel sv. Petra a Pavla v Dolních Kounicích [3], stavěný na přelomu 80. a 70. let 19. století podle projektu stavitele Franze Strnada. Přípravy ke stavbě kounického kostela trvaly přes deset let. V průběhu 60. a 70. let vytvořil architekt Franz Schleps několik projektových variant a rozpočtů pro zbudování nového farního kostela pro 2000 duší v novorománském stylu a úpravu filiální kaple sv. Barbory. Jeden ze Schlepsových projektů, koncipovaný v elementárních románských formách a datovaný 19. srpna 1873, se stal základem pro finální projekt místního stavitele Franze Strnada, datovaný 4. srpna 1877. Stavbu kostela provedl stavitel Josef Jelínek ze Židlochovic (Seelowitz) za 69 665 zlatých.⁴³

Ze závěru 70. let 19. století pochází novorenesanční kostelík sv. Martina v Nížebohách [4]. Projekt objednal budyňský děkan Jan Karel Rojek u Akademie křesťanské. Vypracoval jej významný pražský architekt Antonín Barvitijs.⁴⁴ Kostelík měl „*býti v jistém ohledu vzorem chrámů vesnických s přiměřenou úpravou a důstojností.*“⁴⁵ Většina projektů kostelů, kostelíků a bazilik,⁴⁶ které v následujícím období pražský architekt a činovník Akademie křesťanské vytvořil, ale zůstala na papíře. V polovině 80. let byla však dle jeho návrhu provedena jedna z nejvýznamnějších novorenesančních architektur období „přísného historismu“ v Čechách – kostela sv. Václava v Praze na Smíchově.

42 Diecézní archiv Biskupství brněnského v Rajhradě (Původně SOkA Brno-venkov), f. FÚ Dolní Kounice. Sign. E-8, inv. č. 142, Inventář kostelního jmění při nastoupení Josefa Švaříčka z 1. 2. 1893. Popis novorenesančního farního kostela sv. Petra a Pavla.

43 Kirchenbau-Verpachtung. In: *Mährischer Correspondent* XVII, 1877, č. 196, 29. August 1877, 6 *Brünner Morgenpost*. 1877, č. 199, 31. August, 796. Seelowitz, 29. April. In: *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* XXVIII, č. 101, 2. Mai 1878. SOkA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě. f. AM Dolní Kounice, Kostelní konkurenční výbor. Zápisy o schůzích 1862 – 1870, plány kostela (nezprac.), kart. 1–2: Srov. SAMEK, 1994, 390. Též: <http://farnostkounice.webnode.cz/>

44 Ferdinand J. LEHNER: Jan Karel Rojek. In: *Method* V, 1879, č. 1, 30. 1., 11-12. První kaple bl. Anežky Přemyslovny. In: *Method* II, 1876, č. 9, 20. 9, 110

45 Nákras na nový kostel v Nížebohách. In: *Method* V, 1879, č. 1, 30. 1., 9. srov. AAS NTM. f. Barvitijs Antonín Viktor, soubor č. 18, sign.: 20070421/21. AAS NTM Kostel v Nížebožích.

46 Realizace se dočkala novorománská kaple sv. Anny v Olešné (Elttschi) u Tachova. Srov. Přehled Církevně Umělecké činnosti v Praze r. 1880–1882. Z Akademie křesťanské. In: *Method* IX, 1883, č. 1, 30. 1., 7

3 Kostel sv. Václava na Smíchově

Až tuhle Sequens se vrátí z Říma, musí nám Barvitiu vystavět kostel, Levý a Sequens něm jej vyzdobí sochami a malbami. Nikdo nebude smět pak říci, že nemáme v Praze nejpřísnější sloh církevní, a cizinec se bude domnívat, že zabloudil do některého koutu v Římě.⁴⁷

Kroky ke zbudování nového smíchovského kostela [12-13] byly podniknuty už v 60. letech. Příčinou byla skutečnost, že stávající kostel sv. Filipa a Jakuba svou kapacitou nestačil rostoucí populaci a jeho rozšíření nebylo možné.⁴⁸ Byl ustanoven zvláštní odbor – komitét.⁴⁹ Na počátku 70. let byl komitét rozšířen.⁵⁰ Tehdy bylo rozhodnuto, že nový kostel opatřený věžemi má pojmut 3600 osob. Preferován (nikoliv vyžadován) byl románský sloh. V omezené architektonické soutěži bylo o dodání plánů požádáno několik předních architektů. Reagovali pouze dva: Josef Schulz, se kterým již komitét jednal a který se krátce před tím stal jeho členem, a Jan Machytka. Porota, jejímiž členy byli architekti Antonín Barvitiu, Josef Mocker a Josef Zítek, přisoudila druhé místo a cenu 400 zlatých Machytkovi. První místo a cenu 600 zlatých získal Zítkův žák Schulz. Byl ale vyzván, aby svůj projekt oproti honoráři 200 zlatých ještě upravil.⁵¹

Při koncipování první verze projektu vycházel Schulz z kostela sv. Brigity ve Vídní-Brigittenau, jehož náčrtek se dochoval v jeho pozůstalosti. Vídeňský kostel navrhl Friedrich von Schmidt⁵² ve stylu cihlové gotiky. Schulz užil forem románských, ale především koncepcí krovu a zastřešení je totožná s vídeňskou stavbou. Ve druhé verzi

47 Až tuhle Sequens... In: *Humoristické listy* XXIX, 1887, č. 14, 1. 4., 112 (Jedná se údajně o výrok Augusta W. Ambrose)

48 Obecní záležitosti. In: *Národní listy* III, 1863, č. 175, 7. 6, (3).

49 Nový kostel. In: *Národní listy* IV, 1864, č. 136, 21. 5, 2

50 Kostel na Smíchově. In: *Národní listy* XV, 1875, č. 57, 27. 2. , (2): Kostel na Smíchově – vágní formulace ohledně konkurzů. Teprve 1. října 1874 přibrala městská rada znalce Mohra (Mockra?), Zítka, Havla a jiné. Ze čtyř stavenišť: v Husově třídě, dosavadního kostelního náměstí, místa mezi plzeňskou a královskou ulicí a Portheimovou zahradou, bylo vybráno schváleno k zakoupení posledně jmenované. Cena stavby odhadována na 300 000 zlatých a pozemku na 100 000

51 SLÁDEČEK 2010, SLÁDEČEK 2012, 29–36 SLÁDEČEK 2014, 219–223. Autor se kostelem sv. Václava na Smíchově se zabýval v bakalářské a magisterské práci a upozornil především na v literatuře chybně popisovaný průběh architektonické soutěže a možný vztah smíchovského kostela k některým vídeňským a evropským stavbám. Nejkomplexnějším (po metodologické stránce přínosnějším) zpracováním je práce Adély Klinerové, obhájena na podzim 2014. Oproti magisterské práci (jejíž existenci nezmiňuje) na základě nově objevených archiválií z archivu města Smíchova a tamního farního úřadu více objasňuje průběh architektonické soutěže. Hlavní přínosem je podrobný rozbor vnitřní výzdoby kostela. Viz: KLINEROVÁ 2014

52 Srov. M.: Rozmanitost. Z Vídně. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů* XVIII, 1883, č. 2, 127–130, zde 128: „kostel v Brigittenavě (1867–73), kde vhodným užitím různobarevného materiálu jednoduché formy ranní gotiky zvláštní vnady nabývají.“

projektu, přepracované na žádost komitétu se Schulz více přiklonil k italským vzorům. Vstupy orámoval lombardskými portály, východní apside dostala trpasličí galerii [5]. Nad křížením lodí se objevila osmiúhelníková kopule podobná té, jakou je opatřena hlavní budova Cimitero Monumentale di Milano [6] od Carla Maciachiniho z 60. let 19. století. Celková koncepce a rozvržení stavby se blížily kostelu ve Vídni-Altlerchenfeldu.

Až do poloviny 70. let se spíše jednalo než konalo a přípravy k vybudování kostela liknavé. Amatérismus komitét byl v tisku kritizován, neboť se prý krom konkurzu na dodání plánů a jejich posouzení nic kloudného nestalo.⁵³ Teprve v únoru 1875 bylo oznámeno, že k zakoupení bylo ze čtyř stavenišť, která přicházela v úvahu – v Husově třídě, místa mezi Plzeňskou a Královskou ulicí, dnešního Arbesova náměstí a Portheimovy zahrady – vybráno a schváleno k zakoupení to posledně jmenované.⁵⁴ V prosinci 1875 se na smíchovské radnici sešli členové odboru pro stavbu kostela a bylo rozhodnuto vyhlásit novou soutěž. Původně mělo být osloveno několik vynikajících architektů s podmínkou, aby chrám bez vnitřního zařízení byl postaven za 180 000 zlatých – nakonec však bylo jednáno jen se Schulzem a Machytkou, který měl tehdy ve Vídni společnou kancelář s architektem Schmoranzem. V září 1876 vypracoval Schulz novou verzi projektu. V lednu 1877 zaslali soutěžní projekt i architekti Schmoranz a Machytka.⁵⁵ Jejich návrh se ztratil. Naposledy je zachytitelný na Jubilejní výstavě roku 1891.⁵⁶ Musíme proto vzít za vděk dobovým popisem: „... *vážná práce jeví se rovněž v konkurenčním návrhu smíchovského kostela, při němž toliko romanský styl nezdá se býti volen ve shodě s okolím.*“⁵⁷

Zastupitelstvo mělo následně rozhodnout, který z projektů bude realizován: zda Schulzův za 240 000, nebo dvojice architektů za 140 000 zlatých.⁵⁸ S argumentem, že románský sloh, v němž byly oba předložené projekty, je příliš nákladný (a také díky

53 Ze Smíchova (o novém kostele). In: *Národní listy* XII, 1872, č. 286, 16. 10., 2: Zmiňován článek „Neue Kirche am Smichow“ v *Politik*.

54 Kostel na Smíchově. In: *Národní listy* XV, 1875, č. 57, 27. 2., (2)

55 Na kostel smíchovský. In: *Posel z Prahy*, 1877, č. 19, 20. 1., (3). HORYNA 2001, 163

56 Viz ANM, f. Zemská výstava 1891, kart. 2, fol. 162: František Schmoranz. Vyst. plány: Egyptského pavilonu na světové výstavě ve Vídni, Uměleckoprůmyslové školy na Rudolfově nábřeží, archy úmluvy pro synagogu v Pardubicích, domu Františka Weisnera v Chrudimi, hrobky rodiny Wiesnerovy a Dr. Rotha v Chrudimi, přestavbu Vlašského dvora, Zámku v nové vsi a plán kostela na Smíchově: „F. Machytka a F. Schmoranz, Projekt nového kostela na Smíchově (1876) – šest architektonických výkresů. Majitel: Městská rada Smíchov: 350 zl., 37–42.“

57 J. L. [Jan LIER]: Umělecká výstava (pokračování a dokončení). In: *Časopis výstavní*, č. 34, 31. 12. 1891, 298

58 O stavbu kostela smíchovského. In: *Národní listy* XVII, 1877, č. 19, 20. 1., (3).

intervenci nejmenované vlivné osoby z ministerstva)⁵⁹ bylo rozhodnuto, že kostel bude proveden ve slohu renesančním a vypracování projektu bude svěřeno Ignáci Ullmannovi.⁶⁰

Nejstarší Ullmannův náčrtek [7], datovaný 1877, je inspirován florentskou renesancí quattrocenta. Západní dvojvěžové průčelí ale zároveň vykazuje podobnost s kostelem ve Vídni-Altlerchenfeldu [8]. Do počátku 80. let vypracoval Ullmann několik projektových variant.⁶¹ Následně se ale stáhl do ústraní. Práci na projektu smíchovského kostela přenechal svému švagrovi Barvitiiovi, který projekt s velkou pečlivostí několikrát přepracoval. Důvodem pro množství projektových variant byla snaha přizpůsobit se stále se snižujícímu rozpočtu (kostel měl být původně opatřen i příčnou lodí – její vynechání snížilo kapacitu objektu na asi 2200 osob⁶² při přibližné ceně 220 000 zlatých) a Barvitiův perfekcionismus. Velkou pozornost věnoval Barvitius západnímu průčelí. Postupně dospěl k pojetí blízkému raně barokním římským stavbám. V celkové koncepci se však držel raně renesančních a raně křesťanských bazilik. Sám Barvitius v korespondenci vedle Brunelleschiho florentských bazilik zmínil kostel sv. Jana ve Vídni-Favoritenu.⁶³ Tato vídeňská stavba [9] byla vybudována dle projektu pražského rodáka Hermanna Bergmanna v letech 1872–1876. V létě roku 1879 oznámil časopis *Method*, jehož vydavatel, katolický kněz Ferdinand J. Lehner byl Barvitiiovým velkým obdivovatelem, že byl s konečnou platností schválen Barvitiův projekt v renesančním stylu. Bylo zdůrazněno, že sloh byl upřednostněn především z praktických důvodů:

*Gotika vyžaduje mnoho času a mnoho peněz. Chudá gotika jest jako zchudlá vrchnost. Poměry smíchovské vyloučily tedy z programu sloh gotický i nákladný sloh románský. ... Smíchovsky kostel bude ... bohdá! vzorem i památkem svědčícím, že jako všemi jazyky, rovněž i všemi slohy stavitelskými možno důstojně oslavovati Boha.*⁶⁴

Za nadšeným přitakáním renesančnímu projektu kostela – u muže, který ještě nedávno prohlašoval renesanci za oživení „slohu pohanského“ – byl nepochybně vliv Barvitiův.⁶⁵

59 AHMP, f. FÚ u sv. Václava Praha-Smíchov (1800–1950), AMP, Archivní soubor 1149. Cit. podle KLINEROVÁ 2014, 29

60 Srov. Budoucí kostel sv. Václava na Smíchově. In: *Method* V, 1879, č. 7, 30. 7., s. 78.

61 srov. ONDRÁŠKOVÁ 1950, 195–202: Konstatuje, že Ullmann do projektu vnášel „romanismy“. Slohové vyznění jeho návrhů bylo blízké některým francouzským stavbám: například kostelů Saint-Pierre, Cahrenton (Claude Naissant, 1857–59) La Trinité v Paříži (Theódore Ballu, 1861–67)

62 2200 byl tehdejší počet smíchovské školní mládeže. Srov: Budoucí kostel Smíchovský. In: *Method* II, 1876, č. 6, 20. 6., 74

63 AAS NTM, f. A. V. Barvitius, soubor č. 18, kostel sv. Václava na Smíchově (1877–1878), sign. Ignác Ullmann, sign. Antonín Barvitius, plány 28 ks., LHB-A, 13. 01. 06, Koncept Barvitiiova dopisu městské radě Smíchova, 3. 4. 1880. srov. HORÁČEK, 2012, 44.

64 Budoucí kostel sv. Václava na Smíchově. In: *Method* V, 1879, č. 7, 30. 7., 78

65 Z Akademie křesťanské. Odbor umělecky. In: *Method* IV, 1878, č. 9, 105–109, zde 106. Srov.

Pod jeho vlivem vzal Lehner na milost i dříve zatracovaný „copový“ sloh. Obdivovanému mistrovi složil poklonu za vzorně provedenou obnovu pražského kostela sv. Voršily:

.... i sloh barokní má své vnady, ujme-li se ho ruka skutečného umělce ... 'Lze li pána Boha chváliti všemi jazyky,⁶⁶ lze jej zvelebovati rovněž všemi slohy stavitelskými.' Barok v takových rukou stává se církevním slohem. Est modus in rebus. ... kdyby starý stavitel kostela Marc Antonio Canevalli z hrobu vstal ... mám, za to, že políbil by restaurátora...⁶⁷

V červnu 1880 informoval *Method*, že plán smíchovské baziliky byl – až na několik poznámek, týkajících se vedlejších věcí – schválen Ministerstvem kultu a vyučování.⁶⁸ Stavba kostela byla zahájena v dubnu 1881. Její vedení bylo svěřeno Barvitiiovi.⁶⁹ Za dozoru Adolfa Duchoně ji provedli stavitelé Josef Linhart, Vilém Milde a firma Gregor & Stark.⁷⁰ V tehdy uveřejněných popisech bylo uváděno: „Basilika stavěna bude slohem ušlechtilé prvotní renaissance florentské s jistými znaky na starokřesťanskou basiliku připomínajícími.“⁷¹ Vnější architektonické okrasy pak měly být ve slohu „řeckém“.⁷² O průběhu budování zevrubně informoval Lehnerem vydávaný *Method*, kde bylo rovněž uvedeno, že se stavbou smíchovského kostela se do Čech vrací i pozapomenuté umění:

[Barvitiuus] Užil mosaiky ve vlasti naší zase ponejprv po 500 letech v rozměrech sice drobných, ale tak důmyslně, jako diamantů na rouchu svatebním. K mosiáce přibude ještě majolika figurální. A jest-li zevnějšek tak milou a jemnou vznešeností se skví, jaký as bude vnitřek svatyně, má-li celek souladně zníti.⁷³

-
- HORÁČEK 2012, 44
- 66 SROV. Bohumil ŠTĚRBA: O renaissanci jako umění církevním. In: *Method* XXVI, 1900, č. 7. a č. 8., 15. 8., 78–83: „... objevuje se otázka, zda a v jaké míře jest renaissance slohem církevním. Nejlepší odpověď podávají nám sami umělci a jejich výtvoři ... »Chvalte Hospodina všechny národy, všemi jazyky, všemi způsoby.«“ [Žalm 150:6]
- 67 Ferdinand J. LEHNER: Kostel sv Uršuly a obnova jeho. In: *Method* IX, 1883, č. 10–11, 18. 11., 111–117, zde 117.
- 68 Basilika svat. Václava na Smíchově. In: *Method. Časopis věnovaný umění křesťanskému* VI., 1880, č. 7, 30. 3., 47
- 69 Slavnost kladení základního kamene ku kostelu Smíchovskému – výčet účastníků. Slavnost založení nového chrámu Páně na Smíchově. In: *Budívojev* XVII, 22. 9. 1881, č. 76, 1. Ze Smíchova, 20. září 1881 (Slavnost kladení základního kamene ku kostelu Smíchovskému). In: *Blahozvěst* XXXI, 1881, č. 27, 25. 9., 427–429.
- 70 Nový smíchovský kostel. In: *Národní listy* XXII, 1882, č. 154, 6. 6., (3): Údaje o koupi pozemků. Patky jónských a hlavice sloupů měl provést rodilý Ital Ciani z kararského mramoru za 9 240 zlatých. Sokl z hořického pískovce, stejně tak portál a okna zhotoven kameníkem Lešetinou za 19 000 zlatých. Režné zdivo z cihel citolibské cihelny V. Mokra. Ve výklencích 13 soch, vesměs českých patronů (neprovedeno). Zednická a nádenická práce zadána Starkovi a Gregorovi za 65 000 korun. Stavbu základů provedli Linhart a Milde za 20 000 zlatých. Práci kamenickou za 3 120 zlatých Víšek z Vinohrad. Jmenování členové stavebního výboru.
- 71 Smíchovská basilika sv. Václava. In: *Method* VI, 1880, č. 8, 30. 8., 105
- 72 BÖHM, 1882, 44. ERBEN 1882, 129. Domácí zprávy. In: *Method* VII, 1881, č. 9, 30. 9., 105–106.
- 73 F. J. LEHNER: Kostel sv Uršuly a obnova jeho. In: *Method* IX, 1883, č. 10–11, 18. 11., 111–117, zde 111

Širší publicity se smíchovskému kostelu dostalo právě v souvislosti se vzpomínanými barevnými majolikovými reliéfy na západním průčelí (tympanonu se sv. Václavem a dvěma anděly, medailony – „tondi“ – zobrazujícími svatou Anežkou a blahoslaveného Hroznatu).⁷⁴ Barvitiovou inspirací byly nepochybně florentské stavby, kde se majolikové reliéfy v uplatňovaly v hojně míře. Na jedné z nerealizovaných variant bylo užito majolikových (?) tondi v interiéru kostela ve cviklech arkád hlavní lodi. Obdobným způsobem je majolikovými tondi ozdobena Brunelleschiho lodžie florentského nalezince.⁷⁵

Reliéfy navrhl sochař Ludvík Šimek. Zhotovila je firma Ginori, jejíž výtvary doplňují na florentských stavbách (například na Orsanmichele) starší majolikové práce z dílny della Robbiů. Podobně jako u dřívějšího plodu Šimkovy a Barvitiovy spolupráce – Jungmannova pomníku – nebylo české prostředí ochotno akceptovat živou barevnost reliéfů. Starosta Smíchova byl ve věci jejich sporných výtvarných kvalit a vysoké ceny interpelován opozičním Občanským klubem na Smíchově.⁷⁶ Povolání znalci z Umělecké besedy (Antonín Wiehl, Josef Myslbek, Soběslav Pinkas, Bernard Seelig, Karel B. Mádl a Vilém Weitenweber) se však o jejich kvalitách vyjádřili pochvalně. V jimi předloženém dobrozdání bylo navíc zdůrazněno, že užití majolikových reliéfů na kostele, jehož základní myšlenkou je barevnost jednotlivých materiálů, bylo uměleckou nutností.⁷⁷

Již vnější dojem jeho je zvláštní, Pražanům nezvyklý, proto mnozí povážlivě krouť nosy a tak dále – nepříznivý úsudek je hotov. – Divadlo! – prohodí leckdos. – Ano, souhlasím, je to divadlo určené pro Boha, anděly a zbožné duše. Oči naše přivykly sloh dórický a korintský považovati za divadelní, ač nesprávně. V tomto slohu zbudováno bylo v dobách nejučinnějšího křesťanství na východě veliké množství nejvelebnějších basilik. Oči naše jednak zmlsány jsou stálými pohledy na gothiku a jednak jsou přivyklé renaissančnímu copu [„sloh copový“ – barok] bez ladu a skladu, jak na některých kostelích pražských a na

74 Vyobrazení viz: Zlatá Praha III, 1886, č. 12, 5. 3., 184

75 Vyobrazení viz: WIRTH 1931, 446

76 Obecní zastupitelstvo smíchovské. In: *Národní listy* XXV, 1885, č. 257, 18. 9., (2): „... jsou reliéfy čili medailony na kostele špatné i příliš drahé a žádá proto starostu za vysvětlení, co na těch výtkách Občanského klubu jest. ... Ohledně reliéfů čili medailí praví pan starosta upřímně, že se mu také nelíbí. Jest ovšem u věci této jen laik a dosud neslyšel úsudek znalců. ... Městská rada usnesla se požádati ‚Uměleckou besedu‘ aby ze svého středu zvolila 5 znalců, kteří by podali dobrozdání v ten smysl hodí-li se pro kostel či nic. ...“

77 Die Neue Kirche in Smichow. In: *Bohemia* LVIII, 1885, č. 264, 25. O reliéfech z majoliky. In: *Národní listy* XXV, 1885, č. 254, 25. 9., (2): „Polychromované reliéfy v tympanonu nad hlavním a v medailonech nad pobočními portály jsou podle našeho názoru nutností. Celé průčelí kostela, jako ostatní stavba, je již v základě svém barevně myšlena, proto barva cihlových zdí a přirozenou barvu pískovce napodobující architektonické jejich orámování vedlo k jednotlivým menším výplním mosaikovým a celek pak musel být živě a určitě polychromovanými reliéfy doplněn ... Vše ostatní co na reliéfech Šimkových mnohé zaráží, je úplně odůvodněno povahou polychromované majoliky ... výslovně vytýkáme, že majoliky na smíchovském kostele jsou přímo výtečné techniky.“

mnohých venkovských shledáváme. A vidíme-li něco neobyčejného, pak radí to ‚à priori‘ to odsuzujeme. Dojem vnějšku kostela jest bez odporu sympatický, měkký, slovanský. Nám Slovanům gotika připadá jaksí pochmurná. I v tom podlehlí jsme cizině. ... V kroč do basiliky nepředpojatě, nech na sebe dílo toto našeho Barvitia působiti a odejdeš s tímž dojmem jako já.⁷⁸

Jak dokládá výše citovaný apologetický fejeton v klerikálním deníku *Čech*, budil jisté rozpaky i nezvyklý sloh stavby. Většina dobových textů však byla v pochvalném duchu a soustředila se na popis bohaté vnitřní výzdoby (dílem od českých umělců, dílem opatřené z Itálie). Byl zdůrazňován její vztah k českému i italskému prostředí: Předlohou pro oltární obraz v severní apsidě byla Madona v St. Maria Maggiore vzniklá rukou sv. Lukáše. Jižní oltář v předsíni pod kůrem byl pak ozdoben kopií obrazu Krista Vykupitele, který nechal Karel IV. malovat v Římě dle originálu „byzantské“ školy pro kapli sv. Šimona a Judy v pražské katedrále.⁷⁹ V souvislosti s vysvěcením⁸⁰ kostela poněkud vzplály i nacionální vášně. Němci se slavnosti neúčastnili, neboť smíchovský klérus údajně nebral ohledy na jejich potřeby.⁸¹

Basilika není moderní útvar, pravda, je nejvíce v Římě oprávněná, ale přece jen našim poměrům je bližší a lépe vyhovující, nežli například gotická katedrála. Mimo to ať již basilika románská, ať stylu starokřesťanského, římského, nevyžadujíc tolik nákladu jako gotická stavba, je při tom přece – hlavně svojí polychromií vně a útvary zevními – ušlechtilá, monumentální a oku lahodící. ... chrám boží s plným, opravdovým nelíčeným přesvědčením náboženským ... tomu již dnes nerozumíme a pokolení, jež takto umění své pojímalo, kvapem vymírá.⁸²

Povolaného kritika našel smíchovský kostel v Karlu Boromejském Mádlovi, autorovi výše citovaných řádek. Mádl ocenil promyšlené proporce i polychromii interiéru. Výhrady měl jen k barevnému tabulování presbyteria. Ohledně nástěnných a okenních maleb ale konstatoval: „původce jejich *Sequens* nemůže tvrdit, že by jeho uměleckou slávu mohly rozmnožiti“. Pozastavil se nad užitím dvojvěžového průčelí, které pokládal za nejslabší část stavby – k bazilice by se lépe hodila kampanila. Podivil se, že Občanský klub na Smíchově svého času tak horlivě protestoval proti majolikám a nepozvedl svůj zrak k hrotům věží. Své teze Mádl podrobněji rozvinul v obsáhlejších

78 Feuilleton, Basilika sv. Václava na Smíchově. In: *Čech* XVII, 1885, č. 217, 24. 9., (1)

79 Die neue Sct. Wenzels-Basilika auf dem Smichov. In: *Politik* XXIV, 1885, č. 203, 26. 7., 8. Nový smíchovský kostel, *Národní listy* XXII, 1882, č. 154, 6. 6., s. (3). Adolf DUCHOŇ. Basilika sv. Václava na Smíchově. In: *Method* XI, 1885, 30. 9., 97–100

80 Vysvěcení nového chrámu Páně na Smíchově. In: *Čech* XVII 1885, č. 229, 29. 9., (3). Pořádek při slavnostním svěcení nové basiliky sv. Václava na Smíchově. In: *Čech* XVII, 1885, č. 216, 23. 9., (2)

81 Slavnost posvěcení chrámu Páně na Smíchově a tamní Němci. In: *Čech* XVII., 1885, č. 229, 29. 9., (3)

82 Karel B. MÁDL: Rozhledy v umění výtvarném. Nová basilika sv. Václava na Smíchově. In: *Ruch* VII, 1885, č. 27, 431

fejetonu v *Politik*.⁸³ Zaujal jej i kontrast mezi věžemi kostela a množstvím komínů, připomínajícím štíhlé minarety, které utvářely tehdejší smíchovské panorama. Již František Eckert v souvislosti se stavbou kostela poznamenal: „*Ve městě, kde bezmála 100 továrních komínů strmí, nebylo viděti věže s křížem Kristovým...*“⁸⁴ Dobové vyobrazení Smíchova, jež bylo uveřejněno roku 1898 [15], jako by pocházelo ze slavné Puginovy knihy [14] kontrastů,⁸⁵ kde panorama někdejšího středověkého města zcela ovládly tovární komíny, vysoké pece a jiné nevzhledné budovy moderního věku, mezi nimiž se jen tu a tam ukrývala kostelní věž. Recenzent Jubilejní výstavy,⁸⁶ Jan Lier [?], se v hodnocení smíchovské stavby víceméně shodl s Mádlem:

[Barviti]us] vystavil plány své Svatováclavské basiliky smíchovské,⁸⁷ hezké zvláště ve vnitřním prostoru, pohříchů však okolními továrními komíny a protějšími vrchy značně utlačené. Proporce průčelí odůvodněny vepsáním do obdélníku, ze dvou čtverců složeného; geometrického řešení, z něhož vyplývá nedostatečný účinek věží, na pouhé kampanile příliš vysoký, na věže příliš nízkých. Poměr zlatého řezu v relaci k masse kostela byl by jim mnohem lépe prospěl. Projekt basiliky sv. Klimenta, do Brna navržené, rozvádí hmoty v poměru lahodnějším.⁸⁸

Výzdoba smíchovského kostela byla soustavně doplňována až do 20. století. V únoru 1886 byla dokončena křestní kaple.⁸⁹ V listopadu 1892 jednala smíchovská městská rada neúspěšně s profesorem Sequensem o provedení mozaikové výzdoby v apsidách.⁹⁰ Mozaiku v hlavní apsidě provedla dle návrhu profesora Vídeňské akademie Josefa Matyáše Trenkwalda firma Neuhausser v Innsbrucku, která už dříve pro smíchovský kostel dodala okna dle předloh Sequensových (později užitých i pro katedrálu v Natches v Americe).⁹¹ Na návrhu mozaiky pracoval Trenkwald ve srozumění s Barvitiem. Jako vzoru užil nejstaršího plastického vyobrazení sv. Václava v katedrále sv. Víta (Parléřovu sochu) a nejstarší vypočtení sv. Ludmily v klášteře sv. Jiří.⁹² Jižní apsidu vyzdobil

83 Karel B. MÁDL: Die St. Wenzels-Basilika am Smichow. In: *Politik* XXIV, 1885, č. 265, 26. 9., 1–2

84 ECKERT, 1884, 290

85 Srov. PUGIN 1836

86 Srov. STARÝ 1894, 560. Sto let práce 1895, 604

87 ANM, f. Zemská výstava 1891, kart. 2, fol. 154: A. Barviti]us a I. Ullmann plány Rudolfiny (1873). 0,54 x 0,62, „Die Plane für die Basilica St. Wenzel am Smichow, 0,54 x 0,62“ (Měly být vystaveny i plány hrobky Lannovy a Schebkovy, přeškrtno. Tužkou dopsána bazilika Sv. Klimenta v Brně (29. 3.). Podepsán A. V. Barviti]us.

88 J. L. [Jan Lier]: Umělecká výstava (pokračování a dokončení). In: *Časopis výstavní* (v rámci *Zpráv Spolku architektů a inženýrů*), č. 34, 31. 12. 1891, 296–299, zde 298

89 A. V. B. [Antonín V. Barviti]us]: Die Aufschmutzung der Tuafkapelle in der Basilica St. Wenzeslai in Smichow. In: *Politik* XXV, 1886, č. 87, 28. 3., 4. Knihovna UPM, sign.: A171/1, A172/2, Basilica S. Venceslai M. Smichoviensis in Archdioecesi Pragensi consecrata A. D. MDCCCLXXXV, Praha 1888.

90 Obecní zastupitelstvo smíchovské. In: *Národní politika* X., 1892, č. 312, 11. 11., (3)

91 Až tuhle Sequens..., In: *Humoristické listy* XXIX, 1887, č. 14, 1. 4., 112

92 AHMP. Nezařazené fondy: Barviti]us Antonín Viktor, inv. č. NAD 1184, Trenkwald Barviti]ovi 15. 5., 4. 6. a 10. 6. 1893

Zikmund Rudl. Za nejhodnotnější je pokládána výzdoba apsidy severní, provedená Maxmiliánem Pirnerem,⁹³ inspirovaná rondou Fra Angelicovy dílny z florentské Galleria dell'Accademia.⁹⁴

Pomyslný předěl v hodnocení smíchovského kostela tvoří rok 1901, kdy umírá Antonín Barvitijs.⁹⁵ Následujícího roku byla uspořádána výstava, kde byly spolu s jeho pozůstalostí, kterou věnovala vdova Franziska,⁹⁶ poprvé prezentovány veškeré jeho studie pro smíchovský kostel. Výstava vzbudila pozornost odborné veřejnosti.⁹⁷ Krátkou recenzi K. B. Mádl lze pokládat za první pokus o odborné zhodnocení velkého architekta. I když byly na výstavě zřejmě poprvé prezentovány i projekty Ullmannovy, dospěl Mádl k názoru, že smíchovský kostel je především dílem Barvitijským.⁹⁸ O desetiletí později konstatoval Karel Chytil,⁹⁹ že kostel:

... slučuje v individuálním stylu základy starokřesťanské se slohem renesančním, jest důsledkem oněch studií, k nimž zavdala podnět basilika sv. Marka [u Palazzo di Venezia] a není nahodilé, že nesáhl zde ke schématu gotického chrámu, tehdy u nás vládnoucímu.¹⁰⁰

V následujícím období se smíchovskému kostelu dostalo zmínek v přehledových publikacích. Jejich společným rysem bylo pozitivní hodnocení samotné stavby a kritika později doplňované výzdoby.¹⁰¹ Systematičtějšího hodnocení se osobnosti architekta Barvitijs dostalo až počátkem 30. let. Zdeněk Wirth tehdy nově uspořádal jeho pozůstalost. Smíchovskému kostelu věnoval pozornost v závěru obsáhlé studie ve Štencově *Umění*. Ocenil kvality kostela i jeho architekta. Konstatoval, že dvojvěžové průčelí smíchovské stavby je prvkem barokním.¹⁰² Roku 1950 upozornila Květa Ondrášková na souvislost smíchovského kostela a kostela sv. Vojtěcha na Březových Horách.¹⁰³

93 Pirnerův návrh výzdoby smíchovského kostela o rozměrech 45 x 56 byl spolu s návrhy oken pro chrám sv. Bartoloměje v Plzni a hrobky Daubků v Litni vystaven roku 1931. viz: ČADÍK 1931, 15

94 CIBULKA, 1938, 211–214. FILIP/MUSIL 2006, 124

95 Verzeichnis der Verstorben. In: *Politik* XXXX, 1901, č. 202 (ranní vydání), 24. 7., 8

96 Uměleckoprůmyslové museum obchodní a živnostenské komory pražské. In: *Národní politika* XX, 1902, č. 39, 9. 2., (6)

97 František X. HARLAS: Feuilleton – Kunstschau. In: *Politik* XLI, 1902, č. 55, 25. 2., 1–2

98 K. B. M. [Karel B. MÁDL], Výtvarné umění. A. V. Barvitijs. In: *Národní listy* XLII, 1902, č. 42, 2. 3., 13

99 Chytil Barvitijs znal už od dob Všeobecné zemské výstavy roku 1891, *Výboru pro uspořádání umělecké výstavy* Berger a Barvitijs byli tehdy náměstký, jednatelem byl Chytil, zapisovatelem K. B. Mádl). Viz Všeobecná výstava zemská. In: *Národní listy* XXX, 1890, č. 128, 10. 5., (3)

100 CHYTEL 1910, 135–146, zde 143

101 HARLAS, 1911, 163. EDGAR 1921, 98. HRUDKA 1935, 2–4

102 WIRTH 1931, 449

103 ONDRÁŠKOVÁ 1950, 195–202

4 Kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách

*... dospějeme hlavního náměstí, jež zdobí renaissanční kostel sv. Vojtěcha, roku 1889 vystavěný. Pěkné rozčlankované jeho průčelí, nad ním pne se věž, okrášleno jest nad okrouhlým oknem hlavního portálu polychromovaným reliéfem, představujícím pannu Marii, ... sedí uprostřed mezi svatým Václavem a Vojtěchem a chová Ježíška, který v ruce drží březovou větvíčku – odznak to Hor Březových.*¹⁰⁴

Průběh budování kostela na Březových Horách u Příbrami [16] vykazuje četné paralely se vznikem smíchovské stavby. Oba podniky byly zahájeny zhruba ve stejné době – na počátku 70. let. V obou případech figuruje architekt Ignác Ullmann. První pozemky pro březohorský kostel byly zakoupeny roku 1873 a v červnu následujícího roku zapůjčilo okresní hejtmanství v Příbrami městské radě Březových Hor plány, rozpočty a stavební podmínky, jichž bylo užito při stavbě nového kostela v Dolních Hbitech.¹⁰⁵ Ambicí obce březohorské bylo získat jako projektanta architekta Ullmanna.¹⁰⁶ I když kontakt měl zprostředkovat architektův bratr, příbramský lékárník Jan Ullmann, který kdysi působil na Březových Horách, uvědomovali si obecní představení, že slavný architekt možná nebude mít čas nebo zájem se zakázce pro Březové Hory věnovat – v tom případě měl doporučit jiného vhodného architekta.¹⁰⁷ Ullmann byl zpočátku ochoten se zakázky ujmout – vyžádal si i plány staveniště a bližší informace.¹⁰⁸ Nakonec ale celou věc předal spolu s vedením své kanceláře synovci Bedřichu Münzbergerovi. Vypracování projektu pro Březové Hory se ujal Münzbergerův společník Antonín Baum. Koncem října 1874 si městská rada vybrala jednu ze tří Baumem zaslaných variant půdorysu kostela.¹⁰⁹ Kompletní plány dodal architekt v lednu následujícího roku. V březnu 1876 provedla odborná komise ohledání budoucího staveniště. To bylo shledáno plně vyhovujícím soudobým požadavkům, jak je formulovala pražská provincionální synoda – bylo dostatečně vyvýšené, suché a prostranné, aby kostel mohl stát volně.¹¹⁰ Baumovy plány byly následně svěřeny místnímu staviteli Vítáčkovi, aby na jejich základě

104 Čechy 1897, 285

105 SOKA Příbram, f. AMBH, Výkaz staveb. nákladů kostela sv. Vojtěcha s farou, kart. č. 28, inv. č. 441

106 SOKA Příbram, f. AMBH, Stavba kostela sv. Vojtěcha kart. č. 27, inv. č. 431, fol. 204, Městská rada Ullmannovi, 11. 7. 1874. Ve veškeré korespondenci figuruje jako Hynek, což je počestná podoba křestního jména Ignác. Srov. VYBÍRAL 1995, 56–57.

107 SOKA Příbram, f. AMBH, kart. 27, inv. č. 431, fol. 204. Městská rada Ullmannovi, 11. 7. 1874

108 SOKA Příbram, f. AMBH, kart. 28, inv. č. 441, fol. 202. Ullmann – městské radě, 17. 7. 1874

109 SOKA Příbram, f. AMBH, kniha č. 29, inv. č. 31, nepag., Zápis zasedání zastupitelstva z 31. 10. 1874, tamtéž: kart. 27, i. č. 431, fol. 207–210. Dne 26. 10. 1875 potvrdil purkmistr jménem městské rady přijetí plánů. Deklaroval plnou spokojenost a žádal zaslání účtu. Dne 2. 11. 1875 se zastupitelstvo usneslo pro variantu č. III.

110 Srov. O stavbách a náčiní chrámu Páně dle nařízení synody provinciální Pražské od roku 1860. In: *Method. Příloha k „Čechu,“ věnovaná zájmům umění křesťanského, I., 1875, č. 5, 17*

vypracoval rozpočet. Ve stejné době se obecní zastupitelstvo usneslo, že se obec vzdá patronátního práva ve prospěch náboženského fondu, který pak provede stavbu vlastním nákladem s přispěním zdejšího jmění. V únoru 1877 přepracoval stavitel Vitáček původní plány a rozpočty podle požadavků místodržitelství.¹¹¹ Zásadní obrat přinesl oddělení pro vysoké stavby při c. k. ministerstvu vnitra. Jak sděloval okresní hejtman, byl původní projekt „expoziturního kostela“ shledán nevyhovujícím: „... *za základ sloužití má sloh gotický a že provedena býti má v tak mohutných rozměrech, nepřiměřeně pro obyčejný venkovský kostel.*“¹¹²

Ministerstvo předložilo nový úspornější projekt v „renaissančním“ slohu. Ten se ale nezamlouval okresnímu hejtmanovi ani obecním představeným. Proto bylo jednohlasně schváleno svěřit vypracování nového projektu v „renaissančním“ slohu, včetně rozpočtu, opět architektu Baumovi. Na témže zasedání obecní představení rozhodli, že obec převezme i patronátní právo a povinnosti k novému kostelu. Kontakt s Baumen zprostředkoval opět Ignác Ullmann, který, poté co se vzdal architektonické praxe, pobýval převážně na svém statku v Dubenci.¹¹³ Baum a jeho společník Münzberger podali podle očekávání ohledně projektu, který dodala místodržitelská kancelář, dobrozdání v tom smyslu, že: „... *vzhledem na četné nedostatky stavební krasochuti, rozvoji města a důležitosti stavby pro vší budoucnost nelze přijmouti.*“¹¹⁴

Vypracovali nový projekt, přičemž se drželi direktiv, jež byly obsaženy v náčrtku. Provedli ale některé změny podle vlastního uvážení. Kupříkladu původně navrhovaný dřevěný kazetový strop nahradili klenutým. Důvodem bylo, že kazetový strop by nebyl dostatečně osvětlen a zbudování klenby mělo přijít i laciněji. Původní projekt byl rozpočten na 71 787 zlatých 11 krejcarů, podle mínění obou architektů byla ale tato částka příliš nízká a realizace by si vyžádala přinejmenším 80 000 zlatých. Zbudování kostela podle nových plánů si mělo vyžádat 70 551 zlatých 62 krejcarů.¹¹⁵ Stavbu zahájil v červenci 1886 stavitel Antonín Bastl, jehož nabídka byla vybrána v ofertním řízení. Architektonické vedení zůstalo v rukou architekta Münzbergera, neboť jeho společník Baum 2. května 1886 náhle zemřel. Předpokládalo se, že do zimy bude kostel pod

111 SOKA Příbram, f. AMBH, kniha č. 29, inv. č. 31, nepag., zejm. zápisy z 9. 1. 1875, 9. 2. a 4. 4. 1877

112 SOKA Příbram, f. AMBH, kart. 27, inv. č. 431, fol. 750

113 SOKA Příbram, f. AMBH, kniha č. 30, inv. č. 32, nepag., zápis zasedání z 3. 9. 1884

114 SOKA Příbram, f. AMBH, kart. 27, inv. č. 432, fol. 748. (Okr. hejtmanství městské radě v Příbrami).

115 SOKA Příbram, f. AMBH, inv. č. 431, fol. 776. (Baum a Münzeberger městské radě, 31. prosince 1884, zmiňována příloha – 7 listů s plány.)

střechou. Při výkopových pracích se ale objevovaly stále závažnější statické poruchy. Způsobovaly je staré důlní šachty a průsaky vody. Stavbu kostela bylo nutno zastavit a po delším váhání bylo rozhodnuto posunout ji o několik metrů. Navíc byly oproti původnímu záměru přidány četné výztuže – železné profily a kolejnice – v základech i klenbách. Stavba se tak poněkud protáhla a prodražila. Bylo vydáno 91 465 zlatých 16 krejcarů, z toho na vlastní stavební práce 55 500 zlatých (oproti původně zamýšleným 48 350 zlatých).¹¹⁶

Kuriozitou, jež by snad mohla být ozvukem majolikových reliéfů na smíchovském kostele, je v úvodu zmiňovaný voskovými barvami polychromovaný reliéf z cementové litiny, osazený na západním průčelí v srpnu 1888. Reliéf zobrazuje Pannu Marii s Ježíškem, sv. Vojtěchem, sv. Václavem, čtyřmi okřídlenými hlavičkami andílků a pozadím posázeným hvězdami. Dle návrhu profesora Jindřicha Scheiwla jej zhotovil sochař Jindřich Čapek. Samotná stavba pak má zřejmý vztah k návrhům [16], které roku 1878 pro smíchovský kostel vyhotovil Ignác Ullmann.¹¹⁷ I když například zakončení věže březohorského kostela je prvkem barokním, akcentují dobové popisy slohovou čistotu stavby: „*Co se týče architektonického provedení jest celá stavba slohově velmi přesná a velmi vkusně provedená. Veškeré článkování a části ornamentální jsou velmi čistě zhotoveny a velmi vkusně projektovány.*“¹¹⁸ Svěcení kostela proběhlo za účasti kardinála Schönborna 21. září 1890. V místním tisku bylo při té příležitosti napsáno: „*Chrám Páně vyniká krásným, ušlechtilým slohem nade všechny chrámy ve vřkolu; vnitřek chrámu pak vzdor nádhernému vyzdobení nepostrádá nijak oné ušlechtilé jednoduchosti a onoho vkusného souladu, jež tak rádi v budovách*

116 SOKA Příbram, f. AMBH, kart. 28, inv. č. 441. Výkaz stav. nákladů dle postupu stavby kostela a fary. Výkaz stav. nákladů kostela sv. Vojtěcha, 1887–1929: Práce zednická s hmotou 26 141 zl. 30 kr. (32 790 zl. 72kr.) / kamenická s hmotou 2497 zl. (3050) / štukatérská 324 zl. 50 kr. (604 zl. 20 kr.) / IV. tesařská 3483 zl. (3655) V. pokrývačská 1372 zl. 52 kr. (1426 zl. 04 kr.) / truhlářská 505 zl. 00 kr. (2179 zl. 55 kr.) VII. zámečnická 829 zl. (1232 zl. 24 kr.) / Sklenářská 4143 zl. 92 kr. (2228 zl. 46 kr.) IX. natěračská 329 zl. 58 kr. (432 zl. 40 kr.) / Klempířská 3183 zl. 21 kr. (4319 zl. 95 kr.) / Kovářská 379 zl. 35 kr. (347 zl. 35 kr.) / Dlaždičská 1717 zl. 1071 kr. / Sochařská 1200 zl. / Umělé malby 1000 zl. XV. malířská 230 zl.; / Kamnářská 54 zl. (46 zl. 98 kr.) / Hodinářská 930 zl. (1037 zl. 88 kr.) / různé vydání 790 zl. 24 kr. (733 zl. 66 kr.) / Součet prací stavebních i s hmotami 48 349 zl. 24 kr. (55 501 zl. 44 kr.)

117 ONDRÁŠKOVÁ 1950, 195–202. Uvádí, že vzorem mohl být i Albertiho kostela San Andrea v Mantově.

118 SOKA Příbram, f. AMBH, kart. 27, inv. č. 431, fol. 501. Zápis z kolaudace, 15. 7. 1890

*chrámových vidáme a jehož přece tak často pohřešujeme.*¹¹⁹ V medailonu architekta Münzbergera byl kostel, vedle jeho chef d'oeuvre – Průmyslového paláce na pražském výstavišti, zmíněn jako neobyčejně zajímavá stavba.¹²⁰

119 Slavnost' svěcení nového chrámu Páně sv. Vojtěcha na Břez. Horách. In: *Horymír*, XX, 1890, č. 38, 20. 9., nepag.

120 VILÍMEK 1899

5 Katedrála Božského Spasitele v Moravské Ostravě

*Svým slohem podobá se budova tato trojlod'ovým basilikám vlašské renesance bez příčných lodí a s polokruhovými apsidami. Aby se vyhovělo potřebám kostela, vytvořeno severní průčelí způsobem od původních forem rozdílných a sice tak, že se v předu připojily dvě mohutné věže pro zvony...*¹²¹

Stavbou slučující raně křesťanské a renesanční vzory – podobně jako kostel sv. Václava na Smíchově – byla ostravská katedrála [8]. Proces vedoucí k jejímu vzniku byl neméně komplikovaný. Postavit nový kostel se městská rada usnesla 23. května 1871,¹²² neboť stávající farní kostel sv. Václava nevyhovoval požárním předpisům. Zvažována byla čtyři možná staveniště. Prvním možným stavenišťem byl starý hřbitov, druhým Antonínovo náměstí, třetím místo stávající kaple sv. Lukáše. Čtvrté místo, které bylo nakonec zvoleno, leželo u budovy zemské reálky. Otcové města původně chtěli gotickou stavbu. K předložení náčrtků měli být původně vyzváni nejen ostravští stavitelé ale také dva přední architekti. Kostelnímu výboru byli doporučeni architekti [Friedrich] Schmidt z Vídně a Josef Mocker z Prahy.

Otcové města si původně přáli gotickou stavbu. Do věci se ale vložil kardinál Bedřich Egon lantkrabě z Fürstenberka, který vyhotovení projektu svěřil svému architektovi Gustavu Merettovi. Jak poukazuje Pavel Zatloukal, inklinoval Meretta k italským vzorům už dříve. V arcibiskupské kanceláři vyhotovil řadu návrhů kostelů v rundbogenstylu. Tyto návrhy byly patrně vedle mnichovské architektury ovlivněny i přímou znalostí italských předloh, které Meretta osobně poznal při italské studijní cestě, na kterou byl svým patronem vyslán v souvislosti s přípravami k přestavbě katedrály v Olomouci.¹²³ Žádný z Merettových italizujících projektů ale nebyl realizován, neboť kardinál arcibiskup považoval ve všech případech gotiku za vhodnější.¹²⁴

V Ostravě to byl naopak kardinál Fürstenberk, kdo prosadil oproti původnímu záměru představitelů města, aby se nový chrám stavěl ve „slohu bazilik“.¹²⁵ Konkrétním vzorem měla být římská bazilika Santa Maria Maggiore. Příklon k raně křesťanským vzorům byl odkazem na cyrilometodějskou tradici. Kardinál Fürstenberk podporoval

121 WATTOLIK 1889, 31

122 ŠOPÁK/ONDROUŠKOVÁ 2002, 7

123 ZATLOUKAL 1989, 64

124 ZATLOUKAL 1989, 59

125 WATTOLIK 1889, 12

archeologický výzkum baziliky San Clemente a usiloval o získání ostatků sv. Cyrila.¹²⁶ V srpnu 1883 vyhotovil architekt Meretta rozpočet.¹²⁷ Stavba pak byla zahájena v říjnu téhož roku. Provázely je četné obtíže a spory, handrkování o financování, kvůli kterým dokonce nakrátko rezignoval starosta Lux. Původní rozpočet byl chybný a stavba si nakonec oproti původnímu odhadu vyžádala plných 368 000 zlatých. Dne 4. srpna 1888 architekt Meretta po delší nemoci zemřel. Krátce nato se v časopise *Der Bautechniker* objevil kritický článek Zastavená monumentální stavba, signovaný G. L. Dle mínění Marcely Gavendové šlo o důsledek řevnivosti – v pozadí mohli být Merretovi tradiční oponenti (Schmidt, Mocker, Frestel a zejména August Prokop). Kritika architektonických kvalit ostravské stavby však byla do určité míry oprávněná, neboť Meretta svůj úkol zcela nezvládl. Celkovému dojmu stavby neprospělo ani pozdější odstranění vnitřní polychromované výzdoby, na níž se podíleli rozliční umělci: Josef Böhm z Vídně, Vilém Sabinský, Emanuel Krezgy z Moravské Ostravy. Kostel byl bendikován 22. září 1889¹²⁸ a svěcen téhož dne následujícího roku. Konsekrace proběhla v červenci 1897.

126 GAVENDOVÁ 1999, 39

127 Archiv města Ostravy. f. MÚ Moravská Ostrava. Podklady ke stavbě nového kostela v Moravské Ostravě, sign. BI / 2000: Mauer und Handlangerarbeit: ~~94.454-95-050~~ fl. 45 kr./ Steinmetzarbeit: 42 446 fl. 45 kr./ Kirchenpflaster ~~3066 fl. 96 kr.~~ 2289 fl. 00 kr. / Zimmermannsarbeit: 1756 fl. 48 kr. / Holzbedarf 5697 fl. 47 kr. / Spängler und Dachdeckenarbeit 8011 fl. / Eisenwaaren 6432 fl. / Tischlerarbeit 11 551 fl. 22 kr. / Schlosserarbeit 3600 fl. 50 kr. / (Glaser)arbeit 420 fl. 93 kr. / Anstriecharbeit 299 fl. 95 kr./ Maler 3000 fl. / Innere Einrichtung, Altar, Kanzel, Orgel 5000 fl./ Summe ~~185.584 fl. 50 kr.~~ 185,569 fl. 00 kr./ Gusta Meretta 10. August 1883. Marcela Gavendová dohledala půdorys baziliky (datovaný 25. 3. 1883), nárys průčelí (Kroměříž, 25. 3. 1883), dvojitý příčný řez (Kroměříž 25. 3. 1883) Viz: GAVENDOVÁ 199, 279. srov. Ein sistirte Monumentalbau. In: *Der Butechniker* VII, 1888, č. 2, 15–18

128 Zur Einweihung der heilands-Kirche. In: *Arbeiterfreund* VI, 1889, č. 19, 22. 9., nepag.

6 Česká novorenesance a kostel Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech

V poslední třetině 19. století doznaly vedle „čisté“ a „přesné“ renesance, značného rozšíření také její národní varianty, dosud pokládané za méně hodnotné. K jejich rozšíření přispěla vedle regionalistického či dokonce nacionálního hlediska i jejich – ve srovnání s kosmopolitní italizující variantou stylu – větší variabilita a malebnost, která je přímo předurčovala pro masové využití, nejen pro městské nájemní domy, ale i venkovské vily a vilky, často doplněné o vernakulární prvky. Užití regionálně zabarvené renesance v sakrální architektuře však bylo ojedinělé.¹²⁹

Prvky české renesance – jakožto domácího národního stylu – byly hledány už v Zítkově projektu Národního divadla, i když šlo o stavbu ve formách renesance internacionální,¹³⁰ která se nikterak neodlišovala od podobných staveb v evropských metropolích. S národními prvky experimentoval i architekt Ignác Ullmann ve svém projektu Vyšší dívčí školy v Praze. Skutečným šířitelem české renesance se stal až architekt Antonín Wiehl. Pro něho typické slohové atributy – lunetové římsy, vysoké štíty a sgrafita – byly inspirovány čtveřicí staveb: pražským královským letohrádkem, Schwarzenberským palácem, radnicí v Plzni a zámek v Kacěřově (eventuálně v Litomyšli).¹³¹

Ke stejnému stylovému repertoáru sáhl i kolínský architekt Čeněk Kříčka, když v polovině 90. let navrhoval evangelický kostel [59] ve své rodné Libici nad Cidlinou. Nezvykle řešená stavba na centrálním půdoryse je ale v zásadě eklektická, neboť obsahuje i prvky rustikálního baroka. Podobná stylová východiska, avšak postrádající výraznější atributy české renesance, lze pozorovat i u dvojice Kříčkou navržených katolických kostelíků – kaple Nejsvětější Trojice v Lhotě pod Libčany a kostela sv. Mikuláše Poustevníka v Podůlšanech. Architekt Kříčka byl požádán také o projekt evangelického kostela pro Přelouč. Odmítl, neboť se obával, že tamní církev stavbu nového kostela finančně neunes. Vypracování projektu [69] se ujal profesor pražské techniky Rudolf Kříženecký, který ve svém návrhu spojil módní sloh české renesance s inspirací americkými „auditorium plan churches“.¹³²

129 HORYNA 2001, 184

130 VYBÍRAL 2002, 145

131 SROV. WIRTH, 1921, 294–235

132 Ke kostelu v Přelouči též SLÁDEČEK 2014b

Za jedinečnou ukázkou aplikace forem české renesance v katolickém prostředí je pokládána přestavba původně středověkého kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech.¹³³ Provedl ji architekt Jan Bedřich Vejrych – po Wiehlovi asi nejvýznamnější „pěstitel“ české renesance. Klecanský kostelík, poničený za třicetileté války, byl v závěru 40. let 18. století upraven barokně. Obnova zřejmě nebyla provedena příliš důkladně, neboť již v polovině 19. století bylo uvažováno o opravě tehdy dosti sešlé stavby. Ani po obnově, která byla provedena roku 1880, ale kostel nepůsobil příliš utěšeným dojmem: „*Chatrný farní kostel v Klecanech má bezvýznamnou fačadu barokní z pozdní doby, vnitřek, místy i bez slohu, jest též tak bezcenný. Nepěkný starý oltář proveden byl ve slohu copovém, ...*“¹³⁴

Roku 1889 byl z odkazu dlouholetého klecanského faráře Václava Rottenborna pořízen nový monumentální oltář za 1200 zlatých ve stylu vlašské renesance. Návrh vypracoval architekt Vejrych. Roku 1890 obnovoval Vejrych filiální kostel Povýšení sv. Kříže v nedalekých Zdíbech. Pro barokní stavbu navrhl nové oltáře a nástropní výzdobu, realizovanou pražským malířem Vojtěchem Bartoňkem.

V roce 1891 bylo pak podle Vejrychova projektu přikročeno i k přestavbě klecanského kostela. Původní rozpočet 7600 zlatých byl dvojnásobně překročen. Zdivo starého kostela bylo totiž „*zhnilé a zpuchřelé*“. Kostelní stavba byla asi o metr zvýšena, věž rovněž. Mnohé části stavby – zejména původní štíty a předsíň – byly zbořeny a znovu vystavěny. Interiér byl dozdoben nástropními malbami Vojtěcha Bartoňka a ornamentálními malbami Vojtěcha Palečka. Ten společně s akademickým malířem Karlem Raškem provedl i sgrafita v exteriéru. Vnější výzdoba klecanského kostela se dochovala jen částečně a rovněž cenný hlavní oltář byl zničen.¹³⁵

133 K přestavbě kostela v Klecanech podrobněji SLÁDEČEK 2015a

134 Hlavní oltář ve farním chrámu „Nanebevzetí Panny Marie“ v Klecanech. Provedl Jan Vejrych. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů v království českém XXIV*, 1889/90, č. 3, 74

135 SOKA Praha-východ, f. FÚ Klecany, Stavební spisy (1880 – 1946), inv. č. 52, kart. 3, Složka: Přestavba 1892. Též inv. č. 32, Zádušní účty 1875–1911, zejm. rok 1892

7 Skupina renesancizujících kostelů na Olomoucku

7.1 Kostel sv. Urbana v Holicích

V závěru 19. století vznikla na Olomoucku a Přerovsku trojice renesancizujících staveb. Prvním byl kostel sv. Urbana v Holicích u Olomouce [18-19]. Kroky k jeho zbudování byly podniknuty v polovině 80. let. V březnu 1886 bylo usneseno vyhotovit podmínky na bourání starého holického kostela. Ofertní řízení na zbourání starého kostela mělo být inzerováno inzerováno v časopisech *Pozor* a *Našinec*. Dávka na stavbu nového kostela (připadající na samotné Holice) ve výši 26 041 zlatých 41 krejcarů měla být hrazena ve čtyřletých splátkách přirážkou na všechny přímé daně v obci předepsané. V rozpočtu obce na rok 1887 se počítalo s částkou 6510 zlatých a 35 ½ krejcarů.

Věc ale poněkud zkomplikovala neochota některých přifařených obcí spolufinancovat kostelní stavbu. Proti přirážce k obecní dani ve výši 40 procent pak protestovali i Holičtí poplatníci. Na podzim 1887 byl nicméně položen základní kámen a následujícího roku byl kostel dokončen. Stavbu kostela prováděla firma Drobník & Pavlík,¹³⁶ sídlící v Olomouci-Hodolanech. Dvojice je podepsána i na plánech kostela, které se dochovaly v Státním okresním archivu v Olomouci a Moravském zemském archivu v Brně.¹³⁷

7.2 Kostel Narození sv. Jana Křtitele v Brodku u Přerova

V 90. letech vznikla dvojice prakticky totožně koncipovaných staveb, jež zbudoval stavitel Vilém Žák z Přerova. Prvním byl kostel v Brodku u Přerova [21]. Záměr zbudovat v Brodku nový kostel byl schválen v květnu 1891. V dubnu následujícího roku byly předloženy první nákresy stavitele Žáka. Rozpočtená cena 26 713 zlatých se ale zdála příliš vysoká. Žák proto svůj projekt přepracoval a dosáhl snížení ceny na 18 600 zlatých. Z důvodů úspory se uvažovalo, že při stavbě kostela bude využita stávající zvonice. Šlo o stavbu nejasného (možná i středověkého) původu. Nakonec bylo ale rozhodnuto zvonici demolovat. V dubnu 1892 předložil Žák nový návrh kostela, který byl vzápětí schválen. Stavba kostela měla být původně hrazena výhradně

¹³⁶ Firma R. Drobník, stavitel, & F. Pavlík, zednický mistr, fungovala ještě roku 1927, kdy prováděla stavbu sokolovny a stadionu v Olomouci. Viz: Sokolská zahrada, stadion a sokolovna v Olomouci. In: *Lidové noviny* XXXVI, 1928, č. 338, 3. 7., 13

¹³⁷ SOKA Olomouc, f. Římskokatolický FÚ v Holicích, 1729–1955, Inv. č. 40, sign. Ia, Plány kostela s. d., č. Kart. 1, též, SOKA Olomouc, f. AO Holice, Protokoly zasedání obecního výboru 1885–1910, zejm. zápis 19. 3. 1886.

z dobrovolných darů. I když ji podpořili četní dobrodinci,¹³⁸ bylo nakonec nutné vypsát mimořádnou přírážku k přímým daním. Obec si na stavbu musela vypůjčit 8000 korun u Zemědělské banky moravské.¹³⁹ V listopadu 1892 informoval starosta Fabian Zapletal, že jako člen slavnostní deputace, která 14. listopadu skládala hold nově zvolenému arcibiskupovi Theodoru Kohnovi, měl možnost hovořit s jeho Milostí. Kohn si nechal ukázat náčrtek stavitele Žáka, schválil jej a přislíbil svou podporu samotnému stavebnímu podniku i zřízení samostatné duchovní správy v Brodsku. Po získání stavebního povolení bylo v *Pozoru* a *Selských listech* oznámeno, že se za rozpočtenou cenu 13 543 zlatých zadá stavba kaple (uvedená částka nezahrnovala cihly, které byly objednány zvlášť).¹⁴⁰ K dražbě, která se konala 18. března 1893, se dostavili tři zájemci: Čeněk Venclík z Prostějova, zástupce firmy Kabeláč & Winter z Olomouce a zhotovitel plánů Žák, který nakonec zakázku získal. Kostel byl dokončen na podzim téhož roku a vysvěcen 21. října – na sv. Jana Křtitele.¹⁴¹

7.3 Kostel sv. Cyrila a Metoděje v Doloplazech

Ke stavbě kostela v Doloplazech [20] se podařilo dohledat menší množství archivních pramenů. Kroky k jeho zbudování byl podniknuty, když vešlo ve známost, že kostel v Tršicích, k němuž byly Doloplazy přifařeny, bude nahrazen novostavbou. Dolaplazští se rozhodli, že než by přispívali na jeho stavbu, vybudují chrám vlastní. V lednu 1894 bylo vybráno staveniště na místě obecního hostince. Stavba byla zadána Žákovi a probíhala od května 1894 do května 1896. Vzhledem k tomu, že kostel v Doloplazech

138 SOkA Přerov, f. AO Brodek u Přerova. Zápisy ze zasedání obecního výboru 1895–1909, inv. č. 90, fol. 11–15, zejm. zápisy z 19. 5. 1892 a 10. 10. 1897.

139 SOkA Přerov, f. AO Brodek u Přerova. Protokoly schůzí (a poznámky) o stavbě nové kaple (kostela) v Brodsku (1892–1893), sign. Ib/13m, inv. č. 13, fol. 7. 6. 11. 1892. Srov. Ke stému výročí položení základního kamene kostela v Brodsku u Přerova. In: *Brodecký zpravodaj* 4/92. Srov. LAPÁČEK 2001, 66–69

140 O zakázku litovala trojice stavitelů: Fišer z Olomouce (při ústním jednání v Brodsku uvedl, že za 1000 cihel, včetně dodání na brodeckou stanici, by žádal 15. 5 zlatých. Při platbě v hotovosti nabízel slevu 2%), Žák (ochoten dodat cihly, které byly větších rozměrů než cihly Šternberské, až na místo v ceně 14 zlatých za 1000 kusů). Nakonec byly cihly po určité licitaci zúčastněných objednány u Bayera, který nejvíce slevil. Celkem mělo být objednáno 160 000 cihel po 12 zlatých za 1000 kusů. Cihly měl postupně dodávat na železniční stanici ve Šternberku, odkud měly být po železnici dovezeny do Brodsku. Smlouva byla uzavřena 27. prosince 1892.

141 SOkA Přerov, f. AO Brodek u Přerova, sign. Ib/13, Protokoly schůzí (a pozvánky ke stavbě nové kaple) 1892–1893, protokoly ze 4. 12. 1892 a 1. 3. 1893. Srov. Panu Vilému Žákovi, staviteli v Přerově. In: *Velehrad* V, 1893, č. 94, 13. 12., 4 (inzerce). Též: *Lidové noviny* I, 1893, č. 1, 16. 12., 14 (inzerce)

je koncipován takřka totožně jako kostel v Brodce u Přerova, lze předpokládat, že byl rovněž projektován stavitelem Žákem.¹⁴²

7.4 Projekt pro kostel Narození Panny Marie v Tršicích

Žák byl i jedním ze stavitelů, kteří předložili projekty pro již zmiňovaný farní kostel Narození Panny Marie v Tršicích [21]. Dvojice projektů pro stavbu tršického kostela byla pořízena v letech 1894 a 1896. Autorem prvního byl stavitel Starý, druhý vypracoval stavitel Vökl. Protože by si jejich realizace vyžádala přes 70 000 zlatých, byl roku 1899 stavitel Žák požadován o „nový, jednodušší a méně nákladný nákres“¹⁴³ Všechny tři projekty ale byly nakonec nadřizenými úřady – Oddělením pro vysoké stavby c. k. ministerstva vnitra a technickým odborem při c. k. místodržitelství – zamítnuty pro nákladnost či slohové nedostatky.¹⁴⁴ Kupříkladu projektu stavitele Starého bylo vytýkáno, že maltová omítka, jímž měla být cihlová stavba omítnuta, „neharmonuje“ s jejím novorománským stylem a stavební náklad je vypočten příliš nízko.¹⁴⁵ U projektu stavitele Žáka vadilo příliš nahodilé kombinování gotických, románských, barokních a renesančních prvků.

V této tísni obrátil se nynější d[ůstojný] p[án] farář za přispění pana poslance [zemského a říšského, doktora Antonína Cyrila] Stojana na ministerstvo vnitra samo (obor pro vys[oké] stavby), aby nám vypracovali dalo příhodný plán na kostel. Když tak učiniti přislíbilo, byla největší obtíž odstraněna. Neboť p. vrchní inženýr [Eduard] Zotter, jemuž zato práce svěřena, podal skutečně nákres odpovídajíc našim potřebám a prostředkům peněžním. Náklad stanoven ve výši 120 000 korun bez vnitřního zařízení. Neuměje však česky, aby mohl i vrchní dozor nad stavbou vésti, požádal svého kollegu z téhož ministerstva p[ana] D[okto]ra [Josefa] Piskače, aby převzal konstrukční část a dozor nad stavbou, sám si vyhradiv část architektonickou.¹⁴⁶

Zotterem předložený projekt byl v novobarokních formách. Na stavbě, která trvala od října do března 1906 a vyžádala si 170 000 korun,¹⁴⁷ se podílelo několik místních

142 SOKA Olomouc, f. AO Doloplaz, inv. č. 64, Kronika obce Doloplaz 1914–1945 (1946), fol. 11.

Protokoly zasedání obecního výboru 1885–1914, zejm. fol. 11–15, zápis z 19. 3. 1886.

143 SOKA Olomouc, f. AO Tršice, Pamětní kniha obce Tršic (Pamětní kniha obce Tršické) 1820 – 1938, inv. č. 76, zápis z roku 1905, (nepag.).

144 SOKA Olomouc, f. Kostelní konkurenční výbor Tršice, inv. č. 1, Protokolní kniha (1888–1947), zápis z 11. 1910.

145 Tamtéž: f. Archiv fary Tršice (1743–1950), inv. č. 99, kart. 1, sign. Ia, korespondence nákresy a plány stavby kostela 1896–1905. Přípis oddělení c. k. ministerstva vnitra pro vysoké stavby (Departments für Hochbau in K. K. Ministerium des Inneren) z 4. 7. 1897 č. Z2268. Přípis technického oddělení při c. k. místodržitelství (Abschricht Ausserung des k. k. Technischen Statthaltereii Department) z 18. 4. 1900.

146 Tamtéž: f. Kostelní konkurenční výbor Tršice, inv. č. 1, Protokolní kniha 1888–1947, 11. 1910.

147 SOKA Olomouc, f. Kostelní konkurenční výbor Tršice, kniha č. 2, Denník pro stavbu chrámu Páně v Tršicích, (Stavební deník byl veden od 23. 3. 1905. Přípravné práce probíhaly souběžně s demolicí starého kostela. Stavba byla dokončena 13. 10. 1906.)

stavitelů: Hudec & Sedlařík,¹⁴⁸ Felix Skibinski, městský stavitel v Kroměříži, a zejména architekt Alois Sojka.¹⁴⁹ Kostel byl vysvěcen v dnech 17. a 18. října 1906 světicím biskupem Karlem Wisnarem.¹⁵⁰

148 Zadání stavby. In: *Noviny Těšínské* XI, 1905, č. 19, 8. 4., 5

149 SOKA Olomouc, f. Kostelní konkurenční výbor Tršice, sign. Ia. Korespondence, nákresey a plány stavby kostela 1896 – 1905, Výkaz prací stavebních i řemeslnických při novostavbě chrámu Páně v Tršicích, Sojka 18. března 1905, A. Hudec a J. Sedlařík, Branice-Lazy (Slezské), 11. července 1905.

150 J. Sedlařík, architekt a stavitel v Lazech spolu se stavitelém Antonínem Hudcem z Hranic Církevní zprávy. Svěcení kostela v Tršicích. In: *Našinec* XLII, 1906, č. 122, 17. 10., (3). Uvádění též (patrně chybně) jako Albrecht Hudec z Hranic a Jan Sedláček z Lazů ve Slezsku

8 Od baroka k modernismu. Tendence kolem roku 1900

Existenci kostela v Brodsku náhodou zaznamenal i teoretik sakrální architektury Emil Edgar, kterého roku 1908 do oblasti přivedl zájem o unikátní modernistický kostel v Přerově, a prohlásil jej za ojedinělý příklad katolického kostela v renesančním stylu.¹⁵¹ Ve podstatě jsou ale Žákovy kostely – v Brodsku i v Doloplazech – eklektické, s převahou barokních prvků. Celkovým dojmem připomínají jednoduché venkovské barokní kostelíky. Skutečnost, že v Tršticích byl nakonec realizován projekt v čistě barokních formách, koresponduje s rostoucí oblibou tohoto stylu v závěru 19. a na počátku 20. století. Proměnu nazírání na dříve tak opovrhovaný „copový“, ke které v českém prostředí výraznou měrou přispěl i architekt Bedřich Ohmann, ilustruje následující stať, pravděpodobně z pera Jana Liera:

„Anathema stíhající s nízké výš katedry bujný vzlet baroku, odvracelo výtvarníky od této poslední květnice renaissančního slohu ... Umění, zvláště pak stavitelství nalézalo se ještě před nedávnem oproti baroku v poměru, jaký se na vlas podobá stanovisku barokových umělců oproti gothice. Tato byla ... rovněž pokládána za barbarství a směs odporných kudrlinek ... bez porozumění a bez piety prováděny na gothických stavbách úpravy a doplňky, jimiž toliko usmáti se můžeme (též v Čechách, vzpomeňme jen např. basiliku kláštera Sedleckého¹⁵²), tak i před krátkým časem nerozumělo se nikdy dílu barokovému a rokokovému ... Leč věčný circulus vitiosus nedal se žádnou papírovou mezí zadržeti. Nemaleho úspěchu dosáhla na výstavě baroková renaissance¹⁵³ (Vlastní neboli »čistá« renaissance, barok i rokoko jsou všecko jediný sloh v postupných fásích svého vývoje)...“¹⁵⁴

Výše zmiňovaný architekt Bedřich Ohmann je i autorem novostavby kostela Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, který byl v letech 1898–1901 přistavěn k nedokončenému Dientzenhoferově klášteru voršilek v Kutné Hoře. Příkladem barokní stavby větších rozměrů je kostel Panny Marie Královny v Ostravě Mariánských Horách, provedený v letech 1901–1903 podle projektu Otakara Béma ve „slohu barokovém dle způsobu poutnického kostela ve Frýdku“.¹⁵⁵ Pozdní a zajímavou realizací je přestavba kaple blahoslaveného Jana Sarkandera v Olomouci, provedená v letech 1909–1912 podle projektu Eduarda Sochora.

151 EDGAR 1912, 22

152 VLNAS 2005, 82–89.

153 Srov. Ferdinand J. LEHNER: Seznam kostelů v děkanátu Ričanském, Ořechovském a Brandýském, *Method XVI*, 1890, č. 9 a 10, 31. 10., 96108: Lehnerovo typologické dělení je poněkud naivní, za zmínku stojí, že mezi kostely „renaissanční“ je počítán kostel sv. Víta v Tuchoměřicích z let 1667–75. Lehnerem připsaný Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi

154 J. L. [Jan LIER]: Umělecká výstava. In: *Časopis výstavní. Zprávy spolku architektů a inženýrů v království české XXV*, 1891, č. 31 a 32, č. 34, 31. 12., 233–235, 296–299, zde 297

155 FILIP 2004, 170

Pro závěr 19. a počátek 20. století je příznačné, že vedle staveb ryze konzervativního pojetí vznikaly chrámové stavby „moderní“ svým slohem i celkovým pojetím. Takové byly i mnohé z projektů, kterými byla obelána soutěž na zhotovení návrhů farního kostela pro 900 lidí, kterou v září 1901 vypsaló c. k. ministerstvo kultu a vyučování. Nově ustanovený časopis *Architektonický obzor* inovativní projekty hodnotil kladně, i když s určitými rozpaky: „Někteří autoři skutečně upustili od dosavadních dispozic kostelních a sáhli k formě nové, sálu půlkruhového aneb podkovového, ale celek nabyt tím rázu buď divadelní anebo výstavní budovy.“ Bylo ale zdůrazněno: „ Za heslem: nové cíle! nesměji se skrývati tendence anarchistické! ... mnohé návrhy byly obětí falešného hesla: Moderní kostel!“¹⁵⁶

Řada projektů v tomto období publikovaných časopisecky byla skutečně fantaskní. V mnoha případech šlo i o cvičení mladých adeptů architektury, jimiž vzaly časopisy toužící po zajímavých, elegantních ilustracích za vděk. Publikovány však byly i projekty ryze konzervativní [27]¹⁵⁷ v renesancizujících – či spíše barokních formách. O realizaci některých se i vážně uvažovalo.

Ve svahu Petřína měl být podle návrhu Václava Roštlapila zbudován nový arcibiskupský seminář [24]. Projekt byl prezentován roku 1898 na pražské Výstavě architektury a inženýrství. Charakterizován byl jako: „budova v moderní renaissanci, dominovaná pyšnou kopulí kaple“¹⁵⁸ V utváření Roštlapilova projektu lze pozorovat prvky novobarokní a modernistické. Způsob, jakým je umístěna kaple, poněkud připomíná dnešní brněnskou Fakultní nemocnici u svaté Anny [25], kterou projektoval Roštlapilův učitel Theofil von Hansen.

Z českého prostředí známe dva projekty inspirované chrámem sv. Petra v Římě.¹⁵⁹ První vytvořil v únoru 1905 pro kostel v Praze-Libni [28] inženýr Jindřich Fialka.¹⁶⁰

156 Konkurs na podání návrhů farního kostela. In: *Architektonický obzor* I, 1902, 7. 5., 4. 6., 24, 28

157 Příkladem je konkurenční návrh (nerealizovný) pro hřbitovní kapli v Salzburgu, oceněný první cenou. Viz: Konkurrenzprojekt für einer Friedhofkapelle in Salzburg. Erster Preis. Vom Architekten Alfred Castelliz. In: *Der Architekt* X, 1904, 14

158 Výstava architektury a inženýrství. Hlavní palác průmyslový. In: *Národní listy* XXXVIII, 1898, č. 178, 3. 6., 3. Potulky výstavou. In: *Zlatá Praha* XV, č. 42, 26. 8., 495. Výtvarné umění. In: *Zlatá Praha* XV, 1897/1898, č. 43, 2. 9. 1898 26. 8., 514. *Architektonický obzor* I, 1902, 5. 2., (4). Project für den Bau des erzbischöflichen Seminars in Prag. Architekt Wenzel Rostlapil. In: *Der Architekt* VIII 1902, Taff. 63. Text 32

159 V renesančních formách byl návrh farního kostela z roku 1903 v Ostravě-Mariánských Horách od Camila Sitteho publikováný roku 1904 v časopise *Der Städtebau*. Viz: J. Stüben, *Der Städtebau. Handbuch der Architektur* I, 1904, tab. 75, cit. podle ZATLOUKAL 2002, 413

160 Beschreibung des Projectes für die St. Blasius-Kirche in Agram. In: *Der Architekt* II, 1898, 27, 51

Obdobný projekt předložil pro kostel v pražských Vršovicích Bohumil Hrabě.¹⁶¹ V obou případech nebyly projekty realizovány,¹⁶² zřejmě pro přílišnou nákladnost. V Libni dodnes slouží „zatímní“ secesně-folkloristický kostel, vybudovaný firmou Blecha. Ve Vršovicích pak byl realizován funkcionalistický projekt Josefa Gočára. Nerealizované projekty pro Libeň a Vršovice mohly být ovlivněny soudobými stavbami v evropských metropolích. V roce 1904 byly dokončeny hned dvě takové stavby – chrám sv. Štěpána v Budapešti.¹⁶³ a katedrála v Berlíně.¹⁶⁴ Obdobně koncipovaná stavba měla vzniknout i v Záhřebu. Projekt [26], který vytvořil Josef von Vancaš, působící v Sarajevu, byl publikován v časopise *Der Architekt*.¹⁶⁵ Realizace projektu, si měla vyžádat 113 000 zlatých, mimo nákladů na vnitřní vybavení. Při celkové zastavěné ploše 1084 m, tak cena 1 m² zastavěné plochy činila 104 zlatých. Ačkoliv bylo uváděno, že stavba započne v brzké době, nestalo se tak. Záhřebskou stavbu nakonec realizoval v byzantském stylu – částečnou inspirací byla bazilika San Vitale v Ravenně – v letech 1912–1913 Viktor Kovačič, žák Otto Wagnera. Na území Chorvatska šlo o první užití železobetonové kopule.¹⁶⁶

Realizace se nedočkal ani projekt kostela pro přeměstí Krakova ve slohu německé renesance s určitými náznaky gotiky: „*In Formen der deutschen Renaissance mit gewissen Anklängen an die Gothik*“, který byl v polovině 90. let současně publikován v časopisech *Der Architekt* a *Allgemeine Bauzeitung*. Bylo uváděno, že stylová volba byla zapříčiněna finančními důvody. Původní projekt, který v srpnu 1893 ve formách cihlové gotiky vypracovaly architekti Josef Krytowski a Ignaz Sowiński si měl vyžádat 250 000 zlatých. Po předběžném schválení stavebním komitétem byl architektům vrácen k přepracování. Druhý (renesanční) projekt dvojice architektů vyhověl

161 LUKÁŠ 2008, 1

162 V renesancizujících formách byl neprovedený návrh Fr. Šafránka pro kostela sv. Filipa a Jakuba na Malvazinkách v Praze na Smíchově, Viz: AHMP. f. Sběrka map a plánů, sign. MAP P V 3/1410 (sign. stará. P 44/15), inv. č. 1410, lokace VIII/10.

163 Bazilika sv. Štěpána v Budapešti, hlavní městský kostel, byla budována v letech 1851–1905 podle plánů Józsefa Hilda, Miklose Ybla, Józsefa Kausera. Klasizující byl i dómy v Ostřihomi a Egeru. Jejich vzory mohly být kostel San Andrea v Mantově a katedrála sv. Pavla v Londýně. Viz: MORAVÁNSZKY 1988, 42

164 Projekty berlínského dómu, jichž bylo v průběhu 19. století předloženo větší množství, publikoval Kurt Milde. Stavba byla nakonec realizována v letech 1894–1904 podle projektu, který předložil Julius Raschdorf. Viz: MILDE 1981, 192, 246, 306–308

165 J. Fialka. Projekt na stavbu kostela v Praze VIII. In: *Zlatá Praha XXIV*, 1907, č. 13, 160, 28. 12. *Český svět* III., 24. 5. 1907, nepag. Datováno 23./II. 1905. Popisek: „... bude státi v místě býv. Libušina vrchu – provedl V. R. Fiala pro Jednotu chrámovou v Libni“. Též *Český svět* III., 24. 5. 1907, nepag.

166 MORAVÁNSZKY 1988, 81–82. Ranější návrh (Vjekoslav Bastl, 1901) byl modernisticko-folkloristický.

požadavku maximální ceny 150 000 zlatých bez vnitřního vybavení (133.67 zlatých za 1m²). Kladně hodnocen byl styl korespondující s okolní zástavbou. Nakonec byl však v letech 1905-1909 proveden velkorysejší gotický projekt (architekt Jan Sas-Zubrzycki).¹⁶⁷

167 Project für die Stadtpfarrkirche in Podgórze. In: *Der Architekt* II, 1896, 8. Project für die Stadtpfarrkirche in Podgórze. Entworfen von den Architekten Josef Krytowski und Ignaz Sowiński. In: *Allgemeine Bauzeitung* LXII, 1897, 150

9 Novorenesance v kontextu české sakrální architektury

V 19. století existovala obrovská názorová pluralita výkladů. Vhodnost či nevhodnost toho či onoho slohu byla v nesčetných traktátech a učených disputacích posuzována z nejrůznějších hledisek: ideologického, náboženského i nacionálního. Vedly se spory o polychromii antických staveb, o to jestli je gotika původu německého, francouzského či dokonce orientálního. Zda sloh „byzantsko-románský“ je slohem slovanským. Zda je renesance slohem pohanským a gotika slohem křesťanským. Spory vedli klasici a romantikové, „Řekové“ a „Gótové.“¹⁶⁸ Při neuvěřitelné pluralitě názorů mohlo mít užití totožného slohu různý význam a hlásat zcela odlišné a protichůdné myšlenky. Podobně – užijeme-li lingvistický příměr – se v závislosti na kontextu mění význam téhož slova či výrazu.¹⁶⁹ Jednoznačná odpověď na otázku v jakém stylu máme stavět „In welchem Style sollen wir bauen?“ vlastně ani nemohla existovat. A zůstává otázkou, jak se výše nastíněná debata – vedená mnohdy se značnou urputností – promítala do stavební praxe v českých zemích.

Na rozdíl od evropských současníků čeští architekti neměli, až na několik výjimek,¹⁷⁰ chuť pouštět se do akademického teoretizování a svá díla nějakým způsobem interpretovat. Často i z ryze pragmatických příčin neměli ani důvod zpochybňovat významy, která v jejich dílech hledali a nacházeli kritici, vykladači i samotní objednavatelé.¹⁷¹

Zdá se, že v mnoha případech vyplynula stylová volba jaksí mimochodem z vnějších okolností a měla ryze praktické příčiny. Jestliže i u tak prestižní stavby, jako byl kostel sv. Václava na Smíchově – jakkoliv fejetonisté akcentovali vzkříšení ideálů raného křesťanství či dokonce „slovanskost“ renesance – byla hlavním argumentem pro stylovou volbu menší finanční náročnost renesance, jaké důvody asi převládaly u staveb méně významných?

168 Srov. MIGNOT 1994, 100

169 Srov. HORÁČEK 2012, 11: „Oživeny renesanční jazyk měl vyvolat a vyvolával představy pohanství, katolictví i protestantství, kosmopolitní i vlastenecké, podle přesvědčení a propagační obratnosti hlasatelů. Jednou nostalgicky odkazoval k antice jako vzdálenému a ztracenému ideálu v minulosti, jindy optimisticky zvěstoval pokrok a překonání časů, kdy svoboda platila jenom pro vybrané. Tentýž aparát však příležitostně hlásal demokracii protikladně, absolutistické hodnoty.“

170 HORÁČEK 2013a, 198. Jak konstatuje konstatuje Martin Horáček, šlo zejména německy píšící autory: Bernharda Gruebera, Achilla Wolfa, Zdenka Schuberta von Soldern a Antonína Barvitia, jehož práce ale zůstaly v rukopisech. Ohlas jejich teoretických pojednání v domácím prostředí se ale nedá vystopovat.

171 Srov. HORÁČEK 2013b, 74

Jak konstatuje Jindřich Vybíral, převládalo i v tak konzervativní oblasti, jako byla sakrální architektura nad abstraktním „Kunstwollen“ inženýrské myšlení: „... *stavební praxi trápily více ekonomické limity než archeologické spekulace.*“¹⁷² Při budování venkovských kostelů se výraznou měrou uplatňovala rutina, empirické vzorce a dominantní snahou bylo především ušetřit. Obraz ideového světa stavebníků, který si aspoň částečně můžeme utvořit na základě dochovaných pramenů, skutečně kontrastuje s tehdy vedenými akademickými diskuzemi. V zápisech zasedání obecních zastupitelstev a kostelních konkurenčních výborů – pochopitelně i vzhledem k úřední povaze záznamů – zcela převládá hledisko praktické nad ideologickým. Jen tu a tam zazní vzletná fráze. Tón zápisů je ale v zásadě stejný, ať se jedná o stavbě chrámu, pronájmu obecního hostince, vydláždění silnice, pořízení požární stříkačky, pláště pro ponocného či obecního býka. Kostel o dostatečné velikosti¹⁷³ byl pokládán jen za nezbytný prvek „občanské vybavenosti“.¹⁷⁴

Stavby většiny výše popisovaných kostelů byly financovány z nadací, zádušního jmění, příspěvků náboženského fondu. Občas přispěly i místní korporace, například cukrovary, v jejichž správních radách měli vliv i členové kostelního konkurenčního výboru (obvykle ustanoveného za účelem stavby). Významnou část – někdy i většinu – nákladů ale nesly samotné obce (které většinou k novostavbě přebíraly i patronátní právo). V naprosté většině případů vedly větší stavební podniky, jako bylo budování kostelů, k rozpočtovému schodku. Ten musel být hrazen z přírážek k přímým daním, což v řadách obyvatelstva nemuselo být příliš populární – jsou doloženy i stížnosti, dobovou terminologií „rekursy“, proti stavbě kostelů a s tím spojené finanční zátěži. Přílišné výdaje tedy mohly uškodit popularitě obecních představených. Zájmem všech zúčastněných – zástupců obce i nadřízených c. k. úřadů – bylo, aby stavba byla trvanlivá, bezpečná (i z požárního hlediska), důstojná a vkusná, čímž se rozumělo i „slohově přesná“. Takovým požadavkům nejlépe vyhovoval právě novorenesanční styl,

172 VYBÍRAL 1999, 90–91

173 Potřebná plocha kostelů byla v 19. a na počátku 20. století stanovována podle empirického vzorce. Na 1 m² počítány 3 osoby. Předpokládaná návštěva byla 2/3 duší způsobilých ke zpovědi (z nichž 1/20 následkem churavosti a 1/5 z jiných příčin kostel nenavštěvuje). Celkový počet sedadel byl stanoven na 13/30 celkového počtu duší. Kapacitu kostela bylo možno snížit, pokud probíhalo více mší. Srov. CHAURA 1907, 19

174 Mimo ojedinělých případů, kde nový kostel nahradil starší nevyhovující stavbu, byla hlavním důvodem pro zbudování nového kostela snaha o „vyfaření“, tedy zřízení samostatné duchovní správy. Pro obec bylo přijatelnější financovat provoz samostatné fary, než být jen obcí přiřazenou. To pochopitelně znamenalo snížení příjmů stávající farnosti – a občas docházelo i k určitým sporům o disponování různými nadačními fondy a kostelním jměním.

který navíc dobře splynul s okolní zástavbou a byl i slohem jiných tehdy vznikajících dominant obcí: školních budov. Oproti stylům založeným na recepci středověku většinou vyžadovala novorenesance menší podíl nákladné¹⁷⁵ kamenické práce.¹⁷⁶ Takřka veškeré „slohové“ prvky bez hlubšího vztahu k vlastní konstrukci budovy – napodobeny v lacinějším štuku a omítce. Nebylo vyhověno teoretiky vznášenému požadavku pravdivosti v architektuře, tedy aby cihla byla cihlou a kámen kamenem.¹⁷⁷ Novorenesanční sloh ale takové napodobování snášel lépe, zatímco: „gotika v maltě prováděná vždy nevkusně dopadá“¹⁷⁸

Přes výše nastíněné výhody novorenesance z pohledu současníků i výčet realizovaných staveb ale platí, že renesancizujících forem bylo v sakrální architektuře užíváno vzácně a převládaly styly založené na recepci středověku. Ještě na počátku 20. století vznikaly, často i ve venkovském prostředí, impozantní novogotické kostely od renomovaných architektů.¹⁷⁹ Jedinou výjimkou bylo prostředí českých protestantských sborů, kde se v posledních dvou desetiletích 19. a na počátku 20. století stala novorenesance takřka normou.

175 V Anglii byla naopak gotika často upřednostňována před klasicismem, neboť byla pokládána za méně nákladnou. Projektanti těchto staveb se ale důsledně vyhýbali nákladným materiálům a často i klenbám. Kostelíky často mívaly otevřený krov. Ten býval i atributem protestantských staveb na kontinentě. V podunajské monarchii ale užití otevřeného krovu komplikovaly požární předpisy. Srov. BERGDOLL 2000, 157

176 Pro ilustraci poslouží rozpočet Buquoyké hrobky v Nových Hradech, budované dle návrhu Josefa Schulze. Šlo prestižní stavbu, kde kamenické a sochařské práce pohltily téměř polovinu rozpočtu. Hrobka byla zbudována z cihel, místní žuly (sokl) a hořického pískovce, střecha kryla anglická břidlice. Celkové náklady činily 131 350 K: Práce zednická a zemní bez materiálu 17 973 K / kamenická a sochařská 57 146 K / tesařská (bez hmot) 3275 K, klempířská 2948 K, pokrývačská 2256 K, dlažby 3475 K / práce kovářská 1209 K / truhlářská 1719 K / zámečnická 7563 K / sklenářská 2030 K / mozaikový obraz 2000 K / práce malířská a pozlacovačská 1661 K / lomový kámen, cihly 17 326 K / stavební dříví, prkna, latě, lešení 10 125 K / Nosiče a kleště 644 K. Viz. Josef SCHULZ: Hrobka K. Hraběte Buquoy v Nových Hradech (Gratzen). In: *Architektonický obzor* IV, 1907, č. 5, 3. 5., s. 19, tab. 21, 22, 25.

177 HORÁČEK, 2012, 73–74. Zmiňován názor Rudolfa Eitelbergera, že omítka je lež a jeho omezený dopad na tehdejší stavební praxi.

178 Referáty a kritiky. Výstava spolku architektů a inženýrů v král. Českém. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů* XXII, 1887–88, č. 1, 34–35, zde 34. (Poznámka se vztahuje k plánům na úpravu Vlašského dvora od Jiřího Zacha)

179 Srov. BOJAROVÁ, 2001, 63–68. STOJANOVÁ 2008, 6–12

10 Renesance – sloh českého protestantismu?

... až po dnes kultivuje protestantismus hromadně formy renaissance (styl reformace, styl liberalismu proti katolické gotice)¹⁸⁰

Oblibu renesance lze v prostředí českých reformovaných pozorovat od počátku 80. let 19. století. Na počátku 20. století pak bylo již užití renesančních forem pro české protestantské kostely pokládáno za samozřejmé, jak dokládá výše citovaný výrok Emila Edgara, zapříisáhlého bojovníka proti historickým pseudostylům. K mnohým Edgarovým tvrzením je třeba přistupovat s velkou obezřetností. O značné rozšíření „renaissance“ v prostředí českých evangelických sborů v 80. a 90. letech 19. století není pochyb. Není však jednoznačně doložitelné, že její užití mělo být manifestací určitých hodnot. Nepříliš četná teoretická pojednání, která byla v té době uveřejněna v evangelických tiskovinách, Edgarově interpretaci nenasvědčují. Zdá se, že v pozadí stylové volby českých protestantů byly spíše praktické příčiny – menší řemeslná a finanční náročnost „renesančního“ stylu.

Je ale pravdou, že v celoevropském kontextu, zejména v německých zemích, byla renesance v některých kruzích pokládána nejen za výraz proticírkevních idejí, ale i symbol protestantismu. Gotika naopak symbolizovala katolicismus, jak dokládají již zmiňované výroky Gottfrieda Sempera. Jsou známy klasicizující projekty protestantských kostelů od Karla Friedricha Schinkela i obliba italizujících vzorů (raně křesťanských, raně renesančních i středověkých). Od 40. letech 19. století 19. století byly na dvoře berlínských Hohenzollernů voleny jako alternativa ke gotice pro sakrální stavby italizující vzory. Do určité mělo jít o ozvuk konfliktu mezi rýnskými katolíky a protestantským Pruskem.¹⁸¹ Již bylo zmíněno, že berlínská katedrála, která byla dokončena na počátku 20. století, byla budována v barokním stylu.¹⁸² V obecné rovině byly ale německými protestanty preferovány středověké styly. Eisenašský regulativ, schválený roku 1861, doporučoval sloh románský nebo germánský, rozumějme gotiku.

Die Würde des christlichen Kirchenbaues fordert Anschluss an einen der geschichtlich entwickelten christlichen Baustyle und empfiehlt in der Grundform des länglichen Vierecks neben der altchristlichen Basilika und der sogenannten romanischen (vorgotischen) Bauart vorzugsweise den sogenannten germanischen (gotischen) Styl.¹⁸³

180 EDGAR 1912, 70

181 Např. SENG 1995, 129, 141

182 GOLLWITZER 1979, 10–11. ZGÓRNIK 1987, 83–85.

183 cit. Podle http://de.wikipedia.org/wiki/Eisenacher_Regulativ. Srov. např. SENG 1995, 275

V 80. letech byla už v Německu renesance vnímána jako sloh doby Luterovy a německá renesance se výraznější měrou začala uplatňovat a jako sloh protestantských kostelů.¹⁸⁴ Wiesbadenský program, schválený roku 1891, řešil utváření interiéru protestantských kostelům, nikoliv jejich styl.¹⁸⁵

Vnímání renesance jako symbolu protestantismu bylo ale v 19. století nekonzistentní, stejně jako tomu bylo u celé výše zmiňované stylové debaty. V protestantské Anglii, která byla kolébkou novogotického hnutí, byla gotika v určitých kruzích spojována s katolicismem – podobně jako v německých zemích. Gotické chrámové stavby byly proto budovány bez „papeženeckých“ vymožeností – fial a vitráží. Ve druhé polovině 19. století postupně v Anglii narůstala obliba novorománského slohu (rundbogenstil). Stejný trend je ve větší míře pozorovatelný v protestantském prostředí v Americe.¹⁸⁶

Angličtí katolíci ale v 80. letech začali preferovat renesanci, jako symbol věrnosti papeži – výraz a ultramontánských tendencí.¹⁸⁷ V okruhu kardinála Johna Henryho Newmana vzniklo několik projektů renesancizujících staveb. Vzorem pro londýnský chrám Brompton Oratory byl římský kostel Il Gesu. V 80. letech se rozpoutala diskuze o stylu nového anglikánského kostela v Římě a návrh, který předložil Edward Welby Pugin, byl odmítnut. Gotika již nebyla pokládána za obecně platný symbol anglického katolicismu.¹⁸⁸

Mírný nárůst obliby německé renesance jako stylu sakrálních staveb – pozorovatelný v 80. letech německých zemích – se českých německojazyčných sborů příliš netýkal. Jak poukázal Aleš Filip,¹⁸⁹ preferovaly české německojazyčné (převážně luterské) sbory severskou cihlovou gotiku a na rozdíl od sborů českojazyčných (převážně helvétských) přijaly poměrně záhy secesi, dobovou terminologií „sloh moderní“. Snad šlo o výraz nacionálního uvědomění a vymezování se vůči českému živlu. Ojedinělým příkladem aplikace forem německé renesance je Kristův kostel (Christuskirche) v Žatci (Saaz) [31]. Chrám byl zbudován roku 1898, patrně podle projektu Ernsta Fleischera z Drážďan [29]. Dochoval se i Fleischerův nerealizovaný projekt v secesně-barokních

184 SROV. MENNEKES 2005, zejm. 226–233. 226

185 SROV. ZUCKER, 1942, 10: „... Protestants found the Renaissance church with its centralized layout better adapted to their needs, and thus the first Renaissance churches of the nineteenth century were designed for them.“

186 CURRAN 1988, LEWIS, 1993, 99–110

187 ZGÓRNIAK 1987, 86–89

188 RICHARDSON, 2007, 340–365

189 FILIP 2004, 170. SROV. NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 48

formách [30]. Stavba Žateckého kostela pro 250-300 osob byla rozpočtená na 23 000 zlatých Duší celého podniku byl kurátor sboru, žatecký továrník E. Lüdendorf. Věnoval celkem 3560 zlatých a harmonium za 1700 zlatých. Později, již jako čestný kurátor, věnoval dalších 5000 zlatých na stavbu fary, kterou projektoval žatecký architekt Petrowský.¹⁹⁰

Renesanční prvky se vyskytují u secesního kostela augsburgského sboru v Broumově (Braunau) z roku 1903 [33]. Autorem projektu, který byl publikován v časopise *Der Architekt*, byl vídeňský architekt Heinrich Wolf.¹⁹¹ V témže časopise byl o dva roky dříve publikován i soutěžní projekt evangelického kostela pro Chemnitz, jehož sloh osciloval mezi barokem a secesí.¹⁹²

Nabízí se proto předpoklad, že novorenesance byla do určité míry stylem náboženských menšin. Dominantní konfese si obvykle přivlastnila gotický styl. Na tolerovanou konfesi zbyla méně „atraktivní“ novorenesance, či jiné styly. Známy je případ synagogy v Plzni, jejíž původní projekt v gotickém stylu byl zamítnut, aby nekonkuroval hlavnímu městskému chrámu. Třebaže synagogy byly častěji budovány v byzantském, románském, či orientálním stylu – lze v židovském prostředí zaznamenat i relativně vyšší četnost užití renesancizujících forem. Zajímavou ukázkou je synagoga na Kladně, navržená E. Brandtem z Prahy [23].

Předpoklad o konfesionální podmíněnosti užití renesancizujících forem se v celoevropském kontextu jeví reálným. Zdá se ale, že důvody obliby renesance mezi českými evangelíky byly především praktické. Po zrovnoprávnění v 60. letech 19. století se stylové preference českých evangelíků nikterak nelišily od katolíků. Teprve po zhruba dvacetiletém období experimentování se „středověkými“ styly, které občas vedlo k rozpačitým výsledkům, nastal příklon novorenesančnímu slohu. Ten byl pokládán za méně nákladný a praktičtější. České evangelické sbory zřejmě disponovaly

190 Viz: SOKA Louny, f. FÚ církve evangelické Žatec, Fond č. 301, inv. č. 24, ev. č. 1mp, Stavební plány kostela od E. Fleischera (Zachovala se pouze nerealizovaná varianta projektu v secesním stylu, obohaceném o barokní prvky). – Tamtéž: inv. č. 21, Příspěvky na stavbu kostela & Stavební účty kostela a fary, 1896–1917. Tamtéž, inv. č. 28. Novinové články týkající se žatecké farnosti (1880 – 1911): Ziegenruck. Zur Einweihung des evangelischen Pfarr- und Gemeindehauses in Saaz. In: *Die Wartburg* VIII, 1909, Nr. 49, 454–455. Eine aufstrebende Gemeinde im Böhmerland. In: *Sächsischer Gustav-Adolf-Bote*, 1898, Nr. 8, Februar, 59–60

191 Evangel. Auferstehungskirche in Braunau i. B. Arch. Heinr. Wolf in Wien. In: *Der Architekt* VI, 1902, 96, 114

192 Wettbewerbs-Entwurf zu einer Kirche für die St. Lucas-Gemeinde in Chemnitz. Von Architekten Professor Carl Henrici. In: *Der Architekt* VII, 1901, 46

i vzhledem k sociálnímu složení členstva menšími prostředky a i získávání podpory od zahraničních podpůrných spolků, například Gustav-Adolfského, pro ně patrně bylo obtížnější než pro jejich německy hovořící krajany.

Můžeme ale předpokládat, že aspoň někteří čeští evangelíci se stylové preference pokusili zdůvodnit ideologicky. Na samém počátku 20. století bylo o kostele v Liptále napsáno, že je zbudován: „*slohem odpovídajícím (reformace – renaissance)*“¹⁹³ To ale již v českém prostředí vznikly i první stavby ve „*slohu modernímu*“ (secesi). Roku 1906 byla zbudována modlitebna v Jindřichově Hradci, jejíž plány v kanceláři karlínského stavitele Matěje Blechy vytvořil zřejmě Emil Králíček.

Větší publicity se ale „*slohu modernímu*“ v českém prostředí dostalo až roku 1908 v souvislosti s se stavbou kostela v Přerově. Porýnský farář Julius Zimmermann tehdy přerovské přiměl, aby upustili od záměru budovat kostel v novorenesančním stylu. Spolu s tučnou finanční podporou jim „vnutil“ modernistický projekt architekta Kuhlmana. Kurátor sboru tehdy konstatoval, že Kuhlmannův projekt je hodnotný – dobře vystihuje ducha slavné minulosti Přerova – ale: „*odporuje všem dosavadním tradicím našich kostelních staveb.*“¹⁹⁴ O kostele v Roudnici, který byl podle Kuhlmannova projektu dokončen roku 1910, bylo referováno v témže duchu. Bylo zdůrazněno: „*působí divným dojmem.*“¹⁹⁵

193 Některé nové církevní budovy. In: Orloj. Almanach na rok Páně 1908, XXXVI, 98

194 ÚA ČCE. f. Registratura superintendenta F. Císaře, srpen – prosinec 1906, Seniorátní výbor obvodu západního, dobrozdání v žádosti za povolení stavby ref. chrámu v Přerově s příslušnými doklady, Hájek a kurátor Ryšavý superintendantovi Císařovi, 13. 12. a 22. 12. 1906

195 Z našeho Siona. In: Orloj. Almanach na rok Páně 1910, XXXVIII, 92

Evangelická architektura v Čechách a na Moravě do počátku 80. let 19. století

1 Toleranční a předemancipační období

*Za příčinou domu modlení jest zřetelné nejvyšší poručení, kterak, kde by to jinak už nebylo, on žádných zvonů, věží, a žádného veřejného vstoupení z ulice, kdež by se kostelu vyrovnati mohlo, míti nemá, ostatně ale, jak, a z jakých materiálů by nekatoličtí takové domy vystavěti chtěli, svobodu mají...*¹⁹⁶

S vyhlášením tolerančního patentu v říjnu 1781 začíná v českých zemích období náboženské tolerance, nikoliv však rovnoprávnosti. Nově ustanovené evangelické sbory se musely potýkat s řadou omezení, nevůli úřadů i obtíží existenčního rázu. Nesnadné bylo i zajištění prostor pro bohoslužebná shromáždění. Vzhledem k omezením tolerančního patentu bylo využití stávajících sekularizovaných či málo využívaných kostelů možné jen výjimečně – cestou milosti.¹⁹⁷

Modlitebny byly většinou budovány jako novostavby a vzhledem připomínaly stodoly. Jejich „nekostelní“ vzhled byl vnucen tolerančními předpisy – za nežádoucí se pokládala i okna s půlkruhovým záklenkem, finanční situací stavebníků i specifickým přístupem zejména protestantů (především helvetského vyznání) k vizualitě.¹⁹⁸ Obvykle s uvádí, že prototyp toleranční modlitebny byl přejat z Uher,¹⁹⁹ odkud do Čech a na Moravu přišli i první pastoři (užívat titulu farář směli jen katoličtí duchovní). Původní toleranční kostel (modlitebna) v Proseči byl popsán v pramenech jako „*Malý, nepatrný ... uvnitř ve slohu uherských Kalvinů.*“²⁰⁰ Modlitebny, umístěné na okrajích obcí, v odlehlých místech, s vchodem „od polí“, byly zpravidla budovány na obdélném

196 Citován dobový výtisk cirkuláře, obsahujícího toleranční patent pro Moravu (datován v Brně 27. 10. 1781). Archiv FS ČCE Veselí, sign. R-III-4/1. V literatuře je častěji citován český překlad německého textu. K problematice viz BOLOM-KOTARI 2013a. Srov. MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ 2013, 44: „...*Co se týče modlitebny, nařizujeme výslovně, aby kde toho ještě není, taková modlitebna neměla žádné zvonění, žádných zvonů, věží ani veřejného vchodu z ulice, jenž by představoval chrám, jinak však mohou ji vystavět z jakékoliv hmoty chtějí.*“

197 Pomineme-li specifické případy (uherské artikulární kostely – budované výhradně ze dřeva, několik staveb ve Slezsku a na Ašsku), získali evangelíci v podunajské monarchii první stavby kostelního vzhledu již krátce po vydání tolerančního patentu. Roku 1791 zakoupil pražský augsburský unionovaný německý sbor sekularizovaný kostel u sv. Michala v Jirchářích. Při koupi se zavázal zbořit věž, což bylo později prominuto. Roku 1792 bylo získáno povolení přistavět věž ke kostelu v Dragomyšli (Drogomyśl, Drahomischl) na Těšínsku. Viz: MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ 2013, 182. DVOŘÁK/DVOŘÁK 2006, 77

198 Srov. BOLOM-KOTARI 2013b. BOLOM-KOTARI 2015

199 EDGAR 1955, 25: Uváděno, že šlo o Maďary přijatý vzor švýcarské reformace.

200 DVOŘÁK/DVOŘÁK 2006, 98, 152: Roku 1833 byl nahrazen novostavbou v „empirovém“ slohu podle návrhu Josefa Štěpána, mistra zednického ze Zábोří. Dochoval se i nerealizovaný projekt v barokizujících formách na protáhlém oválovitém půdoryse.

půdoryse s vchodem uprostřed delší stěny. Naproti vchodu byla umístěna kazatelna a před ní stůl Páně, kolem něhož byly seskupeny lavice. Výrazným prvkem interiéru byly dřevěné pavlače, někdy obíhající na třech stranách. Takovéto uspořádání bylo obvyklé zejména u modliteben helvetské (reformované) konfese, k níž se postupně přihlásila většina českých evangelíků. Modlitebny luterských sborů (častěji německojazyčných), které se vnitřním uspořádáním blížily katolickým kostelům, byly častěji koncipovány podélně. Vnitřní výzdoba modliteben podle zásady „neučiníš sobě rytiny“ bývala poměrně skrovná a zpravidla sestávala z biblických textů. Z vnějšku je zdobily nejvýše jednoduché šambránové rámy či náznaky pilastrů. Pokud by bylo možno hovořit o stavebním stylu, byly modlitebny budovány ve slohu utilitárního klasicismu. Taťána Petrasová klade utváření tolerančních modliteben do souvislosti s typologickým vzorníky kostelů, produkovanými dvorským stavebním řádem.²⁰¹ Stavební prototyp modliteben se v Čechách udržel fakticky až do revolučního roku 1848.

Ministerským nařízením z 30. ledna 1849 začíná období takzvaného protestantského provizoria. Byla zrušena většina tolerančních omezení, mimo jiné placení štolý a desátků katolickému faráři. Doposud užívané úřední označení nekatolíci (Akatholiken) bylo nahrazeno pojmem evangelíci – helvetského či augsburgského vyznání.²⁰² Nejviditelnější známkou změny poměrů byla možnost budovat stavby kostelního vzhledu, které bylo v ojedinělých případech možno přizdobit i věží. Již roku 1850 zakoupil Bedřich Vilém Košut sekularizovaný kostel u sv. Klimenta v Praze. Roku 1851 měl být budován „vkusný chrám Páně“ ve Velimi,²⁰³ stavba směřující románské a klasizující prvky, opatřená čtyřhrannou věží nad průčelím. Roku 1853 byly pořízeny plány klasicizujícího kostela s věží v Kšelicích u Českého Brodu. Z roku 1855 pochází romanizující kostel v Lipkovicích (Lipkowic). Roku 1856²⁰⁴ byla přistavěna barokizující věž – údajně napodobenina kostelní věže v Josefově – k modlitebně v Klášteře.²⁰⁵

Z kostelů německých sborů na českém území byly do roku 1859 věžemi opatřeny kostely v Orlové (Orlau), Habru (Haber) v Čechách, Plesné (Fleißben, Fleissen),

201 PETRASOVÁ 2001, 52

202 FIALOVÁ, 2008, 26

203 KAŠPAR 1881, 50, 57.

204 Klášter. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1904*, XXXII, 109

205 EDGAR, 1955, 25: Plány kšelského kostela byly podepsány stavebním adjunktem Josefem Fischerem. Stavbu provedl Josef Francouz 22. 8. 1853 mu za ni bylo vyplaceno 975 zl. 51 kr. stříbra.

Suchdole nad Odrou (Zauchtel).²⁰⁶ Posledně jmenovaný chrám navrhl vídeňský architekt Ludwig von Förster, tchán Theofila von Hansena,²⁰⁷ který projektoval i evangelický kostel ve Vídni-Gumpendorfu.²⁰⁸ Vídeňský architekt projektoval roku 1851 i přístavbu věže ke kostelu v Ratiboři. Je zajímavou skutečností, že nevyužil základů, které byl pro budoucí věž tajně zbudovány již roku 1842.²⁰⁹ V letech 1860–1868 pak probíhala stavba kostela v Olešnici na Moravě. Demokratické výdobytky konce 40. let ale neměly dlouhého trvání. Záhy došlo k upevnění absolutistických tendencí a tím i k jistému utlumení emancipačních snah českých evangelíků. K plnému zrovnoprávnění a odstranění posledních tolerančních přežitků došlo až na počátku 60. let 19. století.

2 První stavby období emancipace

*Vyzdvihují se tedy a ničí všecka bývalá omezení, jichž stávalo o zřízení chrámů s věžemi a zvony, nebo bez nich, o konání všech náboženských slavností přiměřených jejich učení víry, o konání duchovní správy.*²¹⁰

Výše citovaný císařský patent z dubna 1861 symbolizoval konec neplnoprávného postavení evangelíků. Po oficiálním zrušení veškerých omezení týkajících se vzhledu evangelických kostelů a modliteben vypukla horečná stavební aktivita. Jak dokládají dobové popisy nově dokončovaných církevních budov, bylo hlavní snahou stavebníků vyrovnat se stavbám katolickým. Starší modlitebny byly proto přestavovány a doplňovány věžemi.²¹¹ Již v září 1861 byla slavnostně předána k užívání nová věž při stávající modlitebně v Kloboukách u Brna. Pro sbor čítající asi 700 duší, z nichž většina byly čtvrtlánici, to byl nákladný podnik – zbudování samotné 23 sáhů vysoké věže si vyžádalo asi 5000 zlatých, ulití zvonů v Brně dalších 2400. Velkolepý podnik stvrzoval konec temného období poroby.

Stojí tu vysoce povznesena nade všechny ostatní budovy městyse i samu věž římsko-katolického chrámu převyšující; stojí tu jako královská panna, jako nevěsta zasnoubení své očekávající. Pozlacená báně a nad ní zlatem zářící hvězda zdobí temeno její. Roucha sváteční vála z jejích prsou v kterých strhávala lahodně libě znějící zvuky, které se téhož

206 ZIMMERMANN/ZIMMERMANN 1859, 77–79, 151, 434. ZIMMERMANN/ZIMMERMANN 1864, 723

207 Theofil von Hansen rovněž navrhoval evangelické kostely. Např. hřbitovní Christuskirche ve Vídni-Matzleindorfu (1858–1860) nebo kostel v Kežmaroku (1872–1894).

208 Das Bethaus der evangelischen Gemeinde A. C. in der Vorstadt Gumpendorf in Wien, von Forster und Hansen. In: *Allgemeine Bauzeitung* XIII, 1849, č. 1, 1–4, ill. 228–234

209 PROCHÁZKOVÁ 2010, 336. Srov. BALETKA 2007, 88.

210 Císařský patent z 8. dubna 1861. In: *Hlasy ze Siona* I, 1861, č. 2. 11. 4., 16

211 ALTOVÁ 2010, 324: „Evangeličtí stavebníci ... převzali obecně sakrální (kostelní) znaky ... Gotickou i renesanční podobu předtolerančních nekatolických sakrálních staveb v té době neznali...“

*dne ponejprve ozývati měli po dolínách a pahrbcích Klobouckých, zvěstující novou dobu Sionu evangelickému, která jemu po smutných časech vražedných nátisků a zneuctujícího ponižení v běhu 240 let nastala.*²¹²

Ve výše citovaném oslavném článku bylo uvedeno, že kloboucká věž není první svého druhu, neboť v blízkých Brokovanech²¹³ již kolem roku 1857 „evanjelíci bránu hřbitovní na způsob věže povýšenou dvěma zvony, prvními to na Moravském Sionu, ozdobili...“²¹⁴ Podnětem pro vznik této drobné čtyřboké stavby byly spory o zvonění při pohřbech nekatolíků.²¹⁵

Pozadu nemohl zůstat ani sbor ve Vanovicích. Zdejší farář Samuel Nagy „muž šlechticky hrdý a v pojatých záměrech neústupný“²¹⁶ se již před definitivním pádem tolerančních omezení pustil do budování monumentálního chrámu pro 4000 lidí. Stavba dvojvěžového průčelí nebyla tehdy povolena, ale úřední zákaz zvonů Nagy obešel instalací kuriózního zařízení, údajně darovaného anglickou královnou, které úderý kladiv do ocelových per napodobovalo zvuk zvonů.²¹⁷ Po pádu tolerančních omezení pak mohlo být přikročeno i ke stavbě dvojice, dle tehdejšího nazírání, velkolepých věží, jejichž stavba si vyžádala 7000 zlatých. Mělo jít o jediný evangelický chrám s dvojvěžovým průčelím v celé monarchii.²¹⁸

*Třetí rok pracuje se u nás neúnavně na krásném a skvostném díle; staví se totiž na našem všeobecně známém, důstojném chrámu Páně dvě věže, jejichžto zevnějšek letos dohotoven bude. Celek bude velkolepý a učiní na pozorovatele hluboký dojem. Co nějaký velebný dóm zírá vážně do kraje, opanuje jej svou přiměřenou polohou a velikostí svých rozměrů. Už ze vzdálených některých vysočin českomoravského pohoří uzíříš bílé jeho zdi a věže co dva vzdvižené prsty k nebi, k Bohu tě odkazující a pozlacené Báně a hvězdy na nich, jako lesklé hvězdy na nebi se trpytící, a mimovolně následuješ poukázání jejich a povznášíš srdce své k sídlu k sídlu Nejvyššího vyjádřující Jemu vroucí díky. Ano, chrám náš s věžemi, toť vhodný pomník dotčené svobodě postavený, toť důstojné místo služby Hospodinovy a trvalá památka horlivosti nynějších oudů zdejšího sboru pro pozdní potomky.*²¹⁹

212 B. F., Den 15. září v Kloboucích. In: *Hlasy ze Siona* I, 1861, č. 27, 3. 10, 223

213 Nejstarší (částečně) dochovaný projekt nového kostela v Kloboukách, signovaný stavitelem Širem, je datován rokem 1852. Kroky k postavení věže byly podniknuty roku 1857. Patrně i v jisté návaznosti na zbudování zvonice v Borkovanech (předané k užívání 23. 8. 1857). Plán se dochoval v archivu FS ČCE v Kloboukách: „Situationplan des neun Thurmes bei der evangelischen Kirche zu Klobauk, Brünn 20 Mai 1857“. srov: PUČÁLKOVÁ 2013.

214 B. F., Den 15. září v Kloboucích. In: *Hlasy ze Siona* I, 1861, č. 27, 3. 10, 223

215 Patrně první zděná věž byla přistavěna roku 1851 k modlitebně v Hodslavicích. Na jaře 1856 vyslovilo Ministerstvo kultu a vyučování zásadu, že evanjelíci si smějí stavět vlastní věže se zvony. Roku 1857 vznikly zvonice v Borkovanech a Bošovicích, poté v Následovicích. Dřevěné zvonice jsou doložitelné již k roku 1849. Viz: PROCHÁZKOVÁ 2010, 248

216 Z toleranční tradice. Dědičná fara. In: *Lidové noviny* XXXIX, 1931, č. 509, 11. 10., (1)

217 PROCHÁZKOVÁ 2010, 335

218 BEDNÁŘ 1924, 424

219 Z Vanovic. In: *Hlasy ze Siona* V, 1865, č. 14, 12. 10., s. 206. srov. KAŠPAR 1881, 176

V říjnu 1862 byl posvěcen a slavnostním způsobem předán k užívání kostel v Humpolci. Posvěcení vykonal superintendent církve augsburského vyznání, humpolecký rodák superintendent Prokop Kristufek. Svou tehdejší podobou – současná průčelní věž byla dostavěna až roku 1891 – kostel odpovídal ještě poměrům předemancipačního období. V interiéru se však blížil stavbám katolickým. Kroky k jeho zbudování byl podniknuty již roku 1843, když byla zakoupena dvě stavení. Záměrem bylo vystavět hned tři budovy – školu, faru i kostel. I když byl při kopání základů pro školu nalezen poklad,²²⁰ nebylo vzhledem k celkovému stavu financí na stavbu kostela pomyšlení. Teprve v polovině května roku 1858 byla uzavřena smlouva s Janem Martinem, městským stavitelem v Humpolci. Stavba chrámu měla být podobně jako stavba školy částečně prováděna svépomocí. Stavitelovým úkolem bylo především provést klenbu náležitě vyztuženou železnými kleštěmi ve stanovené jakosti a stavbu dokončit do svatého Václava běžícího roku. Za to měl obdržet tisíc florénů stříbra; a sice ve čtyřech splátkách. Poslední splátka 250 zlatých, která sloužila jako záruka – vadium – mu měla být doplacena až po třech letech od předání stavby k užívání. Stavba kostela se ale oproti původnímu záměru značně protáhla – především z důvodů finančních. Zdá se, že v jejím průběhu došlo k některým změnám. Zřejmě byla provedena drobná průčelní věžička a přinejmenším se uvažovalo o rozšíření „kruchtí“. Dotyčná úprava měla spočívat v doplnění postranních podklenutých pavlačí nesených krakorcí²²¹ a měla si vyžádat 331 zlatých a 22 krejcarů.²²²

Výjimečnost Humpolce spočívá ve skutečnosti, že se zachovala i původní toleranční modlitebna z roku 1785 (byť v upravené podobě), kterou údajně stavěl Bartoloměj Krpálek z Herálce. Až do 90. let 19. století bylo obvyklé, že po dokončení kostela byla stará modlitebna zlikvidována – pokud nebylo materiálu z ní upotřebeno už při samotné

220 FS ČCE v Humpolci, Pamětní kniha, fol. 33: „Při kopání gruntů v r. 1851 našel Frant. Jozífek, chudý mistr soukenický, konající nádenickou práci, na místě, kde nyní menší světnice při zemi ve faře se nalézá, našel as 35 kusů stříbrných peněz z doby císaře Ferdinanda II. Z léta 1622, kteréžto peníze Jozífek sobě podržeti chtěl, avšak bedlivému dohlížiteli nad stavbou, panu Jakubu Motlovi jest co děkovati, že tyto peníze církvi navráceny byly, jež církev veřejnou dražbou prodala, za něž 171 fl. 40 kr. obdržela; ovšem se kvůli stavbě této dalo za ně více, než zač stály.“

221 FS ČCE v Humpolci, sign. L-III-14/1- 2, Věci hospodářské, Smlouva s Janem Martinem z 14. 5. 1858, (stará sign. 8, kancelářský formát). Rozpočet a plán pro rozšíření „kruchtí“ ze 27. 5 – pavlače zřejmě neměly být provedeny po celé délce lodi: „přes rozšíření kruchtí evangelického kostela v městě Humpolci“, který doprovázely plány A. B. a B. C. celkem na 331 zlatých 22 krejcarů. (Zednické a podavačské práce 84 zl. 22 kr.; Stavební látky 122 zl.; kamenická a kovářská práce 125 zl. V rozpočtu uváděny například: 6 nosicích kamenů, kleště a 3000 cihel.

222 PAŘÍK 2013, 6

jeho stavbě. Dochované modlitebny byly často pronikavě přestavěny a doplněny věžemi v průčelí, takže se jejich vzhled přiblížil katolickým kostelům. Motivací byla jistě snaha setřit jejich „nekostelní“ charakter vnucený tolerančními předpisy. Úpravy a dostavby byly někdy prováděny v klasizujících formách, blízkým slohu původní modlitebny, jindy v novorománském stylu, jako například v Nebuželích.²²³ Novorománský býval většinou i sloh novostaveb. Důsledkem byly kostely sice mohutné, ale poněkud nepraktické.²²⁴

Na architektonických i technických kvalitách některých staveb, do nichž se reformované církve v radosti z nabytých svobod nadšeně pouštěly, se podepsala skutečnost, že byly prováděny svépomocí a méně zkušenými staviteli. Novorománský kostel v Libkovicích, který byl jako jedna z prvních staveb kostelního vzhledu zbudován roku 1855, musel být brzy po dokončení opravován. Vykazoval četné stavební nedostatky, k nimž přispěla i nepoctivost stavitele. Modlitebna v Bošíně, roku 1864 upravena a přizdobená věží,²²⁵ musela být již roku 1886 pro havarijní stav úředně uzavřena, stržena a nahrazena novostavbou.²²⁶ V polovině 60. let byla ale podoba, jíž stavba získala po přestavbě, pokládána za velkolepou:

Právě pobíjel klempíř hoření část věže té plechem při záři slunečné stříbrojasně se skvoucím, a který týž co malé děcko tam stojící býti se zdál – tak vysoká ta věž. Dorazili jsme k samému chrámu, a již celý zevnějšek jeho veškerou naši pozornost tak mocně zaujal, ... Dostali jsme se konečně dovnitř a tu teprve volali jsem jeden přes druhého: „O jak krásné, jak důkladné, jak velkolepé toto stavení Boží! Toť bude chrám, jemuž nebude daleko široko rovného!“²²⁷

223 Z Nebužele (vysvěcení nové věže a obnoveného chrámu). In: *Hlasy ze Siona* IV, 1864, č. 16, 20. 8., 270. Z Nebužele. Slavnost posvěcení věže chrámové v evanj. sboru Nebuželském. In: *Hlasy ze Siona* IV, 1864, č. 17, 2. 9., 312.

224 BEDNÁŘ 1924, s. 293: „[Kostel v Semteši] *Jest to stavba vysoká, nákladná, ale studená a velice špatně akustická, příklad touhy evengelíků tehdejších, aby se zevně vyrovnali katolíkům.*“ srov. NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 419

225 Z Bošina dne 22. listopadu. (Slavnost svěcení varhan). In: *Hlasy ze Siona* IV, 1864, č. 21, 5. 11., 362.

226 NEŠPOR 2010, 74

227 Bošínský. Z Bošina. In: *Hlasy ze Siona* VI, 1866, č. 2, 15. 1., 15.

3 Činnost architekta Schmoranze

3.1 Kostel v Čáslavi

Už v 60. letech 19. století čeští evangelíci využívali i služeb renomovaných a dobře zavedených architektů. Na Moravě to byl Michal Urbánek ze Vsetína, v Čechách František Schmoranz starší. Právě Schmoranzem navržený chrám v Čáslavi [33] byl pokládán za „nejvelkolepější stavbu českého Siona“. Kostel se uplatňoval v městském panoramatu a byly koncipován jako protiváha hlavního městského chrámu, na jehož obnově v té době Schmoranz také pracoval. V roce 1862 bylo za 12 000 zlatých zakoupeno stavební místo. Stavba byla zahájena na podzim 1864, kdy byla v souvislosti s vypsáním sbírky na dokončení chrámu uveřejněna i následující plamenná výzva: „... *posud skoro napořád jen ve vesnicích a to nepatrné modlitebnice jsme měli, nyní ale v městě krajském, v staroslavné a v dějinách našich proslulé Čáslavi kostel míti můžeme.*“²²⁸ Nezůstala bez odezvy a již v souvislosti s pozvánkou na slavnostní kladení základního kamene mohlo být poděkováno štědrým dobrodincům.²²⁹ I pouhá zmínka o velkoleposti rozestavěného chrámu „*rozněcovala k příspěvkům osobním ku možnému dokonání stavby té posvátné*“.²³⁰ Celkový stavební náklad se vyšplhal na 40 888 zlatých 84 1/2 krejcaru a ještě roku 1881 sbor za stavbu dlužil 5 600 zlatých. Když byl chrám, charakterizovaný jako stavba slohu „*byzantinsko-románského*“²³¹ v létě roku 1869 dokončen, neznalo nadšení mezí:

*Čáslav, někdy město věrné husitské, ... místo, kde Jan Žižka z Trocnova na čas v hrobě odpočíval ... povznesena a okrášlena jest již nejkrásnějším českým evangelickým reformovaným chrámem, na nějž s posvátnou hrdostí a radostným sebepověděním hleděti může celý evangelický národ Český. ... S úžasem a obdivem tékalo naše nejprve oko naše po tom krásném chrámu, jenž svojí vkusnou a přece velkolepou jednoduchostí na všechny nás činil dojem.*²³²

228 Z Prahy. Vypisuje se sbírka na stavbu evanjelického chrámu Páně v Čáslavi. In: *Hlasy ze Siona IV*, 1864, č. 3, 11. 2., 47

229 Z Močovic (Položení základního kamene). In: *Hlasy ze Siona IV*, 1864, č. 11, 3. 6, 202. Slavnost položení základního kamene k stavbě evanjelického kostela v Čáslavi. In: *Hlasy ze Siona IV*, č. 10, 1864, 20. 5., 174

230 Bošínský: Z Bošina. In: *Hlasy ze Siona VI.*, 1866, č. 2, 15. 1., 15

231 KAŠPAR 1881, 63

232 Slavnost posvěcení evang. Reformovaného chrámu Páně v Čáslavi na den 500leté památky M. J. Husí dne 6. července 1869. In: *Hlasy ze Siona IX*, 1869, č. 14, 15. 7., 21, 124

3.2 Stavba kostela v Krouně a její důsledky

Ani angažování architekta Schmoranzova formátu ale nezaručovalo úspěch. Když dotyčný v březnu 1873 dokončil projekt nového chrámu v Krouně, hýřil optimismem. Svůj projekt [34] náležitě vychválil:

*... jest co se rázu týká, v slohu románském proveden, a doufám že vnitřek i zevnějšek při vši jednoduchosti, při inteligentním provedení i dosti velebný a monumentální obraz podá, jenž ke krajíně i účelu dosti souhlasiti bude ... ale také hlavně na to váha kladena, by se v pevnosti a podnebí zadost učinilo, a proto na vzhled zřetelu poslední všechny výšky a nadvýšení nad střechy vynechány, jelikož při vysoké a hornaté poloze Krouny, také vždy drahé okrasy by stálostí neměly ...*²³³

Ne všichni ale architektovo nadšení sdíleli. Zástupci přífařené obce Kladno proti záměru budovat kostel neúspěšně protestovali. Argumentovali, že stávající krounská modlitebna je sice sešlá, ale dle mínění znalců by ji bylo možné opravit:

*Vysoké c. k. místopředsedství ráčíž v uvážení, že uzavřené zastupitelstvo v stavbě nového chrámu úplně nezákonné jest, že také stavba chrámové budovy byla zbytečná a vzhledem k naší chudé a neúrodné krajíně příliš nákladná a že příspěvky na tuto budovu jsou na nás příliš veliké.*²³⁴

Stížnost byla ale odmrštěna a bylo vyhlášeno ofertní řízení. Stavba kostela byla svěřena Karlu Šírovi z Nového Města na Moravě, jehož nabídka se zdála nejvýhodnější.²³⁵ Projekt však byl pro novoměstského stavitele příliš velkým soustem. Podíl na tom měl především špatný předpoklad architekta Schmoranze, že půda v místě je suchá a pevná. Bahno pohlcovalo jednu řůru kamení za druhou, takže potřeba materiálu mnohonásobně vzrostla – vše muselo být zapracováno z církevní pokladny. I když Šír obdržel více peněz, než bylo původně dohodnuto, nebyl schopen dostát svým závazkům a v září 1875 stavbu ze dvou třetin rozestavěnou opustil. Nástroje a lešení, které zanechal na místě, byly následně soudně zabaveny ve prospěch sboru.²³⁶

Šír vůči tomuto kroku protestoval a prohlašoval, že naopak on má vůči církvi pohledávku a obstavení majetku nebylo oprávněné. Obě strany sporu se shodly, že výši

233 SOKA Chrudim, f. ČCE Krouna, kart. 164, Protokoly ze schůzí (4. 7. 1872 – 26. 1. 1876), Fr. Schmoranz – Farnímu úřadu, 9. 3. 1873.

234 SOKA Chrudim, f. ČCE Krouna, kart. 21, Stavba chrámu v Páně v Krouně 1872-76, s. d.

235 Tamtéž: Schmoranz za plány obdržel 480 zlatých. Stavba zadána dražbou (vyvolávací cena 27 000 zl., vadium 3000 zl.) Při dražení podali: Jan Šír 26 990 zl. / Karel Fiala ze Skutče 26 980 zl., Karel Šír 28 000/ Josef Šír, okresní stavitel v Poličce (17. 5 a 19. 5. 1874), 30 000 zl. nabízel provést stavbu za cenu uvedené v rozpočtu, snížené o 2800 zlatých za již shromážděný materiál, tj. 26 927 zl. Hotově požadoval 2/3 nákladu. Zbytek mírně úročený až koncem roku 1876./ srov. ANDRLE/CHALUPNÍK/ŠÁDEK 1931

236 SOKA Chrudim, f. ČCE Krouna, kart. 21. Stavba chrámu v Páně v Krouně 1872-76, protokol z 6. 5. 1876.

škody, kterou Šír sboru způsobil nedokončením stavby, posoudí František Schmoranz a c. k. krajský inženýr Kraus. Mezitím se ale Šír ocitnul v obtížné situaci i v Novém Městě, kde si na jeho majetek si činil nárok tamní krejcarový spolek. Církev proto musela Šírův již zabavený majetek – stroje, lešení a materiál – za 650 zlatých odkoupit. Kostel zůstal rozestavěný a nikdo z místních stavitelů neměl zájem stavbu dokončit. V téže době podali kladenští další stížnost (opět neúspěšnou) proti vybírání příspěvků na stavbu kostela:

... tož jest dotyčné uzavření a rozvrh příspěvků neplatné C55: 53 ad 2. Když pak c. k. okresní hejmanství na ty naše stížnosti nedbajíce i exekučně vymáhati chtělo placení příspěvků, ohradili jsme s proti tomu stížností novou. To však ani té nevyhověno a hrozí se nám opět exekucí, nezapravíme-li příspěvky nám ač neprávem uložené.²³⁷

V červenci 1877 byla z nezbytí přijata nabídka architekta Schmoranze, že kostel za 4126 zlatých 28 krejcarů dostaví. Stavba ale musela být brzy pro nedostatek peněz přerušena, což vedlo ke sporům se stavitel Schmoranzem. Mnohé práce na kostele byly prováděny svépomocí – členové sboru konali nádenické práce, zajišťovali dovoz materiálu, jako kdysi jejich předkové robovali na panském. I tak si ale stavba vyžádala 70 000 zlatých. Na uhrazení nákladu bylo vypsáno celkem šest repartic (mimořádných poplatků), které několikanásobně převyšovaly výši přímých daní placených členy sboru, na jejichž základě byly vypočítávány. Dlužné obnosy byly vymáhány s pomocí úřadů. Obětavost mnohých, zejména těch chudších členů sboru, byla dojemná, ale třem stovkám členů sboru došla trpělivost a z církve vystoupili. Stavbu kostela, která vzhledem k okolnostem nebyla nikdy slavnostně předána k užívání, splácel sbor až do roku 1905.

3.3 Ústup zájmu o středověké styly

Finanční obtíže, kterým v souvislosti s budováním velkolepých chrámů musely sbory čelit, nezůstaly bez odezvy. Stavbou nového typu – byť ne ještě vzorem – byla modlitebna v Kolíně. Budova užívala ještě gotického tvarosloví, které však bylo redukováno na nejnižší možnou míru. „*Místnost jednoduchá vkusná a prostorná*“ provedená „*čistě a úhledně*“²³⁸ byla předána k užívání již v prosinci 1871 – tedy v době, kdy ještě jiné sbory horlivě budovaly mohutné nové kostely, či aspoň přistavovaly věže ke starším stavbám:

237 SOKA Chrudim, f. ČCE Krouna, kart. 21. Stavba chrámu v P. v Krouně. Stížnost obce Kladno c. k. hejmanství Chrudim a Vysokému a c. k. místodržitelství v Praze (14. 9.) zamítnuta 6. 10. 1875.

238 VÁVRA 1888, 401

Dům kolínský jest budova jednoduchá a praktická, laciná a na mnohá léta dostačitelná. Prostranstvím vyniká nad všechny toleranční chrámy naše. Vnitřní zařízení usnadňuje pořádek a nenutí kazatele k nepřirozenému křičení – které se k vyučování evangelického nejméně hodí. Nenapadá nám tento způsob staveb sborům našim doporučovati a vnucovati; ale každý poněkud jen soudný přizná rád, že jest našim poměrům příhodný, a že mnohde rozplýtváný po zdích kapítál, mohl na časy dlouhé budoucnost sboru pojistiti.²³⁹

V popise novorománského kostela v Semonicích, který byl předán k užívání v létě roku 1872, byla akcentována monumentalita: „*Velebně se pne do výše budova tato posvátná celé okolí panujíc.*“²⁴⁰ Kolem poloviny 70. let ale stále častěji zaznívají výrazy: jednoduše, prakticky, vkusně a důstojně.²⁴¹ Vcelku tradičně koncipovaný novorománský chrám v Libčicích nad Vltavou (Libšicích), dokončený na podzim 1876, byl charakterizován jako „*ne sice velký, leč vkusně vystavěný a věží ozdobený.*“²⁴² S ohledem na potřeby protestantského ritu, s jeho důrazu na kázání a slovo mluvené, se účelností rozuměla i dobrá akustika. Když byl proto v červenci 1880 předán k užívání kostel v Třebechovicích pod Orebem,²⁴³ bylo o nové stavbě v novorománských formách napsáno: „*Zevnějšek i vnitřek chrámu nového činí pěkný dojem, kazatelna, ano celé presbyterium, jsou velmi vkusně provedeny. Akustika je šťastná, rozuměti každému slovu ve všech prostorách.*“²⁴⁴ Kostel, jehož stavba si vyžádala 15 694 zlatých – nepočítaje materiál a práce v hodnotě asi 20 000 zlatých, které zajistili členové a příznivci sboru – budoval A. Nový z Rychnova.²⁴⁵ Řešení interiéru bylo nezvyklé, obdobné jako u soudobých synagog. Místo obvyklejších empor obíhal kostelní loď krytý ohoz nesený krakorci. V říjnu následujícího roku byl k užívání předán chrám v Džbánově, jehož stavbu provedl Konrád Havlíček²⁴⁶ z Chrudimi:

Pakliže vnějšek chrámu se líbil. Učinil také uvnitř dojem dobrý. Stůl Páně, kazatelna i kruchta jsou pracovány dle těchže v modlitebně choceňské [provedené rovněž stavitelem

239 Z Kolína. Dne 17. prosince ..., In: *Hlasy ze Siona* XII, 1872, č. 1, 1. 1., (chybná paginace) 208

240 V. K.: Ze Semonic. In: *Hlasy ze Siona* XII, 1872, č. 15. 5., 14.

241 Srov. Zsvěcení evangelického a. v. Chrámu Páně u „Salvátora“ v Praze. In: *Hlasy ze Siona* V, 1865, č. 15, 3. 11., 226: „... jest uvnitř velice jednoduše upraven a vybílen a činí na vstupujícího velmi milý dojem; kazatelna jest vkusně pracována, tmavočerveným aksamitem se zlatou obrubou drapírována, na svršku jejím skví se kniha písma svatého a na ní pozlacený kalich; na vysokém oltáři nalézá se obraz, představující spasitele (Salvátora), nahoře nad řeckým křížem jest nápis: „Ježíš Kristus včera i dnes tentýž i na věky“ Zdi chrámu byly toho dne ozdobeny velkými věnci a červenými, zlatem lemovanými drapériemi.“

242 Slavnost posvěcení nového chrámu v Libšicích. In: *Hlasy ze Siona* VII, 1876, č. 22, 1. 11., 232

243 Třebechovice. In: *Orloj. Národní kalendář evanjelický na rok Páně 1905*, XXXII, 108.

244 Z Třebechovic. In: *Hlasy ze Siona* XX, 1880, č. 11, 10. 6., 85. V Třebechovicích. In: *Hlasy ze Siona* XX, 1880, č. 13, 8. 7., 103

245 BEDNÁŘ 1924, 376

246 NOVOTNÝ 1889, 61–68

Havlíčkem²⁴⁷], *kazatelna však má dva vchody, jako v Kolíně nebo Třebechovicích, čímž [interiér kostela] symetrie získal jen. Vnitřek chrámu opatřen malbou.*²⁴⁸

Lze tedy konstatovat, že právě na přelomu 70. a 80. let dochází, jistě i pod vlivem zkušeností uplynulých dvaceti let, k proměně požadavků kladenými českými sbory na jejich kostely i stylových preferencí. Ustupuje zájem o „středověké“ styly. Kostely jsou stále častěji budovány ve formách blízkých tehdy hojně rozšířené internacionální renesanci. Jistě ne nevýznamným faktorem byla generační výměna, jak v řadách objednavatelů, tak i dodavatelů – architektů a stavitelů. Od 80. let nabývá stále většího významu činnost firmy Josefa Blechy, sídlícího v Praze-Karlíně, Vedle novostaveb, jimž bude ještě věnována pozornost, upravoval Blecha i starší církevní budovy: „*Se zvláštní ochotou, jakožto domácím víry*“ dodal „*jednoduchý přece jen velmi vkusný*“²⁴⁹ plán nové věže a průčelí kostela v Černilově.²⁵⁰ Napravoval i „pochybení“ starších generací. Jím navržený novorománský kostel nahradil rozpadající se stavbu v Bošíně.²⁵¹ Roku 1908 pak byla firmě Blecha, kterou po Josefově smrti převzal jeho bratr Matěj, svěřena i důkladná oprava kostela v Libkovicích.²⁵²

Významným projektantem kostelních staveb, který v 80. letech pracoval i pro české evangelické sbory, byl Rudolf Vomáčka. Ještě jako okresní inženýr při c. k. hejtmanství v Litomyšli zhotovil rodák z Mšena plány pro novou věž kostela v Čermné, jejíž stavbu prováděl Ondřej Seifert, mistr zednický z Lanškrouna.²⁵³ Větší část sakrálních staveb ale projektoval už jako vrchní inženýr při c. k. místodržitelství, kam byl povolán roku 1889.²⁵⁴ Převážně šlo o kostely katolické v gotických nebo románských formách – pozdní a asi nejvýznamnější ukázkou je monumentální trojlodní bazilika Nanebevzetí Panny Marie v Gruntě, kterou Vomáčka projektoval společně se synem.²⁵⁵

247 Sbor Choceňský. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1880, č. 23, 9. 12., 178–181, zde 178. Viz též: *Hlasy ze Siona* XXII, 1880, č. 21, 11. 11., 163–164. *Hlasy ze Siona* XXII, 1880, č. 22, 25. 11., 170–171. BAŠUS 1987, 177–178, 201–206

248 Posvěcení chrámu P. V Džbánově. In: *Hlasy ze Siona* XXI, 1881, č. 19, 10. 11., 177

249 SZALATNAY, 1886, 52. Srov.: Z Černilova (Slavnost položení základu k nové věži). In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 10, 10. 5., 77.

250 Slavnost v Černilově. In: *Hlasy ze Siona* XXVI., 1886, č. 19, 14. 10., 156

251 V Bošíně. In: *Hlasy ze Siona* XXVII, 1887, č. 16, 25. 8., 149. Z Bošina. In: *Hlasy ze Siona* XXVII, 1887, č. 23, 8. 12., 195

252 NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 269

253 Z Čermné. In: *Hlasy ze Siona* XXIV, 1884, č. 10, 29. 5., 97

254 Osobní. Pan Rudolf Vomáčka. In: *Český východ* XII, 1889, č. 29, 10. 8., (2)

255 BOJAROVÁ 2001 63–68. PEJŠA 2001, 65–66. HRNČÍŘIKOVÁ 2009. NOVOTNÝ 2009

Vomáčka zřejmě navrhl²⁵⁶ evangelický kostel v Pusté Rybné: „jednoduchý, leč úpravný“²⁵⁷ a „vpravdě krásný stánek.“²⁵⁸ Protože působil na c. k. místodržitelství, do jehož kompetence spadalo posuzování všech nových staveb, občas zřejmě využil svého vlivu. Když byl místodržitelstvím jako nevyhovující zamítnut projekt evangelického kostela v Opolanech, vypracoval Vomáčka svůj vlastní projekt. Stejně jako projekt odmítnutý byl v *renaissančním* stylu.²⁵⁹

Autorem odmítnutého projektu opolanského kostela byl příslušník rozvětveného stavitelského rodu a jmenovec nešťastného Karla Šíra – Jan Šír, městský stavitel a kurátor reformovaného sboru v Novém městě na Moravě. Šírova činnost nejen na Žďársku a Novoměstsku byla rozsáhlejší. Byl i jedním ze zájemců, kteří se ucházeli o stavbu kostela v Krouně. Evangelickým kostelům v Rovečném a Kloboukách u Brna, které navrhl, bude ještě věnována pozornost. Prováděl i úpravy starších staveb. Přistavoval například věže k modlitebnám v Telecím na Svitavsku²⁶⁰ a v Jimramově u Nového Města na Moravě:

*Hned na první pohled učinila na nás nová věž dojem velmi příznivý; ani bychom byli neřekli, že tento toleranční chrám takovou přístavbou tak velice získá. Příznivě vyjímá se zvláště stavba se strany katolického hřbitova, odkud celou přístavbu s vkusným portálem náležitě přehlédnouti lze. Nad portálem nalézá se velký pozlacený kalich, věž zakončuje vkusnou hvězdou.*²⁶¹

256 NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 396. Srov. V Pusté Rybné. In: *Hus* I, 1889, č. 5, 30. 11., 10. V Pusté Rybné. In: *Hus* II, 1890, č. 8, 23. 8, 14. V Pusté Rybné. In: *Hus* II, 1890, č. 10, 1. 11., 13

257 Čechy 1905, 171

258 Pustá Rybná. In: *Hus* IV, 1892, č. 4, 2. 4., 1892, 60

259 Ke stavbě opolanského kostela viz: SOKA Nymburk, f. OÚ Poděbrady, manipulace 1887 – 1899, sign. 5/12/39. Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, XXVI, 94

260 V Telecím. In: *Hus* II, 1890, č. 6, 7. 6., 14

261 Slavnost v Jimramově. In: *Hlasy ze Siona* XXIV, 1884 č. 20, 30. 10., 189

Období 1881 – 1890

1 Kostel v Kloboukách u Brna

Kloboucký kostel [35] byl patrně první prvním českým reformovaným chrámem nového typu. Jeho převratnost nespočívala ani tak v přiodění do módního renesančního hávu (ostatně dosti strohého), jako spíše v řešení interieru, kde bylo k vynášení empor namísto dosud obvyklých zděných pilířů užito železných či litinových sloupů, doplněných originálně řešenou klenbou. Nutno však dodat, že v zahraničí byly železné sloupy k vynášení empor v chrámových interierech užívány již dříve. V 60. letech doznaly značného rozšíření i u českých synagog. A podobně řešené stropní konstrukce (provedené ale ve dřevě) lze zaznamenat například u dvojice projektů Augusta Prokopa: Synagogy ve Velkém Meziříčí (1870) a tělocvičny německého tělocvičného spolku v Brně (1878). Kostely s emporami nesenými štíhlými dřevěnými či železnými sloupy se běžně vyskytovaly v Německu a Anglii – v zemích, kde studoval farář Ferdinand Císař, který stavbu kostela v Kloboukách inicioval.

O vybudování nového chrámu uvažoval kloboucký sbor již někdy na počátku 50. let 19. století. Dokládá to projekt kostela, výrazně odlišný od nakonec provedené stavby, který provedl některý příslušník rozvětveného stavitelského rodu Šírů z Nového Města na Moravě.²⁶² Roku 1861, jak bylo již bylo zmíněno, překročil kloboucký sbor – jako jeden z prvních na Moravě – ke stavbě nové věže při starší modlitebně. Po tomto nákladném stavebním podniku stavební aktivity ustaly. Vážnější kroky k vybudování nového chrámu byly podniknuty až na počátku 80. let po nástupu nového faráře Ferdinanda Císaře, výrazné osobnosti evangelické církve a pozdějšího moravského superintendenta. Než přišel Císař do Klobouk působil v Novém Městě na Moravě, kde se dosti horlivě zasazoval o vybudování nového kostela. Kurátor novoměstského sboru, stavitel Jan Šír, vypracoval i plány a Císař obdržel na stavbu podporu od přátel z Anglie.²⁶³ I tak by ale novoměstští museli přinést velké finanční oběti, aby mohl být kostel postaven. Mnozí si proto po odchodu agilního faráře oddechli, jak dokládá výrok faráře Dobeše, Císařova nástupce:

262 Klenutá stavba opatřená emporami a vytyčená na čtvercovém půdoryse měla být opatřena věží.

Z plánové dokumentace se dochoval pouze půdorys: „Plan zur erbaung einer evangelischen Kirche in Klobouk, Neustadt die 20. März 1852“, signováno A. [?] Schier.“ Srov. PUČÁLKOVÁ 2013, 37

263 FS ČCE v Novém Městě, *Památní kniha evangelické církve v Novém Městě*, fol. 121

Co do povahy byl Císař ve svém jednání prudký, příkrý, bezohledný, tak že i hodní lidé jen se strachem do fary vstupovali. Chtěl všechny zakořeněné zlořády rychle odstraniti, následkem čehož povstaly i mrzutosti. Na druhé straně ale získaly mu jeho dary řečnické ...²⁶⁴

Když se Císař po svém zvolení ujímal úřadu v Kloboukách, podmínil svůj nástup právě tím, že bude přikročeno ke stavbě nových církevních budov. V dubnu 1881 bylo na schůzi klobouckého církevního zastupitelstva odhlasováno navýšení poplatků věřících, jež byly vypočítávány na základě jimi placených přímých daní, o 150 procent v samotných Kloboukách a 100 procent v ostatních přifařených obcích. V červenci téhož roku byl schválen i stavební program. Bylo určeno, že chrám bude mít 900 sedadel a pojme celkem 1200 lidí. Na pozdější dobu bylo odloženo rozhodnutí, zda bude mít chrám dřevěné klenutí.²⁶⁵

V září 1881 byly schváleny plány, které vyhotovil Jan Šír [36]. Stavitel byl pověřen i vypracováním rozpočtu. Částka 36 047 zlatých 52 krejcarů, na níž byla stavba rozpočtena, ovšem kloboucké ohromila a bylo usneseno zahájení stavby prozatím odložit, než se faráři podaří získat podporu souvěrců. Stav financí sboru vskutku nebyl příliš uspokojivý. Roční rozpočet se na přelomu 70. a 80. let pohyboval kolem 1000 zlatých. Z toho 400 připadalo na služné faráře. Asi 5000 zlatých bylo k dispozici ve stavebním fondu. Faráři bylo proto uloženo vyjednat s některou spořitelnou nebo bankou půjčku.²⁶⁶

Potěšující bylo, že se v průběhu následujícího roku kloboucké církvi dostalo finanční podpory Gustav-Adolfského spolku. Méně potěšující byla závistivá reakce, kterou to vyvolalo. V *Hlasech ze Siona* vyšel anonymní článek, jehož pisatel se rozhořčoval, že zámožná kloboucká církev, které už bylo před časem věnováno 5000 zlatých, byla štědře obdarována, zatímco třeba chudý sbor v Krouně (dosud se vzpamatovávající finanční katastrofy, kterou pro něj znamenalo budování chrámu), který byl nucen z vlastních prostředků opatřit 50 000, byl odbyt „caparty“.²⁶⁷ Na invektivy byla nutno

264 FS ČCE v Novém Městě, *Památní kniha evangelické církve v Novém Městě*, fol. 112

265 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, fol. 110–112, zápis z 10. 7. 1881.

266 Tamtéž: fol 114, zápis z 11. 12. 1881 (též zápis z 10. 9. 1881): Rozpočet celkem 36 047 zl. 52 kr (součet práce 19 999 zl.; součet staviva 13 820 zl., součet hmoty k lešení 2085 zl., plány a rozpočet 150 zl.). Dle ročního vyúčtování, které bylo předloženo na následující schůzi v únoru 1882, činily příjmy sboru za rok 1881 1036 zlatých 29 ½ krejcarů hotově a v úpisech dalších 2535 zlatých 75 ½ krejcarů. Výdaje přitom činily 1529 zlatých 5 krejcarů. Ve stavebním fondu, uplynulého roku rozhojněném, pak bylo k dispozici 6438 zl. 85 kr.

267 Ústřední představenstvo spolku Gustav Adolfského. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 9, 11. 5., 70

reagovat.²⁶⁸ Redakci *Hlasů ze Siona* byl zaslán dopis, kde bylo vysvětleno, že oněch 5000 zlatých opatřila církev kloboucká z vlastních prostředků. Rozhodně není zámožná. Sestává převážně z rolníků, jejichž průměrný výměr pozemků je 20 měr. Štola obnáší nejvýše 6 zlatých. Přímá daň klobouckých je 6000 zlatých, u sboru krounského je to něco přes 5 000 zlatých.²⁶⁹ Narážky na tuto aféru se vyskytly v časopise *Hus* ještě v roce 1896, když byla dokončena modlitebna v Následovicích v kloboucké farnosti.²⁷⁰

Na červencové schůzi seznámil Císař přítomné s nabídkou vanovické Občanské záložny, která vyjádřila ochotu půjčit sboru částku 2000 zlatých na úrok 6%. Stavbu kostela bylo usneseno zadat „dražbou“. Vybrána měla být nejlacinější nabídka. Platební podmínky byly stanoveny v souladu s tehdejšími zvyklostmi. Všichni zájemci – „konkurenti“, měli jako jistinu složit 10 procent z celkové ceny zakázky: „vadium“. Odmítnutým zájemcům bylo vadium obratem vráceno. Vítěz nabídkového řízení pak touto částkou ručil za řádné provedení stavby. Pokud se nevyskytly závady, byla mu jistina po uplynutí záruční doby, zpravidla jednoho roku, vrácena. V průběhu stavby mělo být postupně staviteli ve třech splátkách vyplaceno 15 000 zlatých. Zbýlá částka, navýšená o úrok 5 procent, měla být splacena až po 3 letech. Zboření staré modlitebny měla na vlastní náklad provést církev. Prozíravým krokem bylo jmenování stavebního dozoru. Pro léta 1882 až 1886 jím byl pověřen stavitel Johann Zoufal z Brna, který se za odměnu 500 zlatých zavázal pečlivě prohlédnout plány, sepsat dražební podmínky a přijet na obhlídku, kolikrát bude třeba. Také na jeho přímluvu bylo přistoupeno k náhradě původně zamýšlené dřevěné konstrukce střechy železnou [37]. Úprava si měla vyžádat oproti Šírově rozpočtu navíc dalších 3000 zlatých. Bylo ale konstatováno, že i cena dřeva by bývala byla vyšší než v Šírově rozpočtu.²⁷¹

Na záříjové schůzi byly posouzeny došlé nabídky („*offerty*“). Reagovali tři stavitelé; Jelínek ze Židlochovic, Ashkner z Hustopečí & Hyzl z Klobouk a Antonín Strnad z Pohořelic. Byla vybrána Strnadova nabídka. Byla sice dražší než obě předchozí,jevila

268 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, fol. 127, zápis z 21. 5. 1882

269 Presbyterstvo církve Kloboucké. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 11, 8. 7., 86.

270 Čtvrtá modlitebna. In: *Hus* VIII, č. 8, srpen 1896, 128.

271 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, fol. 128–135, zápis z 24. 9. 1882: Stavitel Jelínek ze Židlochovic nabízel slevu 10,5 % ze Zoufalem vypracovaného rozpočtu a sjednání platebních podmínek při kontraktu. Druhou ofertu podali společně Adolf Ashkner z Hustopečí & Heřman Hyzl z Klobouk – nabídli slevu 12% a za transport železné konstrukce žádali 60 krejcarů za každých 100 kg (?) váhy. Třetí ofert podal stavitel Strnad z Pohořelic, nabízel slevu 9%. Kauce: Jelínek dodal v hotovosti 3600 zl. Ashkner & Hyzl dodali státních úpisy v hodnotě 3000 zl. Stavitel Strnad poskytl pět státních úpisů po 1000 zlatých.

se ale nejserióznější, neboť byla nejpřehlednější a byly v ní zahrnuty veškeré náklady a podmínky, o nichž se dva zbylí uchazeči vyjadřovali jen mlhavě.²⁷²

Na schůzi byl čten a jednohlasně přijat návrh půjčky 10 000 zlatých na 10 let na 6 procentní úrok, který zaslal František Břeněk, předseda Občanské záložny ve Vanovicích. Splátky 500 zlatých měly být spláceny každého půl roku. Oboustranná výpovědní lhůta byla čtvrtletní. Za půjčku se zaručili dva členové sboru. Martin Brychta dal do zástavy vlastní hospodu v Borkovanech. Pokladník sboru a předseda stavebního odboru Martin Pilát dal do zástavy půl lánu svého pole.²⁷³ Následně byly na pořadu ceny sedadel v nově postaveném chrámu. Přítomní se shodli, že otázka se bude řešit, až bude k dispozici plán sedadel a že je nutné zachovat dostatečný počet sedadel zdarma pro chudé a zasloužilé. V lednu následujícího roku pak byly stanoveny i ceny. Cena jednoho sedadla v první řadě činila 20 zlatých. Směrem ke vchodu pak cena klesala až na 1 zlatý. Cena sedadel na kruchtě byla stanovena na 20 zlatých v první a 15 zlatých ve druhé řadě.

Ještě v prosinci 1882 bylo rozhodnuto zbourat starou faru a vybudovat novou, což mělo být podle Zoufalových propočtů údajně výhodnější. Stavitel také prosadil nahrazení původně plánovaných dřevěných oken trvanlivějšími železnými, což si mělo vyžádat jen 350 zlatých navíc. V lednu 1883 vyvolal značné pozdvižení odpor skupiny farníků v čele s hostinským Odstrčillem proti stavbě fary a navýšení poplatků věřících na 150% (respektive 100% v přífařených obcích) přímých daní, které prý hrozilo uvést členy sboru do bídy. Pro uklidnění situace bylo přislíbeno, že stavba fary, rovněž svěřená stejně jako kostel staviteli Strnadovi, bude hrazena výhradně z milodarů a její zahájení bylo navíc odloženo. I tak se i na následující schůzi členové sboru o stavbu fary přeli a spory neskončily ani Odstrčilovým nuceným odchodem ze staršovstva.²⁷⁴

V lednu roku 1883 byl na staveništi shromažďován materiál a někteří si povšimli špatné kvality části materiálu určeného pro stavbu fary. Na schůzi stavebního výboru, která se za předsednictví pokladníka Piláta konala 2. února 1883, to bylo staviteli Strnadovi vytknuto. I Zoufal potvrdil, že mezi dodaným materiálem se nachází špatný kámen, který se stane neupotřebitelným, jakmile začne tát. Stavitel Strnad se omluvil, přítomné ujistil, že se tak stalo bez jeho viny a vědomí. Slíbil, že zajistí, aby do zdí nic

272 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, fol. 128–135

273 GRUBER 2008, 7–8.

274 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, fol. 139–144, zápisy z 4. 12. 1882 – 21. 1. 1883.

špatného dáno nebylo. Farář Císař navrhl, aby pro jistotu vždy jeden člen stavebního odboru na staveništi fary po celý den bděl a kontroloval kvalitu dodávaného materiálu. Následně bylo projednáno zboření stávající modlitebny.²⁷⁵ V dubnu byla na schůzi širšího zastupitelstva přijata další změna projektu, která spočívala ve vyplnění čtvrtových oblouků klenby cihlami. Stavba měla přijít o dalších 690 zlatých dráž, ale stavitel Strnad nabídl, že poskytne o tři léta delší záruku.²⁷⁶ Potřebnou železnou konstrukci dodala vídeňská firma Gridel. Poslední změnou oproti původnímu záměru bylo oddělení apsidy od kostelní lodi dřevěnou stěnou s kazatelnou. Stalo se tak z podnětu vrchního církevního rady Heřmana z Tardy, který byl toho názoru, že původní uspořádání bylo údajně příliš luterské.²⁷⁷

Dle konečného vyúčtování, které bylo předloženo v prosinci 1883, přišla stavba kostela na 39 990 zlatých 75 krejcarů, z čehož bylo v té době staviteli Strnadovi vyplaceno 35 000 zlatých. Stavba fary pak stála 6329 zlatých 30 krejcarů.²⁷⁸ Podpora od Gustav-Adolfského spolku obnášela 8800 zlatých, dary lásky od ostatních církevních sborů 1744 zlatých ½ krejcaru. V době, kdy byla stavba předána k užívání, dlužil kloboucký sbor ještě zhruba polovinu částky vynaložené na stavbu. Díky Císařovým stykům se ale dluh podařilo splatit již po třech letech. Chrám byl zdárně dokončen a slavnostní posvěcení za účasti mnoha významných hostů se konalo 4. listopadu 1883.

Chrám stojí ,na vrchu vysokých míst, u cesty, na rozcestí, u bran, kudy se chodí do města.' [Přísl. 8,2. 3]. Odevzdáváje klíče od chrámu veledůstojnému pánovi náměstkovi [Fleišerovi z Rovečina] promluvil stavitel pan Antonín Strnad o průběhu stavby, připomenuv, že 24. února toho roku se započala a po osmi měsících a osmi dnech dílo ukončené jest šťastně bez úrazu s pomocí boží. Upozorniv na klenbu zvláštní soustavy, vyslovil přání, by Bůh klenbu své ochrany nad sborem věřících vždy prostíratí ráčil.²⁷⁹

Velkolepý kostel s kapacitou téměř 1000 sedadel, a údajně i dobrou akustikou, byl pokládán za chloubu církve a vynikající pomník činnosti Císařovy. Pozornost budilo

275 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, dvojlíst papíru vlepen mezi fol. 146 – 147.

276 Tamtéž: fol. 153, zápis z 15. 4. 1883: „Změna panem Gridlem navržená, v cihelním vyplnění ¼ových oblouků nad galeriemi záležící(,) přijímá se spolu s nabídnutím p. stavitele Ant. Strnada, že krovu takového(?) ručení za celou stavbu bude ručiti za vaz cihlami vyklenuté ještě o tři léta déle, tedy pět let počítaje od dokončení stavby. Za souhlasu přítomného a řečeného stavitele hlasuje se pro dlouho trvající rozpravě. Přijímá se všemi hlasy krom dvou...“

277 GRUBER 2008, 7

278 FS ČCE v Kloboukách u Brna, sign. R-III-B/21, Protokolní kniha 1865–1895, fol. 161–166. Zápis z 14. 12. 1883: Příjmy v roce 1883 byly 3132 zl. 37 kr.; vydání 1515 zl. 80. kr. – zůstatek činil 1616 zl. 7 kr. Dle výkazu stavebního fondu bylo za stavby 6305 zl. 36 kr. Drobné zlepšení bilance stavebního fondu bylo dosaženo prodejem dříví ze starých budov. Dne 1. 1. 1884 stavitel požádal o vrácení kauce 5000 zlatých, přičemž měl nadále ručit částkou, která mu ještě nebyla splacena.

279 Slavnostní otevření klobouckého chrámu P. In: *Hlasy ze Siona* XXXIII, 1883, č. 22, 29. 11., 207

netypické utváření závěru stavby, kde jsou umístěny varhany i kazatelna.²⁸⁰ Ocenil je i teoretik evangelické architektury Emil Edgar, který jinak takřka veškerou „pseudostylovou“ produkci 19. věku zahrnoval kritikou a pohrdáním.²⁸¹ Hodná pozornosti je ale především krátká zmínka o kloboucké stavbě v časopise *Hus*, neboť přímo dokládá její anglickou inspiraci.

*Přinesla Elb. Ref. Kirchenzeitung několik článků, jejichž pokyny, byť ne všechny, provedeny jsou v reformovaném chrámu klobouckém; a skutečně se také tento chrám svou vnitřní úpravou osvědčil praktickým. ... byl stavěn dle plánů stavitelem tuzemským, avšak dle návodu faráře, který ze své strany zase řídil se plány anglických kostelů z doby novější ...*²⁸²

280 BEDNÁŘ/HAVELKA 1932, 23: „Stavby kloboucké z r. 1883 a 1884 zůstanou zevním pomníkem Císařovým po dlouhé věky. Vybudoval v městyši, odříznutém od světa, chrám moderní, veliký, krásně akustický. Nad kazatelnou – proti tradici – umístil varhany. Při službách Božích někdy – o svátcích mládež zpívala sbory, věc tehdy málo obvyklá. V klobouckém kostel může pohodlně 1000 lidí seděti a tolik těž státi. Stavba chrámu vyžádala si nákladu přes 100 000 korun a byla provedena v době, když byl sbor stížen živelnými pohromami. Císař obracel se o pomoc ke Gustav Adolfskému spolku a přátelům v Anglii a ve Skotsku. Budilo to žárlivost českých farářů a vyvolávalo mnohé spory, ale nakonec byl celý dluh v krátké době splacen. Císař přiznal, jak často v té krušné době měl noci bezesné.“

281 EDGAR 1912, 79: „[Soustředění místa kultu v nehlubokém, plochem závěru v čele modlitebny] u nás šťastně a monumentálně užitého v evangelickém reformovaném chrámě v Kloboukách u Brna (chrám pseudorenaissance úpravy)“

282 O stavbě ref. Chrámů. In: *Hus* IV, 1892, č. 2, 6. 2., 32

2 Počátky činnosti firmy Blecha

Na počátku 80. let nabývá v českém evangelickém prostředí stále většího významu činnost firmy Blecha z pražského Karlína. Slávu rodinného podniku založil Josef Blecha starší [41], který časem k podnikání přizval své mladší bratry Matěje a Aloise. Vymezení autorského podílu jednotlivých sourozenců, nehledě na početné anonymní pracovníky, není v mnoha případech fakticky možné. Již v polovině 90. let bylo uváděno, že podnik s 2000 zaměstnanci má na svém kontě přes 250 větších staveb v Praze, Čechách i Uhrách.²⁸³ Při tak masové produkci pochopitelně vyvstala otázka udržení architektonických kvalit jednotlivých projektů. Jak konstatuje Rostislav Švácha, hledíme na kvality mnohých z nich s nemalými rozpaky. Tvorba firmy Blecha ale nepochybně umělecky převyšovala produkci většiny současníků, což lze připsat šťastnému výběru projektantů i dalších spolupracovníků, jako byl profesor pražské Uměleckoprůmyslové školy, dekoratér Celda Klouček.²⁸⁴ Situace v případě Blechou navržených evangelických kostelů byla obdobná. Šlo o solidně zpracované projekty, jejichž architektonické kvality ale nemusely uspokojit některé náročnější objednavatele. Blechovou hlavní předností byla ochota dodat souvěrcům projekty za symbolickou odměnu, nebo i zcela zdarma. Kostely samotné byl ochoten budovat takřka za režijní náklady. Zásadní problém pro něj neznamenal ani nějaký ten „dloužek“ či horší platební morálka některých sborů.

283 Jubilea. In: *Národní listy* XXXV, 1895, č. 94, 5. 4., 4

284 ŠVÁCHA 1985, 45

2.1 Kostel v Chvaleticích

Patrně prvním evangelickým chrámem, jehož návrh vzešel z kanceláře firma Blecha, byl kostel v Chvaleticích [44]: „*ve střízlivém novorenesančním oblečení*“²⁸⁵ Ke stavbě bylo přikročeno roku 1882 za faráře Julia Fleischera, který se později stal seniorem obvodu Čáslavského. Stavbu, která si vyžádala asi 20 000 zlatých, zbudoval, stejně jako chrám augsburského sboru v blízké Trnávce, stavitel František [Franz] Böhm ze Zábřehu [Hohenstadt].²⁸⁶ Návrh chvaletického kostela je někdy připisován Matěji Blechovi,²⁸⁷ což je novější literaturou zpochybnováno.²⁸⁸ Při stavbě významnou měrou pomohla obec, jejíž obyvatelstvo bylo převážně reformovaného vyznání. Věnovala pozemek, tři korce polí a věžní hodiny.²⁸⁹

Již v září 1881 sdělovaly *Hlasy ze Siona*: „*V Chvaleticích staví reformovaný sbor velmi krásný chrám. Chrám jest již opatřen krytem a věž jest vyhnána až po střechu. Chrám tento bude Chvaleticům nemalou okrasou a vyjímá se ze státní dráhy velmi pěkně.*“²⁹⁰ Ani ne o rok později, 6. července 1882 (v Husův den),²⁹¹ byl chrám superintendentem Janem Veselým slavnostně předán k užívání:

*... dobrý vkus projevila obec tím, že vede dobře upravené doprostřed dědiny vedoucí cesty nasázela dvouřadí lípek Mezi nimi jde se ku kostelu a ku faře do kopce vzhůru jako k nějakému vyšehradu. Hosté po svém příchodu sotva sobě poodechnuvše šli se podívat na novou budovu chrámovou. Nebylo konce obdivu. Kostel stojí uprostřed veliké a úpravně urovnané ohrady, což mnoho práce musilo státi, an se nalézá na svahu a to skalnatého kopce. Tím se stává, že bílá jeho věž s hodinami jest zdaleka viditelná. Vnitřek kostela zvnějšku v ničem si nezadá, naopak jest ještě úhlednější. Kruchta lahodí oku hezkými arabeskami, stěny přívětivým nádechem modré barvy a strop dobrou perspektivou. Všecko, lavice, kazatelna i stůl Páně, je ve vkusném souladu.*²⁹²

Ozdobou byly i nové varhany, které chrám dostal v lednu následujícího roku.²⁹³ Chvaletický kostel byl v dobových popisech charakterizován jako „nevšedně

285 HORYNA, 2001, 159

286 SOKA v Pardubicích, f. AO Chvaletice, Kniha č. 1 – Pamětní kniha, 1933–1937, nepag.

287 BEDNÁŘ 1924, 293: uváděno, že plány pro vyhotovil Matěj Blecha z Prahy. Srov. VLČEK 2004, 69.

NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 195

288 VLČEK 2004, 69

289 Reform. Chvaletický sbor. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 16, 31. 8., s. 13. Např. manželé Moravcovi darovali stůl Páně, Jan Brouček, kurátor, a V. Svoboda, presbyter, darovali každý jeden zvon z dílny Hilzer ve Vídeňském Městě. Chvaletický farář Julius Fleischer a jeho manželka darovali dva zdobné stoly do presbyteria.

290 V Chvaleticích. In: *Hlasy ze Siona* XXI, 1881, č. 17, 8. 9., 37

291 Reformovaný sbor v Chvaleticích. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 11, 8. 6., 95

292 Ze Chvaletic. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 14, 27. 7., 110

293 Z Chvaletic (Installace a posvěcení varhan). In: *Hlasy ze Siona* XXIV, 1884, č. 1, 10. 1., 8

příjemný²⁹⁴ a „velmi krásný“.²⁹⁵ Ještě roku 1934 napsal chvaletický řídicí učitel Jaroslav Polívka:

Plán kostela vyhotovil architekt Blecha z Prahy a stavbu provedl stavitel Böhm ze Zábřehu na Moravě. Kostel tento vícekrát různými znalci, zvláště pak Bohumilem Marešem, reformovaným farářem přeloučským, prohlašován jak pro své rozměry, tak pro své zařízení za vzorný evangelický kostel. K okrase nemálo přispívá objímající jej sad. Na stavbu tohoto kostela daroval bývalý císař František Josef I. 400 zlatých.²⁹⁶

Stavba chrámu ale znamenala pro chvaletický sbor značnou finanční zátěž. Stavební dluh nebyl ještě na počátku 20. století umořen, což bylo i jením z deklarovaných důvodů, proč sbor, jehož členové tehdy platili 8000 korun přímých daní, nemohl udržovat evangelickou školu.²⁹⁷

2.2 Kostel v Trnávce u Chvaletic

Stavitel Böhm ze Zábřehu vyprojektoval a zřejmě i z větší části zbudoval novorenesanční kostel augsburského sboru v Trnávce [42, 43], který je s chvaletickou stavbou někdy zaměňován. V této malé obci se i dlouho po Bílé hoře udrželi tajní nekatolíci:

Trnávka s okolím byla místem stálého kacířství. Proto asi byla též roku 1750 hrabětem z Paaru, vlastníkem Zdechovic, umístěna v obci Trnávce kamenná socha sv. Tadeáše, patrona práce mezi kacíři, ... byla socha dvěma čeledíny zneuctěna ... dopadení katolickým hostinským a ztrestání 25 ranami holí a žalářem.²⁹⁸

Po vydání tolerančního patentu se skoro celá obec (189 rodin) přihlásila k augsburskému vyznání. Sbor v Trnávce byl ustanoven již roku 1782.²⁹⁹ Novorenesanční kostel, k jehož stavbě bylo na počátku 80. let 19. století přikročeno, byl již třetí stavbou svého druhu. Předcházela mu dřevěná toleranční modlitebna, první v Čechách, která byla později nahrazena zděnou.³⁰⁰ Rozpočet na stavbu z března 1881 počítal s relativně nízkou částkou 8097 zlatých 32 krejcarů. Výhodou byla možnost získat stavební materiál přímo v katastru obce, kde se nacházel lom (kde byl později lámán i kámen pro kostel v Přelouči) i zdroje cihlářské hlíny.³⁰¹ Majitel panství, kníže

294 Reformovaný sbor v Chvaleticích. In: *Hlasy ze Siona* XXII, 1882, č. 11, 8. 6., 95

295 V Chvaleticích. In: *Hlasy ze Siona* XXI, 1881, č. 17, 8. 9., 137

296 SOKA v Pardubicích, f. AO Chvaletice, Kniha č. 1 – Pamětní kniha, 1933–1937, nepag.

297 Z Chvaletic. In: *Hlasy ze Siona* XLIV, 1904, č. 17, 28. 4., 142

298 Pamětní knihu fary Zdechovické (1799), cit. podle SOA v Pardubicích, Archiv obce Chvaletice, Kniha č. 1 – Pamětní kniha, 1933–1937, nepag. [Socha byla odstraněna roku 1919].

299 V Chvaleticích a Trnávce a blízkých obcích bylo 150 katolíků a 750 protestantů. Ve zdechovické farnosti, k níž byly Trnávka a Chvaletice přifařeny bylo pak 590 katolíků a 1850 protestantů.

300 MOLNÁR 1924, 19. NEŠPOR 2010, 467.

301 SOKA v Pardubicích, f. AO Trnávka, kniha č. 1 (dotatky I. D). Protokoly (ze zasedání) 1875 – 1904,

z Paaru, pak poskytl slevu na stavební dříví.³⁰² Částkou 300 marek přispěl Gustav Adolfský spolek z Lipska. Stavba byla zahájena 12. června 1882. Stejně jako v Chvaleticích poskytla podporu obec, která darovala i věžní hodiny. Z torzovitě dochovaných pramenů se zdá, že stavbu kostela nakonec dokončil kolínský stavitel Josef Karabáček se společníky. Neboť v prosinci 1882 předložil konečné vyúčtování.³⁰³ Kostel v Trnávce byl slavnostně předán k užívání až 22. května 1884.

-
- fol. 48, zápis z 11. 6. 1882: „Jednohlasně do přítomných usneseno potřebné cihly na obecním pozemku na „Obykách“ vyrobiti a vypáliti povoliti.“
- 302 FS ČCE v Trnávce. Dodatek k archivu L, [Tiskopis] Knížete z Paarů hospodářská správa v Zdechovicích (pošta Přelouč) Zdechovice, 4. 1. 1882. „*Ctěné zastupitelstvo evangelické církve v Trnávce! Výnosem ze dne 1. ledna l. r. čís. 422 povolil kníže pán by Vám v Dlouhé pasece vybrané dříví na stavbu chrámu Páně v Trnávce přenecháno bylo, a sice o 1 zlatý pevný metr laciněji než ... pozůstává. Vybrané dříví obnáší 20. 98 metrů.*“ Tamtéž, 15. 8. 1882: „... kníže Pán svolil z příslušného obnosu, za nějž bylo zakoupeno tvrdé stavení dříví, byla odepsána částka 40 zlatých. Zbývá tedy doplatit 65 zlatých.“
- 303 FS ČCE v Trnávce. Dodatek k archivu L. Rozpočet výloh na vystavení kostela pro českou reformovanou církev A. V. v Trnávce. Zednická a nádenická práce bez hmoty 2493 zl. 70 kr. / Kamenická 340 zl. 72 kr. / Tesařská bez hmoty 517 zl. 37 kr. / Pokrývačská bez hmoty 106 zl. 36 kr. / Truhlářská práce s hmotou 366 zl. / Zámečnická s hmotou 412 zl. 40 kr. / Sklenářská práce s hmotou 58 zl. 28 kr. / Zednické tesařské a pokrývačské hmoty 3551 zl. 79 kr. / Rozpočet, podepsaný stavitelem Františkem Böhmem ze Zábřehu. 20. 4. 1881, byl na celkovou částku 8097 zlatých 32 krejcarů. Dne 17. 2. 1882 je přezkontrolovali inženýr Jan Lunk a c. k. Stavební adjunkt Heliš v Chrudimi. Částku snížili na 8055 zl. 9 kr. r. č. Na Technickém odboru c. k. Místodržitelství byl pak 11. 4. 1882 rozpočet znovu prozkoumán. Částka byla snížena na 8054 zlatých 4 krejcare. Celkem tedy c. k. úředníci rozpočet seškrtali o necelých 50 zlatých. Dne 5. 12. 1882 bylo předloženo další vyúčtování na 6946 zlatých. Zmiňovány vícepráce za 400 zlatých. Sboru v Trnávce je předložili O. Douša a J. Karabáček, podnikatelé staveb v Kolíně: Má dáti: 6546 zl. (Sumou 6946 zl.). Dal: Placeno dle účtů rovnou pokl. Václava Fily 52/3 zl. 58 kr. Hotově v Trnávce 200 zl.; Panu Krásovi 200 zl.; Panu Karabáčkovi 90 zl.; [témuž] 260 zl.; Sklenář dle účtů 6 zl. 70 kr.; Mytí kostela 3 zl. 20 kr.; Úhrnem 5973 zl. 48 kr.; Zůstává co kauce 6% 3 bez 500 zl.; Jeví se nyní k placení 472 zl. 52 kr.; Summa 6046 zl.

3 Kostel v Krabčicích

Z četných realizací firmy Blecha měl pro české evangelické prostředí největší význam kostel v Krabčicích pod Řípem. Krabčický sbor byl dobře znám zejména díky tamnímu dívčímu ústavu. Zchátralá modlitebna však významu sboru zdaleka neodpovídala³⁰⁴ a působila dojmem chrámu nějakého chudšího sboru:

*... byla zbudována v době sice toleranční, ale mohla by se nazvati vším právem, jmenovitě pokud našich staveb se týče, také dobou útisku. Neboť na mnoha místech museli zakulacená okna chrámů proměnit v čtverhranná, aby stavení nemělo podobu veřejné budovy. Vchod do chrámu z veřejné silnice nebyl dovolen, nýbrž jen zezadu, Věže a zvony (i varhany již dokonce) nesměly se budovati. Teprve za nynějšího císaře Pána dána nám i v tom ohledu svoboda. Museli bychom se hanbiti, kdybychom té volnosti tak dávno a toužebně čekali nyní v rozhodném okamžiku neužili. ... Většina našich církví slavila již staletou památku tolerančního patentu císaře Josefa II. Přimlouvá se, abychom i my důstojně ji oslavili a sice zbudováním nového chrámu Páně. ... Náklad nemusí být tak veliký, abychom jej nemohli nésti. Jednoduchá budova nám zcela postačí...*³⁰⁵

Původně bylo uvažováno jen o důkladné opravě modlitebny, ale otcové sboru, zjevně podníceni horlivým farářem Adolfem Chlumským, se v prosinci 1883 shodli, že chatrná stavba – připomínka neplnoprávného postavení v době toleranční – takovou investici nezasluhuje. Záměrem bylo zbudovat kostel z dobrovolných darů.³⁰⁶ Teprve kdyby se jich nedostávalo, měly být na stavbu kostela vybírány povinné příspěvky. Již v závěru prosince byla skutečně na stavbu kostela dobrovolně upsána značná částka.³⁰⁷ V lednu následujícího roku byl u příležitosti slavnosti reformátora Zwingliho záměr zbudovat nový chrám deklarován veřejně.³⁰⁸ Aby náležitě roznítil dobročinnost souvěrců, čítával pak farář Chlumský každou neděli z kazatelny, kdo na stavbu kolik upsal:

*Dovedl tónem hlasu vypíchnout malou cifru u bohatého sedláka, tak že už příští neděli mohl oznámiti, že se jen zmýlil a že místo 20 zlatých měl čísti 200 zlatých. Klidně přečetl u jména známého lakomce M.: nedá nic. Dal potom a hodně, jen aby byla s kazatelny opravena minulá chyba. Farář vybičoval tížádst krabčického sboru tak, že nežádal ani nepotřeboval podpor ani z domova, ani z ciziny.*³⁰⁹

304 Stavba chrámu. In: *Hlasy ze Siona* XXIII, 1883, č. 13, 12. 7., 115

305 FS ČCE v Krabčicích, sign. R-III-D/13, Stavba chrámu. Protokoly schůzi stav. výboru 1883–1886, 3. 12. 1883

306 Tamtéž: protokol z 3. 12. 1883.

307 Tamtéž: zápis z 25. 11. 1883: Členové sboru platili daně v celkové výši 7810 zlatých. Už v listopadu bylo na dobrovolných subskripcích bylo upsáno 22 050 zl. Například kurátor Václav Malý upsal 1000 zl., Josef Sklenář 3x500 zl. Viz zápis z 8. 12. 1883. Záměr přikročit zahájit stavbu byl na dotyčné schůzi jednohlasně schválen. Zároveň byl na návrh Josefa Sklenáře ustanoven zvláštní stavební výbor. Srov.: Š, Nový reform. Chrám P. V Krabčicích. In: *Hlasy ze Siona* XXV, 1885, č. 21, 12. 11. 180–182

308 Z Krabčic. In: *Hlasy ze Siona* XXIV, 1884, č. 1, 10. 1., 8

309 VÁŠA 1947, 112

V dubnu 1884 byly již k dispozici plány a rozpočty, které vyhotovil stavitel Blecha. Stavba byla rozpočtená na 30 652 zlatých.³¹⁰ Karlínskému staviteli se tedy přes veškerou snahu nepodařilo stlačit náklady na původně očekávaných 25 000 zlatých, což odpovídalo částce, která byla přislíbena na úpisech. Příčin bylo více. V místě byly poměrně vysoké ceny materiálů. Aby kostelní stavba [45] dobře odolávala rozmarům drsného počasí, bylo nutno provést veškeré štukatérské práce v exteriéru z dražšího románského cementu. Podle Blechova názoru by bylo možné ušetřit jen tehdy, pokud by stavba byla vybudována v menších rozměrech, vynechány méně důležité ozdoby a proveden méně nákladný systém vytápění. Navíc soudil, že některý z místních stavitelů by byl možná schopen provést stavbu laciněji.³¹¹

Počátkem května 1884 byl v *Národních listech* inzerován konkurz na stavbu.³¹² Na inzerát zřejmě reagoval jen Josef Zápotocký, mistr zednický ze Zálezlic, který podal ofertu společně s mistrem tesařským Františkem Slavikem z Mělníka. I když Zápotocký za jednotlivé stavební práce nabízel slevu,³¹³ byla stavba zadána Blechovi. Věc poněkud komplikovala skutečnost, že dosud nebyla získána všechna potřebná povolení. Místodržitelství, do jehož kompetence spadalo schvalování veškerých kostelních novostaveb, nemělo vůči Blechovým plánům žádné výhrady. Měly však být vráceny, neboť dle názoru úředníků nebylo prokázáno, že na stavbu je k dispozici dostatečný kapitál. Nestalo se tak jen díky Blechově osobní intervenci.³¹⁴

310 FS ČCE v Krabčicích, sign. R-III-D/12, Stavba chrámu a rozpočty (1884): Práce zednické a nádenické – bez hmoty 7344 zl. 57 kr.; kamenické z hmotou 1639 zl. 22 kr. Tesařské 4213 zl. 45 kr.; tesařské 4213 zl. 45 kr.; štukatérské 633 zl.; klempířské 1071 zl. 77 kr.; zámečnické 2465 zl. 54 kr. Truhlářské 827 zl.; zámečnické 2465 zl. 54 kr.; natěračské 245 zl. 36 kr.; sklenářské 175 zl. 23 kr.; malířské 199 zl. 1kr.; sklenářské 175 zl. 23 kr.; malířské 245 zl. 36 kr.; dlaždičské bez hmoty 23 zl. 11 kr.; Zednické hmoty 7764 zl. 70 kr.; dovoz 3010 zl. 40 kr. Totální suma 30 652 zl. 90 kr. V Karlíně 21. května 1884. podepsán Josef Blecha, stavitel.

311 FS ČCE v Krabčicích, sign. R-III-D/19, Stavitel Blecha (1883 – 1888), dopisy z 23. 4. 1883 a 2. 1. 1885

312 Vyhláška. Stavba evang. ref. chrámu v Krabčicích. In: *Národní listy* XXIV, 1884, č. 126, 6. 5., (6): Zájemci měli do 15. května složit vadium 10% z celkem rozpočtené částky 30 652 zl.

313 FS ČCE v Krabčicích, sign. R-III-D/13, Stavba chrámu – Protokoly schůzí stavebního výboru (1883 – 1885): Oferta Josefa Zápotockého ze Zálezlic a František Slavika z Mělníka, včetně vadia 10%, byla podána 14. 5. 1884. Nabízené slevy: 18% za práci zednickou, přidavačskou (bez hmot) a odvoz 18%. Slevy na další práce včetně hmot: Na kamenickou 20%, tesařskou 8%, pokrývačskou 8%, truhlářskou s hmotou 5%, zámečnickou 10%. Na práci natěračskou, sklenářskou malířskou a dlaždičskou 15%.

314 Tamtéž, sign. R-III-D/19, Stavitel Blecha, zejm. telegram ze 17. 5. a dopis z 19. 5. 1884. Překážkou byl dle Blechova názoru dosud nevyjasněný postoj hejtmanství v Roudnici k žádosti o stavební povolení. Srov. sign. R-III-13, Stavba chrámu – Protokoly stavebního výboru (1883 – 1885), zápis z 30. 4. 1884.

Na počátku června sděloval Blecha, že do Krabčic posílá stavbyvedoucího Josefa Haušku, aby provedl kroky k zahájení stavby.³¹⁵ V červenci již kostelní stavba začala nabývat obrysů a sedláci z okolí si ji zálibně přeměřovali pohledem a nahlas rozvažovali, která část kostela je asi postavená z jejich peněz. O postupu prací informovaly i *Hlasy ze Siona*:

*Místní pan Farář, dvojctihodný pán Chlumský, byl tak laskav, že nám pomocí velkých nákresů zajímavě již vystavěný díl a budoucí stavbu vysvětlil ... Již nyní viděti, že bude skutečně monumentální ... Chrám se staví z cihel a má do roka býti hotov. ... se bude z podzemí vytápěti a zvláštními otvory ve zdech provětrávati.*³¹⁶

Stavba byla dokončena podle plánu a koncem léta 1885 mohlo být oznámeno, že chrám bude 13. září slavnostním způsobem předán svému účelu.³¹⁷ Částka vydaná na zbudování chrámu, včetně nákladů na zvony a další vnitřní vybavení, nakonec přesáhla 50 000 zlatých. I když finanční situace sboru byla po dokončení stavby vypjatá a došlo i k určitému dohadování se stavitelem Blechou,³¹⁸ podařilo se stavební dluh v poměrně krátké době uhradit a farář Chlumský mohl odcestovat do Ameriky.

315 Tamtéž, sign. R-III-D/19, Blechův dopis z 2. 6. 1884: „... jest mým principem k provádění důležitějších staveb na venkově vždy ženatého stavbyvedoucího ustanoviti, kterýž vždy s větší horlivostí k stavbě přihlíží, jakož i vyrovnanějším chováním vyniká, prosím za to, panu Hauškovi, kterýž taktéž ženatý jest při opatření bytu na ruku býti ... zítra přijede pan Vošáhlík, který první kroky k započetí stavby podnikne. ...“

316 Z Krabčic. In: *Hlasy ze Siona* XXIV, 1884, č. 13, 10. 7., 134

317 Nový kostel evangelický (otevře 13. září). In: *Podřípan* XVI, 1885, č. 35, 28. 8., (2)

318 FS ČCE v Krabčicích, sign. R-III-D/13, Stavba chrámu. Protokoly schůzi stavebního výboru 1883–1886, zápis z 28. 2. 1886 (nesrovnalosti v Blechově účtu). Též sign. R-III-D/19, Stavitel Blecha, dopisem z 21. 12. 1888 reaguje na přepis z 7. 1. 1887 aby z požadovaných 10 556 zl. 59 kr. slevil na 9400 zl.: „... Nemohl jsem nabídku tuto přijmouti, jelikož jsem i při tom svém požadavku ... utrpěl efektivní ztrátu přes 2000 zl. Pro přílišný nával prací odkládal jsem ode dne ke dni další projednávání této záležitosti a odhodlal jsem se konečně, abych vše po dobrém vyrovnal a možného sporu se vyhnul, ještě další obětí přinéstí a se zaokrouhleným obnosem per zl. 9000 se spokojiti. Měl jsem letošního roku následkem elementárních nehod na mých stavbách velké ztráty, a jsem nucen i s velkými obětmi veškerých svých pohledávek se domáhati...“

3.1 Ohlasy dokončení Krabčického kostela

Chrám tento, jenž činí s ohledem na místní poměry dojem budovy imponantní a důstojné, byl postaven nákladem 50 000 zlatých a byl by stál mnohem více, kdyby nebyli osadníci poskytli při stavbě všeliký dovoz a část materiálu zdarma. Laskavostí pana faráře Chlumského bylo nám možno prohlédnouti si i vnitřek chrámu, který právě svou neobyčejnou jednoduchostí nad míru příznivý dojem činí. Ve velikém chrámovém prostoru nespátří oko v odporu se zařízením chrámů jiných církví ničeho, co by pozornost odvracelo. Jsou zde vedle dvou řad lavic zcela jednoduchý mramorový „stůl Páně“, kazatelna a varhany. Toliko ve vysoké věži, z níž jest krásná vyhlídka do kraje, jsou umístěny po způsobu kostelů katolických zvony a hodiny, které taktéž obětavostí dobrodinců chrámu poríženy byly.³¹⁹

Ještě před dokončením kostela byl jeho krátký popis uveřejněn v místním týdeníku *Podřipan*. V následujícím čísle informoval mladočeský týdeník o slavnostním aktu předání stavby jejímu účelu, zejména pak o řečnících a jejich promluvách:

Uvnitř kostela měl hlavní řeč slavnostní reformovaný farář pan [František] Šádek, známý řečník a obhájce svobody svědomí. Vně kostela prstonárodní a vlasteneckým duchem proniknutou řečí promluvil k obecnstvu ve stínu kostela shromážděnému reformovaný farář pan [Richard] Novák, redaktor „Hlasů ze Siona“. Po celou slavnost panoval neobyčejný pořádek a nejpěknější počasí.³²⁰

Podrobnější popis slavnosti přinesly *Hlasy ze Siona*, kde bylo uvedeno, že chrám ozdobený třemi prapory – uprostřed husitským, po stranách českým a černožlutým – slavnostně odemkl superintendent Jan Veselý.³²¹ Byl otištěn i text kázání faráře Nováka, kde byla samotnému chrámu věnována krátká zmínka:

... zajisté pěknou okrasou okolí bude ... blíže bývalého jednoduchého, prostičce zbudovaného tolerančního kostelíka postaven po stu letech jakoby na svědectví uvolnění našeho chrám mnohem krásnější, nádhernější a postrannější, jehož věž vévoditi má celému okolí a jejíž zvonů míruplný hlahol zvěstovati má v šíř i dál evangelického srdce svobodnější tlukot.³²²

V detailnější popise novostavby, který byl uveřejněn v následujícím čísle, byla popsána i barevnost interiéru [46]. Bylo uvedeno, že je vymalován šedě se světlejšími a tmavšími pruhy a podlahu kryjí osmihranné šedožluté dlaždičky, v mezerách doplněné čtvercovými modrými a červenými. Sloupy nesoucí galerie jsou „šedě broncované“ a ozdobné lišty v interiéru zlacené. Pozornost byla věnována i technickým aspektům:

... jest z největších, nejnákladnějších a nejnádhernějších reformovaných chrámů v Čechách a na Moravě. Zevní jeho délka [...] obnáší 35, šířka 15, výška po střechu 13,95, po hřeben

319 Nový evangelický chrám v Krabčicích. In: *Podřipan* XVI, 1885, č. 37, 11. 9. 1885, (2)

320 Zsvěcení nového kostela Krabčického. In: *Podřipan* XVI, 1885, č. 38, 18. 9., (2)

321 Z Krabčic. In: *Hlasy ze Siona* XXV, 1885, č. 13, 9. 7., 129

322 Kázání jež měl u příležitosti posvěcení chrámu P. v Krabčicích, vně chrámu pod širým nebem, 13. září 1885 R. Novák, farář z Chocně. In: *Hlasy ze Siona* XXV, 1885, č. 19, 8. 10., 157

ploché střechy 17,75 metrů. Výška věže až po střechu obnáší 28,50 metrů, až do nejvyššího vrcholu asi 44 metry. Půdorys chrámu jest pravidelný obdélník, k němuž se při zadní (východní) fasádě pojí malý 2 1/2 měřící čtverec, tvořící základ pro schodiště nahoru na kazatelnu a dolů do místností podzemních, v nichž nalézá se zařízení pro vytápění chrámu horkým vzduchem. Na tomto základu vypíná se se do výši s vrchu naznačená budova chrámová, vystavěná ve slohu renesančním dle vzoru oné doby, kdy renesance nalézala se v nejušlechtilším stupni svého vývoje, přestavši býti pouhým napodobováním antiky, avšak ještě jsouc daleko oněch výstředností, k nimž renesance dospěla v době ‚barokní‘ a jejíž vrcholem je doba tak zvaná rokoková. [...] Strop chrámu tvoří dřevěná konstrukce spočívající po stranách na zdech chrámových, uprostřed pak připevněná k silnému železnému trámci, položenému (ovšem nad stropem) na příč po celé délce kostela. Dřevěná tato konstrukce má podobu zrcadlové klenby, s lunetami nad okenními oblouky [...] dojem nádhery, avšak velice příjemný [...] Cítíme, že jsme v chrámu evangelickém. Žádné zbytečné presbyterium neupomíná nás na rozdíl stavů, žádné pilíře nebrání volnému rozhledu, žádné tajuplné šero neupomíná na mystérie katolické bohoslužby. [...] Problém, jak by se měly stavěti evangelické chrámy, zdá se nám býti chrámem Krabčickým šťastně rozřešen...³²³

I když posledně citovaná věta neměla absolutní platnost, lze konstatovat, že až do počátku 20. století byl kostel v Krabčicích v českém evangelickém prostředí pokládán za vzorovou – a dle mínění současníků – i velkolepou stavbu. Hrdost vzbuzovala vysoká věž údajně viditelná 5 až 6 hodin cesty. Stejně jako celý chrám byla kryta černošedou břidlicí a navíc zakončena pozlacenou měděnou bání. Po určitou dobu bylo za moderní a pozoruhodné pokládáno i horkovzdušné vytápění, jemuž sloužila zvláštní podzemní prostora pod oltářem. Ústí komínů ukrývala palmeta ve štítě východního průčelí. Systém, který byl následně proveden i v jiných kostelech, se ale neosvědčil. Již po roce 1900 nebylo zřizování podzemních vytápěcích prostor doporučováno.

Roku 1886 přinesl popis a idealizované vyobrazení chrámu evangelický kalendář *Orloj*.³²⁴ Až do počátku 20. století figuroval v (nepříliš četných) teoretických pojednáních, které byly věnovány evangelické sakrální architektuře. Roku 1895 byl dokonce jeho model – spolu s nejcennějšími evangelickými památkami, fotografiemi většiny evangelických kostelů a modelem vanovického „zvonidla“ – vystaven v evangelickém pavilonu na národopisné výstavě.³²⁵ Řešení interiéru krabčického kostela bylo (vedle obdobných staveb v zahraničí) možná vzorem pro stavby v Rovečném, Brně, Nymburce a Liptále. Tyto stavby bychom mohli označit za kostely „krabčického typu“.

323 Nový reform. Chrám P. V Krabčicích. In: *Hlasy ze Siona* XXV, 1885, č. 19, 8. 10., 160–161

324 Nový chrám Páně v Krabčicích. In: *Orloj. Národní kalendář evangelický na rok Páně 1886*, XVI, 39–40

325 Pavel VAŠA: Národopisná výstava československá. In: *Orloj. Kalendář evangelický na rok Páně 1896*, XXVI, 53, 78

4 Modlitebna v Kutné Hoře

Alternativou ke stavbě kostela, ke které se uchylovaly menší a chudší sbory, bylo vybudování bezvěžové modlitebny. Tu bylo možno pořídit i za částku kolem 10 000 zlatých. První stavbou tohoto druhu, které se dostalo větší publicity, byla již zmiňovaná modlitebna v Kolíně. Gotizující, bezvěžová, poměrně skrovná stavba byla předána k užívání 17. prosince 1871. Tedy v době, kdy se ještě mnohé sbory snažily své staré toleranční modlitebny přístavbami věží připodobnit katolickým kostelům. Pozemek v místě hradebního příkopu na kouřimském předměstí Kolína zakoupil za 1200 zlatých z vlastních prostředků tehdejší starosta sboru Josef Sixta.³²⁶ Hlavním iniciátorem podniku však byl Čeněk Dušek. Kolínský „prvofarář“ měl i určitý podíl na vzniku modlitebny v Kutné Hoře.

Kroky ke zbudování této – v kontextu tehdejší produkce přinejmenším neobvyklé – stavby [47-48] byly podniknuty v polovině 80. let. Sbor, ustanovený 5. ledna 1882, užíval zpočátku pronajatých prostor. Později se kurátorovi sboru Josefu Procházkovi podařilo na své jméno v exekuční dražbě 23. května 1884 za 8625 zlatých zakoupit dům zvaný Hanlův v místě dnešního kostela. Kurátor předpokládal, že by bigotní katolíci kladli zakoupení domu překážky, kdyby tušili skutečný účel koupě.³²⁷ Obava nebyla zcela neodůvodněná. Když o rok později projevíli kutnohorští evangelíci zájem o koupi sousedního Krejcovního domu, objevil se další „zájemce“, člen městské spořitelny, a musela být vyhlášena dražba. Pozdější první kutnohorský reformovaný farář Viktor Szalatnay snad napolo žertem tvrdil, že v Kutné Hoře ihned stoupla cena jakéhokoliv domu, na který se evangelíci i jen podívali. Jednalo se však o obstrukce jednotlivců. Úřední místa stavbě kostela žádné překážky nekladly. Teprve tři roky po dokončení kostela se strhla opravdová úřední bitva – o umístění „vkusného“ dřevěného záchodku.³²⁸

V listopadu 1884 informovaly *Evanjelické listy* o výhodné koupi „dobrého jednopatrového domu“ v jedné z předních kutnohorských ulic.³²⁹ Sbor se nyní rozhoduje, zda bude modlitebna zřízena v dosavadním domě, nebo postaven nový

326 VÁVRA 1888, 400

327 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-B-4. Protokoly o schůzích presbyterstva (1882–1930), fol. 5 – 49, zápisy z 5. 1. 1882, 23. 2. 1883 a 21. 3. 1886

328 SOKA Kutná Hora, f. MÚ Kutná Hora, kart. č. 362, X/36 – 1886, Dne 21. 5. 1886 oznámilo staršovstvo záměr budovat modlitebnu. Jednání se účastnil Josef Blecha, jako autor plánů, a Čeněk Dajbých. Novostavba byla přejímána 4. 1. 1886. K záchodům zápisy z 21. 1. a 24. 11. 1890

329 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-C4/1, Chrám (1885–1900), list Josefa Procházky z 8. 7. 1886

chrám.³³⁰ Zakoupený dům ale nebyl v příliš dobrém stavu. Navíc byly stížnosti i na jeho uživatele: „*Jelikož se zjistilo, že v domě shora jmenovaném velmi nečisto jest, posavadní nájemníci totiž kýžené čistoty nešetří, po dvoře i jinde smrduté látky rozhazují...*“³³¹ Kurátor Procházka se proto neperspektivního nájemce, platícího 65 zlatých ročního nájmu, raději zbavil. Zřejmě na popud Čeňka Duška byla o dodání plánů budoucího kostela požádána firma Blecha. V březnu 1885 se do Kutné Hory osobně dostavil majitel firmy Josef Blecha, aby obhlédl staveniště a dojednal se sborem podrobnosti.³³² Brzy na to oznamovala Duškem vydávaná *Jednota*, že nový chrám v Kutné Hoře „*zbudován býti má vkusně, ale skrovně.*“³³³

Mimo Blechy byl o vypracování návrhu požádán i místní stavitel Josef Procházka, který nebyl členem sboru, ale byl spřízněn s několika předními rodinami.³³⁴ Osloven byl i význačný kutnohorský stavitel Čeněk Dajbych.³³⁵ Procházka o zakázku velmi stál a obratem dodal dodal plán (či spíše náčrtek). Jím předběžně odhadovaná cena 10 000 zlatých odpovídala požadavkům sboru. Zbylí dva oslovení stavitelé s dodáním plánů otáleli (Dajbych je nedodal vůbec). Proto bylo rozhodnuto ještě vyčkat do 20. května. Ambicí sboru bylo zahájit stavbu, která si měla vyžádat asi čtyři měsíce, ještě v průběhu roku a při té příležitosti nechat upravit i vedlejší dům.³³⁶

Ke konci června konečně přišly ve dvou vyhotoveních plány od firmy Blecha. Mladší bratr Josefa Blechy Alois, který dostal záležitost s kutnohorským sborem na starost, instruoval sbor, aby v případě, že stavební úřad bude pokládat dotyčnou budovu za kostel, nechali vyhotovit ještě třetí paré plánů pro místodržitelství, do jehož kompetence by pak spadalo povolení stavby (nejlépe některému místnímu staviteli).³³⁷ Následně zaslal Alois Blecha i rozpočet, a sice na 11 641 zlatých 59 krejcarů. Na vyšší ceně se podepsaly zejména hlubší základy. I Procházkův rozpočet, zatím jen přibližný, překročil požadovaných 10 000 zlatých. Do částky 11 900 zlatých ale byla zahrnuta i oprava vedlejšího domu, což se staršovstvu zdálo výhodnější. Později Procházka rozpočet zvýšil

330 Z Kutné Hory (dopis). In: *Evanjelské listy*, listopad 1884, č. 10, 78

331 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-C4/1, Chrám (1885–1900). Purkmistrovský úřad 16. 6. 1885.

332 Tamtéž list Josefa Blechy z 2. 3. 1885.

333 Kutná Hora. In: *Jednota* 1886, č. 4., duben, 62

334 SZALATNAY 1951, 6

335 Čeněk Dajbych (1845 – 11. 2. 1913). Viz: VLČEK 2004, 129. ŠVÁCHA 2010, 79–81

336 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-B-4, Protokoly o schůzích presbyterstva, 1882-1930, fol. 51–56, zápisy z 31. 3. a 24. 4. 1886.

337 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-C4/1, Chrám 1885–1900. Veškeré následující dopisy, třebaže na papíře s hlavičkou Josef Blecha, jsou podepsány A. Blecha. Zejm. listy z 18. 6. a 21. 7. 1886. Alois Blecha získal oprávnění k samostatnému provádění staveb až roku 1893.

ze stejného důvodu jako Blecha – kvůli hlubším základům. Staršovstvo mu ale bylo stále nakloněno. Na staviteli se navíc podařilo vymoci slevu 200 zlatých. Projekt byl proto přijat.³³⁸

Vzápětí ale došlo k nečekanému obratu. Na červencové schůzi seznámil farář Molnár přítomné s posudkem, který zřejmě na Duškovu žádost vypracoval mladý kolínský architekt Čeněk Kříčka. Posudek byl překvapivě zamítavý:

Poněvadž pan stavitel Kříčka nástiny jakoby architekt znalý byl tak pro nás nemile zkritizoval, že staršovstvo nebylo po přečtení výtek těch, ani možno o dalších krocích ku zpracování stavby dle došlého nástinu pokračovati.³³⁹

Stavitel Procházka, který byl vyzván, aby svůj projekt ve světle Kříčkových výtek obhájil, zuřil. Dokazoval, že projekt, který zpracoval dle studií Ferstlových, je v naprostém pořádku. Nástin ale není ještě hotový, neboť neobsahuje ani měřítko. Byl určen jen pro staršovstvo. V žádném případě však k posuzování – což by seriózní posuzovatel měl zohlednit a odmítnout posudek vypracovat. Ostatně posuzovat vhodnost plánů by příslušelo jedině místodržitelství, nikoliv jakémusi Kříčkovi:

... pan Kříčka není žádný architekt, kterým se udává, nýbrž jen slabým stavitelem, který ještě ani po dva roky stavbu žádnou dle místodržitelského nařízení podniknouti nesmí, nýbrž ještě dva roky do praxe k některému vyššímu staviteli jíti se zavázati musí, a tudíž jej za žádného kritika považovati nemůže ...³⁴⁰

Procházka Kříčkovi nejspíše poněkud křivdil. Mladý architekt získal oprávnění k provozování všech pozemních staveb už v srpnu 1885, když ve Slaném složil stavitelskou zkoušku.³⁴¹ Architektonickou a technickou kancelář si v Kolíně otevřel v dubnu následujícího roku a v době, kdy ho Procházka pomlouval, už měl na svém kontě několik realizací a získával i první větší zakázky. Stavěl školu v Pešíně u Trutnova a záložnu v Příbyslavi.³⁴² Přítomné Procházka ale snadno přesvědčil o jeho nekompetentnosti a již na následující schůzi bylo rozhodnuto zaslat projekt k posouzení c. k. místodržitelství.

Farář Molnár ale přítomné přesvědčil, že by se přeci jen měl Procházkův projekt dát nejprve k nestrannému posouzení, ne-li Kříčkovi, pak někomu povolanějšímu.

338 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-B-4, Protokoly o schůzích presbyterstva, 1882–1930 zápisy z 23. 6., 30. 6., 4. 7., 14. 7. a 7. 7. 1886, fol. 58–65. Cit fol. 60, zápis z 30. 7. 1886.

339 Tamtéž: 1882–1930, fol. 65. zápis ze 7. 7. 1886. Zápis ze 14. 7. 1886.

340 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-C4/1 Chrám 1885–1900, list Josefa Procházky z 8. 8. 1886.

341 Osobní. In: *Národní listy* XXV, 1885, č. 85, 27. 8. (příloha), (5). Pátý ročník pražské techniky absolvoval roku 1882.

342 *Kolínské listy* I, 1886, č. 30, 14. 4. (Inzertní příloha). Panu Čeňkovi Kříčkovi. In: *Kolínské listy* I, 1886, č. 31, 17. 4.

O dobrozdání byl požádán Ludvík Labler, toho času opravující chrám sv. Barbory, jehož kvalifikace a odbornost byla nezpochybnitelná. Jeho posudek byl poněkud překvapivě rovněž zamítavý: „... *ne jen že neschválil nástin pana Procházky, dal několik výtek a sloh také, že se nesrovnává, nýbrž že nám tento ku stavbě nedoporučuje.*“³⁴³

K posouzení si Labler vyžádal i dříve odmítnutý Blechův projekt. Ani ten ale nedoporučil k provedení. Naštěstí se na jeho doporučení nové plány uvolil zhotovit kutnohorský rodák a pražský stavební podnikatel architekt František Buldra, který výslovně uvedl, že by jej takový úkol velmi těšil. Jím předložený nástin byl jednohlasně přijat. Odhadované náklady činily 11 000 zlatých. Ani Procházka nepřišel zkrátka, neboť mu bylo svěřeno provedení projektu. Již v lednu 1887 informovala Duškem vydávaná *Jednota*, že „*budova v slohu cudně antickém*“ má být dokončena během léta [28-29]. Pozornost byla věnována i nedorozumění s mateřským sborem Líbeznicích, který bránil vyfaření sboru kutnohorského. V této věci byl publikován i obsáhlý dopis superintendenta J. E. Szalatnaye.³⁴⁴ Kutnohorský sbor se nakonec osamostatnil až roku 1891, přičemž měl ještě dluh ve výši 5000 zlatých.³⁴⁵

4.1 Ohlasy dokončení kutnohorského kostela a jeho pozdější reflexe

*Bourání domu Hanlova v ulici klášterecké, na jehož místě bude státi evangelický chrám, pokračuje velmi rychle, takže během příštího měsíce bude položen základ ku stavbě nové. Nový tento chrám evangelický vystaven bude ve slohu řeckém a sice dórickém. Provedení stavby svěřeno jest panu Josefu Procházce, staviteli zdejšímu, který zavázal se do 1. listopadu tohoto roku stavbu provedenou evangelickému reformovanému sboru odevzdati. Dovídáme se, že má býti umístěn na stavbě té nápis hlásající, že chrám ten zasvěcen jest památce obětí náboženského fanatismu z dob husitských. – Mimo této stavby, která dosti značnou ozdobou městu býti slibuje, provádí pan Procházka stavbu vily pro manžele Vašákovy a rekonstrukci domu dědiců Mazánkových.*³⁴⁶

Výše citované prohlášení, které koncem května 1887 otiskly *Kutnohorské listy*, má určité rysy reklamního sdělení, stylová charakteristika se ovšem v souvislosti s kutnohorskou modlitebnou ujala. V srpnu bylo oznámeno, že budova se již nalézá pod střechou a má být dokončena v září, s poznámkou že sbor platí 3500 zlatých přímých daní, z nichž 25% chtějí jeho členové věnovat na udržení sboru.³⁴⁷ Stavba však byla

343 FS ČCE v Kutné Hoře, sign. R-III-B-4, Protokoly o schůzích presbyterstva, zápis z 17. 8. 1886.

344 Kutnohorská. In: *Jednota*, leden 1887, č. 1, 14.

345 SZALATNAY 1951, 8

346 Stavební ruch v Hoře Kutné. In: *Čáslavan. Příloha k čís. 21 "Kutnohorských listů"*, 1887, č. 21, 27. 5., (nepag. poslední strana před inzertní přílohou).

347 *Jednota*, srpen 1887, č. 8, 129

dokončena až v prosinci a celkové náklady činily 12 482 zlatých.³⁴⁸ Na stavbu přispěl 200 zlatými i císař František Josef I.³⁴⁹ a dodatečně částkou 1000 zlatých i purkmistrovský úřad Kutné Hory. Později došla v několika splátkách i slíbená podpora 12 000 zlatých od skotských přátel.³⁵⁰

Akt posvěcení novostavby proběhl 8. ledna 1888.³⁵¹ Zúčastnilo se mnoho významných osobností včele se superintendentem Janem Veselým, který pronesl slavnostní řeč. Uvnitř chrámu kázal Čeněk Dušek, vně farář J. Pelíšek ze Semteše a Bohumil Mareš z Přelouče. O účastnících a jejich promluvách bylo podrobně referováno v *Hlasech ze Siona*, ale kostelu samotnému se dostalo jen stručného popisu:

*Kostel činí dojem velmi příjemný. Dojem zvláštní činí strop dřevěný, hvězdami posázený, jenž jest osvětlován množstvím malých okének, blíže stropu umístěných.*³⁵² [Stručný popis uveřejnily i *Kutnohorské listy*] ... „Nový tento kostel evangelický upraven jest uvnitř úplně jednoduše, bez veškeré ozdoby, toliko strop zdoben jest hvězdami pozlacenými. Varhany mají dobrý zvuk a v prostore kostelní rozléhá se mluvené slovo dobře a srozumitelně.”³⁵³

V *Evanjelických listech* byl chrám charakterizován jako jednoduchý, ale vkusně upravený.³⁵⁴ Duškova *Jednota* nešetřila chválou, když oznámila, že nová chrámová budova patří k nejuhlednějším a nejpraktičtějším v celé církvi.³⁵⁵ Po kuriózní zprávě, že kutnohorští katolíci, hlavně kostelník od svatého Jakuba, nazývají chrám kvůli kalichu v průčelí „U kamenného štamprle“,³⁵⁶ byla kutnohorskému kostelu věnována pozornost

348 Procházka vypracoval rozpočet, datovaný 1. prosince 1887. Uváděná částka je Na „staré hmoty“ – složené na staveništi připadalo 1816 zlatých 45 krejcarů. Doplátit ted yzbývalo 10 665 zlatých 83 krejcarů. Nejvýznamnější položkou je práce zednická a nádenická, která si měla vyžádat částku 7228 zlatých, později však byla tato snížena na 6799 zlatých 12 krejcarů. Práce kamenická: 674 zl. (sníženo na 531 zl. 59. kr.) Práce tesařská 1548 zl. 40 kr. – sníženo na 317, Práce pokrývačská 676 zl. 82 kr. (sníženo na 647 zl. 07 kr.) Práce klempířská 367 zl 07 kr., truhlářská 317 zl. 20 kr. zámečnická 410 zl. 70 kr. (sníženo na 370 zl. 70 kr.) kovářská 414 zl. 82 kr. natěračská 272 zl. 28 kr. různé práce 672 zl. 17 kr. (sníženo na 344 zl. 17 kr.). Do různých prací se počítalo například kalich (20 zlatých) a nápis na průčelí, 66 roset trámových, zhotovení kazatelny ze sádry a cihel (100 zlatých), zhotovení 50 kusů cínových hvězd, které tvořily ozdobu stropu. Kvitancí z prvního prosince 1888 potvrdil procházka přijetí částky 10 591 zlatých 45 krejcarů a doplatku 1000 zlatých, který byl navýšen o 4 procenta úroku za stavbu kostela. Od celkových nákladů na stavbu byla odečtena částka 1 816 zlatých 45 krejcarů za materiál, který pocházel z dřívějšího Hánlova domu. Až do roku 1890 se zavázal svým jménem ručit za případné nedostatky a tyto bezplatně odstranit.

349 Purkmistrovský úřad dále rozhodnutím z 16. ledna 1889 č. 5364/1888 schválil příspěvek 1000 zl. na stavbu modlitebny. Viz též: Dar J. V. Císaře. In: *Kutnohorské listy* 1888, č. 5, 3. 2. Dar. In: *Jednota* 1888, č. 1, leden, 15

350 SZALATNAY 1951, 6

351 *Hlasy ze Siona* XXVII, 1887, č. 23, 8. 12., 195

352 Slavnost posvěcení nového chrámu Páně v Kutné Hoře. In: *Hlasy ze Siona* XXVII, 1888, č. 1, 12. 1., 6

353 Svěcení nového kostela evangelického v Hoře Kutné. In: *Kutnohorské listy. Politický časopis prostonárodní* VIII., 1888, č. 5, 3. 2., nepag

354 Nový reform. chrám P. v Kutné Hoře. In: *Evanjelické listy* VI, č. 2, únor 1888, 29

355 Sborové. In: *Jednota* 1888, č. 1, leden, 15

356 U kamenného štamprle. In: *Český bratr* IX, 1894, č. 10, 1. 10., 164

v obsáhlejší článku o stavbě evangelických kostelů, uveřejněném v roce 1904, kde byl jeho sloh byl charakterizován jako: „*reminiscence slohu řeckého (přímka vodorovná místo svislé)*“.³⁵⁷ S odstupem let konstatoval kutnohorský farář Viktor Szalatnay, že při koncipování stavby sehrálo roli vědomí, že výstavností se nelze vyrovnat velkolepým katolickým chrámům:

*Projektant ji hleděl vyřešiti tak, aby svým slohem, částečně řeckým, i jinak měla svůj zvláštní ráz a evangelickou církev v městě s tolika nádhernými pomníky minulosti slušně reprezentovala.*³⁵⁸

Kutnohorské modlitebně se – jako jedné z mála evangelických staveb 19. století – dostalo větší pozornosti i v moderní literatuře. V dnes již klasickém Heroutově *Slabikáři návštěvníků památek* je uváděna jako příklad *novoemepíru*.³⁵⁹ V obsáhlém článku o kutnohorské architektuře období historismu se jí věnoval i Rostislav Švácha, který mimo jiné upozornil na výše citovanou charakteristiku slohu stavby v Kutnohorských listech.³⁶⁰ V encyklopedii Zdeňka Nešpora a Blanky Altové je – i vzhledem k působišti spoluautorky – kutnohorské stavbě věnována značná pozornost.³⁶¹

357 V. P.: Reformované chrámy po stránce krasocitné. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1904 XXXII*, s. 70. srov. Bernhard Grueber, Charakteristika stavebních tvarův. ZSAI VI, 1871, 3–9. cit. HORÁČEK 2012, 60: „Grueber rozlišil dva základní stavební slohy: „vodorovný“ a „kolmý (svislý)“. Zatímco první je „vlastnictvím všechněch národův starého světa“, druhý je vyhrazen pouze křesťanům.“

358 SZALATNAY 1951, 6

359 HEROUT 1980, 91

360 ŠVÁCHA 1991, 414.

361 NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 49: ... vychází z antikizující novorenesance a uplatnily se v něm prvky dórského a ionského slohu, které v té době souzněly s ideálem krásného těla a ducha propagovaného Miroslavem Tyršem a současně (vědomě?) naplňovaly představu katolického chrámu stanovenou josefinskými předpisy (portikus, dórský a ionský sloh). Tamtéž: 251–253: „Buldra chtěl patrně volbou dórského stylu zdůraznit výjimečnost své stavby v gotickém a barokním rázu města a vymezit se vůči v té době rozšířenému ‚místnímu‘ novogotickému stylu či ‚národnímu‘ novorenesančnímu stylu, o kterých se ve městě živě diskutovalo. Dobový evangelický tisk nazval chrám ‚cudně antickým‘.“ Dále je uváděno, že kostel se zcela vymyká z kontextu soudobé kutnohorské architektury, kde „slohem staročechů“ byl romantický historismus a „slohem mladočechů“ česká novorenesance a a připomínají, že obdobnou stavbou je sokolovna v Českém Brodě od Jana Kouly.

5 Článek Adolfa Novotného: „O stavbě evanjelických kostelů“

[Stavba kostela v Čáslavi] činí dobrý dojem, hodila by se však lépe pro kostel katolický, a proto musíme z našeho stanoviska vytýkati přílišnou hloubku presbyteria, trojlodový ráz mohutnými sloupy, které rozhled ruší, ... velkou výšku postranních galerií, umístění kazatelny dle katolických tradic na severní podpoře oblouku triumfálního, následkem čehož z levé galerie není na kazatelnu vidět. ... Sloupy a piliře zděné, jak již podotknuto, rozhled velmi znesnadňují, a proto se jich vystříhejme a kde se zřizují pro hospodářské využitkování místa postranní galerie (empory), tu volme k podpoře jich sloupy železné, které pro svou únosnost při malých rozměrech jistě se zamlouvají. ... pro naše chrámy hodí se nejlépe formy renesanční a že se v tomto slohu účel, ke kterému budovy stavíme, nejlépe vyjádříti a kostelní ráz zachovati má. Nesmí nás másti, horlí-li architekti většinou pro sloh gotický, co typický pro křesťanské kostely, poněvadž myslí, že jen v tom slohu křesťanství nejvýmluvněji k výrazu přijde. Ovšem, bohatá gotika je krásná a mají-li se docílití lehká a vysoká klenutí, která na mysl mohutnými rozměry působiti a svou velikostí i smělostí pokoru vyluzovati mají, nedá se to snadno bez gotického oblouku docílití; ale my toto stanovisko v náboženství nesdílíme a proto můžeme považovati uměle provedený kostel gotický v naší době spíše jako mohutný pomník umění stavitelskému postavený; pro evanjelické kostely mohla by se gotika leda tam schvalovati, kde se výhradně jedná o moment estetický a o monumentální vyjádření evanjelické myšlenky. Na takové drahé pomníky naše sbory v Čechách a na Moravě nemají peněz a poměry naše nejsou dle také toho, abychom si pomníky stavěti mohli. Chudá gotika je ale ztělesněný výraz chudoby a je pro účely evanjelických kostelů nepraktická; mimoto zajisté také známy odůvodněné stesky na špatnou akustiku pozdní gotiky, za niž dotyční kazatelové valnou část svého zdraví obětovati musí.³⁶²

Výše citovaný článek inženýra při c. k. místodržitelství Adolfa Novotného – v českém prostředí zřejmě první svého druhu – stvrzuje odklon od praxe 60. let budovat co nejvznosnější kostely, jako byl vzpomínaný chrám v Čáslavi. Nepřímo vysloveným mottem článku bylo to, co zaznělo při otevření modlitebny v Kutné Hoře, stavby plně vyhovující „moderním“ požadavkům: „*Ne místnost posvěcuje člověka, ale člověk posvěcuje místnost.*“ Za nový vzor a prototyp – byť ne zcela bezvýhradně – byl označen kostel v Krabčicích. Argumenty, kterými Novotný shrnul výhody renesance oproti nákladné gotice, jsou překvapivě podobné těm, které na počátku 80. let volil katolický kněz Ferdinand J. Lehner, když obhajoval nezvyklý sloh kostela sv. Václava na Smíchově, unikátní stavby inspirované raně křesťanskými a raně renesančními bazilikami, kterou navrhl architekt Antonín Barvitius: „*Gotika vyžaduje mnoho času a mnoho peněz. Chudá gotika jest jako schudlá vrchnost.*“³⁶³ Podobný názor, lze zaznamenat i na stránkách Zprav Spolku architektů a inženýrů: „*gotika v maltě prováděná vždy nevkusně dopadá*“³⁶⁴

362 Adolf NOVOTNÝ: O stavbě evanjelických kostelů. In: Orloj. Almanech na rok Páně 1889, XVII, Praha 1889, 61–68

363 Budoucí kostel sv. Václava na Smíchově. In: *Method* V, 1879, č. 7, 30. 7., 78

364 Referáty a kritiky. Výstava spolku architektů a inženýrů v král. Českém. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů* XXII, 1887–88, č. 1, 34–35, zde 34. Poznámka se vztahuje k plánům na úpravu Vlašského dvora od Jiřího Zacha

I názory o špatné akustice gotických interiérů se vyskytly už dříve, jak dokládá již citovaný popis modlitebny v Kolíně z počátku 70. let. Na počátku let 80. byla otázka akustiky zmíněna i v *Památníku*. Bylo zdůrazněno, že interiér kostela ve Vanovicích je: „... všech ozdob prostý, bělostně čistý, reformovanému způsobu přiměřený, činí příznivý dojem. Tu není gotiky ani sloupoví a oblouků na úkor zdraví kazatelova a sluchu posluchačstva.“³⁶⁵

V závěru článku odkázal na dva zdroje. Prvním byl časopis *Allgemeine Bauzeitung* – bez bližší specifikace. (Mohlo jít například o popis evangelického kostela od Ludwiga Förstera ve Vídni-Gumpendorfu).³⁶⁶ Druhým zdrojem byla kniha reverenda J. C. Gallawaye *Practical hints on the erection of places of public worship*, vydaná v Anglii roku 1874.

Odvolání se na anglickou literaturu není – vzhledem k vazbám Čeňka Duška a Ferdinanda Císaře k Anglii a Skotsku – překvapivé. Již bylo ostatně zmíněno, že projekt kostela v Kloboukách vypracoval stavitel Šír podle Císařových instrukcí a vzorem byly plány soudobých anglických staveb. Původně měla být kloboucká stavba opatřena krovem typu „hammer beam“ [42]. Provádějící stavitel ovšem prosadil zbudování odolnější a koncepčně modernější klenby. Jak dokládají zmínky v korespondenci, půjčoval Ferdinand Císař svou „anglickou knihu“ v pozdějších letech reformovaným farářům, kteří pomýšleli na budování kostelů. Je možné, že šlo právě o knihu, na níž se odvolával inženýr Novotný.³⁶⁷

Je proto pravděpodobné, že některé konstrukční prvky, již bylo užito u českých a moravských chrámů, byly převzaty právě z Anglie. Především jde o užití štíhlých železných sloupů k vynášení empor.³⁶⁸ Uvedené konstrukční řešení, stejně jako užití krovu typu „hammer beam“, bylo však rozšířeno i v německých zemích. Je vhodné

365 KAŠPAR 1881, 177

366 Das Bethaus der evangelischen Gemeinde A. C. in der Vorstadt Gumpendorf in Wien, von Forster und Hansen. In: *Allgemeine Bauzeitung* XIII. 1849, č. 1, 1–4, ill. 228–234. 1849, č. 1, 1–4, ill. 228–234.

367 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu. dopis F. Císaře z 2. 6. 1898. Zmiňováno, že anglickou předlohou má půjčenou F. Hoblík z Dvakačovic (patrně v souvislosti se stavbou kostela v Pardubicích).

368 Srov. Zaniklá *Moravian chapel in Fetter Lane*, (Londýn-Chelsea), pocházející údajně z roku 1732. Kaple byla vybudována komunitou moravských bratří, jejíž počátky se datují do roku 1722, kdy pruský hrabě Zizendorff poskytl v Londýně azyl dvěma rodinám perzekvovaných moravských bratří. Viz: THORNBURY

připomenout, že kostel v Krabčicích se utvářením západního průčelí (v podobě ionského portiku) blíží kostelu sv. Pavla v Gesundbrunnen od Karla Friedricha Schinkela.

5.1 Vliv technického pokroku na věrnost antickým předlohám

Je jistě pozoruhodnou shodou okolností, že obě Novotným kladně hodnocené stavby – kostel v Krabčicích a modlitebna v Kutné Hoře odkazují k antickým chrámům – kostel v Krabčicích především svým průčelím, kutnohorská stavba celkovými proporcemi a utvářením.³⁶⁹ Posledním výrazným atributem obou staveb je malý sklon střech. Pokusy užít střech s nízkým sklonem se v našich podmínkách vyskytly již ve středověku, jak dokládají příklady některých románských kostelů – jejichž prototyp byl importován z krajů s mírnějším klimatem. Místní poměry si ale záhy vyžádaly, aby byly střechy nahrazeny strmějšími.³⁷⁰ V období renesance byly snahy zakrýt střeoevropský sklon atikami. Teprve nové materiály a technologie 19. století umožnily budovat v našich podmínkách ve větší míře střechy o „středomořském“ sklonu. Jako krytin bylo užíváno mědi, černého plechu a břidlice. Nízký sklon střech se stal (vzhledem k nižší spotřebě materiálu) normou i užitárních a průmyslových staveb, kde mohlo být jako lehké krytiny užito i lacinější lepenky. Nové postupy se uplatňovaly i v konstrukci samotných krovů – u kostela sv. Václava na Smíchově nebylo užito otevřeného krovu tradiční vlašské soustavy, jak by bylo možno předpokládat u stavby inspirované raně křesťanskými vzory, nýbrž moderní konstrukce využívající železných táhel. Moderní konstrukce byly i krovky kostelů v Krabčicích a Kloboukách u Brna. Určitou roli v těchto „inovacích“ měly zřejmě i soudobé požadavky na požární bezpečnost.

369 Architekt Buldra se v exteriéru důsledně vyhnul otvorům s půlkruhovým záklenkem. Mohlo jít jak o odkaz k toleranční tradici – jak by naznačovaly závěry Blanky Altové. Okna s půlkruhovým záklenkem byla pokládána za kostelní atribut. U Vysocké modlitebny (u Mělníka) bylo jejich zrušení vynuceno vojenskou exekucí. Pravděpodobnější však je důsledný odkaz k antickým předlohám – v řecké chrámové architektuře se klenby obvykle nevyskytovaly (ač jich bylo užíváno u staveb profánních).

370 ŠKABRADA 2003

Období 1890 – 1900

1 Stavba věže v Humpolci

Současnou podobu získal kostel v Humpolci po přístavbě věže provedené Josefem Blechou roku 1891 [54]. Kroky ke zbudování nové věže byly podniknuty v závěru 80. let za faráře Kristiána Eduarda Pospíšila. Vlastní záměr pak byl schválen v polovině září 1887: „... *Pan stavitel Blecha z Prahy budiž od presbyterstva pozdraven a s ním vyjednáno, aby zhotovil plán a rozpočet na školu i na věž. ... Vyhověno a ulití dvou zvonů hned provedeno, k čemuž se vynaloží též peníze v zdejší záložně k tomu cíli uložené.*“³⁷¹ V listopadu již byly k dispozici Blechou předložené náčrtky.³⁷² Kromě věže bylo rozhodnuto budovat vedle kostela i novou školu. Farář Pospíšil se vynasnažil záměr zbudovat v Humpolci nové církevní budovy náležitě propagovat, aby roznítil roznítil štědrost souvěrců domácích i přespolečných. Výtečně mu k tomu posloužil časopis *Evanjelický církevník*, jehož redakci převzal roku 1874 poté, co se zakladatel a první redaktor časopisu Eduard Lány stal seniorem.³⁷³ Podtitul časopisu hlásal, že je věnován zájmům evangelické církve Augsburgského vyznání v zemích koruny České a Uherské. List ale zároveň plnil funkci společenské kroniky. Na jeho stránkách, i v obsáhlé inzertní příloze, byla věnována pozornost slavnostem, pohřbům, konfirmacím a jiným událostem významným pro evangelickou komunitu v Humpolci. Nemohla chybět jména dobrodinců, kteří podpořili stavbu nových církevních budov.

V únoru 1888 informoval *Evanjelický církevník*, že profesor učitelského semináře v Budyšíně Elssner přezkoušel nové zvony, zhotovené firmou Th. Weirnera v Kleinwleke.³⁷⁴ Shledal, že akord je dokonalý a hlas zvonů libý. Zvony měly být ze Saska přivezeny, jakmile bude zhotovena zvonová stolice. Dále bylo oznámeno, že sbor překročí i ke stavbě školy, na níž se z potřebných 4000 zlatých podařilo vybrat 3000.³⁷⁵ V následujícím čísle *církevník* informoval, že zvony jsou zaplacené a plány školy podány k úřednímu schválení.³⁷⁶ Do Humpolce následně přijel stavitel Blecha:

371 FS ČCE v Humpolci, sign. L-III B – 22, Protokoly schůzí staršovstva 1879 – 1907, fol. 81, zápis z 15. 9. 1887

372 Tamtéž: Zpráva o nápisech na zvony z 13. 11. 1887

373 NEŠPOR 2010, 41

374 Táž firma zhotovila i zvony pro Černilov. Viz: V Černilově. In: *Evanjelický církevník* XX, č. 7, červenec 1888, 193

375 Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XIX, č. 2, únor 1888, 57

376 Trávka. In: *Evanjelický církevník* XIX, č. 3, březen 1888, 87

Od 5. – 7. dubna prodlával zde pan stavitel Josef Blecha z Karlína, jemuž staršovstvo, jsouc od zastupitelstva zmocněno, odevzdalo stavbu nové školy; církev dodá všechny potřebné hmoty, pan stavitel Blecha provede všechny práce; škola má být, dále Bůh, před počátkem školního roku posvěcena a svému účeli odevzdána.³⁷⁷

S výkopem základů bylo započato 23. dubna, načež byl položen základní kámen. Zastupitelstvo města při té příležitosti se usneslo věnovat na stavbu školy 600 zlatých, splatných ve třech ročních splátkách. Usnesení bylo jednohlasné a hlavní zásluhu měli: purkmistr (a zároveň kurátor sboru) Jakub Hruška a radní (a zároveň presbyter) Prokop Skorovský. Stavbu vydatně podpořil i cech soukenický. Budovy školy a vedlejšího domu měly být dokončeny v létě téhož roku:

Stavba pokračuje za obratného vedení políra Fousa velice rychle, takže dá-li Bůh, bude 2. června dosažena rovina. Vedle školy zároveň staví pan Josef Závodský, syn po Maxmiliánovi Závodském pěkný jednopatrový dům, k němuž pan Blecha z Karlína plány vypracoval³⁷⁸

Následně *církevník* oznamoval, že stavba školy bude hotová v polovici srpna a i stavba vedlejšího domu, kterou provádí stavitel Závodský, spěje k dokončení.³⁷⁹ Dne 5. června byly nově dodané zvony na přání starších členů sboru, kteří patrně obávali, že se stavby věže nedožijí, ke všeobecné spokojenosti vyzkoušeny.³⁸⁰ Potřeba nové věže, na které by bylo možno zvony zavěsit, se tím stal ještě více zjevnou:

K žádosti mnohých osvícených občanů, najmě katolických, usneslo se městské zastupitelstvo, aby se české náměstí, kdež stojí evanjelický kostel, nazývalo Husovým náměstím a ulice, kde stojí evanjelická škola, ulicí Komenského. ... a chováme živé přání, aby náměstí Husovo s novým jménem přineslo i novou ozdobu: věž při evanjelickém chrámu! ... aby tomu smutnému dívání na němé zvony byl učiněn konec.³⁸¹

Dobrodinci, zejména továrník Emerich Dítě a rodina Závodských, se náležitě činili, aby bylo ke stavbě možno přikročit co nejdříve. Koncem roku se pan farář Pospíšil staviteli Blechovi taktně připomněl novoročním přáním. Stavitel ho ujistil, že svému dřívějšímu slibu ohledně stavby věže dostojí. Blecha slib dodržel a na dubnové schůzi církevního zastupitelstva už mohlo být jednáno o jeho přípisu, že je věž ochoten postavit za 4882 zlatých 61 krejcarů. Sbor však pro ten účel disponoval jen částkou 3840 zlatých.

377 Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XIX, čís. č. 4, duben 1888, 111. Humpolec. In: *Evanjelický církevník ...*, roč XIX, č. 5, květen 1888, 154

378 Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XIX, č. 5, květen 1888, 154

379 Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XX, č. 6, červen 1888, 173

380 V Černilově. In: *Evanjelický církevník* XX č. 7, červenec 1888, 193. Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XIX, č. 4, duben 1888, 111. [Díky výnosu č. 10. 899 c. k. ministerstva finací z 29. března mohly být zvony přepraveny přes Děčín bezcelně. Hlas předvedených zvonů patřičně motivoval farníky ke štědrosti, například Augustin Machota věnoval na stavbu věže 10 zlatých.]

381 Z Humpolce. In: *Evanjelický církevník* č. 5. Květen 1890, XXI., 153

Navíc většina peněz byla pouze přislíbena a na hotovosti bylo k dispozici pouhých 500 zlatých. Proto na schůzi navrhl bratr Rorkovský, aby se stavba věže odložila. Na to se ozvali pánové Emanuel Dítě a František Kota, sami štedří donátoři, ale přislíbili, že se postarají, že „*církev těchto 1000 zlatých platiti nebude*“. Emanuel Dítě užil bezpochyby vlivu, který měl jako předseda Živnostenské záložny. Výbor záložny se 27. února usnesl na stavbu věnovat 1000 zlatých, a sice ve čtyřech ročních lhůtách po 250 zlatých. Návrh 1. března schválila i valná hromada. Jedinou podmínkou bylo, že při pohřbech evangelíků nebude vybírán žádný poplatek za zvonění. Z týchž podmínek přislíbili z vyplatit z vlastních prostředků dalších 250 zlatých tři pánové z představenstva.³⁸² Dubnové číslo *Evanjelického církevníku* tak již mohlo prezentovat stavbu věže jako hotovou věc. Bylo zdůrazněno, že na stavbu vydatně, po tisícovce zlatých, přispěla Živnostenská záložna a spolek Hus, který věnoval své mnohaleté úspory.

*Provedení stavby převzal ochotně výtečný pražský architekt a stavitel pan Josef Blecha za 4882 zlatých – cena to vzhledem k projektu velmi mírná. Věž vystoupí celá do třídy Husovy a státi bude na dvou pilířích, tvoříc tak arkádu čili podloubí; zadní část bude spočívati na sesíleném průčelí chrámovém, kteréž bude nově upraveno a s věží v souladu uvedeno. Výška věže obnáseti bude 35 metrů.*³⁸³

Pod vedením políra Kašpara Fouse z Břevnova bylo 26. května započato s kopáním základů. První kámen byl položen 5. června o 2 hodině.³⁸⁴ V červnovém čísle byl pak uveřejněn přepis pamětní listiny, která byla 15. června vložena do do levého pilíře věže, a seznam nejvýznačnějších dobrodinců, kteří na stavbu přispěli; byli mezi nimi i židovští a katoličtí občané.³⁸⁵ Rovněž byl zdůrazněny zásluhy purkmistra a kurátora

382 FS ČCE v Humpolci. Protokoly schůzí staršovstva (1876–1907), sign. L-III-B22, zápis z 5. 4. 1891: „*Předseda předkládá presbyterstvu plán a rozpočet stavby věže od p. Josefa Blechy v Karlíně zhotovený. Obé uznává za účelu přiměřené přijatelné; k návrhu p. kurátora ukládá se ... faráři, aby p. Blecha byl požádán za prohlášení, že stavbu věže i s potřebnými pracemi přístavby za navrženou jím sumu 4882 zl. 61 kr. přijímá k provedení. Na to rozpředla se delší věcná rozprava o době, kdy má ku stavbě věže přikročeno býti a o prostředcích ke stavbě této.*“ [Následovalo shrnutí darovaných a přislíbených prostředků. Významný byl dar záložny 1000 zl., její předseda František Kockt přislíbil dalších 100 zl. v následujícím roce, štedrý byl rovněž Emanuel Dítě (přislíbena 500 zl.), spolek Hus přislíbil, že věnuje své úspory 900 zl, císař pán asi 200 zl. Celkem bylo k dispozici 3840 zl., z toho 500 na hotovosti.]“ Později členové představenstva Živnostenské slíbili: František Jokl (150 zl.), Emanuel Dítě (50 zl.) a Jan Kristufek (50 zl.)

383 Humpolec. In: *Evanjelický církevník*. XXI, č. 4., duben 1891, 95

384 Pamětní listina, vložena do základů nové chrámové věže v Humpolci. In: *Evanjelický církevník*, XXII, č. 6, červen 1891, 157

385 V seznamu figurují Alois Mallat (1000 zl.), továrník Emerich Dítě (500 zl.) a jeho příbuzní, František Jokl (300 zl.), jednotliví členové rodiny Závodských (dary 50-80 zl.). Bylo zdůrazněno, že na stavbu přispěli i katoličtí občané – nejštedřejší byl Jan Krystufek, který věnoval 50 z celkem 110 zlatých. Spoluobčané židovští pak byli s 147 zlatých ještě štedřejší.

Hrušky, který zprostředkoval darování věžních hodin i stavebního místa. „*Budovy, které evangelíci v Humpolci poslední době vybudovali, jsou městu k ozdobě,*“ dodával pyšně pisatel článku. Slavnostní posvěcení, které vykonal německy superintendent Itmar Koch z Chebu, se mělo konat 27. září, pak bylo odloženo na 11. října.³⁸⁶ Věž samotná byla podrobně popsána:

... vypíná se architektonicky dokonalá věž, dílo hlásající uměleckost provedených staveb věhlasným stavitelem evangelíkem Josefem Blechou z Karlína. Každý přichozí do Humpolce pookřeje lahodným zjevem stavby této, oku milé.“ [Kromě obvyklého výčtu účastníků byla otištěna i slavnostní promluva stavitele Blechy] „Ctěné shromáždění! V době, kdy lidskému pohodlí stavíme nádherné paláce, kdy lidské práci budujeme veledílly, zdali by bylo slušné by zanedbány byl svatyně Boží? Nikoli! Zvolali jste. A usnesli jste se, tento chrám ozdobiti věží. Mne počtíli jste důvěrou svou a odevzdali jste mi zbudování této věže. Upřímná snaha má nesla se k tomu, by stavitelské umění sloužilo tomuto svatému účelu, by pomník zvěstoval potomkům, že jako jest pevná jest tato věž, tak pevný jest i sbor Váš a víra Vaše, že jako ona k nebi ční, tak všeč Vás k nebi se nesou posvátné touhy. Nuže odevzdávám stavbu dokonalou Vám a Bohu svému i Bohu Vašemu. Amen!³⁸⁷

V následujícím čísle bylo poděkováno všem, kteří se o stavbu zasloužili – včetně císaře Pána, který věnoval 300 zlatých.³⁸⁸ Otištěny byly i oslavné básně. První – slovenskou – napsal Ondrej Bela, c. k. vojenský farář v Praze,³⁸⁹ druhou Ferdinand Hrejsa, rodák humpolecký. V obou byl opěvován zvuk nových zvonů.³⁹⁰ Dvěma typograficky odlišenými „dikuvzdáními“ byli odměněni hosté slavnosti; zejména doktor Franz, c. k. evangelický vrchní církevní rada, Itmar Koch, superintendent, zastupitelé, hasiči, Sokolové, vojenští vysloužilci ... a stavitel Blecha.³⁹¹

Sbor měl důvod si karlínského stavitele předcházet. Přes značnou podporu souvěrců i úřadů patrně čelil obtížím při vyrovnávání finančních závazků vůči němu. Na lednové schůzi sděloval farář Pospíšil: „*Panu Blechovi napsal jsem, protože sem přijede 30. tohoto měsíce, žádám, aby někdo z pánů presbyterů vzal si tu úlohu, promluvit s ním vzhledem k účtu za věž ústně.*“ Na to bylo usneseno, že věci se ujmou pánové Zokl a Trnka, kteří se přičiní: „*by církevní zájem co nejlépe obhájěn byl.*“³⁹² Příjemnější a pro

386 Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XXII, 1891, č. 7, červenec, 239

387 Z Humpolce (radostné dozvuky). In: *Evanjelický Církevník* XXII, č. 10, říjen 1891, 301–303

388 FS ČCE v Humpolci, sign. L–III–B–22, Protokoly schůzí staršovstva 1879–1907, zápis z 28. 1. 1892. Srov. Různé zprávy. In: *Hus*, 1891, III., č. 10, 7. 11., 152

389 Ondrej BELLA: K posviacke věže chramovej v Humpolci 11. října 1891, In: *Evanjelický Církevník* XXII, č. 10, 1891, 305.

390 Ferdinand HREJSA: Pozdrav do Humpolce 11. října 1891. In: *Evanjelický církevník* XXII, č. 10, 306
Jakub HRUŠKA: Dikuvzdání. Slovuťnému panu Josefu Blechovi. In: *Evanjelický církevník*, XXII, č. 10, 322.

391 Humpolec. In: *Evanjelický církevník* XX, č. 6, červen 1889, 163.

392 FS ČCE v Humpolci, sign. L–III B – 22, Protokoly staršovstva, zápisy z 28. 1. 1892 a 28. 1. 1893.

prestiž sboru důležitou záležitostí byla žádost výboru pro národopisnou výstavu o zaslání fotografií a plánů humpoleckých církevních budov. Bylo usneseno, že na výstavu budou zaslány plány nového kostela a věže. Pořízení fotografií obou kostelů bude vyjednáno se stavitelem Šťastným. V následujícím období byl Blecha pověřen úpravou vlastního kostela. Po jeho smrti převzal projekt jeho nástupce a dědic Matěj Blecha. Byla upravována podlaha, pořízena kamna, kostel byl vyztužen kleštěmi a dostal novou střechu.

Humpolecká věž byla na počátku čtyřicátých let 20. století charakterizovaná jako „*po stránce architektonické vsutku výstavní kousek*“.³⁹³ Teoretik sakrální architektury Emil Edgar ji, jak bylo jeho zvykem, jakožto odstrašující případ historizující architektury zahrnul pohrdlivými poznámkami: „... *obrátili se na váženého pražského stavitele, který byl církvi autoritou, ... těžce předekorovaná věž, vnášející do stavby cizorodost a nerovnovážnost dvou složek, připadala jim patrně vznešenou a divukrásnou.*“³⁹⁴

Otázkou zůstává stylového zařazení této poslední úpravy humpoleckého kostela. Věž nesporně užívá renesančního tvarosloví a antikizujícího dekoru (sloupové řády, dórský vlys s tryglify). Ale celkovým utvářením a některými prvky – zejména velkým rozetovým oknem – odkazuje ke stavbám středověkým,³⁹⁵ Příkladem je motiv „rozetového“ okna (provedeno ve dřevě) v první etáži, který se vyskytuje i u Blechou navržené modlitebny na Kladně [53].

393 Starý dluh (Vzpomínka k 100. výročí narození evang. a. v. faráře a super, náměstka Lic. theologa Kristiana Ed. Pospíšila). In: Kalendář českobratrský evangelický XLII, 1942, 125–131, zde 128

394 Srov: EDGAR 1947, příloha 16

395 Na průčelí kostela byla donedávna osazena deska, uvádějící, že přistavěná věž je v novogotickém slohu.

2 Klasicizující bezvěžové modlitebny

2.1 Chrudim

Jak již bylo zmíněno, bylo alternativou ke kostelu s věží – vhodnou zejména pro menší sbory v městském prostředí – zbudování bezvěžové stavby – modlitebny, jako se tomu stalo v Kolíně a Kutné Hoře. V 90. letech vznikla trojice podobně koncipovaných staveb, která svým celkovým utvářením odkazují ke starším klasicistním vzorům. První stavbou tohoto typu byl kostel v Chrudimi [50]. Kroky ke jeho zbudování byly podniknuty již počátkem 80. let. V únoru 1883 bylo oznámeno, že bylo upuštěno od záměru přestavět na kostel bývalý obecní špýchar v Heřmanově Městci a nový chrám vznikne v příhodněji položené Chrudimi: „*kam z příčin úředních či obchodních dochází obyvatelé ze širokého okolí. Pozemek v nové části města naproti budově gymnázia věnoval František [?] Weisner.*

*Pan architekt Schmoranz vyhotovil plán na tento kostel ve slohu přesně renesančním, jednoduchém sice ale velice důstojném s jednou mohutnou postranní věží. Chrám není ovšem příliš veliký, není toho také třeba; tvoří roh ulice nalézaje se v sadě obehnaném pěkným železným plotem. V nejbližším sousedství chrámu jest projektován výstavný jednopatrový dům, který hodlá pan [Jozef] Vyskočil vystavěti pro sebe, později sloužil by třeba za farní budovu. Jelikož se podobné výhody evangelíkům jinde se nenaskytanou, lze tudíž při jejich ráznosti a obětavosti nadíti, že krásný tento projekt stane se co nejdříve skutkem zajisté jen k nemalé okrase a chloubě města.*³⁹⁶

K realizaci Schmoranzova projektu nedošlo. Kostel nakonec nebyl vybudován ani nákladem sboru, jak bývalo obvyklé: „... *bezpříkladná zvláštnost tohoto sboru jest v tom, že mu byl chrám i fara poprvé v dějinách naší obnovené církve zbudován a darován v roce 1890; a to obětavostí a láskou k věci Páně jedním jediným bratrem...*“³⁹⁷ Když začali chrudimští evangelíci vážněji pomýšlet na stavbu v kostela, získali štědrého mecenáše v již zmiňovaném Jozefu Vyskočilovi. Úředník na penzi byl od roku 1889 nápomocen svému mladšímu bratru Čeňkovi, kurátorovi sboru v Dvakačovicích, při shromažďování prostředků na stavbu kostela v Chrudimi. Když shledal, že stavební fond narůstá navzdory pomoci Gustav-Adolfského spolku pomalu, nechtěl už čekat. Snad hnán předtuchou své brzké smrti se rozhodl vybudovat kostel

396 Evangelický kostel v Chrudimi. In: *Chrudimské noviny* 1883, č. 6, 10. 2., (2). Evangelický kostel v Chrudimi. In: *Hlasy ze Siona* XXXIII, 1883, č. 4, 22. 2, 27

397 FS ČCE v Chrudimi, sign. III-B-31. *Chrám z obětí. Na památku šedesátiletí vystavění evangelického chrámu Páně v Chrudimi. Historie, kterou dle uvedených pramenů sestavil a napsal Jos. Boh. Kozojedský.* V Chrudimi dne 10. měsíce prosince 1950, fol. 12

vlastním nákladem. Stavbu zadal místnímu staviteli Janu Tomáškoví.³⁹⁸ Pro nákladnost upustil od původního záměru budovat kostel s věží, i když mu souvěrci nabízeli, že náklady navíc, které by si stavba věže vyžádala, uhradí.³⁹⁹

V dubnu 1890 bylo oznámeno, že kostelní budova je pod střechou.⁴⁰⁰ Předání dokončeného kostela jeho účelu se uskutečnilo 8. prosince 1890. Chrám slavnostní modlitbou předal k užívání superintendent Justus Emanuel Szalatnay z Velimi, uvnitř chrámu kázal Čeněk Dušek. Vyskočil popřál spolubratrům, aby mezi nimi panovala láska a svornost bez ohledu na smýšlení. Přítomní se vůči němu předháněli v projevech úcty a vděku, neboť tušili, že další příležitost už mít nebudou:

Chorobou sklíčený kmet obcoval sice ještě službám Božím při slavnosti posvěcení. Naše však srdce svíraly při pohledu naň city nevýslovné; nemohliť jsme nepozorovati, že nad ním šumí již perut' blížícího se anjela smrti.⁴⁰¹

Vyskočil zemřel deset dní po posvěcení chrámu [50], který ještě na smrtelné posteli věnoval církvi spolu s 1000 zlatých na jeho udržování.⁴⁰² Byl pohřben s velkou pompou na katolickém hřbitově (až v létě roku 1902 byly jeho ostatky přeneseny na evangelický hřbitov) a jeho ctnosti byly opěvovány evangelickým tiskem:

Říká se, že v evanjelických našich řadách nemáme žádné šlechty, jejíž přízně výsluní by pomáhalo svaté naší věci. ... Máme a budeme ji mít! Šlechtu ducha, šlechtu víry, evanjelickou novověkou šlechtu!⁴⁰³

398 Srov. VLČEK 2004, 665: Tomášek Jan, úředně oprávněný stavitel v Chrudimi, Roku 1886 uváděn jak člen SAI. Prováděl zednické a nádenické práce při výstavbě Uměleckoprůmyslového muzea v Chrudimi.

399 FS ČCE v Chrudimi, sign. III-B-31. Chrám z obětí. Na památku šedesátiletí vystavení evangelického chrámu Páně v Chrudimi. Historie kterou dle uvedených pramenů sestavil a napsal Jos. Boh. Kozojedský. V Chrudimi dne 10. měsíce prosince 1950, zejm. fol. 298–299: „Tento projekt liší se od provedeného značně. Má vysokou věž se samostatnými základy a kostel a fara tvoří jeden celek. Od jeho provedení bylo pro přílišný náklad upuštěno. A když bratři se nabízeli projektovanou vyšší věž svým nákladem vybudovati, nepřistoupil br. Vyskočil na to, aby všecko bylo provedeno jeho nákladem. A tak přijat návrh s věží na vazbě kostelní se tyčící a přece schopnou nésti dva menší zvony. Příbytek farní vystavěn jako samostatná budova od chrámu chodbou oddělená. Pozemek stavební vyhlídnut naproti městskému parku v blízkosti okresního hejtmanství v ulici v níž stavitel Tomášek budoval celou řadu domů.“ Nové Tomáškovy plány měly být předloženy v lednu 1887. Projekt je neznámý, ale popis v pamětní knize se nápadně podobá výše citovanému popisu z Chrudimských novin. Zdá se, že šlo stále o týž Schmoranzem vyhotovený projekt (možná Tomáškem překreslený). Plány ke stavbě chrámu /v ruličce/ jsou uváděny v inventáři farního archivu. Rulička byla nalezena prázdná. Plán v ÚA ČCE se pak vztahuje pouze k provedené stavbě. Vybudování chrámu, zřejmě včetně sousední fary, si vyžádalo údajně 17 – 18 000 zl.

400 V Chrudimi. In: *Hus* III, 1890, č. 4, 5. 4., 13

401 Zlatý list v knize Siona. In: *Hus* III, 1891, č. 1, 3. 1., 7

402 Nový ev. ref. chrám Páně v Chrudimi. In: *Evanjelické listy* IX, č. 1, leden 1891, 8

403 Zlatý list v knize Siona. In: *Hus* III, 1891, č. 1, 3. 1., 7

Po Vyskočilově smrti byly na kostele provedeny ještě opravy drobných nedostatků a osazena jeho pamětní deska. Výmalbu interiéru měl, v souladu s Vyskočilovým přáním, provést profesor Šinovanec.⁴⁰⁴

Svým celkovým utvářením se chrudimská stavba – na tehdejší dobu a poměry netypicky opatřená klenbou – blíží klasicistním chrámům, jako byl kostel sv. Kříže v Praze na Příkopech. Jeho stavba byla provedena v letech 1816 – 1824 dle projektu Georga Fischera. Klasicistní stavby přitom ve druhé polovině 19. století nebyly vnímány příliš pozitivně. Kupříkladu zmiňovaný pražský kostel roku 1884 popsal František Eckert jako stavbu „v nepodařeném starořeckém slohu,“ jejíž vnitřek je až příliš střízlivý.⁴⁰⁵ Nabízející se předpoklad, že návrat ke klasicizujícím (či empírovým) formám, jinak v sakrální architektuře druhé poloviny 19. století příliš neužívaným, měl být kupříkladu aluzí k období josefinismu, který byl vysloven v souvislosti s kostelem v Kutné Hoře,⁴⁰⁶ se studiem poněkud torzovitě dochovaných archivních pramenů nepodařilo potvrdit. Bývalému úředníkovi Jozefu Vyskočilovi, narozenému roku 1818, mohl ale být „erární“ klasicismus blízký, nejen svojí úsporností. Ke klasicizujícím vzorům – ovšem poněkud volněji pojatým – odkazují i dva projekty firmy Blecha: První je kostel na Kladně, druhou kostel v Pardubicích,⁴⁰⁷ obě stavby byly provedeny v relativně krátkém časovém rozmezí a v obou případech disponovaly sbory, i na poměry českého Siona, dosti skrovnými prostředky.

2.2 Kladno

Situaci filiálního sboru v Kladně komplikovala chudoba jeho členů. Z 2500 zlatých, které se do roku 1894 podařilo shromáždit, si 949 vyžádal nákup pozemku. Velké naděje proto sbor vkládal v souvěrce: „*Povážíme-li spravedlivě poměry dělnictva zdejšího ohledně mzdy, a náš sbor takřka výhradně z bratrů dělníků složen jest, tu zajisté tak velká obětavost mezi milými spolubratry sboru našeho dojde uznání v širší veřejnosti...*“⁴⁰⁸ Pomoc – bezúročnou půjčku – poskytl mateřský sbor v Praze

404 FS ČCE v Chrudimi, Protokoly spolku pro zřízení evang. ref. Sboru v Chrudimi, 1891–1905, fol. 18, protokol z 6. 6. 1892.

405 ECKERT 1884, 28

406 NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 49, 252–253

407 Mojmir Horyna charakterizuje kostely Blechou budované v Kladně a Nymburce (ve skutečnosti dle projektu G. Albera) jako stavby cítěné „neobarokně“, viz: HORYNA 2001, 192

408 Z Kladna. In: *Evanjelické listy* XXII, č. 2, leden 1894, 22. Z Kladna. In: *Evanjelické listy* XIII, č. 5, květen 1894, 58–59. *Evanjelické listy* XXII, č. 2, leden 1894, 22

u sv. Klimenta.⁴⁰⁹ V kanceláři Josefa Blechy, který byl členem Klimentského sboru, navíc pro Kladno zdarma zhotovili plány kostela. Byly vypravovány nejméně dvě varianty projektu na shodném půdoryse – romanizující a klasicizující. Kostel [53] byl nakonec zbudován v klasicizujícím stylu, přičemž bylo z důvodů požární bezpečnosti upuštěno od původně zamýšleného otevřeného krovu typu „hammer beam“. Žádost o stavební povolení podal sbor 6. dubna 1895 a stavba byla povolena 20. června téhož roku. Po vyhlášení ofertního řízení projevíli zájem o zbudování kostela dva místní stavitelé. Prvním byl stavitel Josef Rus. Druhým stavební mistr Václav Čtrnáctý, jemuž byla nakonec stavba svěřena. „*Útulný chrám*“⁴¹⁰, který včetně pozemku, přišel na 9000 zlatých,⁴¹¹ byl slavnostním způsobem předán k užívání 10. listopadu 1895.⁴¹²

2.3 Pardubice

Počátkem roku 1892 byl v Pardubicích, ustanoven spolek, jehož účelem bylo opatření prostředků pro zřízení evangelického reformovaného sboru v Pardubicích.⁴¹³ Jeho účelem bylo opatřit prostředky pro zřízení evangelického reformovaného sboru v Pardubicích a hmotné zabezpečení prozatímních služeb Božích.

Předsedou spolku se stal majitel tiskárny, kde se tiskly mimo jiné i *Hlasy ze Siona*, a první mladočeský starosta města František Hoblík. Předseda a zakládající členové (mezi nimi i Bohumil Mareš z Přelouče) složili ve prospěch spolku každý 50 zlatých. Přispívající členové pak spolek ročně podporovali částkou 1 zlatý 20 krejcarů. Správu byli pověřeni volení členové výkonní.⁴¹⁴

4095 let měla být splácena bezúročně, později s úrokem 4%. Roční splátka měla činit 100 zlatých.

410 BEDNÁŘ 1924, 173. Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, XXVI, 94.

411 FS ČCE na Kladně. Rozpočet z 15. 2. 1894, byl 8074 zl. 97 kr. (Práce zednická a nádenická: 4649. 07 zl./ kamenická pouze 53. 52 zl./ tesařská 1300. 86 zl./ klempířská 309 zl./ pokrývačská 619 zl – stavba měla být kryta anglickou břidlicí/ truhlářská zámečnická sklenářská a natěračská 702. 73 zl./ kamnářská 183 zl./ malířská 75 zl./ štukatérská 180. 34 zl.) Stavitel Čtrnáctý poskytl slevu 11%. K výsledné částce 7146 zl. byly ale připočítány vícepráce za 422 zl.

412 Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, XXVI, 82: „*Když pak měli kolem 2500 zl., odhodlali se k započetí stavby, a koupivše si roku 1894 stavební místo, provedli stavbu kostelíka r. 1895 podle plánu a rozpočtu zdarma v kanceláři p. stavitele J. Blechy v Karlíně od architekta p. M. Blechy zhotoveného. Budova stála i s místem přes 9000 zl. A byla dne 10. listopadu 1895 slavnostně otevřena.*“ Srov. BEDNÁŘ 1924, 173: „*Poněvadž při těchto nedostatcích nepřibývalo údu v té míře, jak se z počátečního hnutí dalo očekávat, překročeno r. 1894 nejprve ke stavbě modlitebny. Sbor sebral k tomu cíli 4900 K a půjčil si z Národní záložny 5500 K a od sboru pražského bylo mu zapůjčeno bezúročně 6000 K.*“

413 Šlo o výnosy č. 24904 a č. 6717 z 22. 4. 1892

414 FS ČCE v Pardubicích, sign. III-D/1, *Dějiny pardubického sboru a vzpomínky. Českobratrský evangelický sbor v Třebchovicích pod Orebem. Spolek pro zřízení evang. reformovaného sboru v Pardubicích.*

V říjnu 1894 byl zakoupen pozemek.⁴¹⁵ V únoru roku 1895 byly na valné hromadě zvažovány možnosti získání finanční podpory. Plány kostela [51-52] měly být předloženy na následující schůzi. Měl je opatřit jednatel spolku František Laksar, zřejmě od firmy Blecha. Zároveň byly od superintendenta Jana Janaty vypůjčeny plány amerických kostelů.⁴¹⁶ V dubnu následujícího roku vyšlo v evangelických časopisech plamenné svolání.

„Chceme stavěti modlitebnu. Ale i ta dle stavitelských rozpočtů vyžaduje náklad 10 000 zlatých [Na subskripcích bylo zajištěno 3500] Kam stačí naše síly? Příspěvky našich členů obnášejí ročně 90, nejvýše 100 zlatých, ty však nekryjí ani běžných potřeb! Gustav Adolfský spolek přispívá nám ročně 80 zlatých ... za oněch 1800 zlatých [tedy právě výše stavebního fondu] zakoupeno jest již i příhodné tiché místo ke stavbě (poblíže nádraží). Plán zdařilý máme již v rukou. Se zvláštní obětavostí uvolili se okolní bratři veškerý stavební materiál zdarma dopravit.“⁴¹⁷

Stavba kostela, rozpočtená na 6900 zlatých,⁴¹⁸ byla zadána místnímu staviteli Josefu Krudencovi. Materiál byl opatřen z jiných zdrojů, částečně i darován členy sboru.⁴¹⁹ Kolaudace novostavby proběhla v červnu 1897. Komise si vyžadovala některé změny, aby se zvýšila bezpečnost stavby. Konstrukce stropu měla být vyztužena, aby se zabránilo průhybu trámů a strop měl být opatřen mazaninou či jinou ohnivzdornou izolací.⁴²⁰ Slavnostní předání stavby jejím účelu proběhlo 29. června 1897⁴²¹ za mimořádně krásného, ale horkého počasí. Uvítací báseň, kterou pro tuto příležitost

415 FS ČCE v Pardubicích, sign. R-2, byl zakoupen 17. 10. 1894 za 1344 zl. od Ondřeje a Anna Pleschových.

416 ÚA ČCE, fond Česká superintendence HV, odbor: Stavby „bývalý balík 3“, Karel [Kulich] – Janu Janatovi, 4. 2. 1895, FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-B, Založení sboru v Nymburce, nedatovaný dopis, podepsán J. J. [Jan Janata]. V únoru 1895 si nákresy chrámů amerických vyžádal na Janu Janatovi také kurátor Karel Kulich z Nymburka. Janata nemohl hned vyhovět, protože knihu měl půjčenou právě František Hoblík z Dvakačovic (Mateřský sbor Pardubického). Srov. FS ČCE v Pardubicích, sign. R-III-(Dodatek) C3/1-7, zápis z 1. 2. 1895. Tamtéž: sign. III-D/1, Dějiny pardubického sboru a vzpomínky. Českobratrský evangelický sbor v Třebechovicích pod Orebem. Spolek pro zřízení evang. reformovaného sboru v Pardubicích.

417 Provolání. In: *Hus* VIII, č. 4, duben 1896, III (inzertní příloha). Nová Modlitebna v Pardubicích. Provolání. In: *Jednota* (New York & Baltimore) II, 1896, č. 10, 15. 5., 129

418 Dle vyúčtování z 9. 6. 1896 žádal Krudenc za stavbu 6386 zl. 55 kr. (upraveno na 6093 zl. 80 kr.). V kolaudačním rozpočtu z 19. září 1896 byl účet upraven následovně: Práce zednická 2677 zl. 13 kr. / kamenická 211 zl. 45 kr. / tesařská 1383 zl. 04 kr. / klempířská 720 zl. 00 kr. / pokrývačská 487 zl. 71 kr.; / truhlářská 580 zl. 60 kr.; zámečnická 599 zl. 57 kr. / sklenářská 83 zl. 00 kr. / natěračská 40 zl. 60 kr. kamnářská 50 zl. 00 kr. / různé 52 zl. 35 kr. / náhrada za škody 30 zl. / Úhrnem 6915 zl. 45 kr.

419 FS ČCE v Pardubicích, sign. III-D/1, Dějiny pardubického sboru a vzpomínky. G. A. Molnár, Údaje, objasňující trvání a působení býv. kazatelské stanice sboru Trnáveckého v Pardubicích (od r. 1894 – 1919)

420 FS ČCE v Pardubicích, sign. R-2 (společně s R-III-C3/5, R-III-C4/1-3, R-III-D/1-5), čís. 4582, F. Hoblík (starosta) Antonínovi Nežádalovi 24. 6. 1897.

421 Svěcení nově postaveného evang. ref. chrámu Páně v Pardubicích. In: *Pernštýn* VIII, č. 15, 25. 6. 1897, (2). SOkA Pardubice. f. AM Pardubic. Kronika města Pardubic (1895–1933), fol. 42 (online)

složil Jan Janata, přednesla Aninka Hoblíková a následně předala klíč superintendentovi Szalatnayovi z Velimi.⁴²² Slavnosti se zúčastnilo mnoho předních osobností reformované církve: Senior Richard Novák z Chocně nebo farář Šádek z Ranné. Uvnitř chrámu promluvil Bohumil Mareš, který nastínil i historii evangelické církve pod oboji a bratrské v městě a okolí. Pro zástup, který se nevešel do chrámu kázal kutnohorský farář Viktor Szalatnay. V tisku byl kostel popsán jako: „*chrám páně bez věže, úhledný z venčí, prostorný a praktický uvnitř, jenž dle plánu pražského stavitele Josefa Blechy, vystavěl pardubický stavitel Josef Krudenc*“⁴²³ V kronice města pak bylo napsáno: „*Chrámek proveden jest v prosté renaissanci*“.⁴²⁴

Stavbu pardubického kostelíka podpořilo mnoho dobrodinců. Byl mezi nimi i bratr Jozefa Vyskočila Čeněk, bývalý kurátor mateřského sboru v Dvakačovicích.⁴²⁵ Významná byla i podpora Gustav-Adolfského spolku. I tak ale dlužil sbor v době dokončení stavby Městské spořitelně v Pardubicích plných 10 400 korun z celkem vynaložených 13 700 korun, na které přišla stavba včetně pozemku.⁴²⁶ Stavební dluh se dařilo splácet jen zvolna. Ještě roku 1903 činil plných 8155 korun.⁴²⁷ Chrám, jenž byl zbudován s takovými oběťmi, ale patrně potřebám sboru zcela nevyhovoval a již v 60. letech byl zpracován plán jeho důkladné modernizace. V průčelí měly být zbudovány mohutný věžovitý útvar na způsob nartexu. Stavba samotná pak měla být purizována: zbavena vnějšího pseudoslohového dekoru.⁴²⁸ Následně bylo uvažováno o demolici celé čtvrti a kostel měla nahradit moderní stavba. Ani jeden záměr ale nebyl realizován. Zatímco interiér kostela byl upraven, exteriér se dochoval takřka v původní podobě.

422 FS ČCE v Pardubicích, sign. III-D/1, Dějiny pardubického sboru a vzpomínky. Emilie Kučerová, 23. 11. 1957

423 Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, XXVI, 85

424 SOKA v Pardubicích. f. AM Pardubic. Kronika města Pardubic (1895–1933), rok 1897, fol. 48–49 (online)

425 FS ČCE v Pardubicích, sign. R-2 (R-III-C3/5, R-III-C4/1-3, R-III-D/1-5), Čeněk Vyskočil – Františku Hoblíkovi, 25. 1. 1898

426 Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, XXVI, 85

427 FS ČCE v Pardubicích, sign. III-D/1, Dějiny pardubického sboru a vzpomínky. G. A. Molnár, Údaje, objasňující trvání a působení býv. kazatelské stanice sboru Trnáveckého v Pardubicích (od r. 1894 – 1919).

428 Tamtéž: Plány na přestavbu MgArch B. Bareš, Praha 1964. Výtvarný a technický odbor synodní rady. Věci majetkové, sign. III-C4/1-14 a R-2 (R-III-C3/5, R-III-C4/1-3, R-III-D/1-5)

3 Činnost Gottloba Albera

3.1 Betlémský kostel v Brně (1895)

Situaci brněnského diasporního sboru komplikovala – jak bylo obvyklé – chudoba jeho členů. Aby získal potřebné prostředky na stavbu obrátil se farář Pokorný na Gustav-Adolfský spolek a roku 1892 vykonal cestu do holandského Elberfeldu. Již ve fázi příprav nabídl sboru pomoc architekt Gottlob Alber. Rodák z Ludwigsburgu byl členem německého luterského sboru. Jeho manželka Rosálie, rozená Málková, ale pocházela z Nymburka a byla reformovaného vyznání. Alber vyhledal celkem 9 možných stavenišť a vedl i některá jednání s úřady.⁴²⁹ Jako nejvhodnější bylo vybráno staveniště v Pekařské ulici (dnešní Pellicově). kupní smlouva byla podepsána 18. srpna 1893. Za dům bylo a pozemek o výměře 660 čtverečních sáhů bylo vydáno 10 500 zlatých, z čehož cena samotného domku byla 4 500 zlatých. Koupě byla pokládána za výhodnou, neboť i v odlehlejších částech města byly pozemky prodávány i za dvojnásobnou cenu. Staveniště bylo zdravé a tiché. Nevýhodou byl poněkud strmý přístup a skutečnost, že dosud nebyla zavedena kanalizace. Stavební povolení a povolení církevních úřadů bylo uděleno v květnu 1894.⁴³⁰

I když záměr stavět na dluh pokládaly nadřízené církevní úřady za riskantní, byla nakonec stavba na jaře 1895 zahájena. Rozpočet (včetně přístavby vedlejšího domu, fary vodovodu a kanalizace) byl 23 500 zlatých. Na stavbu kostela bylo poskytnuta půjčka 5000 zlatých na úrok 4 procenta. Dalších 10 000 zlatých bylo opatřeno bezúročně formou podílových dluhopisů po 5 a 10 zlatých, z nichž mělo být každoročně vylosováno a splaceno za 400 zlatých. Na splacení zbylé částky 3 500 zlatých se Alber zavázal čekat oproti úroku 4 procenta. Dokončení stavby [56] bylo plánováno na 1. května 1895 – i když stavbu pět týdnů pozdržela opožděná dodávka železných sloupů – podařilo se ji dokončit podle plánu.⁴³¹

429 FS ČCE v Brně, sign. III-C-4/1, Dodatky, kostely. František Švanda, *Kapitoly z dějin českobratrské církve evangelické v Brně (od tolerance k dnešku)*, strojopis, sine loco 1992, 35–39

430 Stavba ev. ref. chrámu P. v Brně. In: *Evanjelické listy* XIII, č. 5, květen 1894, 58

431 FS ČCE v Brně, sign. III-C-4/1, Dodatky, kostely. František Švanda, *Kapitoly z dějin českobratrské církve evangelické v Brně (od tolerance k dnešku)*, strojopis, sine loco 1992, 35–39

Předání kostela jeho účelu se uskutečnilo 23. května 1895.⁴³² Klerikální *Hlas* se při té příležitosti opřel do Ferdinanda Císaře, pro jeho údajně protikatolické kázání, i do přítomných katolíků. Časopis *Hus* v reakci na to popíral protikatolický tón Císařova kázání a dovozoval, že většina katolíků (nehledě na absurdnost zakazovat jim účast na slavnosti) byl přítomna jako úřední osoby.⁴³³ V *Jednotě* bylo naopak zdůrazněno, že nový kostelík „jako ze škatulky“ se líbí i katolíkům a je velmi akustický.⁴³⁴ Vyobrazení a popis kostela [55] přinesl i časopis *Der Architekt*. Bylo zdůrazněno, že kostel je sice účelná, ale prostorná a půvabná stavba. Strop hlavní lodí a částečně i střecha kostela je nesena šesti ocelovými sloupy obloženými dřevěným protipožárním obložením. Střešní krytina byla rovněž ohnivzdorná.⁴³⁵

Věžka v průčelí chrámu byla vybudována ze dřeva, neboť zděnou by místodržitelství nepovolilo. Oproti původnímu záměru byla asi o 3m vyšší, náklady ale zůstaly stejné... Nad vchodem nápis: My kážeme Krista! ... předsíň 5 metrů x 4,35 metrů, vzadu místnost vyučovací 7,9 x 4 metrů, vlastní prostora chrámu 19 metrů x 12,10 metrů Prkenný strop a dílem i střechu nese 6 sloupů z taženého železa, obložených dřevem. Postranní lodě jsou 8,2 metrů široké, střední lodě 9 metrů. Prostřední loď je vyhrazena ženám. Boční lodě slouží mužům. V přední části dva nouzové východy. Nad předsíní pedálové harmonium, dar ředitele Wittgensteina z Vídně. Vejde se 324 osob. Až budou vybudovány postranní kruchty, zvýší se kapacita kostela o 200 osob (to jest tolik jako Čáslav).⁴³⁶

Budování kostela znamenalo pro sbor značnou zátěž. Na podzim 1900 zlepšil finanční situaci sboru odkaz 5000 zlatých ve státních dluhopisech od Josefa Balcara. Sbor měl ale tehdy četná mimořádná vydání v souvislosti s opravami domu a stavební dluh činil plných 18 880 korun. V červenci 1904 byla podána žádost o osamostatnění sboru, ale její vyřízení se vleкло. Sbor se tehdy rozrostl na 984 duší. Roční rozpočet narostl na 7092, ale stavební dluh dosud činil 15 270 korun.⁴³⁷

432 FS ČCE v Brně, sign III-D/4 – kostel, 1895–1991, *Vzpomínka na slavnostní otevření Betlémského chrámu Páně v Brně dne 23. května 1895*, Brno 1895, 8. Srov: *Evanjelické listy* XIII, č. 6, červen 1895, 70

433 Slavnost otevření Betlémského chrámu. In: *Hus* VII, 1895, č. 6, červen 1895, 111

434 V[áclav] POKORNÝ: Evang. reform. diasporní sbor v Brně. In: *Jednota (New York & Baltimore)* I, 1885, č. 17, 1. 9., 202

435 Gottlob ALBER: Die Bethlemkirche der evangelisch-reformierten Gemeinde in Brünn, in: *Der Architekt* I, 1895, 19

436 Český evangelický reform. Chrám P. v Brně. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1896*, 108

437 Ref. sbor v Brně. In: *Hlasy ze Siona* XXXI, 1901, č. 33, 15. 8, 288. Zpráva o diasporním evang. reform. sboru v Brně za rok 1903 a 1904. In: *Hlasy ze Siona* XLVI, 1905, č. 36, 7. 9., 285

3.2 Kostel v Nymburce

V době, kdy probíhaly dokončovací práce na brněnském kostele, byl Gottlob Alber požádán také o náčrtky budoucího kostela v Nymburce [57]. Kontakt zřejmě zprostředkoval Alberův tchán, nymburský měšťan Václav Málek. Málek byl jedním ze zakládajících členů spolku *Českobratrská Jednota Sion*,⁴³⁸ který byl zřízen už 14. července 1891. Cílem spolku bylo zbudování nového chrámu v Nymburce.⁴³⁹ Členem se stal i senior Jan Janata z Chleb. Předsedou byl zvolen Jan Šulc, obchodník a městský rada. V únoru 1895 spolek od Severozápadní dráhy za výhodnou cenu 1000 zlatých zakoupil pozemek pro budoucí kostel – místo zvané „Na Spálence“.⁴⁴⁰

V té době se pánové ze spolku sešli nad Alberem zaslanými skicami. Všem se líbily, ale předseda Šulc navrhl, aby se pro jistotu vypůjčily od Janaty „nákrety chrámů amerických“. Karel Kulich, pozdější kurátor sboru, hned Janatovi napsal.⁴⁴¹ V průvodním dopise k vyžádané knize se Janata dotazoval, jestli má plán pro nymburský kostel podobu kostela v Chlebích, který měl být prezidentem církevní rady nedávno veřejně vyhlášen za vzor pro reformované chrámy.⁴⁴²

Mimo Janatovy americké knihy byl v Nymburce k dispozici ještě zvláštní otisk *Detschen Bauzeitung* s článkem Cornelia Gurlitta, který pojednával o architektonické soutěži na nový evangelický reformovaný chrám v Osnabrücku. V Nymburce realizovaná stavba (byť je výrazně menších rozměrů) do jisté míry odpovídá Gurlittem citovaným soutěžním podmínkám, kde bylo stanoveno, že kostel má mít 800 míst k sezení, z čehož se asi 500 má nacházet v kostelní lodi. Empory měly být v návrhu koncipovány tak, aby je bylo možno vybudovat dodatečně, až bude třeba. Součástí stavby měl být prostor pro sborová shromáždění asi o stovce míst. V zadání bylo pouze specifikováno, že chrám má být postaven z v místě obvyklého lomového kamene a opatřen zvonící. Střecha a strop chrámu měly být provedeny ze dřeva, prostor mezi nimi měl být přiměřených rozměrů, aby umožňoval pohodlné opravy. Sloh a orientace

438 P., Z Nymburka. In: Hus IV, 1892, č. 10, 5. 11., 154

439 BEDNÁŘ 1924, 252–253

440 FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-A, listina č. 2, Kupní smlouva Sionu se Severozápadní dráhou Vídeň, 16. 2. 1895.

441 ÚA ČCE, fond Česká superintendence HV, odbor: Stavby „bývalý balík 3“, Karel [Kulich] – Janu Janatovi, 4. 2. 1895.

442 FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-B, Založení sboru v Nymburce, nedatovaný dopis, podepsán J. J. [Jan M].

ke světovým stranám byla ponechány zcela na libovůli architektů. Byly reprodukovány tři zaslané projekty, jejichž autory byli C. Dolfen z Berlína, Otto March z Charlottenburgu a architekti Reutter & Fischer z Drážďan. Dva z projektů byly koncipované na centrálním půdoryse. Projekt, jehož autorem byl Otto March, byl řešen tradičněji (obdobně jako později kostel v Nymburce); obdélný půdorys, koncipovaný jako trojlodí s dřevěným stropem neseným štíhlými sloupy.⁴⁴³

Počátkem roku 1896 dohotovil Alber první verzi projektové dokumentace pro Nymburk. Ta byla na schůzi 3. března s některými výhradami schválena. Činnosti spolku *Sion* si v té době začaly všimnout i místní mladočeské *Občanské noviny v Nymburce*. Blížící se ustanovení samostatného českého evangelického sboru list vítal jako posílení českého živlu ve městě a nápravu křivd, které se mu staly po Bílé Hoře: „*Jakoby se vraceli Čeští exulanti do svého opuštěného dědictví, doufejme, že co muž, to bohatýr!*“⁴⁴⁴ Měsíc po uveřejnění výše citovaného plamenného prohlášení sděloval architekt Alber spolku *Sion*, že zasílá konečnou verzi plánů „*v jednoduchém slohu renaissančním*“, upraveném podle požadavků. Vysvětloval, že kostel je koncipován tak, aby bylo možno v případě potřeby doplnit galerie. Přimlouval se, aby k vytápění kostela byl zvolen kalorifer firmy Sachse v Halle, který se již osvědčil v Brně.⁴⁴⁵

Přípravy k vybudování kostela zvolna pokračovaly. V červenci následujícího roku byla spolkem *Sion* podána žádost o stavební povolení. Protože se v konstrukci mělo výraznou měrou uplatňovat dřevo, bylo zdůrazněno, že železné sloupy budou chráněny dřevěným protipožárním obložením, střešní krytina bude ohnivzdorná a rychlé opuštění stavby v případě požáru usnadní dva nouzové východy. Po místním šetření a prohlídce staveniště bylo povolení 13. října 1897 uděleno.⁴⁴⁶ Ke stavbě mělo být přikročeno časně z jara, proto byl ještě v průběhu zimy na staveništi shromáždován stavební materiál. Počátkem ledna následujícího roku se konala schůze všech poplatníků, kde byly předloženy i Alberovy plány. Podle finanční rozvahy měla stavba kostela přijít okrouhle na 25 000 zlatých. Dalších 1000 si měla vyžádat stavba oplocení. Na hotovosti

443 FS ČCE v Nymburce, Cornelius Gurlitt, Der Wettbewerb für Entwürfe zu einer evangelisch-reformierten Kirche in Osnabrück, Sonder-Ausdruck aus No. 7 des Jahrgangs 1892 der *Deutschen Bauzeitung*.

444 Samostatný evang. ref. sbor v Nymburce. In: *Občanské Noviny* 9, č. 10, 23. 5. 1896, s. 2.

445 FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-D/3, Stavba chrámu, stavitel Alber. Dopisy – rozpočet (1896–1899), 25. 7. 1896.

446 MÚ v Nymburce. Odbor výstavby, složka 93, žádost spolku *Sion* z 19. 7. a stavební povolení z 13. 10. 1897; archiv FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-A (listiny), 13. 10. 1897, Hejtm. Poděbrady: Povolení ke stavbě chrámu.

bylo k dispozici 11 000 zlatých, 1300 zlatých darovalo město a 1585 bylo přislíbeno na subskripcích v průběhu následujících dvou let. Po odečtení ceny již shromážděného materiálu a částky, jež měla být získána prodejem staré modlitebny, byl předpokládáný schodek rozpočtu pro běžící rok 6 500 zlatých. Ten měl být hrazen 40 procentní přírůžkou k přímým daním. Bylo usneseno zadat stavbu domácímu podnikateli a jako dodavatele upřednostňovat spolubratry.⁴⁴⁷ V březnu 1898 zaslal Alber detailní rozpočty. Cena nakonec převýšila původní rozpočet o 800 zlatých. Důvodem byla potřeba hlubších základů (později byla v rozpočtu objevena chyba a cena byla zvýšena o dalších 300 zlatých). Presbyterstvo nicméně kvitovalo velkou důkladnost zpracovaných výkresů, která svědčila o Alberově odbornosti. Následně byl schválen návrh Jana Šulce, aby k podání ofert byli vyzváni místní stavitelé: Josef Červený, Antonín Červený a Emil Prückner.⁴⁴⁸

Oslovení stavitelé však o zakázku neměli zájem s odůvodněním, že rozpočet je příliš nízký. Logickým krokem bylo obrátit se na osvědčenou firmu Blecha. Za stavitelem Blechou se vypravil osobně kurátor Kulich, doprovázen ředitelem cukrovaru Hanušem Karlíkem, Blechovým přítelem. Výsledek jednání byl příznivý.⁴⁴⁹ Již 12. dubna 1898 přijel do Nymburka Matěj Blecha. Ihned složil vadium (jistinu) 2100 zlatých a byla s ním uzavřena smlouva.⁴⁵⁰ Stavba byla zahájena krátce nato a postupovala rychle. Již 16. dubna bylo dokončeno hloubení základů o dva dny později bylo zahájeno jejich vyzdívání.⁴⁵¹ Dne 15. května byl slavnostně položen základní kámen. Krátce po zahájení stavby kostela bylo rozhodnuto přikročit i ke stavbě fary. I když ostatní členové staršovstva radili k opatrnosti, kurátor Kulich přesvědčil přítomné, aby ze dvou Alberem navrhovaných variant byla k provedení zvolena ta nákladnější za 11 000 zlatých,⁴⁵² později prosadil, aby byl proveden i nákladnější systém vytápění kostela.⁴⁵³ Kolaudace kostela proběhla v listopadu 1898. Původní Alberův rozpočet byl značně překročen.

447 FS ČCE v Nymburce, sign. III-B-9, Kniha protokolů, fol. 4–5, zápis schůze z 6. 1. 1898.

448 Tamtéž. fol. 9, zápis z 23. 3. 1898.

449 Tamtéž. fol. 11, zápis ze 17. 4. 1898.

450 FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-D/3. Plány a rozpočty. Stavba kostela, sign. R-III-B-8; Stavba chrámu – korespondence. Smlouva s firmou Blecha, 12. 4. 1898.

451 FS ČCE v Nymburce, Kniha protokolů, sign. III-B-9, fol. 12- fol. 21. Zejm. zápisy z 17. 4. 1898 a 23. 7. 1898.

452 Už dříve věnoval Kulich pro faru pozemek a na stavbu kostela a fary přes 4000 zlatých. Viz: Archiv farnosti ČCE v Nymburce, Kurátor Kulich (1872 – 1928) sign. R-III-C-3/7, Vrchní církevní rada [Heřman] z Tardy a Bedřich Molnár – Kulichovi, 28. 7. 1898.

453 FS ČCE v Nymburce, Kniha protokolů, sign. III-B-9, fol. 12- fol. 21. Zejm. zápisy z 17. 4. 1898 a 23. 7. 1898. Srov. KOŽIŠEK 1912, 310

Náklad na stavbu samotného kostela byl zvýšen z 26 444⁴⁵⁴ zlatých 30 krejcarů na 28 225 zlatých 52 krejcarů. Firmě Blecha bylo celkem, za stavbu fary i kostela, vyplaceno celkem 37 892 zlatých 29 krejcarů. Cena byla navýšena o práce, jež původně nebyly uvedeny v rozpočtu (ohrazení pozemku, vybavení fary, studna, chlívky ...). Celkové výdaje dosáhly částky 50 000 zlatých, z čehož 20 000 činil stavební dluh. Pro sbor o 475 duších, z nichž 57 bylo poplatníků, znamenalo jeho splácení ohromnou finanční zátěž. Přírážka k přímým daním byla navýšena na 75 procent.⁴⁵⁵

Při tak napjatém stavu financí není divu, že došlo k nedorozumění ohledně architekta honoráře. Za první náčrtky i projekt si architekt Alber nenárokoval honorář. Protože ale musel projekt několikrát přepracovat a i jiné úkony spojené se stavbou kostela znamenaly pro něj a jeho kancelář velkou ztrátu času, informoval v lednu 1899 kurátora o tarifech, které si jeho kancelář běžně počítá.⁴⁵⁶

Výši odměny ponechal na úvaze sboru. Ke svému nemilému překvapení obdržel vzrušený dopis od svého tchána Málka, plný stesků na chudobu a obtížnou situaci sboru. Zdvořile, ale poněkud dotčeně vysvětloval, že za adekvátní by měl odměnu odpovídající uváděné ceně za definitivní zpracování plánů 1025, sníženou o 20 – 25 procent [tedy 768 zlatých]. Na schůzi presbyterstva bylo vzápětí odhlasováno architekta požádat o slevu, aby, vzhledem k financím sboru, žádal jen tolik, kolik jej stálo zhotovení plánu.⁴⁵⁷ Alber reagoval dotčeně. Vyjádřil se v tom smyslu, že sbor snad není tak chudý, aby musel šetřit i na něm.⁴⁵⁸ Až v listopadu 1899 bylo návrh kurátora Kulicha schváleno doplacení honoráře 500 zlatých.⁴⁵⁹

454 FS ČCE v Nymburce, Plány a rozpočty. Stavba kostela, sign. R-III-B-8, I. Summe
Baumeisterarbeiten 13 582 fl. 28 kr. / II. Steinmetz 382 fl 32 kr. / III. Zimmermanns 3597 fl. 82 kr. /
IV. Dachdecker 559 fl. 86 kr. / V. Spengler 1550 Fl. 13 kr. / VI. Tischlerarbeiten 2447 fl. 66 kr. / VII.
Schlosserarbeiten und Einlieferungen 2668 fl. 6 kr. / VIII. Glasserarbeiten 138 fl. 0 kr. / IX.
Anstreicherarbeiten 847 fl. 18 kr. / X. Malerarbeiten 230 fl. 0 kr. / XI. Jalousien 23 fl. 52 kr. / XII.
Blitzarbeiter 120 fl. 0 kr. / XIII. Pflasterungen 302 fl. 96 kr. / Bausumme 26 444 fl. 30 kr. / Brünn
16/3 98 G. Alber, Architekt.

455 Z Nymburka. In: *Hus* XX, č. 11, listopad 1898, 172

456 FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-D/3, Stavba chrámu, stavitel Alber. Dopisy (Za vypracování plánů
a skic 1,9% stavebního nákladu, t. j. 475 zl. Za přepracování skicy, detaily, rozpočtů a perspektivu
2,4%, t. j. 600 zl., Za zpracování definitivních plánů 4,1% t. j. 1025 zl.)

457 FS ČCE v Nymburce, sign. III-B-9, Kniha protokolů, fol. 37, zápis ze 16. 2. 1899.

458 FS ČCE v Nymburce, sign. R-III-D/3, Stavba chrámu, stavitel Alber. dopisy – Rozpočet (1896-1899),
dopisy z 15. 1. 1899 a 1. 2. 1899.

459 FS ČCE v Nymburce, sign. III-B-9, Kniha protokolů, fol. 56, zápis z 13. 11. 1899.

3.3 Citlivá otázka honorářů architekta

Výši honoráře architekta stanovaly tabulky Vídeňského spolku architektů. Pro účely výpočtu byly stavby rozděleny do pěti tříd. Do první třídy, kde byla výše honoráře procentuálně nejnižší, spadaly jednoduché stavby: skladiště, tělocvičny, továrny cukrovarů (bez opatření stroji), nádraží s velkým vnitřním prostorem a obyčejná selská stavení. Kompletní služby architekta pro stavby náležející do první třídy přišly mezi 2 a 5 procenty z rozpočteného nákladu.⁴⁶⁰ „Zcela jednoduché kostely a kaple“, spolu s „chlévy co částí vil“, lepšími občanskými obydlími, farami, hostinci a jednoduchými gymnázii spadaly do třídy druhé, kde přišly služby architekta mezi 2,4 až 6,5 procenty.⁴⁶¹ Většina sakrálních staveb však náležela do třídy třetí (bohatší obydlí, domy pro vyšší školy – bohaté vestibuly a schodiště, musea, radnice parlamenty, chrámy a kaple), kde kompletní služby architekta přišly na 4 až 8 procent celkového nákladu.⁴⁶² V ojedinělých případech pak byly zahrnuty do třídy čtvrté, kam spadaly obydlí a vily „mající knížecí úpravu, nádherné brány a kaple“, kdy přišly služby architekta mezi 5 a 9 procenty z rozpočtené sumy.⁴⁶³ Do poslední, páté třídy spadaly oltáře, kazatelny, křtitelnice, varhany, obroubení pramenů a sedadla v sadech. Procentuálně zde byl honorář nejvyšší. Pohyboval se mezi 6 a 11 procenty.

U řady prestižních podniků – k nimž patřily i návrhy evangelických kostelů pro nepřilíživě bohaté souvěrce – se mlčky předpokládalo, že architekt bude pracovat jen za symbolický honorář. Tlaky, aby „pro dobrou věc“ poskytl architekt své služby nezištně, byly poměrně časté. Dokládá to i doporučení z *Kalendáře českých stavitelů*:

Neznehodnocujme sami sebe! Nepracujme nikdy pro nikoho bez přiměřeného honoráře, leč by šlo o podnik obecně prospěšný, národní a podobně, kde ovšem musí býti zůstaveno každému jednotlivci, aby sám posoudil, kolik obětí podle svých poměrů přinéstí může. ... Vždy a všude pak, kde uzavíráme smlouvu, držme se minima cen ... podle usnesení Vídeňského spolku architektů.⁴⁶⁴

460 Třída I: Náčrtek 0. 7-0. 2 (u staveb nad 60. 000). Návrh 1. 0-0. 4. Rysy k jednotlivým pracím 1. 0-0. 4. Rozpočet výloh 0. 6-0. 2. Řízení stavby 1. 2-0. 6. Revize 0. 5-0. 2

461 Třída II: Náčrtek 1. 1(do6000K)-0. 25. Návrh 1. 2-0. 6. Rysy k detailům 1. 4-0. 8. Rozpočet výloh 0. 7-0. 25. Řízení stavby 1. 6-0. 9. Revize 0. 5-0. 2

462 Třída III. Náčrtek: 1. 4-0. 3. Návrh: 1. 4-0. 8. Rysy k jednotlivým pracím a detaily 2. 0-1. 3. Rozpočet výloh 0. 7-0. 25. Řízení stavby 2. 0-1:1. Revize 0. 5-0. 25

463 Třída IV. Náčrtek 1. 7-0:4. Návrh 1. 6-0:9. Rysy 1. 6-0. 9. Rozpočet výloh 0. 7-0. 3. Řízení stavby 2. 1-1:2. Revize 0:5-0. 3. Úhrnem 9. 5-5. 0

464 CHAURA 1906, 7–8

3.4 Ohlasy předání nymburského kostela jeho účelu

Na schůzi 20. listopadu 1898 dostal Janata své pověsti „Sionského básníka“. Přítomné členy staršovstva potěšil básní „Návrat českých exulantů“, kterou složil k příležitosti otevření chrámu. Dodal, že redaktor *Občanských novin* mu nabídl uveřejnit nejen báseň, ale i obsáhlou studii přeloučského faráře a historika Bohumila Mareše, věnovanou dějinám evangelické církve v Nymburce od roku 1419 až do současnosti.⁴⁶⁵ Redaktor slib dodržel. Deník věnoval otevření chrámu, které se mělo uskutečnit 30. listopadu (chrám byl nakonec svěcen 3. prosince 1898), zvláštní číslo:

*Chrám Páně jest stavěn ve slohu renaissančním a bude bez odporu čítán mezi ty nejkrásnější v Čechách. ... opatřen jest centrálním topením a vyhovuje v každém ohledu požadavkům a potřebám, jaké kladou se na podobné stavby. Jest to jedním slovem budova nádherná, která slouží ku cti všem budovatelům i městu našemu...*⁴⁶⁶

Evangelickými tiskovinami byl kostel pokládán za jeden z nejkrásnějších evangelických chrámů a jeho vyobrazení byla často reprodukována.⁴⁶⁷ Popis kostela, který přinesly Hlasy ze Siona, doplňoval i podrobný popis okolního parku.

*... krásný kostelík ve slohu renaissančním, jeden z nejhezčích v Čechách. Jako by byl ze žuly vytesán. Štíhlá vížka s hodinami, barevná okna, pod nimi sloupoví dovršují krásu jeho. Jak dovednou byla ruka ta, jež plány vypracovala a šlechetně sboru darovala, jak dovednou i ruka, která je provedla!*⁴⁶⁸

Časopis *Hus* uvedl, že chrám, jehož svěcení pozdržela opožděná dodávka zvonů, je v souladu s farní budovou a celek činí velice milý dojem. Kostel byl vychválen i v lednovém vydání listu.⁴⁶⁹

*... bude nepochybně jeden z nejuhlednějších našich kostelů. Upuštěno bylo při jeho budování od zbytečné a hluboké presbytérie a od nákladné klenby. Místo klenby jest jen strop pěkně šalovaný a ozdobnou prací tesařskou pěkně vykrášený, čímž akustika kostela ... znamenitě získává. Škoda, že tak pozdě teprve jsme se naučili stavět své kostely!*⁴⁷⁰

465 FS ČCE v Nymburce, Kniha protokolů, sign. III-B-9, fol. 30, zápis z 20. 11. 1898.

466 Slavnost posvěcení ev. ref. chrámu Páně v Nymburce. In: *Občanské listy*, 1898, č. 23, 3. 12., 2

467 Některé nové církevní budovy. In: *Orloj: Almanach na rok Páně 1900 XXVIII*, 72

468 O slavnosti posvěcení ev. ref. kostela v Nymburce. In: *Hlasy ze Siona XXXVIII*, 1898, č. 24, 29. 12., 212

469 Z Nymburka. In: *Hus XX*, č. 11, listopad 1898, 172

470 Svěcení kostela v Nymburku. In: *Hus XI*, č. 1, leden 1899, 15

3.5 Modlitebna v Hustopečích

Nejmladší známou Alberovou sakrální stavbou je modlitebna v Hustopečích u Brna. Kroky ke zřízení kazatelské stanice v Hustopečích byly podniknuty už na počátku 80. let. V lednu 1881 bylo v *Hlasech ze Siona* oznámeno, že členové církve v Kloboukách u Brna se usnesli přispívat základnímu fondu kazatelské stanice v Hustopečích ročně 200 zlatých. Čin byl hodnocen jako záslužný. Bylo zdůrazněno, že všichni členové kloboucké církve neplatí ročně více jak 6000 zlatých gruntovní daně.⁴⁷¹ V dubnu 1881 byl z dosavadní kazatelské stanice ustanoven samostatný reformovaný sbor. Prvním farářem se stal nikolčický farář František Šebesta.⁴⁷² Vzdělaný muž byl přítelem Ferdinanda Císaře.⁴⁷³

Kroky ke zbudování nové modlitebny ale byly podniknuty až roku 1897 po Šebestově smrti a nástupu nového faráře Josefa Ladislava Hájka. Na březnové schůzi bylo jednáno o možnosti zakoupit v dražbě domu číslo 165 „na Zámečku“. Vyvolávací cena byla stanovena na 5000 zlatých a bylo rozhodnuto, že se bude licitovat až do obnosu 7000 zlatých.⁴⁷⁴ K zakoupení nemovitosti ale nedošlo. Následujícího roku na zvláštní srpnové schůzi navrhl farář Hájek:

... učiniti patřičné kroky k zakoupení stavebního místa k uctění památky slavného 50^{ti} letého panování Jeho Veličenstva našeho milovaného příznivce, císaře Františka Josefa I. ... celá říše strojí oslaviti památku jubilea Jeho Veličenstva ... i my tak učiniti chceme zvláště vroucími modlitbami za našeho milostivého císaře, který i Hustopečskému sboru veliké dobrodiní prokázal darovav nám v Hodoníně pěkné prostranné stavební místo pro tamější filiální kostel ... bychom měli krásnou jubilejní památku, kdybychom učinili nyní první krok k postavení důstojného kostela.⁴⁷⁵

Farář Hájek obdržel souhlas jednat s majiteli dvou stodol, které byly ke koupi. První za 4000 zlatých patřila panu Gregorovi. Cena byla dost vysoká, ale byla naděje že majitel něco sleví. Nakonec ale byla zvolena levnější nabídka manželů Jana a Terezie Michnových. Jejich stodola byla zakoupena za 1600 zlatých.⁴⁷⁶ Kroky ke zbudování kostela byly podniknuty počátkem roku 1900. V lednu zaslal architekt Alber – zřejmě

471 Z Klobouk. In: *Hlasy ze Siona* XXI, 1881, č. 2, 27. 1., s. 22.

472 FS ČCE v Hustopečích. sign. R-III-R-5. Kniha protokolní evang. ref. sboru v Hustopeči.: Sbor byl ustanoven 4. dubna 1881. Na schůzi 20. února 1882 bylo roční služné faráře stanoveno na minimálně na 600 zlatých, mimoto měl nárok na bezplatný byt. Salár byl ustanoven na 4-5 zlatých.

473 Od roku 1887 si tykali.

474 FS ČCE v Hustopečích, sign. R-III-R-5. Kniha protokolní, zápis z 23. 4. 1897

475 Tamtéž: zápis z 14. 8. 1898

476 Tamtéž: Dne 6. září byla uzavřena kupní smlouva – cena stodoly byla stanovena na 1600 zlatých. 50 splatných při podpisu.

po předchozím ujednání s farářem – první skici.⁴⁷⁷ Počátkem března 1900 se Hájek vypravil ze architektem, aby dojednal podrobnosti.⁴⁷⁸ Alberova nabídka byla vstřícná. Z 15 000 zlatých (30 000 korun), na něž by podle jeho odhadu stavba přišla, by nepožadoval hned celou částku. S doplacením dvou nebo tří tisíc by byl ochoten rok posečkat, než se podaří prodat stávající dům s farou. Rozpočet byl oproti původnímu odhadu poměrně nízký. Alber ale jeho dodržení podmiňoval tím, že mu bude při výběru řemeslníků dána volná ruka. Velkoměstští řemeslníci totiž konali práce levněji než maloměstští.⁴⁷⁹ Obavy, že stavba by ve skutečnosti mohla přijít mnohem draž a architekt cenu podhodnocuje, aby zakázku získal, Hájek rozptýlil ujištěním, že než stavba začne, předloží stavitel ke schválení přesný rozpočet, kterého se bude držet. Výše stavebního fondu ale neumožňovala uhradit celou sumu a 9600 korun muselo být na 4 procentní úrok vypůjčeno od záložny v Hustopečích.⁴⁸⁰ Dne 4. dubna přijel Alber do Hustopečí a byla s ním uzavřena smlouva, v níž se architekt zavázal provést stavbu za paušální cenu 31 000 korun. Stavba byla dokončena podle plánu a koncem října 1900 už mohly být rozesílány pozvánky na slavnostní otevření „útulného kostelíka“⁴⁸¹ se konalo 2. listopadu 1900. O slavnostním aktu informovala *Českomoravská jednota*. Dosti stručně, uvážíme-li, že farář Hájek byl jejím vydavatelem.⁴⁸² Jako obvykle kalil radost z novostavby stavební dluh, který ještě počátkem roku 1905 činil 3600 korun.⁴⁸³

477 Tamtéž: Alberův dopis z 20. 1. 1900

478 Tamtéž: Přepis smlouvy s Alberem 4. 4. 1900

479 Tamtéž: Alberův dopis z 18. 3. 1900. Předběžná cena 31 000 K zahrnovala i studnu. Proplacení většiny kapitálu požadoval Alber 4-6 týdnů od zahájení stavby, jejíž předání bylo stanoveno na 15. 10. 1900. Dne 21. 3. dokončil Alber podrobný rozpočet na 27 866 K 80 h. Cena nezahrnovala hromosvod a některé vnější dokončovací práce.

480 FS ČCE v Hustopečích. Dopis Franze Molnára Církevní rada ve Vídni (Evang. Oberkichenrath. Wien, 27. 3. 1900) povoluje půjčkou 9600 korun od od záložny v Hustopečích. Až 28. 7. 1900 schválila vrchní církevní rada Alberův náčrtek.

481 Slavnostní otevření nového chrámu Páně v Hustopeči. In: *Českomoravská jednota* II, č. 12, prosinec 1900, 187

482 Z Hustopeče. In: *Českomoravská jednota* II, č. 11, listopad 1900, 175

483 ÚA ČCE, f. Moravská superintendance, f. Registratura F. Císaře, leden – červen 1905. Lic. J. L. Hájek, farář, Ref. superintendanci v Kloboucích u Brna, 14 2. 1905, č. 44.

3.6 Pokus o stylové zařazení Alberových staveb a uchopení možných zahraničních vlivů.

Činnost architekta Gottloba Albera patří v kontextu stavební produkce českých evangelických sborů závěru 19. století k jednomu z nejzajímavějších kapitol. Pozoruhodná je především vzácná neshoda jednotlivých autorů ohledně stylové charakteristiky jím navržených kostelů. Nymburský kostel figuruje v již citovaných dobových popisech jako stavba „renaissanční“. Roku 1912 bylo napsáno, že interiér kostela, zejména kazatelna, je v holandském stylu.⁴⁸⁴ Roku 1973 bylo u příležitosti výročí založení sboru znovu uvedeno, že kostel je ve slohu „holandské renesance“.⁴⁸⁵ V Uměleckých památkách Čech je sloh kostela charakterizován jako „pseudorenesanční“.⁴⁸⁶ Mojmír Horyna nymburský chrám označil za stavbu „cítěnou neobarokně“.⁴⁸⁷ V encyklopedii Zdeňka R. Nešpora a Blanky Altové je sloh nymburského kostel charakterizován jako „novoklasicistní s historizujícími prvky“.⁴⁸⁸ Brněnský chrám pak jako „novoklasicistní stavba – podélné halové trojlodí“.⁴⁸⁹ Asi nejvýstižnější je charakteristika Aleše Filipa, který Alberem budované kostely v Brně a Hustopečích charakterizuje jako: „eklektické se převahou renesančního stylu“.⁴⁹⁰ Zejména modlitebna s farou v Hustopečích na první pohled připomíná soudobou železniční a industriální architekturu. Obdobný styl akcentovaný vernakulárními dřevěnými prvky, převzatými z tyrolských a švýcarských challetů se však až do 20. století běžně uplatňoval i v obytné architektuře. Vznikaly v něm úřednická obydlí, fořtovny, hájovny, vilky i zámečky. Jeho užití pro sakrální stavbu ale bylo vzácností a je možno spekulovat o možné souvislosti nezvyklé stylové volby s dřívějším Alberovým působením u severozápadní dráhy.

Interiéry Alberem navržených kostelů v Brně a Nymburce s charakteristickými železnými sloupy obloženými dřevem (takřka prostými obvyklého antikizujícího dekoru) jsou i v kontextu tehdejší produkce českých sborů neobvyklé. Podobně utvářeny bývaly spíše interiéry soudobých velkoprostorových užitkových staveb, jako byly nádraží

484 KOŽÍŠEK 1912

485 Sedmdesát pět let českobratrského evangelického sboru v Nymburce 1897–1973. In: *Český bratr: Časopis českobratrské církve evangelické* XLIII, 1973, 45–46

486 POCHE 1978, 516

487 HORYNA 2001, 192

488 NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 341

489 NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 80

490 FILIP 2004, 80

dvorany nebo jízdárny. V zahraničí – v německých zemích, Anglii i Holandsku – však byly takto utvářené interiéry naopak atributem protestantských chrámů, stejně jako užití dřeva v k zastropení interiéru – pro jeho lepší akustické vlastnosti.⁴⁹¹

Příkladem v interiéru obdobně řešených staveb jsou kostely ve Werderu u Postupimi z roku (1857, architekt Ludwig Persius), Gschwendu (1861-1863, architekt Christian Friedrich Leins) a především kostel v Ladbergen, zbudovaný v letech 1854–1856 dle návrhu Friedricha Augusta Stüllera. Interiér posledně zmiňované stavby je prakticky totožný s nymburskou stavbou. Rozdílné je umístění kazatelny. Empory, kterými je opatřen kostel v Ladbergen byly v Nymburce i Brně plánovány. K jejich realizaci ale nedošlo.

Od výše uváděných staveb, které byly budovány ve „středověkých stylech“ (novogotice, novorománském stylu či rundbogenstil), se ale Alberovy realizace odlišují svým renesancizujícím exteriérem.

Nymburský (a do jisté míry i brněnský kostel) kostel je tedy eklektickou stavbou par excellence. Ve farním archivu dochovaný článek Cornelia Gurlitta dokládá vlivy německé. Zmínka o předlohové knize seniora Jana Janaty pak vlivy americké (vzhledem k jeho stykům je možno předpokládat i vlivy anglické a švýcarské). Doložitelná cesta faráře Pokorného do Elberfeldu, která předcházela zbudování brněnské stavby, a ústní tradice naznačují možnost vlivů holandských.

Setkávání vlivů hned z několika evropských zemí u jediné stavby není nelogické ani neobvyklé. Jak objevně poukázala Cathleen Curran,⁴⁹² byl vývoj protestantské sakrální architektury v Anglii, Americe a německých zemích silně provázán – díky spletitým osobním vazbám stavebníků i architektů. V tomto kontextu je třeba vnímat i Alberem navržené kostely.

491 SENG 1995, 276

492 CURRAN 2003

4 Činnost architekta Čeňka Kříčky

4.1 Stavba kostela v Opolanech

Architekt Čeňk Kříčka [39], s nímž se již setkali v souvislosti se stavbou modlitebny v Kutné Hoře, měl již na počátku 90. let na svém kontě řadu realizací, solidní reputaci a nemalé politické ambice. Zřejmě první stavbou v oblasti sakrální architektury, na níž participoval, byl evangelický kostel v Opolanech. Opolany byly původně přiřazeny ke Kříčkově rodné Libici nad Cidlinou. K ustanovení tamního samostatného evangelického reformovaného sboru helvetského vyznání přispěla malá ochota opolanských spolufinancovat stavbu církevních budov mateřského sboru v Libici. Koncem února 1885 propustilo zastupitelstvo libického sboru ze svazku obce Velké Opolany, Horní Opolany, Sány a Lustdorf, čítající celkem 700 evangelických duší. Vyřazeným obcím byly prominuty i veškeré náhrady a příspěvky na stavbu fary, provedené loňského roku, s tím, že bude zřízen samostatný reformovaný sbor v Opolanech.⁴⁹³ Dvě z obcí se ale následkem průtahů zviklaly a chtěly zůstat ve sboru libickém.⁴⁹⁴ Administrátorem nového Opolanského sboru, čítajícího asi 600 duší, se stal farář velenický.

Kroky ke zbudování nových církevních budov byly podniknuty záhy po osamostatnění. Původním záměrem, od něhož bylo později upuštěno, bylo budovat kostel i faru pod jednou střechou.⁴⁹⁵ V červnu 1885 schválil obecní výbor Velkých Opolan odprodej potřebného pozemku. Tento pro evangelickou církev poměrně výhodný obchod, přiměl katolické sousedy k podání stížnosti. Ta byla zamítnuta a bylo jim přislíbено, že pokud v budoucnu projeví zájem, bude jim pro stavbu jejich kostela poskytnut pozemek o obdobné výměře za obdobných podmínek. Vztahy mezi většinovými evangelíky a menšinovými katolíky ale zůstaly dále Opolanech napjaté. Obecní výbor neměl valné pochopení pro potřeby katolického faráře ze Sán a katoličtí

493 Zastupitelstvo ref. Sboru libického. In: *Hlasy ze Siona* XXV, 1885, 9. 4., 60: Vysoká c. k. vrchní církevní rada vše schválila a čekalo se na vyjádření vys. c. k. místodržitelství.

494 E. H.: Z Opolan. In: *Hlasy ze Siona* XXV, 1885, č. 17, 10. 9., 176.

495 ÚA ČCE, f. Česká superintendance HV. Odbor: Stavby „bývalý balík 3“, Kutná Hora 1886–1887, stavby, čís. 247, Senior Jan Janata sděluje superintendenství v Klášteře, že Opolanští upouští od stavby chrámu a fary pod jednou střechou, 23. 5. 1887. srov. SOKA Nymburk. f. OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899, sign. 23/11 87. Okresní hejtmanství v Poděbradech presbyterstvu evangelické církevní obce ve Velkých Opolanech, 22. 12. 1887. Protokol ze 4. 4. 1888

sousedé zase neopomněli jedinou příležitosti podat stížnost vůči stavbě evangelických církevních budov.⁴⁹⁶ Situace opakovala i později při budování evangelického hřbitova.⁴⁹⁷

Vzhledem k neuspokojivým bytovým poměrům faráře musela být nejprve zbudována evangelická fara.⁴⁹⁸ Očekávaným výdajů spojených s jejím budováním se někteří členové sboru – „*slabší ve víře*“ – pokusili uniknout přestupem ke sboru Aagsburského vyznání v Trnávce.⁴⁹⁹ Plány dodala firma Blecha a jejich autorem byl zřejmě Alois Blecha.⁵⁰⁰

Nový kostel se opolanští usnesli zbudovat v únoru 1890. Záměr byl definitivně schválen na lednové schůzi následujícího roku. Sbor stále dlužil 1000 zlatých za stavbu fary, ale „malá církvička“ doufala v pomoc Boží i souvěrců.⁵⁰¹ Plány kostela dodal Jan Šír. Novoměstský stavitel měl tehdy na svém kontě už několik církevních staveb. V Opolanech se ale zřejmě příliš nevyznamenal. Technický obor při c. k. místodržitelství, kam byly v dubnu 1891 plány kostela v renesančním slohu s plochostropým interiérem zaslány k posouzení, shledal projekt nevyhovujícím. Vede četných technických nedostatků – zejména konstrukce krovu a dřevěné věže – bylo poukazováno, že: „... *nejsou řečné plány co do provedení architektonických detailů korektní a vykazují v tom směru mnoho nedostatků.*“ K plánům měla výhrady i komise c. k. okresního hejtmantství. Mimo konstrukčních nedostatků byla plánovanému kostelu vytýkána nedostatečná kapacita. Vypracování nových plánů se osobně ujal vrchní inženýr při c. k. místodržitelství Rudolf Vomáčka.⁵⁰²

V průvodním dopise k zaslánému projektu bylo deklarováno, že vyhovuje technickým i „rituelním“ požadavkům a výslovně bylo zdůrazněno, že jeho provedení má být svěřeno: „... *odborníku, ve slohu renesančním zcela obeznanému.*“ Církevní zastupitelstvo opolanského sboru přijalo zasláné plány s povděkem a vzalo zpět i svou žádost ze

496 SOKA Nymburk, f. AO Opolany. Inv. č. 33. Protokol o schůzích obecního výboru Opolany od 22/2 1878 do 12/3 1901. Zejm. zápisy z 12. a 17. 6. 1885, 28. 12. 1898, 25. 1. 1899 a 17. 10 1899. Šlo o stavební parcelu č. 813 o výměře 936 čtverečních sáhů – za 15 zlatých.

497 SOKA Nymburk, f. OÚ Poděbrady, manipulace 1887 – 1899, sign. 5/12/39. Jan Holan (starosta Opolan) – Hejtmantství v Poděbradech o zamítnutí stížnosti proti stavbě kostela (údajně na veřejném pozemku) 13 .3. 1891. Viz též: Z Opolan. In: *Labské proudy* IV, 1899, č. 5, 23. 5., 2

498 SOKA Nymburk, f. AO Opolany. Inv. č. 33. Protokol o schůzích obecního výboru Opolany od 22/2 1878 do 12/3 1901. Zápis 18. 12. 1887. Tamtéž: OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899. sign. 23/11 87. C. k. okresní hejtmantství v Poděbradech presbyterstvu evangelické církve ve Velkých Opolanech, 28. 8. 1888

499 BEDNÁŘ 1924, 256–257

500 SOKA Nymburk, f. OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899, sign. 23/11 87. Protokol ze 4. 4. 1888

501 F.: Stavba kostela v Opolanech. In: *Hus* III, 1891, č. 3, 7. 3., (Inzertní příloha, I)

502 Nový sbor P. a nový chrám P. v Opolanech. In: *Orloj* XXII, 1894, 99. Z Opolan. In: *Evanjelické listy* XII. č. 3, březen 1894, 35.

17. května 1892, v níž žádalo o schválení nových plánů od stavitele Františka Profta z Poděbrad. Na zbudování kostela bylo vypsáno ofertní (nabídkové) řízení.⁵⁰³ Nikdo však zřejmě neprojevil zájem. Sbor se rozhodl provést stavbu ve vlastní režii a stavitelské vedení svěřit: „... *chvalně známému odborníku architektu a oprávněnému staviteli panu Čenku Kříčkovi z Kolína*“⁵⁰⁴ Základní kámen k novostavbě byl položen v září 1892.⁵⁰⁵ Ještě v průběhu mírného podzimu byla stavba přivedena pod střechu a věž vystavěna do úrovně hlavní římsy kostela. Znovu se stavba rozběhla z jara následujícího roku a již koncem srpna byla dokončena. Celkem si měla vyžádat na hotovosti asi 12 až 13 000 zlatých. Sbor vydal celkem 500 neúročených dluhopisů, z nichž mělo být každoročně za 200 zlatých vylosováno a splaceno.⁵⁰⁶ Úspěšná kolaudace proběhla 3. září 1893. Komise si vyžádala provedení drobných úprav – s ohledem na požární bezpečnost – jinak bylo ale konstatováno, že kostel „... *po stránce architektonické pravou okrasou místní obce jest*“.⁵⁰⁷ Dne 8. září 1893 byl nový chrám slavnostním způsobem superintendentem J. E. Szalatnayem předán k užívání.⁵⁰⁸ Slavnostní kázání v chrámu vykonal Čeněk Dušek. Vně chrámu kázal farář Nešpor ze Soběhrd. Vyobrazení „*vkusné budovy*“ přinesl almanach *Orloj*.⁵⁰⁹

503 Stavba kostela. In: *Národní listy* XXII, 1892, č. 230, 21. 8., 6 (inzerce).

504 SOKA Nymburk, f. OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899, sign. 23/11 87. Hejtmanství presbyterstvu reformované církve ve Velkých Opolanech 3. 8. 1892. Odpověď presbyterstva z 29. 8. 1892

505 Z Opolan. In: *Hus* IV, 1892, č. 8, 6. 8., 141

506 Z Opolan. In: *Evanjelické listy* XII, č. 3, březen 1894, 22. Stavební dluhopisy Opolanské. In: *Evanjelické listy* XIII, č. 2, únor 1895, 22

507 SOKA Nymburk, f. OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899, sign. 5 15/10. Hejtmanství Staršovstvu evangelického sboru ve Velkých Opolanech 3. 9. 1890.

508 Z Opolan. In: *Evanjelické listy* XII, č. 3, březen 1894, 35. Nový sbor P. a nový chrám P. v Opolanech. In: *Orloj* XXII, 1894, 99. *BEDNÁŘ* 1924, 256–257.

509 V Opolanech. In: *Evanjelické listy* XI, č. 9, říjen 1893, 93.

4.2 Kostel v Libici nad Cidlinou

Úhledný nový chrám libický se sprostou úpravou vnitřní a dvěma kamny na vytápění síni chrámových zbudován jest ve slohu české renaissance od architekta Čeňka Kříčky z Kolína. Délka jeho obnásí 19 metrů, šířka 14 metrů, výše do hřebene 11 metrů a špičky věže 19,50 metrů.⁵¹⁰

Nejznámější sakrální stavbou, kterou Čeněk Kříčka zbudoval, je evangelický kostel v Libici [58]. Snahy o zbudování nového kostela v Libici se vyskytly již po zrušení tolerančních omezení na počátku 60. let. V listopadu 1863 bylo rozhodnuto:

Známo jest, že máme v Libici příliš malý chrám; cítili jsme potřebu, aby se nový, novějším potřebám přiměřený, postavil. Rokováno nejprve, na jaký způsob bysme nákladu na stavbu sjednati měli, a usnesli jsme se, že za pět let složíme s pomocí Boží 8000 florénů rakouského čísla. To jest ovšem málo na stavu chrámu Páně, ale některým bratřím jest to přece dost mnoho, poněvadž máme málo větších gruntovníků a církev naše nejvíce z chudších členů pozůstává.⁵¹¹

V létě roku 1868 byla v *Hlasech ze Siona* uveřejněna další plamenná výzva: „*Libičtí katolíci a jiní o to všemožně usilovali, aby ve Vojtěchově rodišti ... žádná ‚kacířská modlitebnice‘ ... postavena nebyla (ted’ nedostačuje tato modlitebna) ...*⁵¹²

Následujícího roku navštívil Libici i vrchní církevní rada Heřman z Tardy.⁵¹³ Uvedenou částku se skutečně podařilo shromáždit, od stavby kostela ale bylo upuštěno, protože se sbor domníval, že církevní stavby bude časem hradit stát a za mnohem důležitější byla pokládána stavba fary.⁵¹⁴

Stará modlitebna z roku 1794 tak musela sloužit ještě skoro třicet let.⁵¹⁵ Záměr jejího přebudování a rozšíření byl oživen na konci 80. let. Byl zhotoven i plán a rozpočet. V červnu 1888 odhlasovalo širší církevní zastupitelstvo konání podomní sbírky dobrovolných příspěvků.⁵¹⁶ V září následujícího roku byla schválena stoprocentní přírážka k přímým daním.⁵¹⁷ V závěru června se o možné přestavbě modlitebny presbyterstvo

510 Z našeho Siona. Libice nad Cidlinou. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1905*, XXXIII, s. 103–104.

511 Ze Sán. In: *Hlasy ze Siona* III, 1863, č. 2, 22. 1., 31.

512 F. L. Libický. Z Libice u Poděbrad. In: *Hlasy ze Siona* VII, 1868, č. 11, 1. 6., 117

513 Zprávy církevní. In: *Hlasy ze Siona* IX, 1869, č. 17, 1. 9., 161

514 SOKA Nymburk, f. OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899, sign. 5 15/10. Okresní hejtmanství informuje presbyterstvo sboru v Opolanech, že místodržitelství schválilo výnosem č. 32247 z 12. 4. 1889, vybírání 100% přírážky k daním (3630 zl.) a 7. zl. od každého domovního čísla k úhradě nákladů za stavbu farního domu. Výtah z protokolů ze 17. 5. 10. 7. a 29. 7. 1892.

515 BEDNÁŘ 1924, 254

516 Z Libice. In: *Hlasy ze Siona* XXVIII, 1888, č. 17, 13. 9., 146. Zmiňováno usnesení z 22. 7.: „*Plán a rozpočet nákladu na přestavbu chrámu jest již zhotoven.*“

517 Z Libice. In: *Hlasy ze Siona* XXVIII, 1888, č. 17, 13. 9., 146. Zmiňováno usnesení církevního zastupitelstva z 22. 7. „*Plán a rozpočet nákladu na přestavbu chrámu jest již zhotoven.*“

radilo s architektem Kříčkou. Vzhledem k tomu, že byla postavena „chatrně“ a ze „špatného materiálu“, bylo rozhodnuto zbudovat kostel nový. Vzápětí byla svolána schůze, kde bylo odhlasováno vybírání příspěvků ve výši 100 procentní přímé c. k. domovní daně a 50 procentní daně pozemkové. Schválen byl i návrh pokladníka Václava Vindušky, aby ti, kteří svým povinnostem nevyhoví do 1. ledna 1893 platili 6 procentní úrok z prodlení.

V dubnu 1893 schválila církevní rada plány, které v lednu zhotovil Kříčka. V květnu pak farář Alois Jelen požádal okresní hejtmánství o schválení plánů a rozpočtů. Definitivní rozhodnutí provést podle nich stavbu ale padlo až na shromáždění presbyterstva 24. února 1894. Jako staveniště byla v souladu s doporučení okresního hejtmána vybrána parcela při okresní silnici blízko středu obce.

Proti záměru ale vzápětí vzneslo protest několik poplatníků. Argumentovali špatnou finanční situací členů sboru, nevhodnou polohou kostelního staveniště i skutečností, že ze sboru se nedávno vyřadily i Poděbrady, čímž přišel o mnoho poplatníků. Tím pádem by menší modlitebna dostačovala: „... *bysme novou stavbou kostela nebyli břemeny přetížení. Ráčiž z uvedených důvodů slavné c. k. okr. hejtmánství naříditi, aby stávající dosud kostel byl opraven.*“⁵¹⁸

Stížnost byla zamítnuta. Jak ale ukázal pozdější vývoj, nebyla zcela neodůvodněná. Vybírání příspěvků na stavbu kostela mělo dramatický průběh a došlo i na exekuce svršků a dobytka. Většina sice dlužné částky uhradila, ještě než došlo k dražbě, i tak je ale v aktech Okresního hejtmánství v Poděbradech, které nezaplacené příspěvky vymáhalo, zaznamenána nejedna osobní tragedie. Navzdory okolnostem se ale stavební dluh podařilo v Libici uhradit poměrně rychle – již roku 1901.

Zdá se, že stavba kostela probíhala zpočátku ve vlastní režii a teprve v listopadu 1894, když byly zbudovány základy, ji převzal architekt Kříčka. Nabídl slevu 4 procenta z rozpočtu. Později uváděl, že provedl i řadu prací o své újmě, ale sboru je neúčtoval. Celkem bylo na stavbu vydáno asi 40 000 korun (20 000 zlatých). V průběhu stavby byly schváleny některé změny – kostel (s výjimkou základů) nebyl zbudován z lomového kamene, ale z lacinějších cihel. V průčelí nebyla osazena bysta Jana Husa a vrchol věže byl pozměněn, tak aby mohly být osazeny hodiny. Vnitřní vybavení

518 SOkA Nymburk, f. OÚ Poděbrady. Manipulace 1887–1899, sign. 5/12/39. Zejm. protokoly z 17. 5. 10. 7., 22. 7., 29. 7. a 1. 12. 1892. Zápis z března 1894.

provedl truhlář Jan Podstata z Třebechovic pod Orebem.⁵¹⁹ Kolaudace stavby proběhla 7. března 1895. Slavnostního předání „*novému chrámu Páně, zbudovanému v české renaissanci známým architektem panem Čeňkem Kříčkou z Kolína...*“⁵²⁰ proběhlo 9. května 1895 za velmi deštivého počasí. Mezi účastníky byl i bývalý libický farář Jelen a senior Jan Janata z Chleb. Ten, jak bylo jeho zvykem, pro tu příležitost složil i vzletnou báseň. Pro zástupy, které zůstaly před chrámem, kázal farář Dvořák z Hořic.

4.3 Hodnocení kostela v Libici

Kostel v Libici, Mojzírem Horynou charakterizovaný jako „zajímavě řešený“,⁵²¹ je svou centrální dispozicí v kontextu architektury českých sborů ojedinělý. Dle Kláry Zubíkové, která pohlíží na architektonické kvality kostela kriticky, jde o syntézu raně křesťanských centrál, kterou obohacují prvky české renesance – štíty a lunetové římsy – doplněné i barokními rustikálními ornamenty.⁵²² Blanka Altová uvádí, že „*téměř centrální ideální chrám*“, je spjatý s představou nebeského Jeruzaléma.⁵²³

Samotný interiér kostela v Libici má svým centrálním utvářením společné rysy s architekturou tolerančních modliteben a stylovým vyzněním se blíží i protestantským stavbám předemancipačního období, jako byl kostel v Proseči. Má i zahraniční paralely. Roku 1891 byl v Německu schválen Wiesbadenský program, kde bylo mimo jiné požadováno, aby jednota společenství věřících byla vyjádřena i jednotou prostoru. To znamenalo vyhnout se stavbám podélným a vícelodním ve prospěch centrálně řešených.⁵²⁴ V souladu s těmito požadavky byl roku 1894 zbudován Rigkirche ve Wiesbadenu. Jeho architekt Architekt Johannes Otzen spojil inspiraci pozdně gotickými vzory, hugenotskými templi, moderními americkými „Auditorium plan Churches“ a protestantskými barokními stavbami, jako byl Frauenkirche v Drážďanech.⁵²⁵

Zájem o stavby protestantského baroka vzrostl v německém prostředí i díky spisům Cornelia Gurlitta. Znovu byl objeven teoretik Leonhard Christoph Sturm (cca 1669-1729), který na počátku 18. století publikoval několik návrhů protestantských chrámů na

519 FS ČCE v Libici nad Cidlinou. Dopis Kříčky z 20. 12. 1894. Podstatův rozpočet a návrh z 15. 11. 1894.

520 Slavnost svěcení nového chrámu Páně ev. ref. Sboru v Libici n. C. In: *Občanské Noviny* IX., 1896, č. 10, 9. 5., 2

521 Srov. HORYNA 2001, 184

522 Srov. ZUBÍKOVÁ 2004, 80

523 NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 48

524 SENG 1995, 323

525 LEWIS 2002, 180

centrálním půdoryse.⁵²⁶ Osobnosti architekta a teoretika Sturm byla značná pozornost věnována i ve vlivné knize *Der Kirchenbau des Protestantismus*,⁵²⁷ která vyšla v Berlíně krátce poté, co Kříčka vyhotovil první projekt libického kostela.

4.4 Zvonice v Bobnici u Nymburka

Odhlédneme-li od nezvyklého půdorysu libické stavby, vznikla hned trojice staveb, které mají stejná stylová východiska (byť bez viditelnějších atributů české renesance). Nejstarší je zvonice [60] v Bobnici u Nymburka.⁵²⁸ O stavbě nové zvonice, která by nahradila starší dřevěnou, se uvažovalo už v březnu 1893. Záměr byl ale schválen až v březnu 1894. Bobnice byla z větší části evangelická a již zmiňovaný senior Jan Janata z blízkých Chleb si ves velice oblíbil. Náboženským poměrům v obci odpovídal i požadavek obecních představených. Ohledně podoby zvonice vyžadovali: „... aby byla postavena, nemajíc rázu toho ani onoho náboženství.“

Na dubnové schůzi obecního zastupitelstva byly posuzovány dvě došlé oferty. „... podány byly od pana Josefa Červeného⁵²⁹ z Nymburka a pana Josefa Vonky z Křince. Po krátké debatě navrhuje pan Josef Hampl, aby se stavba přenechala panu Červenému, třeba měl o 5 procent vyšší offertu, poněvadž jest dovednějším stavitelem než pan Vonka.“⁵³⁰

Vlastní stavba probíhala od 10. května do 24. července 1894, kdy byl osazován hromosvod.⁵³¹ Vzhledem k podobnosti bobnické zvonice s věží kostela v Libici je pravděpodobné, i když ne doložitelné, že autorem architektonického návrhu byl Čeněk Kříčka. Zaniklá novorenesanční zvonice ve Vestci u Nymburka, která je Kříčkovi v literatuře připisována, však byla utvářena odlišně.

526 Libický kostel je koncipovaný podobně jako luterský kostel „Schelkirche St. Nikolai in Schwerim“. Cihlová stavba v barokním slohu byla zbudována roku 1713 podle Stürmových plánů a má obdobně rozmístěné empory. V jistém smyslu obdobně řešenou stavbou je novogotický „červený“ kostel v Olomouci, provedený roku 1902 podle projektu Franze Böhma a Maxe Löwa z Hannoveru.

527 [FRITSCH 1893]

528 Svým utvářením bobnická zvonice poněkud připomíná kenotaf Juliů v Saint-Rémy-de-Provence v jižní Francii, kterého bylo – jak poukázala Klára Zubíková – použito jako vzoru pro Kříčkovu rodinnou hrobku v Libici.

529 Josef Červený dodal i plány pro novou školu v Bobnici. Stavěl ji Antonín Cibulka z Loučně.

530 SOKA Nymburk, f. AO Bobnice. Kniha zápisů obecního zastupitelstva 1889 – 1940, proz. č. 98, zejm. protokoly 5. 3. 1894 a 20. 4. 1894.

531 SOKA Nymburk, f. Obecná škola v Bobnicích. Pamětní kniha obecné školy v Bobnicích 1882 – 1945, fol 11.

4.5 Kostel sv. Mikuláše Poustevníka v Podůlšanech

Sakrální stavba, budovaná prokazatelně dle Kříčkova návrhu, se nachází v Podůlšanech na Pardubicku [60]. Zdejší kostel nahradil starší dřevěný kostelík, který byl rozbourán a architektem Sochořem „přenesen“ na národopisnou výstavu. Vzniku novostavby předcházelo předložení několikerych plánů. V květnu 1900 bylo rozhodnuto stavět podle plánů architekta „Schmorance“.⁵³² Následně bylo požadováno, aby věž původně navrhovaná vzadu, byla přemístěna vpřed. Kostel měl být klenutý, doplněný sakristií, a krytý růžovou břidlicí. Na červencovém zasedání zastupitelstva byla záležitost se stavbou kostela označena jako vyřízená. V říjnu stavbu (s drobnými výhradami) povolilo c. k. hejtmanství. Obecní představení ale záhy změnili názor a v lednu 1901 byl předložen nový nástin kostela „podle gotickýho slohu“, vypracovaný Josefem Krudencem⁵³³ z Pardubic a rozpočtený na 19 708 korun 86 haléřů. Krudencův návrh měl být sice předán k úřednímu schválení, ale již na další schůzi byl předložen jiný projekt „též od pana Krudence z Pardubic ve slohu romanském většího rozměru ve stavebním rozpočtem 23 379 korun 98 haléřů, tento plán má se předložiti úřednímu schválení.“⁵³⁴

V červnu 1902 byla posuzována dvojice došlých ofert. První podal Josef Hroch, mistr zednický z Praskačky, druhou Václav Kašpar z Pardubic.⁵³⁵ Hroch nabízel slevu z rozpočtu 15,5 procent. Kašpar byl jen ochoten převzít materiál deponovaný na staveništi. Městský inženýr Karel Kotten, kterému byly nabídky předloženy k posouzení, doporučil jako rozumnější nabídku Kašparovu, přičemž uvedl: „*Offerant tento [stavitel Kašpar] nabízí se opatřiti i plány prováděcí, což padá zejména pro ten případ na váhu, nebudou-li panem architektem Kříčkou [sic!] dodány.*“⁵³⁶

532 Nepochybně šlo o c. k. konzervátora Františka Schmoranze, který byl i členem komise znalců, která 1. února 1889 zkoumala původní dřevěný kostel. Viz: SOA v Zámrsku. f. Velkostatek Pardubice, krab. č. 572. Kirche in Podulsan, fol. 119, zápis z 10. 8. 1892

533 Josefa Krudenc je doložen jako stavitel reálky v Pardubicích, kde vyhrál ofertní řízení, protože nejvíce slevil. Viz: VLČEK 2004, 344

534 SOKA Pardubice, f. Obecní úřad Podůlšany, III/Spisy 1884–1945, Protokol ze 14. června 1902.

535 Václav Kašpar, stavitel v Pardubicích, od roku 1900 členem Jednoty stavitelů v Království Českém, spolu s Antonínem Manychem budoval radnici v Pardubicích dle projektu Jana Vejrycha. Zemřel 16. 12. 1906 ve věku 67 let. VLČEK 2004, 300

536 SOKA Pardubice, f. Obecní úřad Podůlšany. Spisy 1897–1908, kart. 1, Dobrozdání Karla Kottena z 22 června 1902. III/Spisy 1884–1945, Archiv obce Podůlšany, kniha. č. 1. Protokoly zastupitelstva obce Podůlšany č. 1. cit. protokol ze 14. června 1902. Z celkového rozpočtu, stanoveného na na 23. 010 K 82 h, z čehož bylo k 20. 9. 1905 vyplaceno staviteli Hrochovi vyplaceno 19. 410. Materiál (hmota na chrám) přišel na 4181 K 38 h.

Není zcela zřejmé, za jakých okolností Kříčka Krudence nahradil, ale pravděpodobně šlo stále o týž projekt ve slohu „romanském“. Navzdory Kottenovu doporučení byla stavba kostela svěřena Hrochovi. V průběhu stavby došlo k některým drobným nedorozuměním ohledně kvality použitého materiálu (později byly zjištěny další závady), ale stavba byla dokončena v řádném termínu. V září 1903 bylo v *Obnově* otištěno poděkování četným dobrodincům, kteří na stavbu přispěli, i mistru zednickému Hrochovi.⁵³⁷ Kostel byl svěcen 13. září 1903:

*... stavba provedena jest vkusně ve slohu románském dle nákresů architekta pana Kříčky z Kolína. Novostavba tato bude zajisté nejen okrasou a znamením pokroku obce naší, nýbrž poslouží také k zušlechtění a povznesení duševnímu.*⁵³⁸

4.6 Kaple Nejsvětější Trojice ve Lhotě pod Libčany

Poslední stavba typově blízká libickému kostelu se nachází v Lhotě pod Libčany [60]. Obec se nachází na Hradecku. Od Podůlšan je však vzdálená jen několik kilometrů. Na stavbu lhotecké kaple začalo být pomýšleno již roku 1896, když obec zřídila vlastní hřbitov a bylo všeobecným míněním, že bylo důstojnější, kdyby pohřby mohly být vypravovány z vlastní kaple. Obecní zastupitelstvo se proto na slavnostní schůzi 6. ledna 1897 jednohlasně usneslo kapli vybudovat jako jubilejní; k oslavení nadcházejícího padesátiletého výročí panování císaře Františka Josefa I. Bylo rozhodnuto, že kaple bude zbudována a udržována nákladem obce a ustanoven i pětičlenný stavební výbor.⁵³⁹ O čtyři dny později, informoval starosta Josef Dolanský, že hovořil s libčanským farář Josefem Schmidtem [byl farářem v letech 1889-1909] a pozval ho i na schůzi zastupitelstva. Farář mu sdělil, že stavbu kaple schvaluje, ale porad zastupitelstva se zúčastní až později. Místo pro vybudování nové kaple bylo vyhlédnuto: „*poblíž kříže na straně k Libčanům směrem od kříže ke stanici*“. Z pětičlenné komise (stavebního výboru), ustanovené na předchozí schůzi, byl za předsedu zvolen Václav Tobiášek. Koncem února byla zaslána žádost Biskupské konzistoři v Hradci Králové. Byl přiložen plán a rozpočet, jejichž vyhotovení bylo po poradě s c. k. místodržitelským radou Václavem Šoltou svěřeno mistru zednickému Josefu Šulcovi z Pražského Předměstí Hradce Králové: „*kaple, kterouž se zavazuje obec po všechny časy v nejlepším stavu udržovati, ... má býti stavěna v rozměrech menšího*

537 Poděkování. In: *Obnova* IX, č. 38, 18. 9. 1903, s. (8).

538 Z Podůlšan u Pardubic. In: *Obnova* IX, 4. 9. 1903, s. (36)

539 SOKA Hradec Králové, f. OÚ Lhota pod Libčany. Inv. č. 1. NAD 810. Pamětní kniha obce Lhota pod Libčany Památník. 1876–1905. fol. 82–83

kostela a farnost 11 obcí čítající žádného filiálního kostela nemá.“ Konzistoř byla požádána o schválení dosti dlouhého seznamu „náboženských smíšení“⁵⁴⁰

Věc se poněkud zkomplikovala, když inženýr Panocha ze stavitelského oddělení c. k. okresního hejtmanství zamítl Šulcovy plány jako nevyhovující. V červnu 1897 bylo na valné schůzi poplatnictva obce rokováno, jak s plány kaple naložit. Schůze byla ale ukončena, protože se nesešly potřebné dvě třetiny poplatníků. V listopadu 1897 byl schválen rozpočet na příští rok, který již zahrnoval 7000 zlatých na stavbu kaple. V lednu 1898 rozšířil řady dosavadní pětičlenné komise nově zvolený starosta Antonín Kubizňák. Předsedou zůstal nadále Václav Tobiášek.

V březnu 1898 byl schválen nový plán a rozpočet na stavbu kaple.⁵⁴¹ Vypracoval je Čeněk Kříčka, na nějž se na radu okresního hejtmanství obecní představení obrátili. Věc ale znovu zkomplikoval František Šnytr z čísla popisného 92. Prý „z *pouhé žárlivosti, že sám do [stavebního] výboru zvolen nebyl*“⁵⁴² přesvědčil některé menší poplatníky, že si stavba kaple vyžádá plných 20 000 zlatých – to byla shodou okolností částka za kterou byl postaven kostel v Libici – a vymohl si od nich plnou moc podat stížnost. Když neuspěl u jedné instance, obrátil se na jinou. Teprve koncem února 1900 byl poslední Šnytrův rekurs zamítnut vynesáním Vysokého ministerstva vnitra.⁵⁴³

Vzápětí bylo inzerováno ofertní řízení. Stavba byla nakonec rozpočtena 10 035 korun 22 haléřů,⁵⁴⁴ přičemž cihly a písek měla dodat obec.⁵⁴⁵ Zakázku získal, stejně jako v případě kostela ve Lhotě pod Libčany, Josef Hroch z Praskačky. Šnytr a jeho přátelé se ale nevzdali. Věc měla dohru na stránkách dvou místních znepřátelených týdeníků.

V březnu 1900 záměr stavět lhoteckou kapli odsoudila radikální *Osvěta lidu* jako „*furiantství a justament*“. V odvolání na Šnytrovy snahy, byli ti, co kapli chtějí, vyzváni,

540 SOKA Hradec Králové, f. OÚ Lhota pod Libčany, Protokoly 1896/1902, kniha č. 4, inv. č.: 4, sign.: 4 LL OÚ, nekatalogizováno, zápisy z 10. 1. 1897, 14. 11. 1897 3. 3. 1898 a 27. 3. 1898.

541 Práce zednická a nádenická bez hmot 2241 zl. 51 kr.; Stavivo zednické s dovozem 2054 zl. 99 kr.; kamenická s dovozem 104 zl. 69 kr.; tesařská bez hmot 179 zl. 2 kr.; staviva tesařského s dovozem 542 zl. 13 kr.; pokrývačská s materiálem 328 zl. 92 kr.; klempířská 370 zl. 9 kr.; truhlářská 311 zl. 22 kr.; zámečnická 393 zl. 32 kr.; sklenářská 34 zl. 33 kr.; natěračská 59 zl. 97 kr.; štukatérská 114 zl.; Úhrnem 6734 zl. 19 kr.; (s dodatkem-zhotovení kazatelny z měkkého dřeva za 450 zl.) 7184 zl. 19 kr. V Kolíně 27. února 1898, Čeněk Kříčka, architekt a stavitel.

542 SOKA Hradec Králové, f. OÚ Lhota pod Libčany. Inv. č. 1. NAD 810. Pamětní kniha obce Lhota pod Libčany Památník. 1876–1905. fol. 82–83

543 SOKA Hradec Králové, f. OÚ Lhota pod Libčany. kniha č. 4, inv. č.: 4, sign.: 4 LL OÚ. Protokoly 1896/1902, nekatalogizováno, zápisy z 10. 1. 1897, 14. 11. 1897 3. 3. 1898 a 27. 3. 1898.

544 Ze Lhoty pod Libčany. In: *Obnova* VII, 1901, č. 2, 11. 1.

545 Dražba. In: *Obnova* VI, 1900, č. 11, 16. 3., (6)

at' si ji postaví ze svých peněz a svým přičiněním.⁵⁴⁶ „U nás ve Lhotě jsou moc pobožny lidi, neb jináč by si nevzpomněly vystavět tak drahou novu kapličku kvůli nebožtíkům. Jsou tu taky lidi, který byli proti tomu, ale prohráli...“, sděloval rozhořčený pisatel dopisu, který *Osvěta lidu* přetiskla (úmyslně s chybami) s dovětkem, že ve Lhotě pod Libčany sice stavějí zbytečnou kapli, ale jejich školní budova je pro ostudu. Zato mají pěkný hostinec. Lhota bude nejpřednější obcí celého okresu – už teď se platí ve Lhotě daňová přírážka 81 procent, což je proti zákonu – co řeknou potomci, až budou muset platit přírážku 100 procent?⁵⁴⁷

Příznivci zbudování kaple ale přešli do ofenzivy. V závěru dubna se do *Osvěty* opřela klerikální *Obnova*, za to, že zuří nad stavbou lhotecké kaple a uvádí nepravdivé informace.⁵⁴⁸ Navzdory sporům byla kaple zdárně dokončena a v listopadu 1900 slavnostně vysvěcena.⁵⁴⁹ Ke cti radikálního deníku je nutno dodat, že dal na svých stránkách prostor i druhé straně.

... do dneška byla chloubou naší obce hospoda, ale od nynějška je jí kaple. My se doma pokládáme za obec velice pokročilou. Nejrozšířenějším listem jest u nás ‚Obnova‘, které několik exemplářů zdarma dostáváme ... Dále se mi nelíbí, že popichujete proti nám strážce našeho kulturního života ... duševní a mravní povznesení očekáváme od kaple a fary.⁵⁵⁰

546 Ze Lhoty pod Libčany. In: *Osvěta lidu* V, 1900, č. 11, 10. 3., (4)

547 Do Lhoty pod Libčany. Ještě k té kapličce. In: *Osvěta lidu* V, 1900, č. 15, 7. 4., (7)

548 Z Kratonoh. In: *Obnova* VI, 1900, 20. 4., č. 16, 4

549 Svěcení kaple ve Lhotě pod Libčany, *Obnova* VI, 1900, č. 16., s. 4. Ze Lhoty pod Libčany (dary na vnitřní zařízení kaple). In: *Obnova* VII, 1901, č. 2, 11. 11., (5)

550 P. Ar. Chántek: Feuilleton (Ve Lhotě pod Libčany 13. dubna 1900). In: *Osvěta lidu* V, 1900, č. 15, 21. 4., (1).

5 Kostel v Mělníku

Když 17. června 1895 zemřela na Mělníce Rosálie Titěrová,⁵⁵¹ rozená Žlaková. Vznikl jistý rozruch. Titěrová, která žila skrovným, osamělým a chudobným životem, zanechala ohromnou částku 60 077 zlatých 68 2/3 krejcaru. Na své bratry pamatovala jen – v porovnání s touto enormní sumou – nepatrným částkami: 15 až 20 zlatých. Celé své bohatství odkázala na stavbu nového evangelického kostela, který měl vzniknout v místě jejího domu.⁵⁵² Církvi odkázala i rozsáhlé pozemky a výslovně si vymínila, že mají být prodány jen ty za řekou.⁵⁵³ Po odečtení různých výdajů – například 400 zlatých za pohřeb – bylo k dipozici hotově 52 841 zlatých 27 1/4 krejcaru, částka více než dostatečná k vybudování kostela.

Protože mělnický sbor nebyl ještě ustanoven disponoval sumou mateřský sbor ve Vysoké, což později zavadlo příčinu k mrzutostem a sporům. V únoru 1896 zhotovil stavitel František Červenka z Prahy⁵⁵⁴ dvě projektové varianty pro stavbu nového kostela, datované 3. a 28. února [60, 61]. K provedení byla vybrána starší varianta. Vybrané plány byly zaslány ke schválení okresnímu hejtmanství v Mělníku, c. k. místodržitelství v Praze a Seniorátnímu úřadu v Chlebích. Byly bez výhrad schváleny. Kontroverze ale vyvstala ohledně zamýšleného prodeje domu Rosálie Titěrové. Protože místo nebylo pro zbudování kostela vhodné, bylo rozhodnuto zakoupit jako staveniště budoucího kostela vinici „Na Damiance“. Evangelická vrchní církevní rada ve Vídni schválila koupi pozemku – za 8400 zlatých – prodej domku nikoliv. Nesouhlas byl zdůvodněn odkazem na vůli zůstavitelky. Bylo sice zjevné, že staveniště na místě jejího domku nebylo pro kostel vhodné. Mohlo ale posloužit ke zbudování fary nebo sborového domu. Zchátralý domek číslo popisné 80, který ležel asi 300 kroků od vinice, byl ale nakonec stejně prodán za 5000 zlatých. Mělničtí to později pokládali za další z mnoha ústrků, jichž se na nich

551 Toul 1931, 185. Rosálie Titěrová (2. 3. 1825 – 17. 5. 1895). Vdova, majitelka povoznictví.

552 FS ČCE v Mělníce, sign. R-III-B-2, Protokoly z jednání staršovstva I, od 23. IV. 1894 do 21. XII 1902, fol. 1–4. 27, Vrchní církevní rady č. 127 ze 27. 3. 1896

553 Skvělý odkaz. In: *Hus* VII, 1895, č. 6, 109

554 Srov. Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, XXVI, 82. Zmíněno, že František Červenka nezištně vyhověl dvěma jiným sborům. Podílel se na Dle pokynů Mockera vypracoval Červenka plány společně s Josefem Blechou a Antonínem Dvořákem k úpravě kostela sv. Klimenta v Praze (probíhala od 9. 7. 1893 do 28. 10. 1894) Červenka, který pravděpodobně realizoval pavilon, lahůdkáře Vrbíka na jubilejní výstavě, zemřel 23. 6. 1909. Působil v Praze VII. Viz: Úmrtí. In: *Stavitelské listy* 1909 č. 12, 30. 6., 213

dopustili vysočtí. Dovožovali, že prodej domu, nejenže byl proti vůli zůstavitelky, ale navíc byl pro církev nevýhodný, neboť mohl vynést i dvojnásobek – a kupující byl navíc katolík!⁵⁵⁵

Koncem června byl již inzerován konkurz na zhotovení stavby kostela, jehož rozpočtená cena činila 21 032 zlatých 87 krejcarů. Nabídky (včetně vadia 5 procent) měly být podány do 10. července 1896.⁵⁵⁶ Reagovali tři úředně oprávnění stavební technické: František Červenka nabídl slevu 3%, Jan Tejmil a Karel Novák 10 ½ procent, Anton Konrád dokonce 17 procent. Na schůzi vysockého presbyterstva pravil údajně jeden presbyter: „*Když jsme to zdědili, nemusíme šetřiti; dejme to panu Červenkovvi, třeba že nejméně slevy nabídl a pak také proto, že je evangelík.*“⁵⁵⁷ Na to měl vysocký farář dodat, že když Červenka na zakázce tak vydělá, opraví za to vysockým kostel. V prosinci 1896 skutečně Červenka dodal plány pro přestavbu stávající toleranční modlitebny ve Vysoké. Šlo o poměrně nezvyklý projekt. Vstup měl být přeorientován směrem k budově školy (tedy k návsi). Nový mohutný edikulový portál proražený ve zdivu apsidy měly po stranách doplnit dvě věžičky mírně převyšující korunní římsu, opatřené barokizujícími cibulovitými báními [63]. Záměr ale nebyl realizován.

Dva stavitelé, které Červenka připravil o zakázku, byli údajně popuzeni a propustili své evangelické řemeslníky. Červenka se ale na náboženství neohlížel a zadal práci cizím řemeslníkům a jinověrcům. Kostel se už v průběhu budování zdál mělnickým malý a předražný.⁵⁵⁸ V září 1896⁵⁵⁹ byl slavnostně kladen základní kámen.⁵⁶⁰ Hrubá stavba byla provedena vcelku rychle, neboť již v listopadu informoval časopis *Hus*, že chrám je pod střechou a věž již zdobí hvězda.⁵⁶¹ Chrám byl slavnostně předán svému účelu 18. srpna 1897 následujícího roku.⁵⁶² V hojném počtu se dostavila místní honorace – v čele

555 FS ČCE v Mělníce, sign. R-III-B-8, rok 1896, pl. č. 38. Protokoly z jednání staršovstva I., (od 23. IV. 1894 do 21. XII 1902), fol. 17-20. Stížnost spolku pro zřízení samostatného ev. ref. sboru na Mělníku, dne 20. 7. 1897

556 Konkurs. In: *Hus* VIII., č. 4, duben 1896, Inzertní příloha IV. (26. 6. 1896, podepsání Václav Šesták, kurátor, Václav Čech, pokladník, Václav Kučera, farář)

557 FS ČCE v Mělníce, sign. R-III-C-4. Dědictví po Ros. Titěrové, (1895-1906), nepag.

558 FS ČCE v Mělníce, sign. R-III-B-2, Protokoly z jednání staršovstva I, od 23. IV. 1894 do 21. XII 1902, fol. 17–20. Stížnost spolku pro zřízení samostatného ev. ref sboru na Mělníku, dne 20. června 1897,

559 Na Mělníku. In: *Hus* VIII, č. 10, říjen 1896, 156

560 Slavnost proběhla 13. září 1896. Ve farním archivu se dochovaly účty (Dodání základního kamene ze 2 dílů s vyhloubením 15 zl. / Pouzdro měděné pro pamětní spis i se zaletování výlohou dělníka 12 zl. / Pergamen inkoust i jiné 4 zl. 60 kr. / Základní kladivo a lžice ozdobná 12 zl. 80 kr.) i přepis pamětní listiny, sepsané farářem Václavem Čechem, vložené do kamene.

561 Z Mělníka. In: *Hus* VIII, č. 11, listopad 1896, 170

562 Slavnost posvěcení. In: *Mělnické listy* I, č. 22, 28. 7. 1897.

s purkmistrem Schrenkerem. Slavnostní průvod vedli Václav Karel, ředitel mělnického cukrovaru, a okresní hejtmanem Blíženc. Světitel chrámu Čeněk Dušek okouznil přítomné svým proslovem.⁵⁶³

Krátce po dokončení bylo o mělnickém kostele napsáno, že: „*Budova sama činí dojem jednoduché krásy a solidnosti.*“⁵⁶⁴ V encyklopedii Zdeňka Nešpora je označen jako: „*novoklasicitní stavba s prvky novorenesance*“⁵⁶⁵ Mělnický kostelík se nachází na urbanisticky exponovaném místě. Divadelními prostředky zastírá své ve skutečnosti velmi drobné měřítko. Snaha po posílení monumentálního účinku je patrná zejména v případě několikanásobně hmotově odstupňovaného průčelí s trojicí portálů. Skutečný rozměry stavby si uvědomíme teprve při bočním pohledu, porovnáme-li rozměry oken, jimiž je osvětlována kostelní loď, a velice subtilní věže. Podobnými „divadelními“ prvky se vyznačovala i neprovedená alternativní [35] verze plánu.⁵⁶⁶

563 REJCHRT 2007, 11

564 Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok páně 1898*, roč. XXVI, 82. Bylo zmíněno, že autor František Červenka již nezištně vyhověl dvěma jiným sborům. Pravděpodobně byl míněn jeho podíl na úpravě kostela sv. Klimenta v Praze. Dle pokynů Mockera vypracoval Červenka plány společně s Josefem Blechou a Antonínem Dvořákem. Úprava probíhala od 9. 7. 1893 do 28. 10. 1894. Červenka, který pravděpodobně realizoval pavilon, lahůdkáře Vrbíka na jubilejní výstavě, zemřel 23. 6. 1909. Působil v Praze VII. Viz: Úmrtí. In: *Staviteleské listy* V, 1909, č. 12, 30. 6., 213

565 NEŠPOR/ALTOVÁ 288

566její celkové vyznění bylo blízké například Palliardiho průčelí strahovské knihovny z 80. let 18. století.

6 Kostel v Rovečném

Záhy po pádu tolerančních omezení informovaly *Hlasy ze Siona*, že v Rovečíně (dnes Rovečné ve Žďárských vrších) zvažují, zda se má postavit nový chrám nebo stávající přizdobit věží.⁵⁶⁷ Na schůzi valného shromáždění v září 1870 bylo rozhodnuto konat přípravy ke stavbě chrámu. Plány i rozpočet byl objednány u Jana Šíra z Bystřice nad Pernštejnem (v pozdějších záznamech uváděn jako Jan Šír z Nového Města).⁵⁶⁸ Stavba byla rozpočtená na 22 685 zlatých, z čehož polovinu tvořil stavební materiál, který zamýšlel sbor dodat ve vlastní režii. Kostel měl mít půdorys řeckého kříže. Opatřen měl být protáhlým presbyteriem. Klenutý interiér měl být opatřen emporami, k jejichž vynášení měly sloužit ionské sloupy. Trojici vstupů měly rámovat edikulové protály s korintskými sloupy. Projekt však nebyl realizován.

Prvním stavebním podnikem byla úprava fary, dokončená v lednu 1884. Někdy v polovině 80. let byla naformulována žádost Ministerstvu kultu a vyučování o finanční podporu pro výstavbu nového chrámu Páně. Jeho potřeba byla odůvodněna početností sboru a nedostatečností stávající modlitebny, jejíž poslední větší oprava se uskutečnila v polovině 40. let 19. století. Kroky k vlastní stavbě kostela však byly podniknuty až v polovině 90. let. V dubnu 1894 dohotovil novoměstský stavitel Jan Šír nový plán kostela, tentokrát na podélném půdoryse. Stavba byla rozpočtena na 21 796 zlatých.⁵⁶⁹ Koncem března 1895 bylo na schůzi presbyterstva jednohlasně schváleno přikročit ke stavbě kostela. Měl být dokončen roku 1898. Maximální uvažovaný náklad byl

567 B. F. Z Rovečina. In: *Hlasy ze Siona* II, 1862, č. 1, 2. 1., 7–8

568 Rozpočet a plán jsou datovány 20. 11. 1869. Rozpočet je ale podepsán 14. 6. 1871. Práce zednická a nádenická 6673 zl. / 53 kr.; hmota zednická 8511 zl. / práce kamenická s hmotou 1526 zl. 60 kr. / tesařská 808 zl. 20 kr. / hmota tesařská 1465 zl. 33 kr. / práce pokrývačská 122 zl. 99 kr., 815 zl. 75 kr. 438 zl. 74 kr. / truhlářská a natěračská 196 zl. / zámečnická 80 zl. / kovářská 870 zl. 51 kr. / klempířská 736 zl. 22 kr. / litina 700 zl. 65 kr. / sklenářská ... 180 zl. 42 kr. / Totální suma 11 068 a materiál dodá sbor. / Celková suma (včetně materiálu) 22 685 zl. 21 kr.

569 Součet práce zednické a podavačské bez hmoty 7222 zl. 48 kr. / Součet práce tesařské s hmotou 2832 zl. 88 kr. / Součet práce klempířské 1134 zl. 55 kr. / Součet práce kamenické 586 zl. / Součet práce stolařské, sklenářské, zámečnické a natěračské 1131 zl. 74 kr.; Součet práce kovářské a dodání železa 560 zl. 58 kr. Summa 13368 zl. 28 kr. / Potřebná stavební látka 550m³ kamene lomového, ovšem že kámen starého kostela se upotřebí (jednotková cena 1 zl.) 550 zl. / 950 q vápna s hašením (jednotková cena 160) 1520 zl. / 336 000 cihel (jednotková cena 15 zl.); 5040 zl. / 5300 dlažek pálených (jednotková cena 15 zl. / 7950 zl.; 450m² záhonu (jednotková cena 10 kr.) 45 zl. / 43 000 hřebíků k rákosování (jednotková cena 65 kr.) 27 zl. 95 kr. / 10 kg drátu do palachu (jednotková cena 45 kr.) 4 zl. 50 kr. / 80 zednických štětek k bílení (jednotková cena 70 kr.) 21 zl. / 20 soudků protlanského cementu (jednotková cena 8 zl. 50 kr.) 170 zl. / 140. 89m² cementových ploten na dlažby chodeb (jednotková cena 2 zl.) 281 zl. 78 kr.; Úhrnná suma 21 796 zl. 96 kr.; podepsán Jan Schier 15. 4. 1894

20 000 zlatých.⁵⁷⁰ Na červencové schůzi představil farář Ilek přítomným stavitele Šíra.⁵⁷¹ Presbyterstvo jednohlasně schválilo stručný stavební program. Plány (už třetí?) slíbil stavitel Šír dodat v únoru 1896.

„Chrámová prostora budiž přiměřena pro shromáždění 700 duší. Kazatelna proti hlavnímu vchodu, varhany proti kazatelně, chrám budiž zařízen pro vytápění; podlaha směrem dozadu stoupá; věž vniž místo pro 3 zvony; krytba záležejíc z falcovaných cihel jak u olešnické fary; střecha růžová krytba buď pocínovaným plechem s červeným; krytbě chrámové přiměřeným nátěrem, budiž místo pro umístění věžních hodin. Klenba z lodi chrámové nebudiž masivní, nýbrž dřevěná a nahozená. Udávají se p. staviteli následující ceny k potřebě rozpočtu: 1000 cihel s dovozem na staveniště 13 zl.; vápna 1 m. c. s dovozem 1. 40 zl., 1m³ písku = 2 fúram s dovozem 50 kr., 1 m kamene s dovozem 1. 20 zl.“⁵⁷²

Na schůzi 16. února informoval farář Ilek, že Julius Leisching, ředitel Uměleckoprůmyslového muzea v Brně, kterého v reakci na žádost o poskytnutí vzorových plánů doporučilo ústředí Gustav-Adolfského spolku ve Vídni,⁵⁷³ se nabídl zdarma vyhotovit plány na stavbu chrámu v Rovečíně. Leischingova nabídka byla s povděkem přijata. Mezitím dokončil plány i Šír.⁵⁷⁴ Jeho výtvar se ale příliš nezamlouval:

Rozpočet byl překročen o 3000 zlatých – a nebyl předložen a vykázán podrobně – půdorysně se nezamlouvá cele v průčelí posunuta věž a presbytář jeví se býti příliš hluboký – nezamlouvají se dvě galerie nad sebou – hlavní vchod pod věží jest zúžen schodištěm na galerie a měl by býti prostranný – umístění kazatelny postranně místo uprostřed, nezdá se býti účelno.

Nadučitel a zástupce kurátora František Špinar navrhl, aby farář Ilek požádal některé farní úřady v Čechách a na Moravě o zapůjčení jejich plánů.⁵⁷⁵ Ilek také požádal Ferdinanda Císaře o zapůjčení předlohy „anglické knihy“.⁵⁷⁶ Na výzvu o poskytnutí plánu jako první reagoval nám známý farář František Šádek z Rané. Plány posloužit nemohl. Podělil se ale o své, ne zrovna dobré, zkušenosti.

570 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu (plány). Zápis o schůzi presbyterstva 31. 3. 1895

571 Tamtéž: dopis Jana Šíra ze 7. 7. 1895

572 FS ČCE Rovečném, sign. 23 R-II-B-12. Protokoly o schůzích staršovstva 188–1895, fol. 8

573 Dopis V. Hasse (Gustav-Adolfský spolek ve Vídni) z 6. 2. 1896. K žádosti č. 441 z 29. 1.

„Mußterplan“, který roku 1893 zhotovil Julius Leisching, spolek nevlastní. Dotyčný je nyní ředitelem muzea v Brně.

574 Tamtéž: Stavba chrámu (plány). Jan Schier zasílá plán ke stavbě kostela. 472 sedadel. Místo k stání pro 300 osob (celkem 772). Pod presbyteriem jest místnost pro topení s vchodem z venkovní strany. Kruchty jsou projektované dvě nad sebou vedle věže a vede do spodní kruchty vchod z hlavní síně po zděných schodech. Podlaha kostela bude vydlážděna cihlami, chodby pak mezi lavicemi cementovými plotnami. Kostel bude mít dřevěné klenutí. Cena 23 000 zl. (bez nábytku) 24. 2. 1896.

575 FS ČCE Rovečném, Sign. 23 R-II-B-12. Protokoly o schůzích staršovstva 1881–1895, fol 32.

Illekova žádost z 6. 3. 1896

576 Knihu měl zapůjčenou farář Kašpar z Vinohrad. Do Rovečina však zaslána byla a 2. 6. 1898 žádal Ferdinand Císař její vrácení.

My sami vypůjčili jsme si plán od církve Morávečské, která jej dosud neprovedla. Ale naprosto neschopný stavitel, jemuž jsme ... přepracování plánu svěřili, zkazil to docela ... [Než se na stavitelovu neschopnost přišlo, stály již obvodové zdi kostela. Šádek se do věci musel vložit osobně] ... jal jsem se teprv studovati sloh atd. Propustil jsem stavitele a stavěl pak do konce sám bez plánu a bez stavitele, a myslím, že jsem přece mnohé zpravil, jmenovitě tvar věže, portál, pak klenutí (vlastně strop) tak, že to některým se i líbí, až mnohé podstatné hříchy proti slohu, jež bez velkého nákladu nebylo by lze odčinití.“ [Při formulování doporučení jak by měl evangelický kostel vypadat, si nejspíše Šádek vzpomněl na svého přítele Adolfa Chlumského, toho času pobývajícího v Americe, a kostel v Krabčicích, který před více jak deseti lety slavnostním způsobem předávali k užívání. Bezděky parafrázoval popis krabčického kostela, který tehdy nechal otisknout v Hlasech ze Siona,⁵⁷⁷ doplněný o doporučení inženýra Adolfa Novotného] ... má-li býti sloh vašeho kostela gothický ... a já vás rozhodně zrazuji stavěti v tomto slohu, který, má-li stavba býti k něčemu, vyžaduje velké výlohy. Výhodnější jest již sloh románský, ale nejvýhodnější pro evangelické kostely jistě jest sloh renaissanční, než [renaissance] zabloudila do přílišnosti, kdy ještě držela se prostých a ušlechtilých forem antiky. Vzorem jest kostel v Krabčicích.⁵⁷⁸

Illekovi doporučil, aby se obrátil právě stavitele Blechu, který budoval krabčický kostel. Dodal, že dotýčný navrhl i kostel v Chvaleticích a dodal i plány pro filiální kostel v Maleči. Ty však nebyly při stavbě plně respektovány.

Farář Gustav Jelínek ze Stříteže⁵⁷⁹ měl se stavitelem lepší zkušenosti a doporučil Illekovi, aby se obrátil na Michala Urbánka ze Vsetína, který před lety zbudoval chrám ve Stříteži. Zaslal plány kostela s ujištěním, že Urbánek se rád zhostí i stavby kostela v Rovečném.⁵⁸⁰

Oslovovat další stavitele nejspíše nepřipadalo Illekovi účelné. Ostatně Leisching dodržel svůj slib a dodal skici.⁵⁸¹ Na červencové schůzi bylo proto rozhodnuto poslat mu k proto k posouzení Šírový plány. To Šíra utvrdilo v dojmu, že farář Ilek je už rozhodnut stavět podle plánu Leischingova [66]. V září 1896 proto předložil novou verzi projektu a doufal, že se bude zamlouvat lépe než ta předchozí.⁵⁸² Na následujících schůzích se rozproudila živá debata, do které s požadavkem (nereálným), aby chrám byl orientován

577 srov.: „... dle vzoru oné doby, kdy renesance nalézala se v nejušlechtlejším stupni svého vývoje, přestavši býti pouhým napodobváním antiky, avšak ještě jsouc daleko oněch výstředností, k nimž renesance dospěla v době „barokní“ a jejíž vrcholem je doba t. zv. rokoková.“ Nový reform. Chrám P. v Krabčicích. In: *Hlasy ze Siona* XXV č. 19, 1885, 8. 10, 160–161.

578 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu (plány). František Šádek k žádosti z 6. 4, dne 8. 3. 1896

579 Srov. KRIVOHÁVÁ/KRIVOHÁVÝ 2003, 85–87. Údajným důvodem, proč farář Jelínek prosadil stavbu „vkusného, krásnou věží ozdobeného chrámu Páně“, bylo že ke staré dřevěné toleranční modlitebně ve Velké Lhotě nemohl jezdit ve svém novém kočáře. Dřevěná modlitebna, která měla být zbořena, se jako jediná na Valašsku dochovala do dnešních dnů. Srov. Ze Stříteže na Moravě. In: *Hlasy ze Siona* XII, 1872, č. 5, 15. 5., 14 (oznámení, že na církevní stavby bylo vydáno přes 20 000 a dalších 8000 bude ještě nutné vydat. Stavební dluh činí 8000 a církev je chudá a stavbami již docela vyčerpaná).

580 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu (plány). Gustav Jelínek vyhovuje žádosti z 6. 4. (č. 99) a zasílá 4 nákresy chrámu ve Stříteži, který stál asi 3000 zlatých. 18. 4. 1896.

581 Tamtéž: Zoufal presbyterstvu 12. 4. 1896 a 16. 10. 1896

582 Tamtéž: Šír presbyterstvu 9. 9. 1896, 1. 10. 1896.

směrem k nim, zasáhli i zástupci přifařených vesnic. K provedení byl nakonec zvolen plán Leischingův. Illek se za ním vypravil do Brna a bylo dohodnuto, že Leisching do čtrnácti dnů nechá ze menší odměny u některého z místních stavitelů zhotovit definitivní verzi plánů, podle níž by bylo možno zadat stavbu.⁵⁸³ Všichni inženýři a mistři stavitelští ale za překreslení plánů žádali dle tarifu 200 zlatých. Jen Leischingův známý Zoufal se v případě, kdy by byla stavba rovečínského kostela svěřena, uvolil zhotovit plány zdarma. V opačném případě by žádal jen 140 zlatých. Leisching se za Zoufala přimlouval a uváděl, že dotyčný již zdárně provedl stavbu kostela v Kloboukách.⁵⁸⁴ Počátkem listopadu obdržel Illek od Ferdinanda Císaře z Kloubouk obsáhlejší dopis, v níž Císař se ochotně rozepsal o svých zkušenostech se stavitelem Zoufalem a varoval před záměrem stavět ve vlastní režii:

Pan stavitel Zoufal měl na všecko dozor, t. j. bděl na zachování stavebních podmínek, vyjel několikrát, ale často z Brna prohlédnouti materiál a vykonanou již práci a dostavil se ku kolaudaci za honorář, pamatují-li si dobře, 600 zlatých. Toť se ví, že kdyby byl stavbu prováděl on, mohl jeho kontrolovati stavitel Strnad, jako se stalo vice versa. Oba rozuměli své věci více méně stejně, pokud níže podepsaný jako laik soudit dovede, dobře. Pan Zoufal zdál se pravdivě přihlížeti k našemu zájmu, ač pan Strnad také do úzkých nevháněl. Ale poněvadž poněvadž měl ujednaný honorář, jenž by se tím byl nezvěštil, kdyby byl nám škoditi dopouštěl, nebylo žádného pokušení, aby nepokračoval, jak slušelo. Kdyby stavitel stavitel Vaším materiálem, (ad. 1) přijme ho, ať je dobrý, nebo špatný, nebo ze materiál svrhne zodpovědnost na Vás; 2.) anebo učiní si ... pak si bude ve stavivu vybírat, ať to draze dopadne neb lacině, nebo to jeho měšce nedotkne. Projde-li touto Scyllou a Charybdou Váš stavitel ... t. j. bude-li hleděti věc provésti lacině i důkladně, nevím. Náš případ, jak víte, nebyl Váš my nestavěli ve vlastní režii. Nicméně nemohu neřici, že pan Zoufal na mne svého času činil dojem člověka ... všemu způsobilého. Totéž bych vyznal i o panu Strnadovi, kdyby živ byl.⁵⁸⁵ Odkud by bylo dobré, kdybyste stavbu svěřili panu Janu Širovi, panu Zoufalovi pak kontrolu od plánů a rozpočtu začínaje až do samé kolaudace stavby. Ovšem, stálo by to několik set, které snad uspořiti lze. Ale já, milý pane bratře, kdybych se sborem svým stavěl ve vlastní režii, tím spíše bych si kontrolujícího znalce věci přál. Žádáte odpověď do neděle. Já zítra nebudu doma. Musím tedy odpovídati v noci a v chladu. Nemohu tudíž věci ani důkladně uvažovati. Proto pravím, aby přípis můj byl jen jako zpráva o tom, jaké zkušenosti my měli roku 1883, ale ne jako rada, co Vy byste měli roku 1897.⁵⁸⁶

Na schůzi listopadové schůzi presbyterstva byl čten výše citovaný Císařův dopis i přípisy obou pánů stavitelů. Bylo rozhodnuto přistoupit na Zoufalovu nabídku a nechat ho zhotovit za 140 zlatých plány.⁵⁸⁷ I stavitel Šír byl požádán, aby sboru předložil

583FS ČCE v Rovečném, sign. 23 R-II-B-12, Protokoly o o schůzích staršovstva, 25. 10. 1896.

584 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu (plány). Leisching – staršovstvu, 16. 10. 1896, 30. 10. 1896

585 Antonín Strnad zemřel v roce 1885. Viz: MZA v Brně. f. Katolický FÚ Pohořelice. Sign. [3231](#) Index zemřelých, fol. 34. Online: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/251/?strana=34> [Vyhledáno 30. 4. 2013]

586 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu (plány). F. Císař k č. ú. 380, ze dne 2 t. m. č. 393

587 FS ČCE v Rovečném, sign. 23 R-II-B-12, Na schůzi 8. 11. 1896 byl čten dopis Leichsigův, dopis stavitele Šíra a především odpověď, kterou na dotaz ohledně činnosti stavitele Zoufala na stavbě kostela a fary v Kloboukách, zaslal senior Ferdinand Císař 3. listopadu 1896 (fol. 50)

vyúčtování za svou dosavadní práci. Sboru naučtoval 280 zlatých a deklaroval ochotu plány znovu přepracovat podle požadavků sboru.⁵⁸⁸ Utvrdil se sice v dojmu, že farář je nakloněn provedení plánů Leischingových, ale nemínil se vzdát. Již po několikáté svůj projekt předělal. Přimlouval se, aby byl k provedení zvolen kazetový strop, který lze snadno malířsky nebo sochařsky vyzdobit. Hlavní jeho výhodou – oproti navrhované dřevěné klenbě – je možnost strop „zadlážit“, což bylo protipožární opatření, které by pravděpodobně vyžadoval inženýr ze stavební komise.⁵⁸⁹ Koncem prosince dokončil Šír další nákresy a rozpočet: „*Kostel tento by měl strop barvený jako kostel reformovaný v Brně a bude vevnitř 10 litých sloupů až po střechu a jeden litý sloup pouze pod kruchtou varhan. Sloupy budou dvoje nad sebou*“.⁵⁹⁰ Krátce nato přišel poštou i Zoufalem zpracovaný projekt Leischingův.⁵⁹¹

Další schůze se konala 23. ledna 1897. Farář Ilek se kriticky opřel do Šírova projektu.⁵⁹² Vadila mu například absence oken v přízemí pod galerií a některá opomenutí v rozpočtu. Leischingův projekt naopak vychválil. Je sice nákladnější: 21 800⁵⁹³ zlatých oproti 18 555 zlatých, ale Leisching počítá s dražším materiálem:

*... ještě podstatnější rozdíl mají plány dotyčné, ... že totiž postranní galerie krovu spočívající na železných nosnících do zdí zapuštěných mají toliko 2 řady lavic, kdežto Šírový jsou hlubší a spočívají na železných sloupcích sahajících až k stropu a jsou projektovány v 5 řadách lavic. ... strop Šírův je kasetový, Leischingův spočívající uprostřed na železných tyčích je vypočten pro falcovou klenbu.*⁵⁹⁴

Přítomný Šír se snažil svůj projekt proti výtkám obhájit a následně se vzdálil, aby přítomní mohli vyřknout konečný verdikt. Následovala poměrně zdlouhavá debata. Nadučitel Špinar navrhol dát oba plány posoudit nějakému třetímu staviteli. To by si ale vyžádalo další náklady a zdržení. V hlasování, které následovalo, bylo přes odpor

588 FS ČCE v Rovečném. Stavba chrámu (plány). Tamtéž: Schier reaguje na žádost z 11. 11. nové plány a rozpočet bezodkladně zhotoví. Doporučuje strop, kazetový, neboť se dá zadlážit (předpisové protipožární opatření). Dožaduje se Leischingových plánů. Svě dosavadní služby účtuje na 280 zlatých.

589 Tamtéž: Jan Schier oznamuje, že zasílá polohopisné plány a přikládá „figuru nového kostela z papíru vystříhnutou“, aby do situačních plánů bylo tužkou naznačeno, kde má kostel stát. 8. 10. 96

590 Tamtéž: Jan Schier zasílá 4. nákres na chrám Páně a stavitelský rozpočet. Zpoždění omlouvá úmrtím v rodině 21. 12. 1896.

591 Tamtéž: Leischig sděluje, že plán je hotov a ještě téhož dne bude odeslán. 28. 12. 1896.

592 RUML 2012, 15

593 Zoufalův zhotovil rozpočet: „nach dem Entwurfe von direktor Architekt Julius Liesching“ Summe der Mauerarbeit ohne Material 6836 fl. 46 kr. / Bau Materialien 7075 fl. / Zimmermannsarbeit 2962 fl. 04 kr.; Spenglarbeit 846 fl. 77 kr. / Dachdeckenarbeit 540 fl. 40 kr. / Steimetzarbeit 743 fl. 62 kr. / Tischler Schloßen Anstreichen 1294 fl. / Malerarbeit 500 fl. / Tieferung 1015 fl. 20 kr./ Total Summe 21 809 fl. 79 kr.

594FS ČCE v Rovečném, sign. 23 R-II-B-12, Protokoly o o schůzích staršovstva, fol. 59, 23. 1. 1897

faráře drtivou většinou rozhodnuto stavět podle plánů Šírových.

V dubnu byla se Šírem uzavřena smlouva, v níž se novoměstský stavitel zavázal provést stavbu kostela za částku 13 900 zlatých a odevzdat jí do konce června 1898. Materiál, účtovaný zvlášť měl být z větší části dodán sborem. Některé práce a materiál pak byly objednány u jiných dodavatelů, například pokrytí věže lepenkou a kostelní lodi břídlíci u pražské firmy Leib & Massag. Podle finanční rozvahy, kterou společně provedli kurátor Štěpán Jílek, pokladník Čeněk Jura a farář Illek, měl sbor v okamžiku uzavření smlouvy se stavitelům k dispozici hotově 6125 zlatých 75 krejcarů. Cena prozatím shromážděného materiálu byla 2005 zlatých. Dalších 9000 zlatých bylo shromážděno na úpisech. Bylo tedy třeba vypůjčit ještě 3000 zlatých.⁵⁹⁵ V květnu 1897 nastaly komplikace. Farníci z Velkého Tresného požadovali, aby kostelní věž směřovala k jejich obci. Když byl požadavek odmítnut, domáhali se zproštění svých závazků. Jak se ukázalo, byla většina obyvatel Tresného stavbu kostela ochotná financovat, báli se ale Josefa Filipiho, který celou akci inicioval.⁵⁹⁶ Stavba chrámu byla nakonec dokončena v termínu – kolaudace proběhla 25. srpna 1898.⁵⁹⁷ O tři dny později byl chrám slavnostním způsobem předán svému účelu. *Hlasy ze Siona* tehdy přinesly i krátký popis novostavby [64-65]. Po čtyřech letech byla fotografie chrámu o 600 sedadlech otištěna v *Orloji*, přičemž bylo zdůrazněno, že je „akusticky úplně bezvadný“.⁵⁹⁸

Vnitřek chrámu, půdorysně obdélníkový, působí velmi příznivě a útulně; trojdílný kasetový strop spočívá na šesti sloupích korintských s vyzlacenými hlavicemi; o tyto sloupy se opírají i postranní galerie; skříň varhanní vkusná a úhledná, neruší celkového dojmu, ale doplňuje vnitřek velmi případně; kazatelna, zdobně vyzlacená, nalézá se, jak toho vyžaduje způsob reform. kostelů v prostředku čelní zdi proti varhanám a jest ode zdi presbyteria vsunta v pořadí, tak, že v celém kostele není místočka, odkud by na kazatele nebylo viděti. Jak průběhem slavnosti se každý mohl přesvědčiti, je nový rovečínský chrám akusticky úplně bezvadný, kteréžto výhodě se jen výmínečně prostornější budovy chrámové těší.⁵⁹⁹

Radost z dokončeného chrámu ale brzy zkalily obtíže sboru dostát závazkům vůči dodavatelům. Majitelé Cihelny Lichtenstein a pražské firmy Leib & Massag přistoupili

595 FS ČCE v Rovečném. Výdaje na stavbu kostela./ za cihly 2633. 32/ kamení 338. 70/ vápno 1144. 53/ písek 291. 75/ omítky 2/ povozy 277. 33/ stavitelům 14029. 52/ Krytba 1481. 13/ stolař 1703. 58/ malíř 120/ klempíř 164/ tesař 5/ kovář 9. 53/ varhanář 1500/ zvony 2237. 80/ hodiny –.36/ Malba 362. 34/ různé 427. 10/ 407. 91/ 107. 99/ (celkem) 28 457 zl. 87 kr.

596 Tamtéž: Eduard Hudec z Velkého Tresného 27. 7. 1897 Illekovi. Srov. RUMML 2012, 15

597 Tamtéž: čís 15640 presbyterstvu evang. ref sboru v Rovečíně. Následkem žádosti o udělení povolení k užívání nového kostela v Rovečíně se odbýváti bude komise ohledně ohledání na místě dne 25. srpna 1898 o 10 hodině dopolední ku kterému ať se zástupci presbyterstva dostaví. V Boskovicích 16. srpna 1898 c. k. okresní hejtmán Paumgarten.

598 Některé nové církevní budovy. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1902 XXX*, 95, 101 [foto]

599 Nový chrám Páně v Rovečíně. In: *Hlasy ze Siona XXXVIII*, 1898, č. 17, 8. 9., 155

po určitém handrkování na odložení splátek – pochopitelně s řádným úrokem z prodlení.⁶⁰⁰ Hůře se vyvíjel spor se stavitelem Šírem. Snahou sboru bylo vymoci na něm slevu. Kolaudační komise 7. prosince 1898 ale připustila jen srážku 282 zlatých 28 krejcarů za méněpráce. Presbyterstvo tedy muselo Šírovi potvrdit, že mu stále dluží dluží 2196 zlatých 29 krejcarů a zavázat se, že vše včetně úroku z prodlení splatí nejdéle do velikonoce příštího roku. Splátky se ale opožďovaly a už v lednu 1899 Šír faráři vytýkal:

*Jest mě tuze divné a bolavé, že stále proti mně vyhledáváte kličky, bych pozbyl peníze. ... chce se mě znova ubližovati za moji trapnou, namáhavou a poctivou práci, to jsem sobě nikdy nemohl představit, že se takhle s mnou jednati bude, když mám dostati moji pracnou mzdu, kterou dávno jsem mými penězi v Rovečtě musel vyplatiti, nyní nemohu obdržeti...*⁶⁰¹

Za daných okolností odmítal za stavbu ještě po dva roky ručit částkou 1000 zlatých (vadiem) a požadoval doplacení celé dlužné částky. Když nepomáhaly upomínkové dopisy, přešel k telegramům. V květnu, když mu sbor ještě dlužil 1061 zlatých, ztratil trpělivost a předal záležitost svému advokátovi.⁶⁰²

600 Dne 28. 10. 1898 upomínala sbor firma Leib a Masság. Dne 11. 11. potvrdila přijetí částky 100 zl; vyhrazující si právo žádat za zbytek dlužné částky úrok z prodlení.

601 Šír reaguje na dopis z 4. 1. 1899

602 FS ČCE v Rovečném, sign. R-III-C-4/6. Soudní 1845–1899. Spor zřejmě vyhrál. Dokládají to účty za soudní úkony. 14. 5. upomínka per 1061 zl., odměna (palmar) 1 zl., výlohy 15 kr. / 12. června sepsání žaloby 3 zl./ trojí opis 1 zl. 44 kr./ účet JUDr. Fialy za zastupování Šíra z 4. 7. 1899: 17 zl. 3 kr., z toho palmár (odměna) byla 10 zl. 6 kr. a výlohy 6 zl. 97 kr.

7 Kostel v Novém Městě na Moravě

Jak již bylo vzpomenuto, byly první kroky k postavení nového chrámu v Novém Městě podniknuty již v polovině 70. let z iniciativy tehdy nově příchozího faráře Ferdinanda Císaře. Projekt, který v únoru 1876 vypracoval kurátor sboru Jan Šír, byl rozpočten na 14 000 zlatých. Císař obdržel 1300 zlatých podpory z Anglie a dalších 2700 sám vybral. Místodržitelství ale nepovolilo vybírání 113 procentní repartice – zřejmě k nemalé úlevě mnohých⁶⁰³ farníků – a Císař, který se o stavbu nejvíce zasazoval, odešel zakrátko do Klobouk. Jeho nástupce Josef Dobeš se do nákladného podniku nechtěl pouštět předčasně:

... bylo všeobecné to ovšem všeobecné mínění církve a já jsem se s tím úplně souhlasil o rychlou stavbu neusilovat. K nastoupení této cesty, pozvolného totiž sbírání stavebního fondu vybízela smutná zkušenost jiných církví, které v důvěře v pomoc spolubratří a víře vesele se do stavby pustily a tím do dluhů uvrhly, nehledě ani k jiným zlým takového počínání následkům.⁶⁰⁴ Prospěch tohoto způsobu jest patrný. Církev pozvolným sbíráním fondů tak netrpí mravně i hmotně. Tím že úroky z fondu přijímá, místo aby je z dluhu platila, se poplatníkům značně ulehčí. Církevníci nejsou příliš obtíženi, když nemusí v krátkém čase a větší repartice odkládati, ano oni to břemeno sotva pocítí. Tím způsobem se mdlí ve víře nevhání Římu v chtivou náruč a stavbu neprovází zlořečení, kletby a stesky těch, kteří se kvůli ní do dluhů přivedli, anebo následkem rozmnožených dluhů pak o všecko přišli. Konečně se může stavba za hotové peníze rychleji a důkladněji provést a nemusí se k hanbě církve přerušovati pro nedostatek prostředků. Vzhledem k tomu učinil jsem jednu ze hlavních svých úloh sebrati dostatečný stavební fond, asi 30 000 zlatých, aby postaven býti mohl pěkný, vkusný, praktický a přitom monumentální chrám, dle mého prozatímního mínění v slohu renaissančním s věží a 4 zvony, s rovným kazetovým stropem, topením a pokojíkem pro konfirmandy a aby při tom nebyla církev přetížena.⁶⁰⁵

V březnu roku 1895, když stavební fond dosáhl výše 22 245 zlatých,⁶⁰⁶ bylo rozhodnuto přikročit ke stavbě. Farář Dobeš a kurátor Šír sestavili stavební podmínky, aby mohla být vyhlášena soutěž. Bylo požadováno aspoň 400 míst k sezení. Lavice měly být směrem vzad mírně stoupající. Chrám měl mít štíhlou a vysokou věž, být přirozeně akustický, pokud možno s stropem kazetovým nebo mírně klenutým, zřízen tak, aby jej

603 Srov. PROCHÁZKOVÁ 2010, 340. PALÁN 2005, 56. Někteří údajně do stavebního fondu obětovali i věna svých dětí.

604 Srov: Lehkomyslné hospodářství při stavbě evang. kostela v Trnovanech. In: *Hlasy ze Siona* XLVI, 1904, č. 91, 4. 8., 255: Bylo uváděno, že případ poskytl klerikálním listům, zejména německým, podnět k posměchu, který byl přiřazen i zklamanou nadějí, že kostel lacino získají katolíci. Byl citován list Augsb. Abendzeitung, kde byly uváděny dva případy, kdy při stavbě katolických kostelů (v Norimberku a v Augsburgu), utrpěli dodavatelé ztrátu, když jim byla splacena jen malá část jejich pohledávek. V případě Trnovan nikdo však nebyl zkrácen ani o halěr.

605 FS ČCE v Novém Městě, *Památní kniha evangelické církve v Novém Městě*, fol. 121–122, 123. Šírův plán byl datován 1. února 1876 a jeho realizace měla přijít asi na 14 000 zlatých. Za svého krátkého působení v Novém Městě opatřil Císař podporu 1321 zl. 23 kr. Z Anglie a 2470 zl. 97 kr. sám vybral.

606 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě, Účetní kniha stavebního fondu ev. ref. církve v Novém Městě, sign. R-III-B-20, poř. č. 39.

bylo možno vytápět. Ohledně stylu stavby bylo výslovně stanoveno: „*sloh libovolný, čistý neb smíšený, s vyloučením gothického pro jeho nákladnost*“⁶⁰⁷ Součástí zadání byly i v místě obvyklé ceny stavebního materiálu. Celková cena stavby bez vnitřního zařízení byla stanovena na 26 000 zlatých. Bylo požadováno dodání plánu celého kostela v měřítku 1:50 s náčrtkem kazatelny, stolu Páně, varhan, galerie a čel lavic. Z došlých návrhů měla porota vybrat dva nejlepší, které měly být honorovány částkou 250 a 100 zlatých, přičemž nebyl závazek stavět podle poctěných plánů.⁶⁰⁸ Konkurz, inzerovaný v *Technische Blätter* a českých a německých novinách, vyvolal značný ohlas. Bližší informace si vyžádalo 104 architektů, mnozí z nich slavných jmen: Antonín Balšánek, Antonín Turek, Max von Ferstel, Rudolf Kříženecký, Josef Podhájský, Camillo Sitte, Edmund Chaura, Viktor Kovačič z Záhřebu (Agram) ... mezi zájemci byli i nám známí architekti: Julius Leisching a Gottlob Alber.⁶⁰⁹

Poté, co architekti obdrželi vyžádané podmínky, ale zájem opadl. Nejisté a nepřilíš vysoké finanční ocenění patrně nebylo dostatečnou motivací ani pro evangelické architekty. Do uzávěry, která byla 31. prosince 1895, tak přišly jen dva projekty. První z Vídně, druhý z Prahy. Prozkoumáním došlých projektů byl pověřen kurátor Šír a stavitel Josef Sadílek. Sadílek v písemném dobrozdání konstatoval, že vídeňský projekt sice nevyhovuje deklarovanému programu, ale po úpravách by jej bylo možno realizovat. Plán z Prahy rozhodně nedoporučil. Členové stavebního odboru se rozhodli nepřipravit žádnou cenu. Autor vídeňského projektu Hans Glaser⁶¹⁰ měl ale být dotázán, zda by své plány za 200 zlatých sboru odprodal a co by žádal za jejich úpravu podle přání sboru. Aby bylo z čeho vybírat, mělo být o náčrtky požádáno i několik dalších známých stavitelů, mezi nimi Šír, Sadílek a Blecha z Prahy. Z oslovených architektů sdělil Michal Urbánek ze Vsetína, že plány je ochoten vypracovat za 300 zlatých. Josef Blecha by žádal 250 zlatých, Gottlob Alber 200 zlatých.⁶¹¹

607 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE, Stavba chrámu (p1-223), sign. R-III-C-4/3, kart. č. 8, poř. č. 74, fol. 10–13, zápis z 17. 4. 1895.

608 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě, Stavba chrámu (p1–223), sign. R-III-C – 4/3, kart. č. 8, poř. č. 74, fol. 10–13. Johann Schier – Josef Dobeš, *Concurs. Die evangelisch reformierte Kirchengemeinde zu Nustadtl im Iglauer Kreise in Mähren*. In: *Technische Blätter, Vierteljahrschrift des Deutschen polytechnischen Vereines in Böhmen* XXVI, 1894.

609 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě, Stavba chrámu, sign. R-III-C – 4/3, kart. č. 8, fol. 28. Seznam architektů viz: fol. 35 – 86.

610 Osobní údaje architekta Hanse Glasera (25. 10. 1873–1950) viz: www.architektenlexikon.at/de/172.htm

611 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě, Kniha protokolů o schůzích stavebního odboru, sign. R-III-B-20, fol. 126–129, protokol z 1. 2. 1896.

Od záměru opatřit další projekty bylo upuštěno a v únoru přijel Glaser na pozvání sboru do Nového Města. Po kratším vyjednávání se uvolil původní plán upravit⁶¹² a vypracovat ještě skicu kostela o „podélném“ půdorysu v měřítku 1:200 za 350 zlatých.⁶¹³ Když byly 7. dubna oba Glaserovy plány [67] prozkoumány, přiklonili se členové stavebního odboru k tomu původnímu, upravenému. Jeho realizace si měla totiž vyžádat o 2500 zlatých méně. Pro jistotu byl kurátor Šír požádán, aby ještě plány prozkoumal. Sadílek, už starosta města, měl vypracovat písemné dobrozdání. Kdyby pánové shledali nějakou podstatnou vadu, měl být o vyjádření požádán ještě Leisching. Po delší debatě bylo rozhodnuto začít se stavbou již v létě běžícího roku, ačkoliv potřebných 32 150 zlatých nebylo ještě shromážděno. Dokončení bylo plánováno do 15. září, přičemž Sadílek měl provádět stavební dozor. Vlastní stavbu kostela měl zájem provést Šír. Stavební obor se 26. dubna 1896 rozhodl svěřit mu prozatím kopání a vybíjení základů za 200 zlatých. Šír přijal a po dobu provádění stavby se vzdal kurátorství i členství ve stavebním odboru. Jeho místo měl zaujmout náměstek Kadlec. Na zbylou stavbu pak měl být vypsán veřejný konkurz. V květnu 1896 bylo požádáno o stavební povolení a 11. června.⁶¹⁴ Bylo uděleno, byly ale požadovány některé úpravy, především z důvodů požární bezpečnosti.⁶¹⁵

V červnu 1896 se farář ještě vypravil za Glaserem do Vídně, aby s ním projednal požadované změny v plánu, zejména prohloubení galerií. Cestou se zastavil i v Brně za ředitelem Leischingem a architektem Alberem. Oba pánové Glaserovy plány schválili. Jen Alber měl obavy stran akustiky a doporučil, aby se ještě před započítáním stavby dohodovil podrobný rozpočet. Na červencové schůzi bylo proto rozhodnuto zadat Šírovi za odměnu 80 zlatých vypracování rozpočtu.⁶¹⁶ V listopadu 1896 dokončil Šír základy a zdivo soklu a předložil účet za vykonané práce v obnosu 522 zlatých 69 krejcarů. To se zdálo

612 Dle ústního podání tradovaného ve sboru ČCE v Novém Městě je kostel kopií některého Glaserem provedeného katolického kostela, čemuž by vývoj událostí nasvědčoval.

613 V roce 1896 Glaserovi vyplaceno: Za plán 250 zl., za druhý náčrtek 100 zl., první splátka 100 z celkem 600 zl. za detaily, V následujícím roce 1897 pak cestovné a 400 zlatých za detailní plány. Roku 1898 obdržel 350 zl. a cestovné. Viz SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě, Účetní kniha stavebního fondu ev. ref. církve v Novém Městě, poř. č. 39.

614 SOKA Žďár nad Sázavou, f. OÚ Nové město na Moravě, inv. č. 811, Stavba evangelického kostela v Novém městě na Moravě, fol. 11.

615 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě. Povolení ke stavbě kostela, sign. R-III-A/17, poř. č. 49 (kart. č. 4), zejm. fol. 17–20.

616 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ ČCE Nové Město na Moravě. Kniha protokolů o schůzích stavebního odboru, R-III-B-20, zápisy z 28. 6. 1896, 8. 11. 1896 a 6. 12. 1896. Stavba (16 554 zl. 25 kr) a dozor (600 zl.) svěřeny Sadílkovi

stavebnímu odboru mnoho – zvýšení soklu sice bylo schváleno, ale Schier prý neinformoval presbyterstvo, že stavba pak přijde draž. Rovněž cena 190 zlatých za kopii plánů a stavební dozor se zdála přemrštěná.⁶¹⁷ Na první prosincové schůzi stavebního výboru proto došlo ke konfliktu:

Napřed vyžádal si stavitel Schier slovo a snažil se vyložit a omluviti některé výtky jemu stran stavby činěné a přitom dotkl se prudkým a urážlivým způsobem osoby farářovy, jako by on byl příčinou jednomyslného usnesení, aby o další stavbě se vyjednávalo s Josefem Sadílkem. Na to stavitel Schier ze schůze s hněvem odešel. Důstojný Pan farář cítil se tímto nespravedlivým útokem a lživým tvrzením hluboce uražen a požádal stavební odbor za vyjádření, vzdálil se také.⁶¹⁸

Za nepřítomnosti obou konstatovali zbylí členové odboru, že Širovo vyjádření byl pouhý výbuch hněvu – a postavili se za faráře. Bylo rozhodnuto stavbu i dozor nad ní svěřit Sadílkovi v naději, že se na něm podaří vymoci slevu. Stavební práce se znovu rozběhly na jaře. V červenci již byla věž pokryta pozinkovným plechem a v prosinci byly objednávány zvony, varhany a další vybavení. Stavba byla dokončená podle plánu (i když prý Sadílek byl v jejím provádění liknavý).⁶¹⁹ Záměr nestavět na dluh nebyl zcela dodržen – v okamžiku dokončení kostela dlužil sbor ještě téměř 12 000 zlatých. Úspěšná kolaudace za přítomnosti okresního hejtmána, c. k. inženýra Schütze, zástupců obce a členů obce evangelické v čele s kurátorem Janem Šírem proběhla 7. září 1898.⁶²⁰

Následujícího dne byl chrám [68] superintendentem Ferdinandem Císařem slavnostně předán svému účelu. Na zbořeném místě toleranční modlitebny byla odhalena busta Jeho Veličenstva císaře a Ferdinand Císař, za jehož farářského působení v Novém Městě byly podniknuty první kroky ke zbudování kostela, proslovil na improvizované kazatelně řeč: „... proč my Čechové a evangelíci oslavujeme tak upřímně císaře Němce a katolíka ... pomník ten nemá ani s politikou ani s národností nic co činiti ... jest toliko projevem vděčnosti k císaři pánu za to dobré co učinil evangelické církvi vůbec a Novoměstské zvláště.“⁶²¹ Dokončený kostel byl i s mírným odstupem hodnocen jako vzor

617 Tamtéž: zápis z 8. 11. 1896

618 Tamtéž: zápis z 6. 12. 1896. srov. FS ČCE v Novém Městě, *Památní kniha evang. církve v Novém Městě*, fol. 223. „[Šír] ač soused a kurátor, velmi draho počítal dozor na stavbu.“ cit. PALÁN 2005, 58

619 FS ČCE v Novém Městě. *Památní kniha evangelické církve v Novém Městě*, fol. 224–227. Srov. PALÁN 2005, 59

620 SOKA Žďár nad Sázavou, f. OÚ Nové Město na Moravě, inv. č. 811 (Stavba kostela v Novém městě na Moravě) hl-1-20

621 Na mramorovém, tři metry vysokém podstavci se vedle císařských iniciál a letopočtu 1848–1898, upomínajícímu na padesátileté jubileum panovníkovy nástupu na trůn, skvělo heslo *Viribus unitis*, doplněné veršem (I. Petr 2, 17) Zakrátko přišla truchlivá zvěst o vraždě císařovny Alžběty – slavnost se tak změnila v smuteční a na chrámu zavál černý prapor. Pomník Františka Josefa I. byl svržen po vyhlášení republiky a nahrazen pomníkem Jana Ámose Komenského. Viz: Č ... a, Z Nového Města

evangelického kostela. Oceňován byl především jeho praktické půdorysné řešení a účelný interiér, kde bylo užito bílé, nažloutle, olivové a zlaté barvy ve vzájemném souladu.⁶²²

Popis kostela byl publikován krátce po dokončení:

Stojí na velmi pěkném, vyvýšeném místě a jest z celého okolí Nov. Města pěkně viděti, ne-li celý, tedy aspoň jeho skvostnou, štíhlou věž, zdobenou mimo jiné i hodinami a opatřenou čtyřmi zvony. Pohled na něj z venčí je velmi přívětivý, ba utěšený, zejména z předu. Postaven jest ve slohu renaissančním dle plánu architekta Glasra z Vídně, stavitelem a starostou Josefem Sadílkem z Nového Města asi za 37 000 zlatých,⁶²³ nepočítaje v to stavební místo a hojně láskování, za cenu to poměrně dosti malou za tak pěkný kostel, za nějž by se žádné město styděti nemuselo, zejména až vzroste projektovaný vůkol park. ... Jsme-li mile dojati zevnějškem, v pravdě překvapí nás tím více jeho vnitřek svým souladem a úpravou, záležející ne tak v nádheře, jako spíše ve vkusu a eleganci rozměrů, barvy a římsovní. Velmi zamlouvá se krásná kazatelna, farářské lavice, vkusné balustry kol kruchet, dlažba v presbytáři a hlavně sádrové ozdoby pozlacené na stropě. Za presbytářem jest pěkný, velmi vhodný konfirmační sál. Na kruchtách, které ze tří stran, jsou stupňovité lavice, že i z nejjadnější dobře jest na kazatele viděti. Akustika jest dobrá. Míst pro sezení jest 500, v celku vejde se až i 1100 osob, se sálem ještě více. Zřízením kominů umožněno jest zařídití topení.⁶²⁴

na Moravě. In: *Hlasy ze Siona* XXXVIII, 1898, č. 18, 20. 9., 171.

622V. P. Reformované chrámy po stránce krasocitné. In: *Orloj Almanach na rok Páně 1904*, XXXII, 64

623 Původní Glaserův rozpočet byl 25 520 94 zl. (1. Baumeisterarbeiten 16, 815 fl. 48 kr. / 2.

Steinmetzarbeiten 804 fl. 55 kr. / 3. Stuckadararbeiten 2383 fl. 92 kr. / 4. Zimmermannarbeiten 1743 fl. – / 5. Spänglerarbeiten 325 fl. 80 kr. / 6. Tischlerarbeiten 325 fl. 80 kr. / 7. Schlosserarbeiten 1944 fl. 44 kr. / 8. Glasserarbeiten 133 fl. 20 kr. / 9. Fenstriecharbeiten 133 fl. 20 kr. / 10 Malerarbeiten 660 fl. / 11. Plasterung 660 fl. 63 kr.). Dle pamětní knihy mělo být v souvislosti se stavbou vydáno údajně 100 865

624 Č ... a, Z Nového Města na Moravě. In: *Hlasy ze Siona* XXXVIII, 1898, č. 18, 20. 9., 171

Období 1900 – 1910

1 XV. seniorátní shromáždění reformovaného obvodu pražského v Mělníce

V červnu 1903 se v Mělníce konalo seniorátní shromáždění reformovaného obvodu pražského. O věcech stavitelských tehdy referoval stavitel Dvořák z Vinohrad a vzápětí byly s některými změnami schváleny *Pokyny pro stavění chrámů Páně*, předložené krabčickým sborem. Byl stanoven postup schvalování všech nových církevních budov. Prvním krokem bylo posouzení náčrtů komisí tří znalců, z nichž aspoň jeden měl mít architektonické vzdělání, a jednoho teologa. Po slyšení výboru seniorátního a odborných znalců měl všechny projekty posuzovat superintendentní výbor, podobně jako projekty katolických kostelů posuzuje konzistoř. Vše bylo odůvodněno tím, že v poslední době se vyskytly budovy, které byly příliš nákladné a nevyhovovaly. Výslovně deklarovaným požadavkem bylo předejít „*chorobnému napodobování katolických budov*“.⁶²⁵

I když bylo uvedeno, že předepisování nějaké formy kostela se přičítá „karakteru“ protestantismu, byly stanoveny určité obecné zásady. Kapacita kostela měla být určena na základě několikaletého sledování počtu návštěvníků služeb Božích, se zvážením možného přírůstku. Každý návštěvník kostela měl mít své sedadlo. Za nejvyšší hranici bylo ovšem stanoveno 1000 sedadel. Kostel o takové kapacitě bylo při využití empor možno postavit na ploše 550 metrů čtverečních. Empory mají být přiměřeně hluboké s amfiteatrálními [sic!] sedadly a v interiéru byla doporučována jednoduchost a centralizace prostoru, aby každý návštěvník dobře viděl a slyšel. Kostel měl proto být světlý a mělo být dbáno zásad akustičnosti. Byly stanoveny rozměry lavic. Kazatelna má být umístěna v ose za chrámovým stolem, ne výše než 3,5 metru. Zvukový příklop kazatelny má přesahovat o 30 centimetrů. Varhany mají být osazeny v ose. Zřízení kůrů (místa oltářního) bylo prohlášeno za nepřijatelné.⁶²⁶ Věž nebyla pokládána za nezbytnost – pokud byla stavěna,

625 XV. seniorátní shromáždění evang. reform. obvodu pražského. In: *Hlasy ze Siona* XLIII, 1903, č. 26, 28. 6., 203–204. Seniorátní konvent na Mělníce. In: *Hlasy ze Siona* XLIII, 1903, č. 29, 16. 7., 227

626 EDGAR 1912, 79: „*Tyto české pokyny, ač nejsou bez omylů a zpovsěchňování, jsou volnější, více dobově promyšleny i výrazněji pečlivě koncipovány jak regulativy německé. Co je třeba vytknouti: Akademické a neudržitelné je nařizovat: ‚Zřízení kůru (místa oltářního se nepřipouští)‘ – nejde-li o presbyteria zbytečná a zbytečně velká, rozsáhlá, presbyteria katolického pojetí. Věta, která je základní otázkou protestantského kostela. Takto formulovaná, nepřesná, staví se proti nejlepšímu protestantskému stavebnímu motivu německé reformace: soustředění všech liturgických prostředků*

doporučovalo se organicky ji spojit s kostelem, aby bylo možné využít i jejích vnitřních prostor. Vytápění mělo být zřízeno tak, aby tím netrpěla důstojnost. Byl ale zdůrazněno, že zřizování podzemních vytápěcích komor se neosvědčilo.⁶²⁷

Výše uvedené zásady byly rozvedeny v článku *Reformované chrámy po stránce krasocitné*, publikovaném v evangelickém kalendáři *Orloj*. Text byl uveden výběrem citátů četných autorit (Hus, Luther, Erasmus Rotterdamský, Komenský, Kollár, Jungmann, Emil Frommel), věnovaných podobě chrámů i niterným požitkům při jejich návštěvě. Nesl se ale v praktické rovině. Při koncipování interiéru bylo doporučeno usilovat o jednotnost a centralizaci prostoru. Shromáždění věřících kolem řečníka – kazatele mělo mít intimní ráz. Jako vhodnější vzor než podélná římská bazilika byla doporučena centrální stavba církve východní. Bylo konstatováno, že se osvědčily stavby provedené na půdorysu čtverce – v Krabčicích [sic!] a Novém Městě na Moravě – vyžadují méně zdiva a lze je snáze vytápět.

Pokud by vzory byly hledány ve stavbách středověkých, bylo doporučeno vyhnout katolickému obětnímu a ceremoniálnímu chrámu ve prospěch staveb klášterních. Lépe než podélná římská bazilika vyhovuje centrální stavba církve východní. Stejně jako v již citovaných *Pokynech pro stavění chrámů Páně* bylo uvedeno, že věž nutná není. Pokud je zřizována, má být organicky spojena s kostelem (vzniklé prostory využít jako předsín, shromaždiště nebo místnost pro měchy). Bylo zmíněno i překotné přistavování věží ke starším tolerančním modlitebnám a citát nejmenovaného duchovního: „*Věže našich chrámů jsou nevhledné, vyjma chrámu nymburského.*“ Každý kostel by ale měl mít úřadovnu a poradní místnost. Otázka slohu kostela byla ponechána libovůli stavebníka, neboť, předpisování formy kostela se „*příčí charakteru protestantismu, který svou životní sílu vždy nejkrásněji projevoval volnou a bohatou rozmanitostí.* Tehdejší četnost využívání jednotlivých slohů byla shrnuta v poznámce: *Francouzský spisovatel Jules Verne v románu ‚Ku středu země‘ připomíná o kostele na Islandě, že stavěn jest ‚slohem protestantským!‘. Stavívají se naše kostely ve slohu románském, gotickém a nejnověji snad a nejčastěji renaissančním. Reminiscence slohu řeckého (přímka vodorovná místo*

evangelických ... v čele modlitebny u nás šťastně a monumentálně užitého v evangelickém reformovaném chrámě v Kloboukách u Brna (chrám pseudorenaissanční úpravy) ... Soustředění místa kultu v nehlubokém, plochém závěru (viz evang. ref. chrám v Přerově) bývá v modlitebnách malého prostoru ... praktické a umělecky nezbytné.“

627 XV. seniorátní shromáždění evangelického reformovaného obvodu pražského, Pokyny pro stavění chrámů P. (Mělník 29. června 1903). In: *Hlasy ze Siona* XLIII, 1903, č. 26, 16. 7., 203–227

svislé) znamenati na chrámu kutnohorském.“ Četná doporučení se týkala interiéru: *„Doporučuje se zřizovati v kostele přiměřeně hluboké empory, z jejichž amfiteatrálně postavených sedadel musí ovšem býti volný pohled na kazatelnu a chrámový stůl. ... nesmějí okna přetínati a nesmějí býti vysoké.* Kostel měl být dobře osvětlen a bylo doporučeno vyhnout se silným sloupům i jiným prvkům, které brání výhledu a způsobují ozvěnu (hluboká presbyteria): *„... aby každý účastník ... mohl dobře slyšeti a viděti ... dlužno dbáti pokynů, jež vědecká technika dává v zájmu akustičnosti budovy.*“ Ohledně výzdoby kostela byla na prvním místě doporučována uměřenost. Kalichem, symbolem českého protestantismu, nemělo být plýtváno vně ani uvnitř budov – byl vhodný do výklenků, nejlépe spočívající na knize. Nikoliv k zakončení štítů, věží a náhrobků – vzhledem k nahoru se rozšiřujícímu tvaru. Ze sochařské výzdoby byly doporučeny bysty Husa a Komenského. Interiér chrámu mohl být opatřen biblickými citáty, jako v Praze u svatého Klimenta a v Kutné Hoře. Z hlediska barevnosti byly oceněny kostely v Kutné Hoře (blankytný strop posázený hvězdami) a Novém Městě na Moravě (užití bílé, nažloutlé, olivové a zlaté ve vzájemném souladu). Bylo však doporučeno vyhnout se zářivě bílé, jako lidskému oku nezdravé. V kontrastu s tímto racionálním přístupem byl v poznámce zmíněno, že Emil Frommel se stavěl proti přílišné světlosti chrámů a popsal svůj mystický zážitek, kdy jako čtyřletý chlapec při návštěvě štrasburského Münsteru sám sepnul ruce k modlitbě.⁶²⁸

628 V. P. Reformované chrámy po stránce krasocitné. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1904*, XXXII, 64–71

2 Stavba kostela v Přelouči

Nové budovy [fara a kostel] jsou dle úsudku znalců jednoduché a přece vkusné, účelné a laciné. Chrám páně je proveden v české renaissanci se sgrafity a případnými hesly na zevnějších stěnách. Vnitřek zaujímající 240 m² s 225 sedadly a 100 místy k stání zřízen dle amerického způsobu; lavice jsou amfiteatrálně postaveny v půlkruhu kolem stolu Páně a kazatelny. – Jinak je místnost vzdušná, světlá, bezvadně akustická a v zimě k vytápění dvěma kamny způsobila. V budoucnosti možno po stranách věž zavěsiti galerie o jednom stu míst.⁶²⁹

Základy pro vznik samostatného sboru v Přelouči [69] byly položeny koncem 60. let, kdy byla zřízena kazatelská stanice. V květnu 1871 byla posvěcena nová modlitebna: „*místnost slušná a důstojná*“⁶³⁰ V srpnu 1871 navštívil Přelouč Angličan Herschell a přislíbil sboru finanční podporu.⁶³¹ Od počátku 90. let ale bylo pomýšleno na stavbu chrámu nového – velké zásluhy tehdy získal kurátor Chlumský.⁶³²

Vážnější kroky byly podniknuty po nástupu faráře Františka Klapuše. Nadšení pro vybudování nového chrámu tehdy ale nebylo všeobecné a 14 rodin (10% duší) vystoupilo z církve, aby se vyhnulo placení nadměrných repartic.⁶³³ Na doporučení přátel se Klapuš v součinnosti s kurátorem Šimáčkem obrátil s prosbou o dodání plánů na stavitele Antonína Dvořáka.⁶³⁴ Vinohradský stavitel navrhl kostel bez věže, kterou pokládal za zbytečný luxus. Přeloučským se ale nezavděčil: „*No jó, a ještě před to rybníček s kachýnkama – kdepak!*“, měl o Dvořákově výtvoru prohlásit Dušek. Druhým osloveným byl Matěj Blecha, ale i ten zklamal. Projekt, který vyhotovili v jeho kanceláři, měl být tuctovou kopií kteréhosi římskokatolického kostela s věží v čele. Právě takovému „obyčejnému“ projektu v „*Lokomotiv stylu*“ se ale Dušek chtěl vyhnout. Kvality obou projektů zkritizoval i superintendent Císař.⁶³⁵ Následně byl, zřejmě prostřednictvím Duška o předložení projekt požádán architekt Čeněk Kříčka.⁶³⁶ Čerstvě sesazený kolínský

629 J. B. Z našeho Siona. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1906*, XXXIV, 120

630 Modlitebna v Přelouči. In: *Hlasy ze Siona X*, 1871, č. 9, 1. 5., 71

631 Z Přelouče. Návštěva Angličana Herschella v Přelouči. In: *Hlasy ze Siona X*, 1871, č. 17, 1. 9., 137

632 Staršovstvo evanj. reform. sboru v Přelouči. Prosba z Přelouče. In: *Evanjelické listy XI*, č. 3, Březen 1893, 36. uváděno, že přeloučských je 400, platí 1500 přímé daně a jsou zatíženi dluhem 1500 zl.

633 J. B. Z našeho Siona. In: *Orloj: Almanach na rok Páně 1906 XXXIV*, 120, 70. Josef ZÁVODSKÝ: Neobyčejné dílo obyčejného faráře. In: *Český bratr XXXV*, 1959, 26–28.

634 Hlavním pramenem pro pojednání o přeloučském kostele byly vzpomínky samotných aktérů událostí. Příběh o tom, jak se trojici moudrých mužů a geniálnímu architektovi podařilo v souladu s Boží vůlí vytvořit velké dílo, má proto legendické rysy a není prostý ani biblické paralely: Staříčkému kurátorovi Chlumskému bylo dopřáno chrám, o který se tolik zasloužil, jen spatřit, ale nikoliv do něj vstoupit – jako Mojžíšovi nebylo dopřáno vkročit do Země zaslíbené. Nedochovaly se ale žádné záznamy, které by tento výklad zpochybnily.

635 KLAPUŠ 1944, zejm. fol. 8

636 SOKA Kolín, f. Gymnázium II – Kolín (nezprac.), Seznamy žáků, školní rok 1870/71–1872/73

purkmistr, který se právě vrátil z Ameriky, kde navštívil výstavu v St. Louis ale odmítl projekt předložit, neboť se obával, že přeloučský sbor stavbu kostela finančně neunes. ⁶³⁷

Ladislav Quis, přeloučský advokát, spisovatel a estét, doporučil Klapušovi profesora Rudolfa Kříženeckého. ⁶³⁸ Vše předjednal, takže Kříženecký, který Quisovi jako členovi poroty vděčil za vítězství svého projektu občanské záložny pro Přelouč, ⁶³⁹ byl ochoten pracovat za menší honorář:

Velectěný pane doktore! Milerád vyhovím vyzvání evangelické reformované obce a nakreslím plán kaple, tedy nejen skizzu. Co se týče honoráře, to bych na mou osobní odměnu ani nereflektoval, jen výdaje hotové tj. kancelář a ostatní regii bych počítal. Pojedu příští týden na Moravu, kdy, ještě nevím, snad by se věc dala spojit, tak, že bych si prohlédl v Přelouči (kde bych se zastavil) staveniště. Při té příležitosti podívám se, jak si počíná pan Kotýnek. V záložně zas vyvedli ‚kousek‘. Srdečný pozdrav Vám, ruky políbení milostivé paní. Váš oddaný Rudolf Kříženecký. ⁶⁴⁰

Budoucí staveniště si Kříženecký prohlédl v polovině dubna 1903. Přelouč tehdy navštívil zřejmě cestou za blíže nespécifikovanou urgentní záležitostí na Moravě. ⁶⁴¹ Počátkem května měl již hotové skicy kostela ve třech alternativách a žádal Quise, aby mu sdělil podrobnosti ohledně stavby fary a jejího umístění vzhledem ke kostelu:

Velectěný pane doktore! Neznaje jména pana faráře evangelické reformované církve dovoluji si obrátiti se na Vás s dotazem, za jehož zodpovězení prosím. Abych mohl kostel, jehož mám tři alternativy zcela různé, vhodně vzhledem k budoucí faře umístiti, musím nutně znáti její rozměry a proto prosím o sdělení, co vše ve farní budově umístěno býti má. Tedy počet i přibližnou míru pokojů. Fara, jak již vidím, musí být o 1 patře a snad by se doporučovalo, aby pan farář mohl krytou chodbou, třeba o dřevěných sloupcích, přímo do kostela. Tak dávají tam přednost tomu, aby pan farář chodil hlavním vchodem? To prvé pokládám za lepší. Skizy zašlu příští týden a myslím, že i co do ceny stavební budou vyhovovati. V úctě přátelské Vám oddán R. Kříženecký. ⁶⁴²

Kříženecký a jeho asistent Valchář přijeli za krátko do Přelouče. Sešli se sešli s Quisem a farářem Klapušem. Tehdy prý vyvstal problém, neboť Kříženecký neměl povědomí o utváření interiéru evangelického kostela. V pravou chvíli ale poštovní posel přivezl zásilku z New Yorku – knihu obsahující 120 různých plánů vnitřního zařízení chrámů. V knize našel pod číslem 58 Klapuš plánek, který měl na mysli a podle něhož byl pak kostel postaven. ⁶⁴³ Konkrétním vzorem měl být blíže nespécifikovaný kostel

637 FS ČCE v Přelouči. Klára KLAPUŠOVÁ: Vzpomínky paní Kláry Klapušové, vdovy po býv. zdejším evanag. faráři Františku Klapušovi. Myslibořice 22. 9. 1958 (rukopis)

638 Tamtéž

639 LA PNP, f. Quis Ladislav (1846 – 1913). Korespondence přijatá. Kříženecký – Quisovi 2. 4. 1897

640 Tamtéž: Kříženecký – Quisovi 6. 4. 1903

641 Tamtéž: Kříženecký – Quisovi 14. 4. 1903

642 Tamtéž: Kříženecký – Quisovi 1. 5. 1903

643 FS ČCE v Přelouči, František KLAPUŠ: *Vzpomínka 40letého jubilea položení základního kamene chrámu Páně v Přelouči*, v Přelouči 23. dubna 1944 (rukopis), fol. 8–11

v Clevelandu⁶⁴⁴ nebo United Church of Hydepark v Chicagu.⁶⁴⁵ Dle tradice Kříženecký dotyčný plán jen překreslil, zdá se ale pravděpodobnější, že svůj hotový projekt – zejména jeho interiér – pouze upravil podle amerických vzorů. Výsledkem však byla stavba na české poměry naprosto unikátní. Tak ji vnímal i Josef Zlatohlávek, kterému se za nejasných okolností Kříženeckého projekt dostal do rukou. Ve Vídni působící stavitel byl agilním činovníkem *Spolku pro zřízení českého evangelického sboru ve Vídni*, což v dopise, kde ocenil kvality projektu, neopomněl zdůraznit:

Zajisté že máte radost z vkusného chrámečku, jakých posud v našich vlastech málo stojí. Zajímám se velice o stavby našich kostelů a také jsem již některé projekty na Moravu pracoval – nyní se staví velký kostel dle mých plánů v Liptále. My bychom zde ve Vídni také již velmi rádi něco podnikli – máme zase zdraženou místnost o 100 K – musíme nyní platit 1300 K ročního nájemného – spolek ovšem sám je finančně slabý (10 000 K jmění) a onen myšlený podnik postaviti dům jako akciový podnik dosud není možný k uskutečnění, an se malý zájem těch, kteří by potřebný kapitál vložit mohli, jevil – v poslední době zase myšlenka tato začíná se probouzet. Shromáždění jsou stále větší, tak že naše místnost v III Neubaugasse 59 jest nám těsná.⁶⁴⁶

V prosinci 1903 dohotovil Kříženecký rozpočet. Stavební práce byly rozpočteny na 48 591 korun 25 haléřů. Náklady na stavbu samotného kostela měly činit 34 194 korun 12 haléřů,⁶⁴⁷ na stavbu fary 14 397 korun 13 haléřů.⁶⁴⁸ Za dodání plánů, rozpočtů a další práce přeloučskému sboru naučtoval 800 korun. Nebyla to částka zanedbatelná, řádově odpovídala ročnímu služnému evangelického faráře, ale bylo to méně, než činil obvyklý tarif. Zbývalo nalézt stavitele, který by se stavby ujal. Staříčský Vincenz Špiňar, berní kontrolor na odpočinku v Jičíně doporučil tamního stavitele Jana Mareše. Ve své nabídce (offertě), datované 18. února 1904, Mareš nabídl slevu z rozpočtu 8¼% a jako kauci přiložil dvě vkladní knížky o celkové hodnotě 4983 korun 95 haléřů. K doložení své kompetentnosti přiložil obsáhlý výčet realizací.

644 HOLLMANN 2005, 27

645 Dle sdělení Ing. Jana Závodského, CSc

646 FS ČCE v Přelouči, sign. R-III-C-4/13 Stavba kostela 1903–1905. Zlatohlávkův dopis z 28. 1. 1904.

647 Tamtéž. Rozpočet R. Kříženeckého z 15. prosince 1903, podepsaný 9. února 1904 F. Klapušem:

Zednická a nádenická práce 18 587 K 80 h / Kamenická práce 1234 K 10 h / Tesařská práce 4717 K 20 h / Železné zboží 2307 K 45 h / Klempířská práce 663 K 88 h / Pokrývačská práce 1183 K 62 h / Truhlářská práce 1633 K 22 h (tedy okna, dveře a zřízení chóru za 260 K) / Zámečnická práce 957 K 20 h / Natěračská práce 329 K 14 h / Sklenářská práce 775 K 51 h / Kamnářská práce 480 K 00 h / Malířská práce 1000 K 00 h / Hromosvod 230 K 00 h

648 Tamtéž: Rozpočet pro stavbu farní budovy: Zednická a nádenická práce 8005 K 48 h / Kamenická práce 307 K 72 h / Tesařská práce 2295 K 89 h / Klempířská práce 690 K 56 h / Pokrývačská práce 873 K 30 h / Truhlářská 873 K 30 h / Zámečnická práce a železo 728 K 60 h / Natěračská 223 K 28 h / Sklenářská 161 K 47 h / Kamnářská 478 K 44 h / Malířská práce 156 K 00 h / Čalounická práce 55 K 00 h / Dohromady 14 397 K 13 h

Vnitřní vybavení kostela, především lavice a kazatelnu, provedl podle návrhu Čeňka Kříčky přeloučský truhlář Josef Bambas (truhlářský závod v Palackého třídě 361) za 1489 korun 50 haléřů. Vnitřní výmalbu kostela v béžovém tónu lahodícím očím (stejném jako byl užit v modlitebně v Kolíně) provedla firma Pecháček. Až po čase byly do kostela dodány varhany firmy Moser z Kutné Hory. Slavnostní předání kostela [54-56] jeho účelu vykonal 16. května superintendent Justus Emanuel Szalatnay de Nagy Szalatna. Stavba kostela a fary přišla úhrnem asi na 65 000 korun, přičemž stavební dluh dosáhl výše 25 000 korun.⁶⁴⁹ Hodnocení přeloučského kostela v dobových popisech akcentovalo jeho výjimečnost a praktičnost:

Kráčeli jsme kol nové fary, jež tak krásně slohem k chrámu novému se tulí ... Pěkná fara, krásný kostel! Znamenat' potěšné vybočení z obvyklého slohu u nás. Ladnost zevní pojí se k souměrné praktičnosti vnitřní. Jeho plánu strůjce prof. Kříženecký v Praze výborně pochopil ráz našich služeb Božích, jejichž jádro jest kázání, jehož střediskem jest kazatelna. A k ní všecko v tomto chrámě účelně se nese.⁶⁵⁰

Kuriozitou byl článek v *Českomoravské jednotě*, kde byla v souvislosti s dokončením chrámu Přelouč doporučována jako ideální, zdravé místo, kde lze „v klidu a bázni Boží“ strávit podzim života, nebo se usadit s rodinou: „Má zde mnoho výhod, kterých by jinde marně hledal. Krajina polohou krásná je také – bez průmyslových závodů – zdravá. Životní potřeby, příhodná místa stavební pro rodinné domky se zahrádkami za přiměřenou cenu. V místě je evangelický chrám Páně v zimě vytápěný.“⁶⁵¹ I na stránkách evangelického tisku se začala projevovala tehdejší měšťanská móda odjíždět na letní byt a rozvíjející se turistický ruch. Byla inzerována různá místa, kde mohl evangelík trávit dovolenou, novou to vymoženost, na čerstvém a zdravém vzduchu mezi svými. Vkusný evangelický kostel v místě pak byl, vedle kvalitního ubytování a domácí stravy, prezentován jako jedna z výhod občanské vybavenosti. Brzy po dokončení byl kostel uváděn v seznamu nejdůležitějších budov postavených v Království českém.⁶⁵² Na jaře 1908 byl zmíněn v obsáhlejší článku publikovaném u příležitosti otevření modlitebny na Královských Vinohradech.⁶⁵³ V létě téhož roku byl mladým publicistou Emilem Edgarem-Kratochvílem označen za „... prvý rozhodný ale nezdařený pokus ... upravit

649 Z Přelouče. In: *Hlasy ze Siona* XLV, 1905, č. 19, 11. 5., 147

650 Svěcení chrámu Páně v Přelouči. In: *Hlasy ze Siona* XLV, 1906, č. 21, 25. 5., 163–164

651 Z Přelouče. Malé upozornění! In: *Českomoravská jednota* VII, č. 5. květen 1905, 75

652 CECHNER 1906, 9

653 J. B. Š. Evangelické kostely. K otevření nové modlitebny na Král. Vinohradech. In: *Hus* XX, 1908, č. 3., 39

*a vytvořit individuálně kostel jiného kultu v jeho odlišnosti...*⁶⁵⁴ Edgarův článek hodnotící dosavadní směřování evangelické architektury vzbudil značnou nevoli. Ve své plamenné obhajobě samozvaný strážce dobrého vkusu nakonec uznal aspoň pozitiva vnitřního uspořádání přeloučské stavby. Kostel, který znal jen z pohlednic, prohlásil za předchůdce kostela v Přerově. Modernistická stavba podle projektu Otto Kuhlmann, která byla toho roku dokončena v Přerově, byla Edgarem prohlášena takřka za jediný možný vzor.⁶⁵⁵

Vzájemný vztah obou staveb byl ovšem Edgarovým konstruktem. Přerovský modernistický chrám neměl amfiteatrálně uspořádané lavice. Ty se u českých evangelických kostelů začaly uplatňovat až po 1. světové válce. Tehdy také půdorys přeloučského kostela posloužil jako vzor pro chrám Mistra Jana Husa v Plzni od architekta Bohuslav Chvojky z let 1925-1926.⁶⁵⁶ Autoři encyklopedie evangelických kostelů, Zdeněk Nešpor a Blanka Altová pak dávají přeloučský kostel do souvislosti se starším kostelem v Libici, navrženým Čeňkem Kříčkou, přičemž v centrálním půdoryse obou staveb vidí aluzi nebeského Jeruzaléma.⁶⁵⁷ Doposud byl ale jen málo reflektován vztah Přeloučského kostela k americkým vzorům, především skutečnost, že se jedná o čistou ukázkou stavebního typu, který byl v Americe nazýván „Auditorium plan Church“

2.1 Auditorium plan Church

Na přelomu 18. a 19. století se v Americe uskutečnil přechod od tradiční koloniální víceúčelové stavby, nazývané meetinghouse, které měla mnoho společných rysů s našimi tolerančními modlitebnami (užití empor ve formě dřevěných pavlačí, šířková orientace, umístění kazatelny naproti vchodu) ke stavbě kostelního vzhledu, kde bylo v interiéru užito železných nosných sloupů. Typickým příkladem je First Church of Christ v New Haven z roku 1814, navržený dle příručky *A Country Builder's Assistant*, kterou roku 1798 publikoval Asher Benjamin (1773-1845). Obdobné stavby nalezneme i v Británii. V Čechách je tomuto prototypu blízký kostel v Krabčicích. Na přelomu 70. a 80. let se vytváří nový prototyp kostelní stavby, pro který se vžilo označení „auditorium plan church“, popřípadě „Akron plan“.⁶⁵⁸ Tyto kostely budovány převážně

654 EDGAR 1908, 105–107

655 Případ Edgarův (Akce pro moderní kostely). In: *Hlasy ze Siona* LXIV 1909, č. 1, 14. 1., 4

656 ZÁVODSKÝ 1959, 26–28

657 Chrám Páně v Přelouči. In: *Český bratr* XXXII, č. 9, listopad 1956, 144. srov. NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 48

658 CAWTHON 2010

v novorománském slohu na čtvercovém půdoryse, často s diagonální osou směřující od nárožní vstupní věže ke kazatelně. Lavice byly rozmístěny amfiteatrálně a podlaha se směrem ke kazatelně miskovitě svažovala (stejně jako v Přelouči). Vzory těchto staveb jsou hledány v divadelní architektuře – ostatně bylo konstatováno, že předobrazem protestantského chrámu je antické divadlo,⁶⁵⁹ stavbách protestantského baroka, jako byl Frauenkirche a pozapomenutých stavbách, kontinentálního protestantismu (hugenotské temply).⁶⁶⁰ Prototyp se v Americe rychle šířil díky nespočetným architektonickým předlohovým knihám. V Evropě byly podobné projekty publikovány i časopisecky.⁶⁶¹ Senior Jan Janata z Chleba – jak již bylo zmíněno – vlastnil knihu[?] s „nákresey chrámů amerických“. V období kolem roku 1900 je navíc na stránkách českých evangelických časopisů pozorovatelný i nárůst zájmu o náboženský život (zejména krajanů) v Americe. Příležitostně byla publikována i vyobrazení tamních kostelů.⁶⁶²

659 FRITSCH 1893, 83

660 KILDE 2002, 4

661 Např.: FRANCK 1897, 11–16. [Ideální plán kostela typu „auditorium plan“ s kapacitou 1000 sedících, doplněný spolkovými místnostmi, poliklinikou, lidovou jídelnou, lékárnou i mateřskou školkou.]

662 ŠILLER/PRŮCHA/DE CASTELO, 1900, [kostel typu „auditorium plan“ na s. 198]. srov. Z českého Siona v Americe. Ukázka některých kostelů. In: *Orloj. Almanech na rok Páně 1902 XXX* [předsádka].

3 Kostel v Liptále

Kostel v Liptále, o kterém se Josef Zlatohlávek [41] v dopise citovaném v předchozí kapitole zmiňoval, je někdy pokládán za největší chrám moravského Siona [70]. Záměr zbudovat nový kostel byl schválen již roku 1876. Teprve roku 1883 byl odkazem Pavla Mozgy založen stavební fond. V roce 1893 bylo ustanoveno, že každý ženich, nebo svobodná matka musí ve prospěch stavebního fondu zaplatit 50 krejcarů.⁶⁶³ Zbytek příspěvků byl vypočítán podle domovní a pozemkové daně. „Restanti“ měli zaplatit z každého zlatého dluhu 10 krejcarů za upomínku. Kapitál byl dále rozmnožován z darů a odkazů, ale potřebné prostředky se dařilo shromažďovat jen pomalu. Když ale 16. září 1903 do staré toleranční modlitebny uhodil blesk, bylo usneseno přikročit ke stavbě kostela, i když ve stavebním fondu bylo jen 12 776 korun 80 haléřů. Zřejmě v té době byly zapůjčeny plány kostelů v Bošíně a Rovečném, aby posloužily jako vzor.⁶⁶⁴ Na stavbu byly vypsány mimořádné repartice ve výši 100 % přímých daní.⁶⁶⁵ Liptálští si byli dobře vědomi svých omezených možností a doufali v pomoc souvěrců.⁶⁶⁶

Farář Dobiáš byl vyslán za českým a moravským superintendantem, na schůzi Gustav-Adolfského spolku v Hamburku, do Vídně za vrchním církevním radou Heřmanem z Tardy, aby pro stavbu vymohl podporu. Snad někdo z Vídně – možná i sám Tardy – mu doporučil Josefa Zlatohlávka, který byl v té době nejen v kruhu vídeňských evangelíků známou osobností a pracoval už i na projektech evangelických kostelů pro Olomouc, Třebíč a Přerov. Zlatohlávek vyhověl rychle a již začátkem února 1904 zaslal podrobně vypracované plány a výčet veškerého stavebního materiálu spolu se zevrubným

663 Archiv farnosti ČCE v Liptále, sign. III-B-4. Protokoly starovšovstva, 1881–1931, zápis z 6. 1. 1893

664 Oba plány se dosud nacházejí v archivu sboru. Nerealizovaná verze projektu kostela v Rovečném od Jan Šíra je datována 8. 2. 1898. Plán pro Bošín od Josefa Blechy byl schválen c. k. Místodržitelstvím 16. 4. 1887 a 12. 5. 1887 c. k. Hejtamanstvím v Poděbradech.

665 Z repartice mělo 25% být splaceno hned a 75% začátkem roku 1904. Poplatky jednotlivých obcí na stavbu chrámu (v letech 1900 – 1903) byly: Liptál 900 korun, Lhota celkem 360 korun, Seninka celkem 180 korun. Dále oznámeno, že farář dostává z generálního fondu 2400 korun ročně a šest kvinkvenálek po 200 korunách. Liptál už platil přírážku 80% a proto nebylo z těchto zdrojů možné upravit nedostatečné roční služné faráře. Byl ale zvýšen roční příspěvek jednotlivých rodin z 40 na 60 haléřů a offěry. Viz: Archiv farnosti ČCE v Liptále, sign. III-B-4 . Protokoly starovšovstva, 1881-1931, zápis 22. 3. 1903.

666 Archiv farnosti ČCE v Liptále, sign. III-B-4. Protokoly starovšovstva, 1881–1931, zápis ze 17. 9. 1903: „... *bída a nouze všech našich údů jest známa, a při vši účinné ochotnosti a nejvyšší obětavosti, která se při konání dobrovolných prací při stavbě jeviti musí, přece jen síly nám k tak velikému podniku daleko nestačí ... za tímto účelem budeme usilovati o povolení podomní sbírky v církvích Siona českomoravského, jakož i povšechné sbírky ve sborech celé tuzemské evanj. církve; ovšem pak naděje velikou skládáme v pomocnou lásku sborů spolků Gustav-Adolfských. Vyhledávati styky a dožadovati se rady a pomoci uloženo duchovnímu správci.*“

komentářem: „... *zamýšlím sloupy nesoucí galerii projektovati z litiny, železné – a horní sloupy podírající strop z dubového dříví*“ – *Kazatelna dle Vašeho přání se mi zdá přeci jenom příliš vysoko, vypadnou příliš příkré schody.*“ Následně dodal i rozpočet – zbudování kostela si mělo vyžádat 66 991 korun 92 haléřů (54641 korun na stavbu, 12,350 korun vnitřní na zařízení). O Velikonocích přijel poprvé do Liptálu, aby byl nápomocen při výběru staveniště.⁶⁶⁷

V květnu 1904 již byly posuzovány čtyři došlé oferty na stavební práce. Dvě byly hned vyřazeny. Stavitel Vrána neporozuměl dle Zlatohlávka úsudku zcela zadání a stavitel Novák byl nejdražší. Zbývaly nabídky vsetínských stavitelů Urbánka a Mahsloně:

*Shromáždění všeobecně uznávají dovednost a důkladnost pana stavitele Urbánka, ale též projevují obavu pro jeho liknavost v postupu jednotlivých prací, pro vícepočítání než původní podání znělo. Mimo to poukazováno na to, že offera pana Urbánka jest o 550 korun vyšší než stavitele Mahsloně. Proti staviteli Mahslonovi, který provádí stavby při továrnách Kohnovy firmy v Reichově [?] nečiněny žádné námitky,...*⁶⁶⁸

Urbánek se ale nemínil zakázky jen tak vzdát. Hned jak se dozvěděl, že jeho nabídka nebyla přijata, žádal faráře o důvěrnou rozmluvu: „*Navazuji na ctěný výrok Váš, že ostatní páni soutěžící stavitelé na provedení zednické a tesařské práce Vašeho chrámu Páně podali nabídky své kvůli dosažení stavby co reklamy pro sebe a já že této reklamy nepotřebuji!*“⁶⁶⁹ Vysvětloval, že o zakázku velice stojí a vynasnaží se provést stavbu – nehledě na výdělek – co nejsolidněji za ceny co nejmírnější a bral si za svědka i Všemohoucího. Navzdory Urbánkově snaze ale byla tedy vybrána levnější nabídka Mahslonova, kterou Zlatohlávek jednoznačně doporučil. Samotná stavba měla být provedena za 13 643 korun (sleva 414 korun v případě dodání krytby). Materiál měl být získán od jiných dodavatelů. Dne 29. června 1904 superintendent Ferdinand Císař slavnostně posvětil základní kámen a stavba byla zahájena. V průběhu stavby kostela poskytl sboru významnou podporu majitel liptálského panství Maxmilián baron z Ulm-Erbachu, který na stavbu věnoval i většinu potřebného stavebního dříví (v ceně 2500 korun). Z vděčnosti mu byla v kostele osazena pamětní deska. Na barona vzpomínal v dobrém i Zlatohlávek:

⁶⁶⁷ FS ČCE v Liptále, sign R-III-B. Věci účetní a ekonomické. Rozpočet prací a výloh ku stavbě ev. r. kostela v Liptále na Moravě.

⁶⁶⁸ Archiv farnosti ČCE v Liptále, sign. III-B-4Protokoly starovšovstva, 1881–1931, zápis z 22. 5. 1904.

⁶⁶⁹ FS ČCE v Liptále, sign. R-III-B, Věci účetní a ekonomické. Urbánkova offera ze 7. 5. 1904

Při stavbě kostela v Liptále jsem se seznámil prostřednictvím pana faráře Bohumila Dobiáše s tamním majitelem velkostatku a lesů panem baronem Ulm z Erbachu, Němcem [sic!] z říše z Bavorska, kterému pak vyhořel zámek v Doloplasích u Nezamyslic na Moravě. A tu prý panu faráři Dobiášovi řekl, že na nový zámek nebude dělat nikdo jiný plány než Zlatohlávek a také mne touto pěknou prací pověřil – Zámek v Doloplasích byl dle mých plánů postaven; velice jsem si toho vážil, že on jako Němec [sic!] z říše, dal plány zhotovit mne Čecháčkovi.⁶⁷⁰

V březnu 1905 povolila Vrchní církevní rada na stavbu půjčku 14 000 korun u Zemědělské banky moravské s amortizační lhůtou 27 ½ roku a roční splátkou 840 korun⁶⁷¹ a k podzimu 1905 již byla hrubá stavba kostela dokončena. Zlatohlávek byl požádán, aby předložil vyúčtování svých dosavadních služeb. Jak neopomněl zdůraznit, poskytl „milým bratřím“ slevu a žádal jen 1000 korun.⁶⁷² Vztahy mezi Dobiášem a Zlatohlávkem byly velice srdečné – jak dokládá dochovaná korespondence. Tu se Zlatohlávek pochlubil narozením dcery, poptal se na zdraví pana faráře nebo poděkoval za dobrá jablíčka. Stavba kostela samotného ale už taková idyla nebyla. Aby se ušetřilo, probíhaly dokončovací práce jen v režii sboru. Na stavbě našli přivýdělek mnozí místní obyvatelé. Někteří, včetně samotného faráře Dobiáše, přiložili ruce k dílu i nezištně:

Práce při stavbě ještě stále jsou v proudu,“ [sděloval v prosinci 1905 Dobiáš Ferdinandovi Císařovi] poněvadž nyní ani políra nemáme k ruce, tak mne to přemáhá. Za tento rok polovici dní doslovně a dle pravdy jsem neměl času ani k obědu. A od nádenické práce až k pracem stavitelským všecko jsem musel konati. Zasklívání oken, které teprv dnes jsem dokončil, nebyl žádný žert.... těžká ruka, těžká hlava, těžká doba ... Z lidí ponejvíce došli jsme zklamání.⁶⁷³

Ze Švýcarska obdržel sbor místo očekávaných 1000 korun jen 400. Z Lipska bylo přislíbeno 1000 marek. Arcivévoda Bedřich v něj kladené naděje zklamal. Poslední nadějí byla podomní sbírka, která se má konat po celém moravském Sioně. Na ustaraného bratra ve víře jistě superintendent Císař myslel, když formuloval krátké

670 „Kronika Našeho rodu“. Soukromý archiv doc. PhDr. Martina Zlatohlávka, Ph. D. Drs.

671 ÚA ČCE, f. Moravská superintendence. Registratura superintendenta Císaře, leden-červen 1906. List z 5. 4. 1906 (č. Z 925)

672 FS ČCE v Liptále, sign. R-III-B, Věci účetní a ekonomické. „2. Účet za zhotovení potřebných architektonických a kancelářských prací ku stavbě ev. ref. kostela v Liptále, pro ctihodné presbyterstvo, k rukám pana Boh. Dobiáše, ev. ref. faráře v Liptále. // Stavba kostela má cenu 24 000 zl./ Dle tabulek honorářů za podobné práce připadá: / za náčrtky 0,6% ceny stavby = zl. 144,- / za plány 1% = [zl.] 240,- / za rozpočet 0,5 % = [zl.] 120,- / za rysy a detaily 1,2 % = [zl.] 288,- / Dohromady zl. 792/ k tomu: náčrt a plán na přístavbu kazatelny [zl.] 18, - / perspektivní pohled na kostel [zl.] 20,- / 3 cesty do Liptálu a nazpět se ztrátou času [zl.] 60,- / korespondence a poštovné [zl.] 10,- / Bylo by k požadování celkem zl. 900,- / Od toho sleva dle mého dopisu 20% z 792 = 158,- / Bylo by k placení 742,- / Slevuji milým bratřím Liptálským ještě 242,- / zbývá tudíž požadavek můj zl. 500,- / to jest korun 1000 K / na to obdržel jsem 3. dubna 1904 400 K, 24. 5. 1904 200 k, = 600, K / Zbývá k placení 400,- / Ve Vídni 30. 11 1905. [18/I. 1906 dáno.]

673 ÚA ČCE. f. Moravská superintendence. Registratura superintendenta Císaře, červen – prosinec 1905, FÚ v Liptále č. 669 CCXIII, 14. 12. 1905

sdělení do časopisu *Hus*, kde upozornil na konání dotyčné sbírky. Výslovně uvedl, že z 66 000 korun, na něž je rozpočtená stavba Liptálského chrámu, není kryto plných 30 000 korun: „*Chudý a málo podporovaný tento sbor budiž sdílnosti našich souvěrců co nejvíce doporučen.*“⁶⁷⁴ Podomní sbírka milodarů vynesla celkem 2272 korun. Vzhledem k tomu, že v souvislosti se stavbou kostela bylo nakonec vydáno 71 221 korun 21 haléřů,⁶⁷⁵ zůstávala ale finanční situace sboru dosti bezútěšná. V srpnu 1906 podal Dobiáš Císařovým prostřednictvím novou žádost o udělení hlavního daru lásky k pomocným jednotám švýcarským. V následujících letech se stavební dluh dařilo splácet jen pozvolna. Přidružily se další těžkosti a pohromy. Farář Dobiáš trpěl od léta 1914 srdeční slabostí a musel být zastupován, z čehož sboru povstaly další výdaje. Zemřel v roce 1917 ve věku 55 let.

Slavnostní předání chrámu jeho účelu vykonal 5. července 1907 superintendet Císař. Na slavnostním banketu, který následoval, se hlavní aktéři stavby, Zlatohlávek, Mahsloň, Ferdinand Císař a baron Ulm-Erbach, navzájem uctili přípitky. Vděk za finanční podporu byl projeven i Jeho Veličenstvu císaři. Dokončený kostel, popsáný jako velmi krásný a akustický, byl patřičně vychválen:

*Liptálské budovy církevní: chrám, po jedné straně s farou, po druhé se školo v sborový dům přestavěnou, tvoří krásný, souladný, arcit' značným stavebním dluhem (16 000 korun) zastíněný obrázek. ... Co se chrámu, dle plánu páně Zlatohlávka z Vídne panem Masloněm ze Vsetína postaveného týče, díme stručně: Je krásný, velmi krásný a akustický ... Znamenitým dílem jsou i varhany.*⁶⁷⁶

*A tak stojí nový chrám Páně jako div milosti Boží a pomník účinné lásky bratrské. Kostel má při 15 metrů šířky a 25 metrů délky skoro 1000 míst k sezení, vyznamenává se výbornou akustikou, nýbrž i tím, že každý posluchač kazatele vidí; o dobrou ventilaci a pohodlné otápění je postaráno. Vůbec bylo dbáno všech pokynů, které svého času Orloj podal a doznáváme, že se i ve skutečnosti osvědčily. Zvláště účelně a úpravně jest postavena kazatelna. Jest zajisté uznání-hodná zásluha pana architekta Zlatohlávka, který se osvědčil jako opatrný šafář v mále a zbudoval svým uměním při poměrně malém nákladu kostel slohem odpovídající (reformace – renaissance) úpravou důstojný, a účelu svému všestranně vyhovující.*⁶⁷⁷

674 Ferdinand CÍSAŘ: Sbor liptálský. In: *Hus* XVIII. č. 2, únor 1906, 29

675 BALETKA 1994, 241

676 Slavnost posvěcení chrámu Páně v Liptále. In: *Hus* XIX, č. 8, srpen 1907, 126:

677 Některé nové církevní budovy. In: Orloj. Almanach na rok Páně 1908, XXXVI, 98

4 Modlitebna a sborový dům na Královských Vinohradech

V březnu 1908 byla otevřena modlitebna ve sborovém domě na Královských Vinohradech.⁶⁷⁸ Představení nového stavebního typu – vhodného do městského prostředí – se stalo impulsem k publikování obsáhlejší úvahy reflektující dosavadní směřování evangelické architektury. Její pisatel vyzdvihl tradiční toleranční modlitebny, kde se sbor, rozsazený ve dvou protilehlých kruchtách kolem kazatelny, mohl cítit jako jedna rodina. Tohoto pozitiva se nově budovaným chrámům nedařilo docílit: *„Když jsme konečně dosáhli rovnoprávnosti úplně, hleděli jsme se vyrovnati svým sousedům ve všem – i v kostelích. A tyto novější naše kostely jsou namnoze pro naše evangelické účely málo vhodné; jsou to právě pouhé obdoby kostelů římskokatolických. A přece jak různému účelu mají sloužiti!“*⁶⁷⁹ V odvolání na Rankeho uvedl, že římskokatolický kostel není útvarem, který by vyplynul z nutných podmínek bohoslužby, neboť jeho předobrazem byl světská bazilika z období úpadku antiky. *„Ale byť gotické pojetí chrámu bylo velkolepější a nákladovější, přece pro kostel evangelický dobře se nehodí. A každá architektura musí především počítat s účelností a praktičností prostoru; toť základní a rozhodující požadavek, který moderní architektura opět přivedla ke cti.“* Dovožoval pisatel, odkazující na Ruskinovu lampu pravdy. Především ale zdůraznil odlišné potřeby evangelických a katolických církví. *„Středem bohoslužby římskokatolické je mše, to jest úkon, při kterém má věřící pouze vidět, co se u oltáře děje; na tom zda slyší čili nic nesejde, latině stejně nerozumí. [Římskokatolický kostel může být proto velmi dlouhý, aby v něm mohlo být umístěno dost postranních oltářů.] Naproti tomu středem evangelických bohoslužeb je slovo mluvené, které musí být přesně slyšet (modlitba a kázání). Proto musí být posluchači ke kazateli co možná nejbližší, a nesmí být rušeni pažvuky a ozvěnou. To jest stavba musí být centrální: kruh (galerie těžko lze umístit – na příklad Frauenkirche v Drážďanech), mnohoúhelník (s galerií nebývá všude dobře vidět), čtverec, nebo obdélník čtverci se blížící, jde-li o to získat účelné galerie (kruchty). U nás z nejnovějších: Přelouč. Mimoto musí evangelický kostel mít dost světla, nesmí být příliš vysoký, a měl by se dát dobře vytápět.“*

678 Z Král. Vinohrad. In: *Hus* XIX, č. 5, květen 1907, 80

679 J. B. Š.: Evangelické kostely. K otevření nové modlitebny na Král. Vinohradech. In: *Hus* XX, č. 3., březen 1908, 39 [Dům byl již v době psaní článku obydlen a otevření modlitebny se mělo uskutečnit 25. března 1908.]

Varoval před berlínskou zkušeností, kde velkolepé chrámy zejí prázdnotou a konstatoval, že pro potřeby nově ustanovených „sborečků“ zcela postačuje sál. Nejprůhodnější způsobem jak stavět modlitebny ve městě je sborový dům, který vedle sálu obsahuje i byty, jejichž výnos pomáhá umořovat stavební dluh. Může být umístěn na dobré adrese, v blízkosti centra, včleněn do fronty činžáků. Všechny tři novostavby v Praze byly budovány tímto způsobem, proti kterému se sice vzešlo mnoho námitek, ale osvědčil se:

„Církevním domem (dva činžáky) mohutným gotickým vestibulem projdete do vlastní modlitebny. Sál obdélníkový, skoro čtvercový. Se tří stran jsou galerie, naproti vchodu stůl, za ním kazatelna a nad ní na vzdušném podstavci varhany, k nimž vchází se s postranní galerie chodbou ve zdi. Osvětlení sálu je jednak vrchní prostornou lucernou, jednak okny; umělé osvětlení elektrické a plynové. Galerie dají se za pomoci záclon úplně oddělit od sálu a tvoří pak samostatné místnosti. Modlitebna byla vytápěna horkou parou. ... A bude jistě každého našince zajímat; jednak že je to dílo čistě svépomocí, jednak že je to dílo v přemnohých věcech zcela nové cesty razící a dílo české práce; modlitebnu navrhl i stavěl kurátor vinohradského sboru, stavitel A. Dvořák. I zevnějšek (zevně i uvnitř – od architekta Turka) jistě každého chytne. Neboť nádherná gotická fačada na jedné z nejhlavnějších ulic Vinohradských ... je po umělecké stránce hlasem volajícím, konajícím své poslání misijní i svou bohatou výzdobou figurální.“⁶⁸⁰

680 J. B. Š.: Evangelické kostely. K otevření nové modlitebny na Král. Vinohradech. In: *Hus XX*, č. 3, 1908, 39

5 Kostel v Přerově a nástup modernismu

Ve stejný den jako vinohradský sborový dům (25. března 1908) byl k užívání předán nový kostel v Přerově [72]. Vznik tohoto kostela – první známější modernistické stavby v prostředí českých reformovaných sborů – znamenal zásadní obrat ve vývoji české evangelické architektury. Kroky k vybudování evangelického chrámu v Přerově byly podniknuty počátkem 20. století, když bylo shledáno, že stávající chatrná modlitebna věřící spíše odrazuje.⁶⁸¹ Plány byly objednány u stavitele Zlatohlávka, který už dříve mezi vídeňskými souvěrci organizoval prodej stavebních kamenů.⁶⁸² Byl i jedním z architektů, kteří předložili projekty pro nový kostel mateřského sboru v Olomouci. Od města byl za 5148 korun zakoupen pozemek. Počátkem roku 1906, poté co se sbor osamostatnil, bylo vyhlášeno ofertní řízení. Cena novostavby byla rozpočtena na 20 000 korun.⁶⁸³ Za takovou částku se ale nebyl nikdo z místních stavitelů ochoten stavby ujmout. Zakázku získal stavitel Jonáš z Hranic,⁶⁸⁴ jehož nabídka provést stavbu za 26 500 korun byla nejnižší. Sbor ale disponoval jen 8000 korunami.⁶⁸⁵ Poto byli osloveni příznivci v zahraničí. Přípravy k zahájení stavby byly už v plném proudu, když přišel dopis významného podporovatele sboru, faráře Julia Zimmermanna z Bad Münsteru, který Zlatohlávkovy plány naprosto nedoporučil. Farář Prudký byl vývojem událostí nepříjemně překvapen a požádal o radu superintendenta Císaře.

*Dovolují si zaslati plány Přerovské s prosbou za laskavý úsudek. Všem, komu jsme je ukázali se líbily i v Aši i Liptále, i p[anu] staviteli Dvořákovi ... D[ůstojný] p[án] Zimmermann nám však píše, abychom plány nechali padnout, že se nehodí a abychom je nahradili jinými. ... Ale stavba už je zadána ... jsme museli p[anu] Zlatohlávkovu skoro 600 K zaplatiti, nyní komise v hejtmanství je určena a stavitel činí k stavbě přípravy. Žel, až nám d[ůstojný] p[án] Zimmermann neposlal námítky hned, jak jsme mu plány poslali, tehdy šla by změna beze všeho. Prosím račte plány prohlédnout a jsou-li tak špatné, pak přes všechno je padnout necháme ...*⁶⁸⁶

Jaká byla Císařova odpověď není známo, ale Zlatohlávkův projekt byl zavržen a nový byl v souladu s Zimmermannovým přáním objednán u modernisticky smýšlejícího architekta Otto Kuhlmana z Berlína-Charlottenburgu. Kuhlmannův projekt vzbudil

681 Archiv farnosti ČCE v Přerově, sign. III-B-11. *Kniha sborová*

682 Z Přerova, *Českomoravská jednota* III, č. 7, červenec 1901, 122

683 Roční zpáva diasporního ref. sboru v Olomouci (dokončení). In: *Českomoravská jednota* VII, č. 5, květen 1905, 77

684 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* VIII, č. 3, březen 1906, 47. Z církve evanj. h. v. In: *Evangelický Církevník*. S přílohou „Postila na Epištoly nedělní“ XXXVIII., č. 3, březen 1906, 42.

685 Z Přerova, *Českomoravská jednota* VIII, č. 3, březen 1906, 47; Z církve evanj. h. v., *Evangelický Církevník* XXXVIII, č. 3, březen 1906, 42.

686 ÚA ČCE, f. Moravská superintendence. Registratura superintendenta F. Císaře, leden – červen 1906, sdělení faráře Prudkého z 12. 3. 1906,

úžas. Přerovští mu nepřišli hned na chuť. Nakonec jej ale přijali a v prosinci 1906 sdělovali Císařovi:

Plán nového kostela byl kazatelské stanici se zřetelem na očekávanou pomoc z Německa poněkud oktroyován a nezamlouvá se na první pohled, poněvadž odporuje všem dosavadním tradicím našich kostelních staveb, ale při pozornějším prozkoumání, zdá se, jako by tu kus staré bratrské historie vystupoval z hrobu minulosti. Nový tento chrám, odpovídající duchu českobratrskému bude pro starobylý Přerov zcela přiměřený a k tomu praktický. A až se časem přistaví ve ve stejném slohu projektovaná fara, budou obě budovy tvořiti jednotný charakteristický celek. Při malých rozměrech nebude snad jinak podezřelá klenba vaditi akustice. Náklad jest poměrně malý, bude ale nutno rozpočet ve všem dodržet, ...⁶⁸⁷

Koncem března 1907 se sešla stavební komise, aby prohlédla plány i staveniště.⁶⁸⁸ Její předseda, okresní hejtman Oktavian Regner rytíř von Bleyleben, byl Kuhlmannovým projektem přímo nadšen, nikoliv však staveništěm na Loučkách. Komisi zavedl na místo které, podle jeho názoru vyhovovalo lépe – blízko samého středu města – v Novosadech. Majitelé části pozemků sice nejevili ochotu prodat, ale nabídka okresního hejtmána se neodmítá, a tak získal přerovský sbor nový pozemek za 3500 korun – výhodněji položený, za nižší cenu.⁶⁸⁹ Nákup byl urychleně proveden a teprve dodatečně bylo žádáno o svolení vrchní církevní rady.

Už od samotného začátku budil projekt kostela pozornost: „*»Zlatá Praha« a »Český Svět«⁶⁹⁰ přinesly její obrazy. Málokdy které stavbě v Přerově věnováno tolik pozornosti je věnováno jako naší stavbě. Denně stojí před ní zástupy a uvažují o ní. Kéž jeví se týž zájem i o Slovo Kristovo, až v ní hlásáno bude.*⁶⁹¹ Ve městě samotném vyvstal houževnatý odpor. Petici proti stavbě, která údajně měla „*lákat a dráždit katolíky*“, podepsalo 18 000 lidí. I rodina Pěchova měla důvod litovat, že se svého času nechala hejtmánem přesvědčit k prodeji pozemků, neboť se stala objektem „*nájezdů a potup*“ fanatiků.⁶⁹² Překážky kladl i předseda stavební rady města Přerova, marně. Dne 29. března 1907 bylo uděleno stavební povolení. Stavba mohla být zahájena, i když náklad byl odhadován na 34 000 korun a sbor měl k dispozici hotově sotva 10 000.⁶⁹³ Stavba byla svěřena už dříve

687 ÚA ČCE, f. Moravská superintendence. Registratura superintendenta Císaře, srpen – prosinec 1906, Seniorátní výbor obvodu západního (dobrozdání v žádosti za povolení stavby ref. chrámu v Přerově s příslušnými doklady) Hájek a kurátor Ryšavý – Císařovi, 22. 12. 1906 a 13. 12.

688 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* X, č. 3, březen 1908, 42

689 Roční zpáva diasporního ref. sboru v Olomouci (dokončení). In: *Českomoravská jednota* VII, č. 5, květen 1905, 77

690 *Český Svět* III, 1907, č. 41–42, 9. 8., nepag.

691 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* IX, č. 10, říjen 1907, 154

692 [b. a.] *Vzpomínka na den otevření a posvěcení evangelického chrámu v Přerově 25. března 1908*, Přerov 1908, 11

693 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* IX, č. 5, květen 1907, 78–79

vybranému staviteli Jonášovi. Kuhlmannův rozpočet bylo ale nutno pracně upravit pro místní poměry. Proto se také faráři Prudkému zdál nepřiměřený jím požadovaný honorář 1800 marek (cca 2160 korun).

Materiál voziti se bude již asi na neděli a se stavbou se započne hned po svátcích. Pán dej svou pomoc. Nemíti příznivkyňě Wiesbadenské, byl by nám požadavek arch. Kuhlmannů chuť k stavbě odňal. Žádal sobě 1800 M[arek] za Přerov. Paní Shr[aderová] projevila ochotu zaplatiti 1000 M[arek] , a my jsme jemu poslali 800 M[arek] . Pan farář Zim[ermann] se mrzel na nás, že jeho požadavek se nám zdál úžasný, zvláště, když mimo plánů jsme málo užiti mohli. Rozpočet jsme musili mnoho ... dle našich poměrů [upravit]⁶⁹⁴

Podpora z Německa, která se díky Zimmermannovým stykům rychle scházela, našťástí dala na architektovu neskromnost rychle zapomenout.⁶⁹⁵ V prosinci 1907 *Českomoravská jednota* informovala, že zevní práce při chrámu Páně přerovském, až na práci sklenářskou, malířskou a natěračskou, jsou již dokončeny, ale pomoci je stále velice třeba.⁶⁹⁶ Posledně citovaná slova opět roznítily štedrost souvěrců a V. Vratislav, pokladník sboru, mohl kvitovat došlé dary lásky.⁶⁹⁷ Slavnostní otevření⁶⁹⁸ bylo velkolepé a nový chrám v „moderním slohu“⁶⁹⁹ pokládán za nejvýznačnější novodobou stavbu Přerova a chloubu církve, byl zahrnut chválou. V *Českomoravské jednotě* a *Husovi* byl uveřejněn článek, kde byl zdůrazněn historický význam Přerova, města Komenského a někdejšího sídla staroslavné Jednoty bratrské i to že chrám nese se svolením Jeho Veličenstva název: „Jubilejní chrám císaře Františka Josefa I“. Samotný chrám byl popsán jako zvláštní stavba na kterou si oko musí teprve zvyknout. Bylo kvitováno, že se Kuhlmannovi podařilo navázat na slavnou minulost Přerova, ale lépe než monumentální zevnějšek byl hodnocen útulný interiér. Následoval obsáhlý výčet dobrodinců, kteří na stavbu budoucího chrámu přispěli a sdělení, že kvality stavby ocenili přední umělci a architekti: [Jozka] Úprka, [Bohumír] Jaroněk, [Jano] Köhler a [Antonín] Blažek; „Což teprve by řekli o její karakternosti, kdyby věděli, jak odpovídá typu reformované zbožnosti.“⁷⁰⁰ Bylo uváděno, že vzorem pro chrám byly budovy na

694 FS ČCE v Přerově, sign. III-B-12, *Kniha protokolů evang. ref. církve v Přerově*. 1899–3/5. 1925, fol. 21. Zimmermann slíbil další podporu ročně 400 marek (480 K).

695 ÚA ČCE, f. Registratura superintendenta F. Císaře, leden – červen 1907. Farář Prudký o novém stavebním místě v Přerově a o intervenci hejtmanově (témuž poslán děkovací list, 24. 3. 1907).

696 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* IX, č. 12, prosinec 1907, 187

697 V. VRATISLAV: Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* X., č. 2, únor 1908, 20. Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* X, č. 4., duben 1908, 2

698 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* X, č. 3, březen 1908, 42

699 V Přerově se konalo 25. března otevření nového chrámu Páně zbudovaného v moderním slohu dle návrhu architekta Kuhlmannů ze Charlottenburgu. In: *Evanjelický Církevník* XXXIX, č. 4, Duben 1908, 69

700 Z Přerova. In: *Českomoravská jednota* IX, č. 6, červen 1907, 92–94. Slavnost otevření nového ev. ref.

přerovském Horním náměstí: „Chrást sám je velice jednoduchý bez všelijakých fabrických ozdob. Každá nepravá neb napodobená ozdoba, jako odporují pravdivosti evangelické, úmyslně pomínuta.“⁷⁰¹

Jest to zvláštní stavba, naše oko musí si na její ráz teprv zvykat. Architekt Kuhlmann, do něhož pochází plán, měl na mysli slavnou dávnou minulost Přerova a chtěl to i stavbou vyjádřit. To se mu i podařilo, takže tamní chrám náš jest dnes nejzajímavější budovou Přerova, jak i nejlepší znalci tvrdí. Musíme však i upřímně vyznati, že ještě lépe než zevnějšek, líbí se nám útulný a praktický jeho vnitřek. Kazatelna zaujímá nejpřednější místo, jako v novějších kostelích našich veskrz, před ní stojí chrámový stůl, mezi stolem a chrámovými lavicemi jest jen úzký prostor; takže kazatel má posluchače blízko sebe. Chodby jsou jen u stěn, lavice sester a bratří se uprostřed stýkají, čímž se ušetřilo místa a kazatel nemá přímo před sebou prázdnotu chodby, nýbrž své posluchače; v zadní části chrámu jest místnost pro biblické hodiny, kterou se v pádu potřeby bude moci někdy chrámová prostora moci rozšířit odstraněním příčky, ale mohou odtamtud posluchači viděti na kazatelnu, nýbrž i kázání dobře slyšeti, když se otevřou dvě postranní okna, jenž z této místnosti do chrámu vedou. Stěny chrámu ozdobeny jsou biblickými nápisy a symbolickými malbami (beránek s praporkem – znak to jednoty, klasy, hrozny, Bible a kalich). V prostranné věži má byt kostelník a výše jest malá světnička pro kazatele.⁷⁰²

Přerovský kostel je dodnes v literatuře spojován s osobností tehdy mladého publicisty Emila Edgara-Kratochvíla.⁷⁰³ V poněkud torzovitě dochovaných archivních materiálech se ale nepodařilo najít důkaz, že by měl v případě Přerova jakoukoliv zásluhu na příklonu ke Kuhlmannově projektu. Jeho nejstarší doložené vystoupení, kde velebil přerovskou stavbu, pochází až z léta 1908.

Radost z nového a umělecky hodnotného chrámu kalila jeho vysoká cena, k níž přispěly stávky a dražota. Stavba s kapacitou asi 300 osob přišla včetně pozemku, vnitřního vybavení a výmalby provedené firmou Birkler a Thomer z Charlottenburgu, na 46 000 korun, z čehož 25 000 bylo vypůjčeno na 5% úrok s amortizací 40 let u Zemědělské banky moravské. Během léta obdržel naštěstí sbor tučnou podporu od Zimmermanna a jeho přátel. Přesto ještě v roce 1912 dlužil 35 000 korun. Téhož roku si začali stěžovat zvoníci na nežádoucí vibrace od zvonů (přitom ještě roku 1910 se vyslovil znalec Dr. Hromas z Přerova dosti uspokojivě o stavu chrámu – na jeho radu byl stavitel Jonáš požádán o prodloužení záruky o 1 rok). K narůstajícím statickým poruchám přispěla někdejší úředně nařízená změna projektu – náhrada původní dřevěné klenby ohnivzdornou betonovou.⁷⁰⁴ Roku 1920 muselo být přikročeno k opravě chrámu za 3200 korun, ale stav

chrámu Páně v Přerově. In: *Českomoravská jednota X*, č. 5, květen 1908, 77–78
701 Vzpomínka na den otevření a posvěcení evangelického chrámu v Přerově 25. března 1908, 11
702 Slavnost otevření jubilejního chrámu P. císaře Františka Josefa I. v Přerově. In: *Hus XX*, č. 4, duben 1908, 52–55, zde 54
703 Např. POJSL/BARTUŠEK 2006, 17
704 NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 392–394.

budovy se rychle zhoršoval. Stavitel Jonáš, který sliboval nápravu, mezitím zemřel. Roku 1924 se objevily další trhliny a tehdy již značně sešlý chrám musel být znovu opravován. Oprava si vyžádala 8000 korun a provedl je stavitel František Pivný.⁷⁰⁵ Přerovský chrám, který je i v současnosti pokládán za přelomovou modernistickou stavbu,⁷⁰⁶ tedy neunikl prokletí většiny novátorských a ikonických staveb – byl nákladný, vykazoval technické poruchy a vyžadoval častou údržbu.

705 Památník českobratrského evangelického sboru v Přerově k jubilejnímu roku 1928, 11

706 ZATLOUKAL 2002, 561–566. FILIP 2004, 57–59.

6 Modernistické kostely českých sborů

Dne 10. října 1909 byla k užívání předána další stavba navržená architektem Kuhlmannem – kostel v Roudnici. Nákladný podnik, který si vyžádal plných 72 000 korun,⁷⁰⁷ opět vydatně podpořil Julius Zimmerman. Dodatečně přispěl i panovník.⁷⁰⁸ Už před dokončením byl kostel zahrnut chválou. Bylo zdůrazněno, že stavba je ve slohu moderním, ale využívá barokních motivů,⁷⁰⁹ aby splynula s historickými stavbami města.⁷¹⁰ Bylo ale zmíněno, že:

Chrám roudnický působí divným dojmem. Nejedem z hostů zahleděl se naň, jako by nebyl s ním úplně spokojen; ale to je jen proto, že tu uplatněno bylo něco, nač nejsme dosud zvyklí.⁷¹¹

Jako životaschopná alternativa ke Kuhlmannovým stavbám, vhodná zejména do venkovského prostředí, byl prezentován modernistický kostel ve Valašském Meziříčí, s jehož stavbou bylo započato 17. dubna 1909⁷¹² a předán k užívání byl 1. listopadu 1909. Kostel navrhl Leo Kalda, architekt působící v Chorvatsku:

Máme nyní tři moderní stavby: v Přerově, v Roudnici a Valašském Meziříčí. Každá sluší tam, kde stojí. Nesouhlasíme s časopiseckou poznámkou o jedné, že byla vzorem pro naše kostely. Naopak například do selského, venkovského sboru nehodila by se žádná z nich.⁷¹³

707 O. L. ŠTASTNÝ: Betlémský chrám v Roudnici, in: *Orloj. Almanach na rok Páně 1910*, XXXVIII, 92 (Na hotovosti bylo v době zahájení stavby splaceno úctyhodných 40 000)

708 Z Roudnice. In: *Hus XXI*, č. 10, Říjen 1909, 174–176. Císařský dar. In: *Hlasy ze Siona* L, 1910, č. 14, 28. 7., s. 118. (František Josef dodatečně věnoval 800 K k umoření stavebního dluhu).

709 SROV. EDGAR 1912, 102: „... trpící drobnou poruchou, nezdařeným účinem dobrého úmyslu: festony nad dvěma vchody myslí na stavební ráz několika historických budov Roudnici (barok) za cenu poruchy jednoty a ucelenosti čistě tektonického zjevu tohoto chrámu schválností, draperií.“

710 Stavba evang. ref. chrámu v Roudnici n. L. In: *Českomoravská jednota X*, č. 9, Říjen 1908, 137.

Stavba evang. ref. chrámu v Roudnici n. L. In: *Hus XX*, č. 10, říjen 1908, 156–159, zde 158:

„Budova se staví na překrásném místě ve středu Roudnice, ve slohu moderním s použitím motivů z českého baroka. ... Plány jsou vypracovány tak, že chrám s věží a farou budou jednou tvořiti stavební skupinu veliké umělecké ceny. Pro nedostatek prostředků staví se pouze chrám. Poněvadž při stanovení stavebního programu bylo bedlivě hleděno k tvůrčím myšlenkám nové doby v tomto oboru a ke všem moderním potřebám našich sborů a poněvadž plány jsou vypracovány architektem-umělcem na slovo vzatým, lze očekávati, že touto stavbou bude pozdvižena umělecká i praktická úroveň naší církevní architektury.“

711 Z našeho Siona. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1910* XXXVIII, 92: „Chrám roudnický působí divným dojmem. Nejedem z hostů zahleděl se naň, jako by nebyl s ním úplně spokojen; ale to je jen proto, že tu uplatněno bylo něco, nač nejsem dosud zvyklí. První návrh nastínil pan architekt Kuhlman z Charlottenburku, stavbu provedl p. J. Kohlík, stavitel v Roudnici.“ [Vedle obvyklých zásad dobré viditelnosti a slyšitelnosti kazatele byla zdůrazněna potřeba přizpůsobit chrám okolí.]

„Musí být přizpůsoben svému okolí, proto je stavěn ve slohu moderním, s použitím českého baroka (t. j. Slohu, ve kterém stavěn jest roudnický zámek knížat z Lobkovic.“

712 Ve Valašském Meziříčí. In: *Český evangelík IV*, č. 5, květen 1909, 38

713 Otevření modlitebny císař. Františka Josefa ve Valašském Meziříčí, in: *Hus Časopis věnovaný zájmům církve evang. reformované XXI*, č. 12, prosinec 1909, 191: „Máme nyní tři moderní stavby: v Přerově, v Roudnici a Val. Meziříčí. Každá sluší tam, kde stojí. Nesouhlasíme s časopiseckou poznámkou o jedné, že byla vzorem pro naše kostely. Naopak např. do selského, venkovského sboru nehodila by se žádná z nich. Poučení v nich ovšem máme mnohé, a nejen všeobecné, jako o účelnosti

Následujícího roku bylo oznámeno, že útulná modlitebna se osvědčila. Zájem o účast na bohoslužbách ve vzdušné a účelně zařízené budově velmi vzrostl, radost z nového díla ale kalil stavební dluh, který činí 26 400 z celkové částky 54 050 korun, která byla vydána na stavbu kostela a přilehlého alumena.⁷¹⁴

I stavitel Matěj Blecha přijal relativně snadno secesní formy, a to ještě dříve, než se začalo jen uvažovat o přijetí Kuhlmannova projektu pro Přerov. Roku 1905 byla dokončen a vysvěcen prozatímní secesně folkloristický katolický kostel sv. Vojtěcha v Libni,⁷¹⁵ jehož projekt je někdy připisován Blechovu zaměstnanci Emilu Králíčkovi. V roce 1906 byla k užívání předána obdobně modlitebna v Jindřichově Hradci.⁷¹⁶ Stavba v secesním slohu, obohaceném prvky gotickými byla obdobně koncipována jako evangelický kostel v rakouském Heidenreichsteinu.⁷¹⁷ V září 1908 byla posvěcena secesní modlitebna při domu Bohuslava Marečka [71] v Jičíně,⁷¹⁸ která byla charakterizována jako stavba v „moderním barokovém slohu“.⁷¹⁹

stavby, ale i konkrétní: snad bude konečně mizet protivné, protože falešné „mramorování“ zdí a pod (raději nechat kostel celý v maltovém tónu, než-li barvou nebo jedinou linkou pokazit vše!), napodobení fládrů (lavice v Meziříčí jsou tmavozeleně mořené), napodobení katedrál, řemeslnicky odfušovaná, bezduchá, byť drahá práce. Nejznamenitějším dílem v Meziříčí jest ušlechtilá kazatelna, dle návrhu sympatického umělce, p. Em. Pelanta. Kotěrovskou malbu mohli si dovolit ovšem jen ve Východomoravských Athénách, sídle umělecké odbor. Školy, kde působí architekti nových cest výzkumných; mezi ozdobou, o jejíž nejpestřejší barvy musil umělec (profesor Šachl) svěsti krutý boj s řemeslnými malíři, tušíme jako hlavní thema hořčičný strom.“

714 Ref. kazat. stanice a alumneum ve Val. Meziříčí. In: *Hlasy ze Siona* LI, 1911, č. 2, 26. 1., s. 23.

Uváděno, že roční splátka úročena 5 procenty je 1320 korun.

715 Matěj BLECHA: Novostavba zatímního katolického kostela v Praze-Libni. In: *Architektonický obzor* VI, 1907, tab. č. 6, 7, 8: „Vzmáháním se populace v VIII. části král. Hlavního města Prahy vystihl spolek sv. Bonifáce potřebu, aby vystavěn byl v této části aspoň prozatímní katolický chrám Páně. Myšlenka vešla brzy ve skutek a jmenovaný spolek podnikl stavbu svým nákladem, kdyžmu k tomuto cíli od továrenků pp. Emanuela a Dr. Hugona Graba ochotně byl pozemek propůjčen. Příslušný projekt a plány na novostavbu vypracoval architekt a stavitel p. M. Blecha v Praze, jemuž také celé provedení novostavby svěřeno. Provisorní tato stavba proveden jest v jednoduché, avšak moderní úpravě, z části ze dřeva, z části ze zdiva, rozkládá se na ploše 854m² a pojme asi 1200 věřících. V průčelní, pro umístění zvonů zřízené věži nalézá se ve spodní části hlavní vchod, ve vyšším patře kostelní chór s varhanami. Naproti vchodu za hlavním oltářem nalézá se tímto a dekoracní stěnou oddělená sakristie. Kromě hlavního oltáře jsou v kostele ještě dva vedlejší menší oltáře postaveny. Ostatní zařízení chrámu zplna odpovídá účelům novostavby, a rovněž postaráno plnou měrou o náležitou ventilaci. Se stavbou započato dne 8. října 1904 a táž účelu svému odevzdána 8. dubna 1905, v době tedy poměrně dosti krátké. Celkový náklad na stavbu obnášel K 75 000.“

716 NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 213

717 ČEJKOVÁ 2011, 39

718 Matěj BLECHA: Návrh domu pro pana B. Marečka v Jičíně. In: *Architektonický obzor* VI, 1907, 42, 56, 55: „Dle daného programu obsahuje tento dům byt o pěti pokojích s pohodlným příslušenstvím; v podkroví měly míti místa dva pokoje pro hosty. K celku tomuto měla se připojit evangelická modlitebna kruchtou opatřená. Místnosti podkrovní, jakož i modlitebna vyžadovaly zvláštní úpravu střechy, kterou navrhovatel řešil ve tvaru mansardy. Omítka má býti bílá a v této barvě natřena mají býti i okenní rámy, krytina rozumí se břidlicová.“

719 Slavnost posvěcení evanj. modlitebny v Jičíně. In: *Český evanjelík* II, č. 10., 1907, 74–76

V dubnu 1910, téhož dne jako výše zmiňovaný kostel ve Valašském Meziříčí, byl předán k užívání také opravený kostelík v Soběhrdech. Zdejší bezvěžový chrám byl vybudován v letech 1830-1832.⁷²⁰ V roce 1892 byl opraven, ale jeho nová podoba farníkům nevyhovovala: „... neviděti vůkol starý hřbitov, nepoznali by prý na první dojem v této budově kostel.“ V květnu 1909, když stavební fond, rozhojňovaný ze sbírek a darů lásky, dosáhl výše 7300 korun, se církevní zastupitelstvo obrátilo na stavitele Matěje Blechu, jehož firma kostel za 15 400 korun (stavba tedy probíhala z poloviny na dluh) upravila. Autorem projektu byl zřejmě Emil Králíček.⁷²¹ Přístavba věže respektovala sloh původní stavby:

... vykazuje šťastně rozřešený problém zachování slohu Biedermayrova, jak při kostelu, tak při věži; sloh ten odpovídal době našich tolerančních chrámečků, a ráz ten jest nyní opět moderním. V tomto slohu jest náš kostel asi prvním svého druhu ... Věž, vysoká 22 metrů, byla opatřena mansardovou střechou, přesněji jehlancovou se změněným sklonem, zdvojenými pilastry a umístěním hodin variace na venkovský barok – klasicizujícího rázu.⁷²²

720 BEDNÁŘ 1924, 34

721 NEŠPOR/ALTOVÁ 2010, 429

722 Z našeho Siona. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1910*, XXXVIII, 92

7 Kostel v Třebíči

Poslední evangelický historizující kostel v Třebíči [74] byl sice dokončen roku 1910, kroky k jeho zbudování však byly podniknuty zhruba ve stejné době, kdy vznikl i kostel v Liptále. Pozemek pro chrám byl od města zakoupen roku 1900 za 4000 korun – z větší části jej sboru přenechalo město Třebíč:

... vymínivší si, že tu vystavíme něco pěkného, okolní pro několikapatrové domy přiměřeného ... Zamýšlíme stavět stánek ne nádherný, skromný a poměrům a potřebám našim přiměřený, avšak připomínám sl. městské rady Třebíčské vyhovující. Doufejme, že požadavky její nebudou příliš přísné a sami hledáme zlatou střední cestu: s málem co nejvíce vykonati. ... stavba taková nejméně 10 000 zlatých nákladu vyžadovati bude.⁷²³

Plány byly kurátorem Matějem Dobrovolným objednány u Zlatohlávka již v roce 1903.⁷²⁴ V červnu téhož roku bylo uděleno i stavební povolení s podmínkou, že chrám bude stát do roku 1906 (později byla lhůta prodloužena).⁷²⁵ Zlatohlávkův rozpočet byl 18 615 korun 75 haléřů; vybudování místnosti pro sborová shromáždění a prostor pro vytápění v suterénu si mělo vyžádat dalších 5000 korun – byla by tak využita místní terénní konfigurace – prudce spadající svah. Když však rozpočty a plány později posuzoval městský stavitel Raimund Wolf, dospěl k závěru, že stavba by si, vzhledem k růstu cen, vyžádala nejméně 27 – 28 000 korun. Ve stavebním fondu bylo tehdy k dispozici jen 4292 korun, ale členové kostelního výboru hýřili optimismem, zavázali se, že na stavbu kostela přispějí padesáti procenty svých přímých daní. Doufali navíc v pomoc domácích a zahraničních souvěrců. Za půjčku na stavbu kostela u místní záložny se navíc jednotliví členové zavázali ručit desateronásobkem svých přímých daní, které tehdy činily asi 1700 korun.⁷²⁶

Počátkem roku 1908⁷²⁷ přišel do Třebíče, která se stala sídlem cestujícího kazatele, farář Lubomír z Tardy. Ačkoliv jej staršovstvo ohledně stavby kostela postavilo před hotovou věc, navrhl, aby Zlatohlávkovy plány a rozpočty byly dány k posouzení architektovi Dušanu Jurkovičovi. Nepříliš spolehlivý záznam v pamětní knize farnosti

723 Z Třebíče (Fr. Jáša. M. Dobrovolný. Jar. Urbánek). In: *Českomoravská jednota II*, č. 9, září 1900, 142

724 FS ČCE v Třebíči, sign. II./ 44. *Pamětní kniha. Českobratrského sboru v Třebíči*, fol. 49.

725 SOKA Třebíč, f. Okresní úřad Třebíč I., krab. 99, Stavba evangelického kostela v Třebíči, 1902–1918, Městská rada v Třebíči, čís. 5277/1910, plány kostela fol. 64.

726 Srov. Z Třebíče. In: *Českomoravská jednota X*, č. 4., Duben 1908, 92

727 Z Třebíče, Slavnost installace prvního cestujícího kazatele západní ref. diaspory moravské v Třebíči. In: *Hus XX*, č. 6, červen 1908, 93. (Instalace se konala 28. 5. 1908 a měla „neharmonickou“ předehru, neboť katolický děkan vetoval poskytnutí příhodných prostor s odůvodněním, že jsou příliš blízko katolickému chrámu.)

Hornovilémovické⁷²⁸ dává tento jeho návrh do souvislosti s jeho účastí na schůze *Evanjelické společnosti pro dobročinnost křesťanskou*.⁷²⁹ Jurkovičovi se Zlatohlávkův výtvar nezamlouval. Ironicky okomentoval chyby v rozpočtu a podobně jako Raimund Wolf usuzoval, že za rozpočtenou cenu lze sotva stavbu provést. Pokud ano, tak jen v nejhorší kvalitě. Mínil, že nejlépe by bylo vybudovat sborový dům s modlitebnou, jak by si býval přál farář Tardy. To by si sice vyžádalo asi 35 000 korun. Sbor by ale pak mohl prodat starou faru a v budoucnosti by musel udržovat jen jednu budovu.⁷³⁰ Na vybidnutí faráře doporučil jako vzor kostel s farou od architekta Ernsta Kühna z Drážďan, publikovaný v knize *Kunst auf dem Lande*.⁷³¹ O Zlatohlávkově projektu a zvoleném staveništi neměl valné mínění:

*... na stavebním místě ve Střelkové ulici nic postavit se nedá, leda budova, jakou Vám pan Zlatohlávek navrhuje. Dnes postavili byste budovu nevhodně a ošklivě. Okolní stodoly mohou však v co nejkratší době býti odklizeny a pak teprve byste toho litovali, že jste umístěním modlitebny nejednali opatrněji.*⁷³²

Zlatohlávkovy plány následně posoudil ještě senior Dobeš. Jeho četné výhrady byl Zlatohlávek ochoten hned zohlednit a projekt upravit. Většinu nedostatků svého osm let starého projektu přičítal na vrub tehdejší snaze nadměrně šetřit. Obě fasády (do ulice i směrem do dvora k městu) přislíbil upravit, aby se shodovaly a oknům dát takovou formu, aby se v budoucnu mohly vložit postranní galerie. [Tak vznikl charakteristický útvar: Půlkruhové termální okno osvětlující horní galerii, jemuž odpovídala dvojice menších okenních otvorů otvorů osvětlujících přízemí.] Chtěl rovněž upravit suterén s bytem domovníka, prostorem pro topení a zasedací místností staršovstva a provést i další úpravy, které nezvýší cenu a budou k prospěchu věci. Reflektoval i výhrady k rozpočtu předložené inženýrem Wolfem. Připustil, že ceny stavebních materiálů vskutku o 20% narostly (oproti rozpočtu pro stavbu třebečské školy, který mu byl onehdy zapůjčen). Na závěr připojil několik rad. Na rozdíl od Wolfa mínil, že bude lépe

728 Srov. FS ČCE v Třebíči, sign. II./ 44. *Pamětní kniha. Českobratrského sboru v Třebíči*, fol. 50: „*Stavba měla prováděti se dle plánů, jenž by vypracoval architekt Jurkovič bytem v Žabovřeskách u Brna a na obecním pozemku u dráhy, jenž by se dostal laciněji, totiž 1m² za 3 K. Avšak ač se velmi přičinil, neprorazil s těmito návrhy, za to však mnoho nepřijemností si způsobil. Musil ustoupiti a dle opravených plánů Zlatohlávkových stavbu započíti v polovici září 1909.*“ Autor třebečské pamětní knihy – patrně správně – dovozuje, že časový údaj nemusí být zcela spolehlivý.

729 Spolek evang. duchovních české národnosti. In: *Českomoravská jednota X*, č. 9, říjen 1908, 137

730 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890–1913), list D. Jurkoviče z 21. 1. 1908

731 SOHNREY 1905, 76

732 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890–1913), list D. Jurkoviče z 18. 5. 1909

zadat provedení stavby jednomu podnikateli „... máte pak pouze s jednou osobou co činit a ten také sám za vše ručí – a sám vše objednává a celý chod stavby aranžuje a řídí...“ Zmínil, že pracuje na plánu fary pro Krounu, ale třebíčskou záležitost vyřídí přednostně. Za upravené plány, již nežádal honorář, jen výdaje za světlotisk a papír. Později se zasazoval ještě o zřízení teplovzdušného topení a zřízení místnosti pro sborová shromáždění na kruchtě, která měla být od zbytku lodi oddělena svinovací roletou z vlnitého plechu (podobně jako v modlitebně v desátém Vídeňském obvodu). Když si ale prohlédl novou modlitebnu na Vinohradech, usoudil, že by postačily lacinější rolety z konopné tuhé látky. Zavrhl možnost, aby kruchta byla vynášena příhradovým nosníkem a ne sloupy, neboť by to bylo dražší – nakonec bylo ale nosníku použito. V závěru srpna 1908 pak zaslal slíbené upravené plány a rozpočty.⁷³³

Asi netušil, že se nad jeho projektem znovu stahují mračna. V srpnu roku 1908 se v Praze na Vinohradech konala schůze *Spolku Evangelických duchovních české národnosti*, kde vystoupil ambiciózní publicista Emil Edgar:

Ó jak jsme se zhrozili z ran, které jsme dosud neviděli! Každý domníval se míti chrám Páně nejlepší a zatím v přednášce došel ke zklamání. Výjimku činila v přísné kritice pouze modlitebna v Přerově, která mladým umělcem zahrnuta chvalozpěvem nekonečným. (O chrámu v Liptále asi pan architekt nevěděl, poněvadž zmínky o něm neučinil) V diskusi se ukázalo, že vinni byli kazatel, architekté i lid sám. Architekté nepřipadli na myšlenku, že by chrám Páně měl se zříditi dle účelnosti služeb Božích evangelických, a ne dle ritualních chrámů katolických; kazatelé starali se více o prostředky stavební než o účelnost a lid promíšený názvy katolickými nechtěl jinak tomu rozuměti než katolici (na příklad věže atd.) A měla-li budova rázu originelního, zasáhly často do záležitosti té i úřady světské (na příklad Velim). Architekt Jurkovič ukázal, že nejlepšími kostely duchu evangelickému odpovídajícími byly chrámečky toleranční, které netvořili práci různou obtížením, hledící na stavbu se stránky obchodní, nýbrž talentovaní z lidu patřící na účelnost budovy. Na to v resoluci odhlasováno, by příště každý obrátil se na radu stavební (4 architektů), kteří milerádi ve všem poslouží.⁷³⁴

Následně vyšla v *Hlasech ze Siona* Edgarova studie *Evangelická církev a architektura*, jímž hlavním rysem byl negativismus vůči dosavadní historizující praxi. Kritizoval i přístavby věží ke starším tolerančním modlitebnám (s výjimkou věže v Morávči): „... je ponižující a frapíruje příliš, že tato církev nedovedla nám dáti ze svého života než budovy znehodnocené...“⁷³⁵ Hodnota byla přiznána jen kostelu v Přerově a „nezkaženým“ starým evangelickým chrámům na Valašsku a Slovensku: „... mají tradiční, často monumentální, dobře rozvržený interieur, charakter a program země

733 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-14. Stavba a opravy chrámu. Zlatohlávkovy dopisy z 30. 7., 4. 8. a 21. 8. 1908

734 Spolek evang. duchovních české národnosti. In: *Českomoravská jednota X*, č. 9, říjen 1908, 137

735 Emil Edgar, *Evangelická církev a architektura*. In: *Literární hlídka Času III*, 1908, č. 29, 3

a tradice ... nejkrásnější architektury budovány v době nejkrutější.⁷³⁶ Přes rozhodný tón nepřipouštějící pochybnosti, nebo právě pro něj, se z Edgara arbiter elegancie moderní sakrální architektury nestal. Zasel vítr a sklidil bouři. Protiútok však překvapivě nepřišel z konzervativního tábora.

*Svou akcí pro ‚obrození architektury evangelické církve‘ sprofanoval tolik moderní umění a svým smělyým vystupováním oklamal tolik neinformovaných, že je nutno říci pevné slovo a zakřiknouti jeho činnost. ...⁷³⁷ [prohlašoval anonymní autor ve *Volných Směrech*, k čemuž jiný anonym v *Hlasech ze Siona* dodal] i my jsme byli ti neinformovaní, o nichž ‚*Volné Směry*‘ mluví, což bylo ostatně i na farářské schůzi v Praze nepřímým doznáním. Něco povrchněji zpracovaného, než byl jeho článek ‚*Evangelická církev a architektura*‘ si lze těžko představit. Pan Edgar našich kostelů neviděl, až snad na několik pouze výminek, ale posuzoval je na základě obrázků v Památku z roku 1881 a – podle nějakých pohlednic! Na takových základech si jistě nemohl zjednat odborné a podrobné znalosti, jež by ho opravňovala k referátu s jeho paušálními tvrzeními aneb dokonce snad k pracím pro Společnost pro dějiny protestantismu v Rakousku.⁷³⁸*

V souladu se zásadou *audiatur et altera pars* dostal mladý publicista na stránkách *Hlasů ze Siona* prostor, aby se obhájil. Vrchovatě jej využil – ostatně polemika byla jeho druhá přirozenost – vše interpretoval jako zákeřný osobní útok. Aspoň v některých kruzích Edgar svou reputaci obhájil. Na stránkách evangelických tiskovin se v následujících letech pravidelně objevovaly jeho články a tu a tam i pochvalná zmínka o jeho knihách a ohlasu jeho aktivit v zahraničí. Kupříkladu v říjnu 1910 bylo zmíněno, že v umělecké revue *Die Kirche* vyšel Edgarův článek o moderních kostelech v Přerově, Roudnici a Valašském Meziříčí, přičemž byl oceněn pro „... *temperamentní poměr k tematů, bohatství myšlenek a znalostí a upřímnou snahu podat výsledky ostrého pozorování a úvah bez předsudků, jež oslovuje čtenáře nezvyklým způsobem.*“⁷³⁹ Edgar sám ale zůstal kontroverzní postavou a jeho „osvětové“ aktivity byly ze strany odborné veřejnosti často kritizovány.

V červnu 1909 se členové presbyterstva v Třebíči rozhodovali mezi Zlatohlávkovým projektem a náčrtem,⁷⁴⁰ který v květnu 1909 vyhotovil Jurkovič [73]. Lubomír z Tardy

736 Emil Edgar: *Evangelická církev a architektura*. In: *Hlasy ze Siona* XLVIII, 1908, č. 16, 13. 8., 105–106

737 Odborník. In: *Volné směry. Umělecký měsíčník* XII, 1908, č. 8, 243

738 O panu Edgarovi. In: *Hlasy ze Siona* XLVIII, 1908, č. 20, 29. 10., 243

739 Ohlasy. O našem stavebním životě v cizině. *Hlasy ze Siona* L, 1910, č. 19, 13. 10. 1910, s. 156–157.

Uváděno, že umělecká revue „*Die Kirche*“ (Zentralorgan für Kirchenbau, Steglitz Berlin, vydává architekt Hugo Wachen) věnuje polovinu reprodukcí a textu posledního čísla se věnuje stavebnímu životu v Čechách a na Moravě (Valašské Meziříčí, Přerov, Roudnice). Dále Edgar píše o stavební historii naší, slovenské a uherské – *Monatschrift für Gottesdienst und Kirchlische Kunst* (red. Dr. F. Spitta) – č. 6. a 7.)

740 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890–1913), list Dušana Jurkoviče z 18. 5. 1909. V dopise ze 7. 2. 1909 slibuje Jurkovič že, přijede, staveniště si ofotografuje a dodá pohledy i podrobnější rozpočty. Zdá se ale, že projekt do tohoto stádia nedopracoval. Dotazuje

horoval pro Jurkoviče. Dovožoval, že stavba by byla vkusnější, lacinější, s větší kapacitou (248 míst oproti 220). Město by poskytlo vhodnější staveniště vedle hospodářské školy, neboť to staré vykazuje četné vady. Zdálo se, že nakonec budou k provedení zvoleny plány Jurkovičovy. Proti se ale postavili někteří členové presbyterstva, kteří prohlásili, že stavba podle Jurkovičova projektu by přišla mnohem draž. Předsedající farář Tardy je obvinil, že překrucují pravdu. Nato se dotyční pánové urazili a odešli. Shromáždění přestalo být usnášeníschopným, přesto se ještě chvíli debatovalo. Spor se pokusil vyřešit František Zelený. Návrhl, aby se nestavělo ani podle Zlatohlávka, ani podle Jurkoviče, nýbrž podle vzoru „bohoslužebné budovy izraelitské“ která stála jen 14 000 korun. Kurátor Matěj Dobrovolný navrhl stavbu odložit o rok, až budou levnější cihly. Nic však nebylo možno schválit, ani odhlasovat, a tak se přítomní rozešli.⁷⁴¹ Na následující schůzi však již bylo přes odpor faráře rozhodnuto stavět podle plánů Zlatohlávkových. Když se Jurkovič dozvěděl, že jeho projekt padl, postěžoval si Edgarovi.

Vážený příteli, evangelická církev v Třebíči má stavět kostel. Farář, dobrý člověk, jednal se mnou dlouho, i náčrt půdorysu jsem mu zaslal, a prohlásil jsem místo stavební za naprosto nevhodné. Sbor se přes hlavu farářovu usnesl stavět podle přiložených plánů. Plány zašlete přímo, pod mým jménem, faráři panu Lubomírovi z Tardy, evangelický kostel Třebíč, Střelkova ulice. Nemám naději, že intervencí Vaší něco vykonáte.⁷⁴²

Edgar se v celé záležitosti cítil osobně zainteresovaný a později kostelu v Třebíči věnoval několik pohrdlivých a jedovatých poznámek. K trebičské stavbě může odkazovat i pasáž v pochvalné recenzi Edgarovy knihy *Zwei Kirchen und die Architektur*, kterou v srpnu roku 1908, tedy krátce poté, co Edgar obdržel výše citovaný Jurkovičův dopis, uveřejnil časopis *Hus*.⁷⁴³

... rozhodování o církevních stavbách o církevních stavbách leží v rukách lidí venkovských, prostých a umělecky neškolených. Mohly by se jmenovati příklady, že projektované církevní stavby, umělecky cenné, provedeny nebyly, a to proto že se prospěšně odchylovaly od běžné stavitelské šablony.⁷⁴⁴

se, zda má být přistavěna ke kostelu také fara, jejíž cena by byla 1500 korun.
741 FS ČCE v Třebíči, sign. II./ 3. Protokoly schůzí ev. ref. kazatelské stanice v Třebíči v l. 1908 – 1916. Protokol z 13. 6. 1909
742 List Dušana Jurkoviče Emilu Edgarovi datovaný 16. 7. 1907. SNK – ALU, 141 A 28. srov. BOŘUTOVÁ 2009, 282
743 EDGAR 1912, 100. Odkazuje na článek v časopise *Hus* 1909, č. 3, s. 126 (správně asi *Hus* XXI, srpen 1908, č. 8, s. 127.), kde mělo být uvedeno, že v Třebíči se pracovalo za trudných poměrů, neboť tamní sbor pozůstává ze samých drobných zemědělců a řemeslníků. V článku žádná zmínka o Třebíči nebyla. Mohlo jít i o redakční zásah.
744 Emil Edgar: *Zwei Kirchen und Die Architektur*. Katholischer und protestantischer Kirchenbau in Böhmen und Mähren [rec.]. In: *Hus* XXI, srpen 1908, č. 8, 127.

Kvality Zlatohlávka projektu zpochybnili ve společné ofertě, datované 21. srpna 1909, pražský architekt Jan Veselský⁷⁴⁵ a místní stavitel Josef Kosík. Jejich názor o nevhodnosti slohu „klasického“ koresponduje například s již citovaným článkem, který byl v září 1877 uveřejněn v časopise *Method*,⁷⁴⁶ nereflexuje ale tehdejší stylové preference v evangelickém prostředí. Skutečným záměrem dvojice stavebních podnikatelů nebylo rozvíjet ideologicko-náboženské koncepce, nýbrž získat zakázku:

Máme na zřeteli budovu důstojnou, slohově odpovídající svému účeli na podkladě čistě historickém. Veřejná stavba, jako evangelický kostel musí hlásati dějiny církve české a musí jim býti důstojným pomníkem, což slohem klassickým vyjádřiti nelze, zvláště není-li pochopen a dle pravidel klassiků propracován. Podepsaný architekt Jan Veselský provedl řadu větších staveb a jako evangelík jest zván ku provádění větší části staveb církevních. Jak svědomitě své povinnosti podepsaný stavitel Josef Kosík plní, jest známo z místní praxe a dokazují to následující větší provedené práce: Měšťanská škola v Třešti, továrna na sklo v Janštýně, synagoga v Telči, gotický kostel v Roseči, nový dvůr v Nové Říši a jiné dle přiloženého seznamu.⁷⁴⁷

Kosík a Veselský měli výhrady i k rozpočtu, který hodnotili – podobně jako dříve Jurkovič a Wolf – jako příliš nízký. Vypočtená suma by sice dle jejich názoru dostačovala pro vybudování budovy podobných rozměrů, ale nikoliv kostela. Ten vyžaduje kvalitnější materiály a důkladnější provedení. Překvapivě ale nabízeli, že stavbu provedou v nižší než rozpočtené ceně – za 18 993.96 korun! Zlatohlávkův projekt chtěli „ku prospěchu věci“ upravit. Nejlépe by ale bylo, kdy by jim bylo svěřeno vypracování projektu nového, který by pochopitelně byl kvalitnější než Zlatohlávkův. Zřejmě se jim podařilo vzbudit dojem, že sboru činí velkou laskavost, když se tak beznadějného podniku vůbec ujmou. S oběma staviteli byla 31. srpna 1909 (až příliš) narychlo uzavřena smlouva, v níž se zavázali stavbu provést za úhrnnou paušální cenu 20 000 korun.

Stavba byla zahájena den nato: 1. září 1909. V říjnu 1909 byla rovněž zadáno vyhotovení lavic a další truhlářské práce (celkem za 2776 korun 60 haléřů) u Karla Hrušky, absolventa c. k. Odborné uměleckoprůmyslové školy z Brna. Po celou dobu stavby udržoval Zlatohlávek s kurátorem a farářem pilnou korespondenci. Zdůrazňoval, že

745 Na hlavičkovém papíře: Architekt a stavitel Jan Veselský, Praha Kr. Vinohrady 1289, Polička Hegrova třída 345. Založeno 1869. Srov. VLČEK 2004, 692: Veselský Jan, stavitel 24. května 1910 obdržel stavitelskou koncesi pro Nové Hrady. Roku 1911 přistavěl věž ke kostelu církve českobratrské v Lozicích (Chrudim).

746 Karel ŠMÍDEK: Nový gothický chrám v Šanově u Českých Teplíc. In: *Method* III, 1877, č. 9, 20. 9, 95–101

747 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890–1913), Oferta Veselského a Kosíka z 21. 8. 1909

i v interiéru musí vše: „*harmonovat, být jednoho slohu.*“ Veškeré štukové ozdoby chtěl objednat ve Vídni – stejně jako v Liptále – a byl zklamán, když se dozvěděl, že interiér bude oproti jeho záměru proveden jednodušeji.⁷⁴⁸

Naproti tomu stavitel Kosík stavbu zanedbával a přes zimu zůstala odkryta.⁷⁴⁹ V létě následujícího roku si obyvatelé stěžovali na nepořádek v okolí. Někteří třebíčští stavitelé totiž ve srozumění s Kosíkem využili navyšování terénu v okolí kostela k tomu, aby se zbavili nepotřebné suti, kterou by jinak museli vozit daleko za město – na místo musel být vyslán strážník.⁷⁵⁰ Kosík navíc sboru naučtoval vícepráce. Vše zdůvodnil nedostatky Zlatohlávka projektu (k nedorozumění přispěla existence více verzí projektové dokumentace). Za stavbu žádal 25 303 korun 31 haléřů! Zlatohlávek vyčínil Kosíkovi za zbytečné plýtvání a jeho požadavek seškrtnal na 22 474 korun 55 haléřů. Oba páni stavitelé, jejichž vztahy byly od počátku napjaté, si následně vyměnili několik ostrých dopisů. Záležitost byla choulostivá, neboť smlouva mezi sborem a stavitelům Kosíkem neměla všechny úřední náležitosti. Zlatohlávek vysvětloval Tardymu: „*Já mu [Kosíkovi] ovšem musím psát rázně a přísně, když chci Váš prospěch docílit, ale věc se nesmí hnát do krajnosti, – proto hleďte uchrániti se soudu.*“⁷⁵¹

Chrám byl otevřen 15. srpna 1910.⁷⁵² V pozvánce v na slavnost v časopise *Hus* byl chrám charakterizován jako útulný.⁷⁵³ Bylo zmíněno, že slavnostnímu aktu, který se konal za neočekávaně pěkného počasí, bylo přítomno 10 duchovních, mezi nimi senior Dobeš a superintendent Císař, zástupci státních úřadů, městské rady, obce židovské, Kosík i Zlatohlávek.⁷⁵⁴ Nový kostel už nebyl vychválen – jen bylo konstatováno, že k 36 chrámům přibyl 37.⁷⁵⁵ Edgar – který, jak bylo u něj obvyklé, bral záležitost osobně –

748 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890–1913), Karel Hruška z Brna (absolvent c. k. Odborné uměleckoprůmyslové školy z Brna. Velké nám. 14. (původní adresa Brno. Běhounská ul. 18.), dopis z 11. 10. 1909

749 FS ČCE v Třebíči, sign. II./ 44. Pamětní kniha českobratrského sboru v Třebíči, fol. 50. (Psáno 2. 1. 1933). srov. Stavba ev. ref. kostela v Třebíči. In: *Hus* XXII, č. 1, Leden 1910, 15–16. Bylo oznámeno, že stavba je pod střechem a Kosíkovi za ní bylo vyplaceno 6000 korun, čímž se stavební fond ztenčil na 2000 korun. Na stavbu bude v běžícím roce nutno vydat ještě 25 000 korun (sic!) a kazatelská stanice (čítající 350 členů) má ještě starý dluh 3600 korun.

750 SOKA Třebíč, f. OÚ Třebíč I., krab. 99, Stavba evangelického kostela v Třebíči, 1902–1918, Městská rada v Třebíči, čís. 5277/1910, V Třebíči dne 29. 7. 1910. Zpráva k podané stížnosti ve věcech suťové navážky u evang. kostela ve Střelkově ulici.

751 FS ČCE v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890–1913). Dopis Zlatohlávka ze 14. 1. 1911

752Z církve reformové. V Třebíči. In: *Český evanjelík* V, 1910, č. 5, 105

753Pozvání z Třebíče. In: *Hus* XII, č. 8, srpen 1910, 126

754Srov. FS ČCE v Třebíči, sign. II./ 44. Pamětní kniha. Českobratrského sboru v Třebíči, fol. 56

755Otevření chrámu páně v Třebíči. In: *Hus* XXII, č. 9, září 1910, 142

připomínal dle svého mínění „ostudnou“ třebíčskou stavbu ještě v knize Protestantismus a architektura, vydané roku 1912:

Roku 1908, po dostavení evangelického chrámu v Přerově, provedeno u nás tažení proti špatné stavební minulosti i přítomnosti českého protestantismu, určeného pseudohistorickými šablonami ... Zúčastnily se ho Spolek evangelických duchovních, Kostnická jednota, evangelické časopisy a Dušan Jurkovič, a vyvolalo malou literaturu a různé odezvy i osobní polemiky. Způsobilo mnoho vzruchu a pozornosti ... a přece staví se právě v Třebíči nové dílo reakce, nový ‚monumentální doklad‘ minulosti v architektuře. Uskutečňuje se tu projekt staré šablony, nechutné, banální schéma, jakých stojí na Moravě a v Čechách již tolik: malý pseudorenaissanční obdélník plochého závěru, dekorovaný věží nad vchodem a těžkými římsami, upomínajíc na tucty takových kostelů, například kšelský (u Českého Brodu) z roku 1853.⁷⁵⁶

Třebíčský chrám jistě nepatří k nejkvalitnějším realizacím své doby, ale Edgarovy jedovaté výpady odvádějí pozornost od skutečné příčiny odmítnutí Jurkovičova projektu. Prameny naznačují, že primárním důvodem byla obava z vysokých nákladů – vzhledem k prostředkům, které byly vydány na stavbu modernistického kostela v Přerově – ne zcela neodůvodněná. Jurkovičem uváděná cena byla zřejmě jen orientační, protože existence podrobněji zpracovaného projektu ani rozpočtu není doložitelná. Je známo, že Jurkovič byl schopen projektovat i laciné stavby. Třebíčský kostel dle Jurkovičova návrhu měla být proveden sice z cihel, ale obložen lomovým kamenem. Stavba by oproti projektu Zlatohlávkovu nepochybně byla materiálově a řemeslně náročnější, tudíž bylo možno očekávat i větší výdaje.

Členové staršovstva měli důvod preferovat Zlatohlávkův projekt i proto, že v souvislosti s jeho pořízením musel sbor už vynaložit nemalé úsilí a prostředky, které by příklonem k Jurkovičovu návrhu přišly vniveč (nehledě k dalším nutným výdajům). V Třebíči nezasáhl žádný Julius Zimmermann, jehož vliv a štedrá finanční podpora by vývoj zvrátily. Nebylo zdaleka jisté, že by publicita moderního Jurkovičova projektu roznítla štedrost dobrodinců, jako se tomu stalo v případě modernistických projektů Kuhlmannových. Za posledním vítězstvím historizující novorenesance nad modernismem tak byly tytéž důvody, které vedly v 80. letech české evangelíky k jejímu upřednostňování před gotikou – její menší finanční náročnost.

Jurkovičův projekt zřejmě do jisté míry vycházel z Kuhlmannova kostela v Přerově (nasvědčuje tomu umístění místnosti pro shromáždění pod kruchtou, která z obrysu kostela vystupuje charakteristickým apsidovitým útvarem (na způsob anglických „bay windows“). Novinkou je oválovitý půdorys celé stavby.

⁷⁵⁶EDGAR 1912, 83

7.1 Pokus o rozbor projektů Josefa Zlatohlávka

Dvojice staveb, které projektoval Josef Zlatohlávek (a je možno předpokládat, že i dvojice neprovedených projektů určených pro Přerov a Olomouc byla podobně utvářena) se – po stránce stylové⁷⁵⁷ i provedením zásadním způsobem nevyčleňovala ze stavební produkce českých evangelických sborů 90. let 19. století. Kostel Třebíči byl zřejmě první samostatně stojící sakrální stavbou, kterou Zlatohlávek navrhl. Příznačné je určité tápání při hledání výrazu, které nacházíme také u stavitele Jana Šíra. První náčrtek dokonce počítal s presbyteriem. Konečný projekt byl výsledkem nejrůznějších úprav a připomínek.

I projekt Liptálského kostela byl nejméně jednou přepracován – míra úprav však byla menší než v Třebíči. Zdá se, že Zlatohlávkův projekt liptálského kostela a podobu konečné verze projektu pro Třebíč ovlivnily realizace architekta Gottloba Albera.

Ve svých pamětech Zlatohlávek zmiňuje, že znal brněnského faráře Pokorného. Pravděpodobně tedy navštívil Betlémský kostel v Brně. Lze předpokládat, že znal i Alberovu nymburskou stavbu, neboť Nymburk se nachází blízko jeho rodiště. Nasvědčovalo by tomu charakteristické rozmístění okenních otvorů (způsob užití termálních oken)⁷⁵⁸ u obou staveb. Průčelní část liptálského kostela vykazuje podobnost i s mělnickým evangelickým kostelem.

Kostel v Liptále byl v době svého vzniku hodnocen jak vzorná stavba, která zcela vyhovuje potřebám evangelického ritu. Odstup pouhých několika let stačil k naprosté „diskreditaci“ historizující architektury (aspoň v některých kruzích). Názor o podřadnosti historizující a tradicionalistické produkce, který zastával Edgar a jemu podobní, ve srovnání se soudobými stavbami modernistickými, se v uměleckohistorické literatuře udržel až do nedávné doby.⁷⁵⁹

757 V literatuře je třebíčský kostel charakterizován jako secesní jednodílná stavba s věží, vestavěnou do západního průčelí, podle návrhu architekta Josefa Zlatohlávka [z Vídně, původem] ze Záhřebu [sic!]. Viz: BARTUŠEK 1969, 81. srov. NEŠPOR/ALTOVÁ 2009, 38

758 Termálních oken bylo běžně užíváno v raně barokní i klasicistní architektuře. Po přestavbě je měl i první protestantský kostel ve Vídni (1. Bezirk, Dorotheergasse 16). Původní klasicistní stavba budovaná po vyhlášení tolerančního patentu (arch. Gottlieb Nigelli). Roku 1887 novobarokně přestavěná (arch. Ignaz Sowinski). Viz První reformovaný chrám ve Vídni v Dorotejské ulici. In: *Orloj. Almanach na rok Páně 1889*, XVII, 80

759 K problematice viz: HORÁČEK 2013a

Závěr

Tématem práce byly kostely, jejichž styl je zpravidla označován jako novo/neo/pseudorenesanční. V sakrální architektuře 19. století nepochybně dominovaly „středověké“ styly: novogotika a sloh novorománský. Užití renesančních forem však nebylo takovou vzácností, jak by nasvědčovala dosavadní literatura. Z hlediska typologie a stylových východisek můžeme novorenesanční kostely rozdělit do tří kategorií:

První a nejméně početnou skupinou jsou stavby, jejichž primární inspirací byly italské raně renesanční a raně křesťanské stavby. V obou případech mohly určitou roli sehrát i obdobné stavby v Mnichově nebo Berlíně. Kostel sv. Václava na Smíchově a katedrála Božského Spasitele v Moravské Ostravě vznikly v tehdejších metropolích. V obou případech se jednalo o prestižní a relativně nákladné stavby. V případě smíchovského kostela byly zřejmě v pozadí stylové volby spíše praktické důvody. V Ostravě pak větší roli sehrály důvody nábožensko-ideologické.

Relativně málo početné jsou i novorenesanční kostely na centrálním půdoryse. Pokud odhlédneme od staveb hrobních, jimiž se tato práce nezabývá. Můžeme do této skupiny zahrnout pouze tři stavby: kostely v Libici, Novém Městě na Moravě a Přelouči.

Do poslední (nejpočetnější) skupiny náleží jednodušší stavby. Většinou se jedná o jednolodní stavby s věží v čele. Tento tradiční typ kostelní stavby se v Evropě vyskytuje už od středověku. Základní prototyp byl pouze „přioděn“ vnějším slohovým dekorem. Otázka stylu těchto staveb je relativní. Prvky, které utvářejí jejich styl, jsou zpravidla provedeny z větší části v omítce a ve štuky a nemají vztah k vlastní konstrukci stavby. Tuto skutečnost si uvědomíme, pokud vnější výzdoba zanikne (ať již v důsledku zanedbané údržby či záměrně jako důsledek „purizace“).

Podobným způsobem byl vytvářen „sloh“ i u většiny novorománských kostelů, třebaže s poněkud větším podílem kamenické výzdoby. Společným oběma stylům tedy nebyla jen skutečnost, že byly založeny na stylové recepci antiky, ale i způsob, jakým bylo jejich „slohovosti“ docilováno. Odtud zřejmě pramení nevyhraněnost dobových popisů těchto staveb. Vztáhneme-li problematiku pouze na domácí prostředí (pokud nebudeme brát v potaz specifickou problematiku rundbogenstylu), je logické, že některé

stavby, i když postrádají nejvýraznější atributy románského slohu (obloučkový vlys, zubořez), jsou v dobových popisech charakterizovány jako románské.

U staveb v „novogotickém“ stylu, pokud nejde o příslovečnou „gotiku v maltě prováděnou“, je situace poněkud jiná. Atributy slohu byly více spjaty s vlastní konstrukcí stavby. Důvodem, proč nebyla gotika v některých případech doporučována, mohly být (vedle nevhodnosti pro „omítkové“ provedení) i větší nároky na ni kladené. Mnozí venkovští stavebníci se mohli gotice vyhybat i proto, aby se vůči ní neprohřešili (U provádějícího stavitele bylo zpravidla možno předpokládat spíše zkušenost s realizacemi obytných či užitkových budov, kde se gotika takřka neuplatňovala).

Výtky, že ten či onen projekt není „slohově přesný“ jsou ale poměrně časté i u renesancizujících návrhů. Lze ale předpokládat, že užití renesančních forem bylo méně náročné po stránce řemeslné (větší možnost užití prefabrikátů, menší potřeba kamenické práce, plochostropý interiér) i projekční. Posledním argumentem ve prospěch renesančních forem je názor, že se gotika nehodí pro „obyčejný venkovský kostel“, který byl vysloven v souvislosti s odmítnutým projektem kostela sv. Vojtěcha na Březových Horách.

Jistou roli tedy mohla sehrát podvědomá snaha o splynutí s prostředím. Příznačným rysem řady novorenesančních staveb je přežívání starších forem, jež byly užívány v předcházejících obdobích. To je důvodem, proč jejich stylová charakteristika v literatuře osciluje mezi novoklasicismem, novobarokem a novorenesancí. Je možno konstatovat, že přímý vlivy italských vzorů sehrál u těchto staveb vesměs menší roli než domácí klasicizující tradice.

Vysvětlovat stylovou volbu pouze „materialisticky“ ale může vést i k mylným závěrům. V řadě případů sloh stavby – i když byl dotvářený jen v omítce a štuky, bez hlubšího vztahu ke konstrukci – ovlivňoval konečnou cenu stavby jen do určité míry. Vznikla i řada úsporných novogotických kostelů, které zdaleka nepůsobily „chudě“ ani „nevkusně“. Mnohé novorenesanční kostely se naopak v konečném důsledku značně prodražily. Jak dokládají četné dobové stesky, stačila mnohdy i „obyčejná“ novorenesanční stavba k finančnímu zruinování leckterého evangelického sboru. Kromě nákladů za vnitřní vybavení, které u katolických (částečně i evangelických) kostelů často přispělo k výraznému navýšení rozpočtu, svou roli sehrály i takové okolnosti, jako byly v

místě obvyklé ceny stavebních materiálů a řemeslné práce nebo vzdálenost od železnice. Teze o úsporné renesanci a nákladné gotice má tedy omezenou platnost.

Nabízí se úvaha, zda v některých případech nebyla stylová volba a konečná podoba stavby ovlivněna mírou dostupnosti určitých materiálů v dané oblasti. Například vyšší míra dostupnosti kvalitního lomového kamene v mohla přispět k příklonu ke středověkým stylům. Vyšší cena stavebního dříví mohla být za rozhodnutím budovat stavbu klenutou. Blízkost železnice snižovala náklady, jež byly spojené s užitím rozměrnějších prefabrikátů (železných sloupů, stropních nosníků).

Dosud podceňovaným aspektem bylo, kdo měl vlastně v případě budování kostelů hlavní slovo. Posouzení projektů příslušnými církevními orgány bylo zřejmě z větší části formalitou. Pokud docházelo k rozporům, týkaly se zpravidla disponování s kostelním jměním. Do procesu navrhování častěji aktivně zasahovaly rozličné c. k. úřady (Odbor pro vysoké stavby při ministerstvu vnitra, pražské místodržitelství, okresní hejtmánství). Zájem těchto úřadů se z větší části kryl se zájmy stavebníků. Vyžadováno bylo, aby stavba byla trvanlivá, účelná, vkusná a bezpečná. Častým požadavkem bylo předejít zbytečnému plýtvání. Příslušné c. k. úřady měly vliv i na financování. Byly jimi povolovány a vymáhány mimořádné dávky na stavbu kostelů. Vliv měly i na poskytnutí příspěvku panovníka nebo náboženského fondu. Dokonce i disponování kostelním jměním bylo vázáno na rozhodnutí c. k. úřadů.

Pražské místodržitelství posuzovalo i vhodnost projektů protestantských kostelů. V tomto směru bylo aktivnější než církevní rada ve Vídni. U protestantských staveb měl ale větší význam způsob jejich financování. Ti, kteří nesli největší část břemene, se cítili povolání vyjadřovat se k podobě stavby. Svůj vliv mohli uplatnit i zahraniční dobrodinci, jako se tomu stalo v Přerově.

Snad i proto bylo pro české protestantské prostředí druhé poloviny 19. století příznačné hledání nových forem. Počáteční snahy vyrovnat se katolíkům vystřídala snaha po hledání vlastního architektonického výrazu. Nároky kladené na evangelické kostely se postupem času proměňovaly. Bylo prověřováno efektivnější rozmístění lavic a empor. Patrná byla i snaha aplikovat znalosti z akustiky. To pozvolné hledání nových forem, důraz na praktičnost a snaha po zdokonalování – byl se tak až počátku 20. století dělo

v rámci historizujících slohů – odlišuje tehdejší evangelickou produkci od katolické, kde byla podoba chrámů relativně stabilní a neměnná.

Specifikem evangelického prostředí je i skutečnost, že téměř každá novostavba byla reflektována. Jednotlivé sbory si často půjčovaly plánovou dokumentaci. Ke slavnostnímu předání každého kostela jeho účelu se sjížděli hosté z široka daleka. Těm kteří se na slavnost nedostavili, byl vizuální vjem zprostředkován reprodukcemi, pohlednicemi, památečními tisky. Každoročně přinášel almanach Orloj výčet nově dokončených chrámových staveb – včetně jejich vyobrazení. Jednotlivé realizace spojují i jména „evanjelických“ architektů, jako byl Gottlob Alber, Jan Šír či Josef Zlatohlávek. Tento trend provázanosti a pozvolného vývoje zvrátilo zbudování kostela v Přerově.

Je příznačné, že teprve v souvislosti s touto stavbou vyvstala potřeba ideologického zdůvodnění příklonu ke slohu „modernímu“. Autoři popisů předchozích staveb se spokojili s několika větami, kde byla ustálenými frázemi zpravidla vychválena estetičnost a praktičnost každého kostela. Teprve v souvislosti s přerovským kostelem vyvstala potřeba zdůraznit, že dotyčná stavba vyjadřuje evangelického ducha. Společným rysem tehdy publikovaných popisů (nejen z pera vzpomínaného Emila Edgara) je téměř bezvýhradné popření veškerých kvalit architektonické produkce předchozí epochy. Důsledkem tohoto totálního odklonu od veškeré historizující tradice byla postupná „purizace“ kostelních interiérů. Docházelo k ní zhruba od první čtvrtiny 20. století. Zpočátku se tak dělo v prostředí protestantském. Po druhé světové válce trend zvolna pronikl i do prostředí katolického. V širší rovině lze uvažovat o souvislosti s tehdejšími trendy v památkové péči.

Ornamentální výzdoba i části vnitřního vybavení mnohých starších staveb byly postupně likvidovány a nahrazovány ne vždy hodnotnějšími novotvary. „Purizace“ paradoxně zasáhla i modernistický interiér přerovského kostela, který byl zbaven původní ornamentální výzdoby.

Medailony osobností

Friedrich Gottlob Alber (6. 11. 1846 – 20. 3. 1927)

Rodák z Ludwigsburgu začínal svou kariéru jako inženýr u severozápadní dráhy v Nymburce. Roku 1874 se oženil s dcerou nymburského měšťana Rosálií Málkovou.⁷⁶⁰ Na počátku 80. let zřejmě působil ve Varnsdorfu. Roku 1881 byl oceněn jeho projekt úpravy Vlašského dvora⁷⁶¹ a roku 1883 obdržel první cenu za projekt Spořitelny v české Lípě.⁷⁶² Téhož roku si v Brně otevřel společnou kancelář s Heinrichem Schmidtem. Roku 1893 se pak osamostatnil. Z jeho činnosti jsou vyzdvihovány především nájemní domy ve stylu pompézního neobaroka, například jeho vlastní ve Falkensteinově (Gorkého) třídě v Brně.⁷⁶³ Ačkoliv byl členem německého luterského sboru (na počátku 20. století byl i členem staršovstva),⁷⁶⁴ udržoval prostřednictvím manželky vztahy s brněnskými evangelíky helvetského vyznání. V létě roku 1893 jim zprostředkoval výhodnou koupi pozemku v dnešní Pellicově ulici pod Špilberkem, kde následně podle vlastního projektu postavil kostel.⁷⁶⁵

760 SOA Praha, sbírka matrik. Chleby, Evangelická církev – česká, rubrika oddaných, inv. č. ev-08, fol. 108. Záznam o sňatku Bedřicha Bohuslava Karla Albera, inženýra při severozápadní dráze v Nymburce a Rosalie Málkové, dcery Václava Málka, měšťana a majitele domu v Nymburce. dne 12. 4. 1874. Oddávajícím byl Jan Janata.

761 V únoru 1880 inzeroval G. Alber z Varnsdorfu volné místo praktikanta a asistenta. V roce 1881 bylo ve Zprávách Spolku inženýrů a architektů uváděno, že architekt G. Alber z Varnsdorfu se v soutěži na úpravu Vlašského dvora umístil na druhém místě honorovaném cenou 500 zlatých. První cenu získali Schmoranz a Machytka, třetí G. Kaura. Viz: *Národní listy* XX, 1880, č. 42, 19. 2., (4). ŠVÁCHA 1991, 408

762 Abhandlungne und Berichte. Das neue Sparcassa-Gebäude in Böhm.-Leipa. In: *Technischer Blätter* XV (1883), 73

763 Viz: *Nikolsburger Wochenschrift* XVI, Nr. 15, 11. 4. 1885, 1 (Uváděno, že získal zakázku na stavbu školní budovy spolu za 36 500 zl.) *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, Nr. 43, 22. 2. 1893, 3. Ku příštímú porotnímu období. In: Lidové noviny IX, 1901, č. 72, 27. 4., 5 (vylosován jako hlavní porotce). Srov. HOROVÁ 2006, 64. ZATLOUKAL 2006, 220. Záznam o úmrtí: MZA v Brně, Farní úřad německé evangelické církve Brno – dříve augsburského vyznání. Zemřelí 1910 – 1928, inv. č. 17845189/ fol. 242, Online: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/8499/?strana=239> [zobrazeno 7. 3. 2014]. Srov. HOROVÁ 2006, 64. ZATLOUKAL 2006, 220.

764 Viz: AM Brna. f. Německá evangelická fara S 26, fond, č. 41, Abecední seznam farníků z 2. poloviny 19. století, 12 vázaných knih, A-M: Uváděny Alberovy dcery: Eugenie (*3. 3. 1877, provdána za JUDr. Odo Schmetze) Libuša (*15. 2. 1879, provdána za MUDr. Waltra Stoklasu) a Elisa (*10. 7. 1881)

765 Stavba ev. ref. chrámu P. v Brně. In: *Evanjelické listy* XIII, č. 5, 1894, 58. Český evangelický reform. chrám P. v Brně. In: *Orloj. Almanach na rok Páně* 1896, XXIV, 98–101

Antonín Viktor Barvítius (14. 7. 1823 – 20. 7. 1901)

Narodil se v rodině pokladníka hraběte Buqoye.⁷⁶⁶ Studia zahájil na pražské univerzitě (filozofie a práva) a na Akademii výtvarných umění. Od roku 1845 studoval společně s Ignácem Ullmannem na vídeňské akademii v ateliéru Karla Roessnera a Eduarda van der Nülla a Augusta Sicardsburga ze Sicardsburgu. První stipendijní pobyt v Itálii absolvoval v polovině 50. let. Následně se usadil v Římě, kde se věnoval rekonstrukci Palazzo di Venezia – rezidence rakouského velvyslance. Stýkal se nazarény i komunitou českých umělců žijících v Římě – zejména Josefem Matyášem Trenkwaldem, Václavem Levým⁷⁶⁷ a Ludvíkem Šimkem. S italským prostředím se dobře sžil a patrně se v Itálii i zasnoubil.⁷⁶⁸ Teprve válečné události roku 1866 jej přiměly k návratu do Prahy, kde se ke společnému podnikání spojil se švagrem Ignácem Ullmannem. Z jeho pražských realizací, ať již samostatných či projektovaných s Ullmannem, vyniká trojice vil: Lannova, Gröheho a Lippmanova a nádraží Františka Josefa I. (poslední dvě stavby byly zbořeny). Od konce 70. let spolupracoval s Akademií křesťanskou, pro kterou vytvořil řadu návrhů bohoslužebného náčiní. Významný je jeho přínos v oblasti funerální architektury. Vysoký muž aristokratického vzezření⁷⁶⁹ a bystrého intelektu převyšoval většinu současníků i vzděláním a rozhledem. Jeho rozsáhlá knihovna se stala základem knihovny Uměleckoprůmyslového muzea v Praze.

766 PODLAHA 1918, 51

767 ČERNÁ, 1964. DVOŘÁKOVÁ 1983, 52. pozn. 1–2: Cit. dopis V. Zeleného z listopadu 1856.

768 Dle Zdeňka Wirtha ztratil Barvítius svou první choť roku 1848 po osmiměsíčním manželství. (WIRTH 1931, 303). V památníku národního písemnictví se ale zachovala fotografie jeho snoubenky, prokazatelně pořízená v Římě: „Paulina Mischeloni Braut des Anton Barvítius [fotograf]: Oswald Ufer, Via Felice N°. 113. Roma.“ Dne 1. prosince 1883 se Barvítius, č. p. 1447, oženil s Františkou (Franziskou) Rohlevou, dcerou Václava Rohlena a Karolíny Hoseové z Prahy. Svědkové: Viktor Barvítius a MUDr. Václav Rohlena. Ženich předložil úmrtní list 1. manželky (fasc. 52 č. 34). Viz: AHMP, f. Sběrka farních a civilních matrik: vnitřní Praha; I – Staré město, Kostel sv. Havla, oddání 1875–1902, sign. HV016, kar. 9, fol. 103. též: ANM, f. Hn, Barvítius (rodina), 1704–1883.

769 Srov. NERUDA 1864, 320

Josef Blecha (11. 9. 1841 – 13. 7. 1900)⁷⁷⁰

Narodil se ve Štítarech (Čtítarech) u Kolína v evangelické, dosti početné selské rodině.⁷⁷¹ Po roce 1864, kdy absolvoval pražskou techniku,⁷⁷² údajně působil v Ullmannově kanceláři.⁷⁷³ V roce 1869 převzal Blecha firmu svého tehdejšího zaměstnavatele Václava Šandy. Následujícího roku obdržel stavitelskou koncesi a k podnikání se spojil s inženýrem Eduardem Dellinem. Od počátku 70. let byl aktivní v řadě profesních a obchodních sdružení – působil jako předseda Jednoty stavitelů v Království českém, předseda nuselského akciového pivovaru, místopředseda Pražské úvěrní banky nebo člen správní rady banky Slávie. Roku 1872 se v Praze oženil s Terezií Jechenthalovou.⁷⁷⁴ Ke stavebnímu podnikání přibral časem své mladší bratry Matěje a Aloise. Činnost rodinné firmy nabývala stále většího rozsahu. Blecha byl filantrop a podporoval řadu dobročinných, vlasteneckých a bohumilných aktivit. Například evangelický reformovaný sbor U svatého Klimenta, jehož byl členem, nebo Ženský výrobní spolek.⁷⁷⁵ Byl ale i tvrdým kapitalistou.⁷⁷⁶ V závěti odkázal přinejmenším 14 000 korun na dobročinné účely.⁷⁷⁷ Stejnou částku si vyžádalo zbudování jeho monumentální hrobky na Olšanech.⁷⁷⁸

770 Josef Blecha (*11. 9. 1841), stavitel v Karlíně, rodem ze Čtítar u Kolína č. 5. Zemřel 13. 7. 1900 o 10 hodině dopolední na „počasný zánět ledvin“. Pohřben 15. 7. 1900 na obecním hřbitově na Olšanech. AHMP, f. Sběrka matrik. Církev evangelická u sv. Klimenta. Matrika zemřelých (1892 – 1906), Sign. EVK Z3, fol. 100, č. 71.

771 Na parte uvádění bratří: Jan Blecha (hospodářský správce), Václav Blecha (rolník), Karel Blecha (živnostník), Alois Blecha (stavitel), Matěj Blecha (architekt a stavitel). sestra: Anna Kotoučová (roz. Blechová), švagrové: Barbora Blechová, Marie Blechová, Kateřina Blechová, Marie Blechová, Milada Blechová. In: *Národní politika* XVII, č. 192, 14. 7. 1900, ranní vydání, inzerce [12]. srov: *Technický obzor* VIII, 1900, č. 20, 20. 7., 193

772 Jubilea. In: *Národní listy* XXXV, 1895, č. 94, 5. 4., 4

773 HORYNA 2001, 159. VLČEK 2004, 67

774 Josef Blecha (* 11. 9. 1841), syn Františka Blechy, gruntovníka ve Štítarech (č. p. 5) a Marie, rozené Holé z Nové Vsi (č. p. 1). se dne 5. 2. 1872 oženil s Terezií Jechenthalovou (nar. 28. 7. 1844), dcerou Jana, mistra zámečnického v Praze (č. 261) a Alžběty Savinové. Svědkové Jindřich Battista, obchodník z Kolína, a Antonín Paule domař (patrně majitel domu) z Karlína č. p. 66. AHMP, f. Sběrka matrik. Církev evangelická u sv. Klimenta. Matrika oddaných (1871 – 1888), sign. EVK 02, , list XII, č. postupně 14.

775 U Ženského výrobního spolku objednány i látkové pokrývky oltářů pro Blechou zbudovaný vzorový evangelický kostel v Krabčicích. FS ČCE v Krabčicích, sign. R-III-D/11 (Nabídky), 26. 8. 1885.

776 Roku 1899 jeho účetní Olskiewič (Oleškovič) po vítězství sociální demokracie v volbách do okresní nemocenské pokladny v Karlíně propustil všechny sociálně demokratické delegáty z práce. Viz: Vítězství sociálních demokratů při volbách do okresní nemocenské pokladny v Karlíně. In: *Právo lidu*, 1899, č. 308, 7. 11., (10).

777 Odkázal 10 000 K Ženskému spolku, pro který dříve projektoval dům na nároží ulic Resslerovy a Ditrichovy. Spolek se mu tehdy odvděčil otisknutím jeho podobenky. Po 2000 K Matici školské a Jednotě stavitelů. Viz: *Ženské listy* XXIV, č. 11, listopad 1896, 233. Úmrtí. In: *Národní listy* XL, 1900, č. 192 (ranní vydání), 14. 7., 2. Zprávy úmrtí. Pan Josef Blecha. In: *Ženské listy* XXVIII, 1900, č. 8-9, 185. Ze ženského spolku výrobního v Praze. In: *Ženské listy* XLVIII, 1910, č. 1-2., 20

778 Kamenické práce provedl provedl Ludvík Šalda, práce bronzové firma Bendelmajer-Červenka. Viz:

Alois Blecha (20. 12. 1856 – 18. 3. 1902)

Zůstává postavou poněkud záhadnou.⁷⁷⁹ Zdá se, že z počátku byl pověřován prací na méně náročných úkolech, k nimž byly zřejmě počítány i návrhy jednodušších evangelických kostelů, či spíše s tím spojená administrativa. Roku 1893 získal oprávnění k samostatnému provádění staveb. Prokazatelně samostatných realizací má na kontě jen několik.⁷⁸⁰ Z jeho manželství s Karlou Řepkovou se narodila dcera Božena.⁷⁸¹ Jeho monumentální hrobka při zdi evangelického oddělení Olšanských hřbitovů je cennou ukázkou funerálního umění secese.⁷⁸²

Náhrobek stavitele Josefa Blechy na Olšanech. In: *Architektonický obzor* II, č. 2, 1903, 43, tab. č. 56. Hrob se nachází na hřbitově VII, odd 23, č. 53B (u zdi). Srov: VANOUŠEK 2000, 101

779 Alois Blecha (nar. 29. 12. 1856), ovdovělý stavitel v Karlíně, rodem ze Čítar č. 5 u Kolína, zemřel 19. 3. 1902 v 8 hodin večer na zánět pohrudnice. Skonal klidně po delší chorobě. Pohřben byl na katolickém hřbitově na Olšanech 20. 3. 1902. AHMP, f. Sběrka matrik. EVK Z3, Matrika zemřelých (1892 – 1906), fol. 127, č. Postupné 27. Parte viz: *Národní listy* XLII, 1903, 19. 3., (ranní vydání) 6

780 VLČEK 2004, 67. *Technický obzor* I, 1893, č. 4, 28. 2., 48. Osobní. In: *Národní politika* XI, 17. 2. 1893, [3].

781 Karolína Blechová (28. 11. 1869 – 6. 10. 1896), rozená Řepková, z Nové vsi, manž. Aloise Blechy (č. d. 250). Zemřela v Praze (č. d. 1771-II) o 1 hodině ranní klidně po bolestné nemoci na „Degeneratio cordis“. Pohřbena byla 8. 10. 1896 na katolickém hřbitově na Olšanech. AHMP, f. Evangelická farnost u sv. Klimenta, Matrika zemřelých (1892-1906), sign. EVK Z3, fol. XLVII, č. postupné 83. Parte viz: *Národní listy* XXXVI, 7. 10. 1896, č. 276, 8

782 KUCHTOVÁ-HOLZAPFELOVÁ 2008, 20

Matěj Blecha (16. 7. 1861. – 18. 12. 1919)

Roku 1879 se zapsal na českou techniku v Praze. Požíval tehdy plného osvobození od školného. Jeho starší⁷⁸³ bratr mu poručníkoval a jistě ho i hmotně podporoval.⁷⁸⁴ Ve studiích pokračoval na technické univerzitě a akademii výtvarných umění ve Vídni.⁷⁸⁵ Roku 1887 ocenil Matějovy studentské práce recenzent výstavy *Spolku architektů a inženýrů*.⁷⁸⁶ V červnu 1890 se ve Velimi oženil s Miladou Choděrovou.⁷⁸⁷ Po šesti letech se manželům narodil syn Josef (1896 – 1958), pokračovatel rodu.⁷⁸⁸ Rodinnou firmu přebíral Matěj v době doznávajícího historismu, rychle ale přijal tehdy módní styly – secesi a kubismus, což lze připisovat i na vrub jeho četných pracovníků, mnohdy skrytých v anonymitě. Činžovní domy z jeho produkce vtiskly ráz mnoha pražským ulicím a bulvárům. Stopy jeho činnosti nacházíme v Itálii, Polsku, Srbsku, Maďarsku, Německu i Západní Indii.⁷⁸⁹

783 Matěj Blecha se narodil ve Štítarech (Čtítářích) č. p. 5, 17. července 1861 v 11 hodin v noci.

Následujícího dne ho křtil Jan Šantruček, evangelický farář. Otec: František Blecha, rolník narozený ve Štítarech, č. p. 7, náboženství evangelického helvetského, syn Františka Blechy, rolníka ze Štítar č. 7 a Anny, dcery Václava Krátkého, rolníka z Grunty. Matka: Marye Holý, rolnice narozená v Nové vsi, náb. Evangelicko-helvetského, dcera Jana Holýho rolníka č. p. 1 a Alžběty Kovanda z Hradiště (okr. Kolín, kraj Čáslav). Za kmotra šel František Blecha rolník ze Štítar č. 18 a Martin Holý, rolník ze Štítar, č. 2. SOA Praha, f. Sbirka matrik, Evangelická fara Libenice inv. č. ev. 5, fol. 42, pol. 25.

784 Archiv ČVUT, f. Česká vysoká škola technická, kniha č. 49, Katalog studentů 1879-80. Matěj Blecha, student č. 34.

785 HORYNA 2001, 159

786 Referáty a kritiky. Výstava spolku architektů a inženýrů v král. Českém. In: *Zprávy Spolku architektů a inženýrů XXII*, č. 2, 1887-88, 25-26, zde 25: „*M. Blecha vystavil více svých prací ve Vídeňské vys. škole technické a na akademii výtvarných umění výtvarných umění provedených ... jsou to velmi čistě provedené práce svědčící o veliké pilnosti a dovednosti. Jest pochopitelno, že byl za ně autor odměněn rozmanitými školními cenami. Rázovité projekty ty nejsou, což se ovšem od prací ve škole provedených očekávati nesmí a nemůže ... jsme přesvědčeni, že pan Blecha se v praxi ukáže, co velice nadaný architekt samostaného uměleckého citu.*“

787 Sňatek se uskutečnil 2. 6. 1890 ve Velimi. Milada Choděrová (*10. 4. 1864) byla dcerou Václava Choděry, gruntovníka z Nové vsi, č. d. 10 a Anny, rozené Dvořákové z Kutlír, č. d. 3. Bratrovi šel za svědka Josef Blecha. Svědkem nevěsty byl Josef Lomský, obchodník z Nové Vsi. Viz SOA Praha, f. Sbirka matrik. Velim, rubrika oddaných, inv. č. ev. 07, fol. 229

788 Josef Blecha (ml.) se narodil 23. 2. 1896 v Karlíně č. p. 258. Otec: Matěj Blecha (*10. 7. 1861) a (Ch)Koděrová Milada z Nové Vsi č. p. 10, dcera Václava Koděry, rolníka, a Anny Dvořákové. Kmotři: Josef Blecha (starší) s chotí Terezií a Anna Lanská, manželka obchodníka Josefa Lanského z Nové vsi., č. p. 357. AHMP f. Sbirka matrik. Církev českobratrská evangelická u sv. Klimenta. Matrika narozených 1894 – 1899, sign. EVK N5 (mikrofilm), fol. 65, č. posloupné 29.

789 VLČEK 2004, 69

František Buldra starší (1. 4. 1851 – 21. 12. 1926)

Rodák z Kaňku, studoval pražskou techniku letech 1869-75 (postupně vodní, silniční a inženýrské stavitelství). Roku 1877 získal v Praze stavitelskou licenci. Na počátku 80. let působil v komisi pro obnovu Národního divadla.⁷⁹⁰ V Praze budoval četné nájemní domy, někdy ve spolupráci s jinými architekty (Gregorem, Polívkou, dekorátérem Celdou Kloučkem). Projektoval pavilon Plzeňského pivovaru pro pražskou Jubilejní výstavu roku 1891, Městské divadlo v Táboře. Jeho projekt sokolovny v Kutné Hoře nebyl realizován. Pavel Vlček a Jiří Hilmera konstatují, že pojetí Buldrovy tvorby se vyvíjelo od novorenesance k secesi.⁷⁹¹ Mojmír Horyna Buldra charakterizoval jako průměrného architekta, přičemž zmínil příkrou recenzi jeho nájemného domu ve Washingtonově ulici.⁷⁹² Rostislav Švácha pohlíží na Buldrovu produkci rovněž spíše kriticky.⁷⁹³

790 HORYNA, 2001, 146

791 VLČEK 2004, 90

792 HORYNA 2001, 164

793 ŠVÁCHA 1985, 45

Ferdinand Císař (26. 2. 1850 – 14. 6. 1932)

Rodák z Lečic u Roudnice,⁷⁹⁴ byl vychován strýcem Josefem Březinou,⁷⁹⁵ evangelickým učitelem ve Velkém Újezdě. Studoval v Praze hlavní školu, kde nastoupil i první ročník české reálky. Později studoval gymnázium v Těšíně. Studia bohosloví zahájil ve Vídni (1 rok), pokračoval v Halle (2 roky). Za jeho pobytu v Německu vypukla Prusko-francouzská válka a Císař stranil Němcům. V letech 1873-74 pobýval jako stipendista Edinburghu. Ve Skotsku se spřátelil s pozdějším libickým farářem Aloisem Jelenem. Začínal jako kazatel v Roudnici, následně působil ve Vanovicích a Novém Městě. Své rozsáhlé styky se zahraničím zúročil v září roku 1881. V Kloboukách uspořádal velkolepou toleranční slavnost, na kterou se dostavili četní přátelé z domova i zahraničí, mezi nimi i mladý docent Masaryk. V kariéře se Císařovi dařilo, i když některé jeho kroky budily kontroverze.⁷⁹⁶ Již roku 1884 byl zvolen konseniorem a následně i superintendentním náměstkem. Později byl jmenován seniorem brněnského konseniorátu a v dubnu 1899 moravským superintendentem.⁷⁹⁷ V osobním životě se mu ale příliš nedařilo. To možná přispělo k jeho pesimistickému pohledu na svět. Manželství, které prý uzavřel z rozumu a pro peníze, nebylo šťastné a navíc je poznamenala tragedie, když Císařova dcera ochrnula. Masarykovi se měl Císař soukromě přiznat, že byly doby a chvíle, kdy nevěřil – farníkům tehdy kázal o víře a spáse jen z povinností duchovního – a že stále trpí strachem ze smrti.⁷⁹⁸

794 FS ČCE v Novém Městě, *Památní kniha evangelické církve v Novém Městě*, fol. 111: Uváděno, že rod byl snad původně židovský.

795 BEDNÁŘ/HAVELKA 1932, 10-15

796 Zamořená superintendencí. In: *Jednota*, č. 3, březen 1890, 47

797 ODSTRČIL, 2008, 9. srov. PUČÁLKOVÁ, 2009

798 POLÁK 2004, 106

Emil Edgar-Kratochvíl (5. 9. 1884 – 30. 1. 1963),

Narozen v Praze.⁷⁹⁹ V roce 1905 figuruje v záznamech policejního ředitelství jako obchodní příručí.⁸⁰⁰ Uvádí se, že studoval ve Vídni. Na pražské univerzitě údajně navštěvoval Vrchlického přednášky. Hlásil se k F. X. Šaldovi a jeho zájmem byla estetika a dějiny výtvarného umění.⁸⁰¹ Jeho hlavními vzory byli Paul Schultze-Naumburg a Alfred Lichtwark, jak uváděl sám a jak mu vyčítali i jeho kritici. Jeho první články, například studie o malíři Cyrilu Mandelovi, vyšly na stránkách *Vlastivědné revue moravské*. Roku 1906 upozorňoval Maxe Dvořáka na pochybení při restaurování kostela ve Státenicích a zřejmě se zamýšlel angažovat v oblasti památkové péče,⁸⁰² Jeho ambiciózní studie „Evangelická církev a architektura“, vydaná současně na stránkách *Hlasů ze Siona a Literární hlídky Času* vyvolala nejprve cenzurní zásah a následně i značné kontroverze.⁸⁰³ V letech 1909–1910 se zapojil do vydávání revue *Naše Slovensko*. Její vydávání bylo ukončeno pro nezájem odběratelů. Až do počátku 20. let 20. století pravidelně přispíval kulturními kritikami do několikaletých novin a časopisů. Roku 1918 byl povolán na ministerstvo školství.⁸⁰⁴ V roce 1922 byl ale „odejit“. Vypukl menší skandál. Kritika tehdy směřovala i proti jeho osvětovým spiskům pro mládež i nově vydané knize *Život a Umění*.⁸⁰⁵ Šrámy, které jeho kariéra a reputace tehdy utrpěly, ale zřejmě nebyly hluboké. Již v květnu roku 1922 uváděl, že je spolupracovníkem Ministerstva zahraničí.⁸⁰⁶ V té době začal vydávat odborný časopis *Kámen* a stal se i šéfredaktorem *Stavitelských listů*. Tato činnost jej dostatečně hmotně zabezpečila. Jeho životopis – jistě poněkud příkrášlený – obsahuje dosti dlouhý výčet zahraničních časopisů, v kterých publikoval, lichotivých zmínek v literatuře i nejrůznějších čestných titulů a funkcí. Odborné kvality jeho prací jsou ale v řadě případů problematické.⁸⁰⁷

799 Základní literatura: ZATLOUKAL 2002, 561. ŠOPÁK 2006, 189. ŠOPÁK 2011, 179–180

800 NA ČR. f. PŘ II – EO. Sign. Kratochvíl, K/4193/1 ai 31

801 Nb. Trojí Emil Edgar. In: *Český deník* XXXIII, 1944, č. 214, 5. 8., 2

802 LA PNP. f. Emil Edgar, č. přír. 51/60. Max Dvořák Edgarovi 23. 5. 1906 (dat. Ve Vídni) a 22. 10. 1907 (dat. v Bolzanu). Církevní umění. In: *Našinec* XLIV, 1906, č. 134, 25. 2., (2)

803 Cenzura. In: *Hlasý ze Siona* XLVIII, 1908, č. 16, 27. 8., 132

804 LA PNP f. Procházka František Serafinský, č. Inv 1433–1438, LA PNP. f. Emil Edgar. Procházka – Edgarovi 24. 4. 1922.

805 Otakar NOVOTNÝ: „Život a Umění“ (rec.). In: *Národní listy* LXI, č. 245, 1921, 16. 12., 5. W.(rec.) Emil Edgar: Život a umění. Soudobá architektura. In: *Umění* I., 1921, 482–483. Případ téměř neuvěřitelný. In: *Dílo* XVI (1922), č. 1, 114–115

806 Národní archiv v Praze. Fond: Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva. Sign. Kratochvíl K/4193/1 ai 31. Edgarova žádost z 15. 5. 1922.

807 SNK v Martine. f. Edgar-Kratochvíl, Emil (1884-1963). sign. 141 C 18. Životopisné údaje.

Adolf Chlumský (3. 10. 1842 – 1. 2. 1919)

Rodák z Velké Lhoty studoval gymnázium v Těšíně a Levoči, Bohosloví ve Vídni a Basileji. Roku 1866 byl ordinován farářem ve Velké Lhotě. Roku 1872 přešel do Krabčic.⁸⁰⁸ Po dokončení tamního chrámu a splacení stavebního dluhu přesídlil do Ameriky, kde zakoupil farmu u Brenhamu, odkud dojížděl kázat do okolních stanic. Za pobytu v Americe byl aktivní v krajaňských sdruženích a jeho péčí bylo v 90. letech postaveno několik kostelů.⁸⁰⁹

František Illek (14. 8. 1855 – 23. 4. 1926)

Rodák z Německého (dnešní Sněžné). Už za studií na gymnáziu v Litomyšli, kde tehdy působil i Alois Jirásek, oceňovali profesori jeho krásnou výslovnost češtiny a doporučovali mu, aby se dal na hereckou dráhu. Uvažoval o studiu práv, ale nakonec zvolil teologii. Studia bohosloví zahájil ve Vídni, kam se dostal jako jednorozční dobrovolník, pokračoval v Basileji a Edinburghu. Jako vikář působil ve Vanovicích a v Olešnici. V Rovečném často zastupoval seniora Benjamina Fleischera⁸¹⁰ a po jeho smrti roku 1894 byl zvolen farářem. Na sklonku života se stal i seniorem novoměstského seniorátu. Vzdělaný muž a nadaný kazatel vychoval s manželkou Josefínou Veselskou 9 dětí.⁸¹¹

808 Z Krabčic. In: *Hlasy ze Siona* XII, 1872, č. 12, 15. 5., 101

809 TOUL 1931, 78

810 Benjamin Fleischer (25. 2. 1820 – 27. 2. 1894). Superintendentní náměstek, senior byl v rovečném farářem od roku 1844. Manželka Marie, rozená Faustková (17. 3. 1825 – 2. 7. 1904). Oba pohřbeni na Rovečínském hřbitově.

811 TOUL 1931, 89. RUML 2012, 14–16.

Jan Gustav Janata (17. 10. 1825 – 11. 9. 1905)

Rodák z Bučiny. Studoval v Litomyšli, Těšíně, Modré, Prešpurku a bohosloví ve Vídni. Roku 1854 byl zvolen farářem v Chlebích, kde byl po dvaceti letech jeho péčí zbudován nový chrám. Od 60. let udržoval styky se zahraničím. Na faře míval hosty ze Švýcarska, Ameriky i Anglie, kterou rovněž sám navštívil. Založil kazatelské stanice v Nymburce a Poděbradech. Přátelil se s Janem Nerudou a takřka pro každou slavnostní příležitost složil báseň. Proto byl nazýván „sionským básníkem“. Dvakrát byl zvolen superintendentem, ale pro své vlastenecké smýšlení nebyl ve funkci potvrzen. Jubilejního roku 1898 byl ale vyznamenán řádem Františka Josefa I. Měl významný podíl na vzniku reformovaného sboru v Nymburce. Podpora 2000 zlatých, kterou obdržel od skotských přátel, pokryla většinu kupní ceny domku, který nymburským sloužil v letech 1870 – 1897 jako první modlitebna. Byl i jedním z iniciátorů ustavení spolku Sion, jehož cílem bylo zbudování evangelického reformovaného kostela v Nymburce.⁸¹²

812 LUKÁŠEK 1931, 169. TOUL 1931, 81. HADAČOVÁ 1935, 28-29

František Klapuš (22. 5. 1873 – 1957)

Přeloučský farář se počítal k „Duškovcům“, absolventům kolínského gymnázia ovlivněným osobností učitele a prvního kolínského reformovaného faráře Čenka Duška. Studia bohosloví absolvoval v New Yorku a Chicagu. Po návratu do vlasti nastoupil po krátkém působení ve Vanovicích jako vikář v Kloboukách u Brna, kde se setkal s další čelní osobností evangelické církve – superintendentem Ferdinandem Císařem. V říjnu roku 1902 se Klapuš jako čerstvě zvolený přeloučský farář oženil s Klárou Kadeřávkou z Kolína.⁸¹³ U příležitosti sňatku byl rozhojněn přeloučský stavební fond. Svědek nevěsty, která se narodila v New Yorku českým rodičům, anglický kazatel ze Smíchova A. Melark následně pomáhal Klapušovi získat v Americe finanční podporu pro stavbu kostela.⁸¹⁴

813 SOA Praha, f. Sbírká matrik. Kolín evang. FÚ. Inv. č. 2. Rurika oddaných, fol. 141, 30. 10. 1902.

814 FS ČCE v Přelouči, Různé podpory při stavbě chrámu, sign. R-III-C-4/15, Melark – Klapušovi, 24. 3. 1903 (odpověď na Klapušův dopis z 18. 3. 1903).

Čeněk Kříčka (19. 2. 1858 – 14. 1. 1948)

Rodák z Libice nad Cidlinou⁸¹⁵ absolvoval kolínskou reálku v době, kdy na ní působil Čeněk Dušek.⁸¹⁶ Vystudoval stavitelství na české technice v Praze a architektonickou praxi získal ve Slaném.⁸¹⁷ V dubnu 1886 si v Kolíně otevřel architektonickou kancelář.⁸¹⁸ Brzy získal první zakázky, převážně školní budovy, a zapojil se do společenského a politického života ve městě.⁸¹⁹ Stál u vzniku řady průmyslových podniků, z nichž nejvýznamnější byla Akciová továrna na kávové náhražky – kolínská cikorka. Vstoupil do politiky. Stal se členem městské rady. Za mladočechy neúspěšně kandidoval do sněmu království českého. Roku 1902 byl díky kompromisu mezi stranou mladočeskou a radikálně státoprávní zvolen purkmistrem Kolína. Po dvou letech jej ale vzbouření radikálů přimělo k rezignaci. Krátce pobýval v Americe a v roce 1909 přesídlil do Prahy, kde se mu dařilo snad ještě lépe než v Kolíně.⁸²⁰ Snad proto, že jeho manželství s Kateřinou Sixtovou⁸²¹ zůstalo bezdětné, byl vždy štědrým mecenášem. Udržoval styky s farářem Duškem a mimo libického kostela projektoval pro evangelickou církev učitelství v Čáslavi a faru ve Vtelně.⁸²² Věnoval se i vodním stavbám.⁸²³ Ještě před válkou stavěl se společně s V. Dvořákem přehradu v Pařížově. V roce 1919 se vzdal stavitelské praxe a nadále se věnoval politické kariéře – byl předsedou místní organizace Československé národní demokracie v Praze na Starém Městě a Pražské Městské spořitelny. K projekční činnosti se vrátil jen jednou – památku své ženy Katuše, která zemřela v lednu 1925, uctil monumentální antikizující hrobkou, která dodnes dominuje Libici.⁸²⁴

815 Ke Kříčkovi podrobněji viz: SLÁDEČEK 2014c

816 SOKA Kolín, f. Gymnázium II – Kolín. Seznamy žáků (bez i. č.), šk. rok 1870/71 – 1872/73.

817 Osobní. In: *Národní listy* XXV, 1885, č. 85, 27. 8., (příloha), (5)

818 Nový architekt a stavitel v Kolíně. In: *Kolínské listy*. I, 1886 č. 28, 7. 4. *Kolínské listy* I. 1886, č. 30, 14. 4. (inzertní příloha)

819 Rozšíření radnice v Kolíně. In: *Technický obzor* VI, 1898, č. 10, 96. V porotě zasedli prof. Koula, arch. Č. Kříčka, Ing. Kroutil a A. Fíška.

820 Evangelický reform sbor ve Vtelně. In: *Orloj. Almanach na rok 1908*, XXXV, 98. (K vyobrazené farní budově bylo poznamenáno, že náleží k nejkrásnějším a nejpraktičtějším evangelickým farním domům v Čechách. Plány zhotovil „známý osvědčený odborník“ Čeněk Kříčka z Kolína a stavbu provedl Karel Láger z Košátek. Rozpočet obnášel 17 430 korun. Stavba zahájena 1. 6. 1906, kolaudace proběhla 8. 7. 1907: „Nová fara ve Vtelně jest – dle výroku jinověrců – ozdobou obce.“)

821 Záznam o narození Kateřiny Sixtové dne 3. listopadu 1865 (křtěna 5. listopadu), dcery gruntovníka Matěje Sixty (č. p. 56) a Kateřiny Kutílkové, rodem z Vinař (č. p. 44) viz: SOA Praha, Sbirka matrik, Velim-ev. 10, pol. 88, fol. 133. Sňatek Kateřiny, dcery gruntovníka Matěje Sixty (č. p. 56) a Kateřiny Kutílkové, rodem z Vinař (č. p. 44) a Čenka Kříčky viz: SOA Praha, Sbirka matrik, Velim-ev. 10, pol. 88, fol. 133.

822 STUPECKÝ 1914, 183

823 Nejnovější zprávy technické a telegrafické. Vodní cesty. Poděbrady. In: *Čas* XX 1906, č. 67, 8. 3., 7

824 Rodinné mausoleum (Ing. arch. Čeněk Kříčka). In: *Architekt SIA*, XXVI, 1927, 184

Rudolf Kříženecký (18. 10. 1861 – 12. 3. 1939)

Rodák z dalmatského Zadaru. Roku 1878 absolvoval vyšší reálku v Praze a v letech 1878–1884 českou techniku. Od roku 1883 byl asistentem Josefa Schulze, u kterého studoval. V roce 1888 pobýval jako stipendista v Itálii.⁸²⁵ Po návratu působil opět v Schulzově kanceláři – podílel se například na stavbě Národního muzea. V srpnu 1892 se stal dle místodržitelského a magistrátního výnosu samostatným stavitelem. Roku 1899 byl po předložení habilitačního spisu o architektonickém článkování staveb K. I. Dietzenhofera jmenován soukromým docentem. Následně pobýval krátce v Francii. Roku 1904 se stal mimořádným a roku 1910 řádným profesorem. Již za asistentského působení se angažoval v památkové péči a byl členem *Komise archeologické pro soupis památek pražských*.⁸²⁶ Řada jeho projektů byla odměněna cenami. Sám pokládal za nejhodnotnější realizaci sanatorium v Nové Vsi pod Pleší u Dobříše, které prováděl nám známý stavitel Blecha.⁸²⁷ V samotné Přelouči zbudoval mimo evangelického kostela dvě hodnotné stavby – Občanskou záložnu a Divišovu vilu.

825 Stipendium ve výši 1000 zlatých mu bylo propůjčeno na základě jeho žádosti z 28. 5. 1888, která byla projednána na schůzi pražské městské rady dne 19. 6., dekretem č. č. 29136 z 28. 5. 1888. Viz: AHMP. f. Kříženecký Rudolf (1894-1932) nezprac.

826 Viz koncept v jeho pozůstalosti v AHMP z 11. 6. 1897, adresován K. Venulákovi: „*Při nynějším urychleném bourání domů v asanačním obvodu jest se obávati, že mnohá umělecky cenná neb historická památka zmizí beze stopy (Dům u Kaprů, Mikulášský klášter). Proto bylo by vhodné a potřebné dáti soupisné komisi dosti prostředků za tím účelem, aby mohla takové památky dáti do detailů vyměřiti a nakresliti, jakož i architektonicky cenné fotografie celku i jednotlivých podrobností poříditi. Náklad by nebyl značný, asi 2000 – 2500 zl. ročně a městská rada byla by během několika let majitelkou mnoha cenných výkresů, které by se mohly státi základem ku podrobné monografii pražských stavebních památek.*“

827 DVOŘÁK S. D., 50-54: Omezené ofertní řízení bylo vypsáno 7. 10. 1912. Osloveni: Blecha, Nekvasil, Gregor, Schaffer, Makovec. Reagovali tři Blecha, Nekvasil, Schaffer. V Blechově nabídce byly shledány některé vady, byla ale nejlevnější: 677 383 korun 32 h. Částka byla ale v průběhu stavby zdvojnásobena na 1 200 000 korun – na valné hromadě 7. dubna 1913 to bylo odůvodněno zdražením stavebních hmot a jejich dalekým dovozem. Například cihly byly z Uhřetěvsi u Prahy.

Julius Leisching (7. 8. 1865 – 25. 5. 1933)

Narodil se ve Vídni v rodině obchodníka. Jeho pradědeček Karl Gottlob Leisching byl superintendantem v městě Langensalza. Studoval architekturu ve Vídni na Technische Hochschule a v Drážďanech. Posléze působil jako architekt ve Vídni. Od roku 1894 byl ředitelem Moravského průmyslového musea (Mährisches Gewerbemuseum, od roku 1907 Erzherzog-Reiner-Museum für Kunst und Gewerbe (Uměleckoprůmyslové muzeum). Od roku 1921 až do své smrti byl ředitelem Städtischen Museums Carolino Augusteum (Uměleckoprůmyslového muzea) v Salzburgu. Je pokládán za reformátora muzejnictví. Jeho raná práce Die Wege der Kunst byla údajně vzorem pro Gombrichův Příběh umění.⁸²⁸

Bohumil Karel Mareš (6. 12. 1851 – 14. 11. 1901)

Rodák z Nového Města na Moravě. „Osobnost nadregionálního významu“, farář v Přelouči a konsenior obvodu čáslavského. Bohosloví studoval ve Vídni, Těšíně a Basileji. Začínal jako vikář ve Vanovicích. Od roku 1881 farářem v Džbánově a roku 1887 v Přelouči. Literárně činný. Napsal monografii Jan Amos Komenský, přeložil knihu Gottharda Viktora Lechlera „Jan Hus“. Obojí vydáno u tiskaře Hoblíka. Přispíval do Jednoty, kalendáře Orloj a Evanjelických listů. Byl aktivní ve straně mladočeské a podílel na se na přípravách „Národopisné výstavy Česko-slovanské v roce 1895“.⁸²⁹

828 Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL). Online Edition: Wien 2003–2014.
Online: <http://www.biographien.ac.at/> Lee Sorensen(ed.): Dictionary of Art Historians. Online:
<https://dictionaryofarthistorians.org/leischingj.htm> [Vyhledáno 20. 9. 2013]

829 KOTYK, 1999, 97-101. HOLLMANN, 2005.

Jan Mareš

Stavitel v Jičíně.⁸³⁰ Narozen 1848. Realizoval dva kostely na panství Dymokury, kostelík v Gishibilu [Stružné?], četné školy (Dolním Bohosudov, Kopidlnu, Křinec, Mcely, Rovensko). Opravoval zámek a kostel v Rožďalovicích. V Jičíně, kde oficiálně působil od roku 1891, budoval četné domy. Provedl budovu pětileté školy obecné na předměstí Nového Města (1891-92), budovu augmentačního skladiště pěšího pluku č. 74 (1895), obecnou měšťanskou školu chlapeckou a dívčí, obecní spořitelnu a hospodářskou zimní školu (1895-96). Rozšiřoval kasárna zemské obrany.⁸³¹ Budoval rovněž kapli Panny Marie na Jičínském hřbitově a secesní kostnici v Kbelnici (dle plánů Václava Weinzettela).⁸³²

Eduard Gustav Adolf Molnár (1856 – 28. 10. 1927)

Rodák z Lysé nad Labem. V letech 1883 – 1891 byl farářem v Libenicích. Roku 1890 byl zvolen seniorem v roce 1903 se stal prvním předsedou spolku evangelických duchovních české národnosti. Mimo modlitebny v Kutné Hoře, pro niž vymohl podporu od přátel ve Skotsku, se jako farář v Krabčicích přičinil i o zbudování modernistického kostela v Roudnici, dokončeného roku 1909.⁸³³

830 SOKA Jičín. f. AM Jičína, inv. č. 946, Index k seznamům obyvatelstva L-N (1881 – 1899), kniha č. 387: Mareš Jan (*1848), stavitel, den ohlášení 6/9 1889, č. p. 95, od 15/12 1889 122, od 1890, č. 186, naposled 29 (v), manželka Anna, rozená Deylová (*1848), děti: Josef (*1872), Jan (*1877), Karel (*1878), Marie (*1890), v domácnosti dále hlášen Dejl Augustín, obchodní příručí (*1866), pozn. nabytí práva měšťanského 127 F.

831 FS ČCE v Přelouči. Sign. R-III-C4/14. Stavba kostela 1903- 1905. Marešova oferta z 18. 2. 1904

832 SOKA Jičín. f. AM Jičína. MÚ Jičín. Inv. č. 221/172, Kasárna, stavba augmentačního skladiště, 1886 –1923, kart. 309: Skladiště i kasárna navrhl Bedřich Pek, městský inženýr. Dne 9. 10. 1894 se dožadoval vyplacení určité odměny. (Za plány ke stavbě novoměstské školy mu bylo vyplaceno 600 zl. a při stavbě baráků 300 zl.) Očekával 300 zl. za plány a rozpočty a 200 zl. za dozor. Zmiňuje že vypracoval i plán na rozšíření zemských kasáren, který však nebyl využit, vzhledem k potřebě větší stavby. Při kolaudaci 2. 10. 1895 vytýkány vady, které měly být odstraněny do 15. prosince. Srov.

VLČEK 2004, 399

833 TOUL 1931, 125

Bedřich Münzberger (1846 – 23. 7. 1928)

Syn Josefa Münzbergera a Gabriely Barvitiusevé.⁸³⁴ Studoval německou techniku a současně Akademii výtvarných umění. Praxi vykonával v kanceláři svého strýce Ignáce Ullmanna a v roce 1874 převzal vedení kanceláře, přičemž se spojil s Ullmannovým dlouholetým zaměstnancem Antonínem Baumem. Se strýcem, který odešel na odpočinek, ještě spolupracoval na některých projektech, zejména v Příbrami. Nejznámější Münzbergerovou realizací je Průmyslový palác na Pražském výstavišti. Ze sakrálních staveb jsou známy: věž kostela ve Vodňanech,⁸³⁵ hřbitovní kostel v Solnici, novorenesanční obřadní síň nového židovského hřbitova na Olšanech⁸³⁶ a nerealizovaný projekt kostela v Gruntě.⁸³⁷ Na počátku 20. století se vzdal stavebního podnikání a později založil se svým zetěm Josefem Štěpničkou firmu s domácím zbožím.⁸³⁸

834 CHRÁSTILOVÁ 2009, 20–21

835 Věž kostela ve Vodňanech u Budějovic byla zničena bleskem. Plány nové vyhotovil Josef Moser a zaslal je Křesťanské akademii. Stavbu nakonec provedli podle vlastních plánů Münzberger a Baum stavěli novou zvýšenou věž kostela ve Vodňanech u Budějovic (její plány schválili Bravitiuse a Mocker). Ve stejné době Baum předložil plány na obnovu děkanského chrámu v Nepomuku a ve Velibech. Viz: Z Vodňan. In: *Method* II, 1876, č. 10, 20. 10, 119. Děkanský chrám v Nepomuku. Nový farní kostel ve Velibech. In: *Method* II. 1876, č. 11, 20. 11. 128

836 HERBENOVÁ, 1961, 108–113, zde 110: V Ullmannově kanceláři se Baum a Münzberger zřejmě podíleli i na návrhu Španělské synagogy. Stavbu prováděl J. Feigl a S. K. Franta (podepsaní vedle Jan Bělského na plánech).

837 VLČEK 2004, 440. NOVOTNÝ, 2009.

838 LA PNP, f. Ignác Vojtěch Ullmann (nezprac.). ANM f. Hn, Barvitiuse (rodina), 1704-1883. Oddací list z 26. 1. 1845 – Praha 3. Farnost u sv. Tomáše. Ženich: Münzberger Joseph, 41 let (Fabrikabuchhalter, geb. Zu Neuschloss Leitmeritzer Kreises NC3, ehel. sohn des Wenzel Münzberger, Abriketzziergärtwers, und der Maria geb. Mitteis aus Habstein) Nevěsta: Gabriela Maria Barvitiuse, věk: 20 let, geb. zu Prag III. – 484, (manželská dcera, rodiče: Andreas Barvitiuse Kassiers beim Grafen Bukquoy und der Barbara geb. Egger). Architektův otec Josef Münzberger (zemř. v lednu 1880), byl pokladníkem u „Maschinenbau-Actien-Gesellschaftbends“, dříve Ruston & Co. Architekt měl bratra Theodora (lékárník v Protivíně, zemř. 27. 7. 1904), sestry Johannu (provdaná Wartha, zemř. 26. 5. 1928 ve věku 72 let), Marii (provdaná Ballabene-Ullmannová, zemř. 12. 5. 1920) a Josefínu (provdaná Kolmistrová). Architektova manželka Karolina, roz. Havlíková, zemř. 2. 4 1932 ve věku 74 let.

Adolf Novotný

Inženýr při c. k. místodržitelství Adolf Novotný, otec a jmenovec slavného bibliisty, patřil k výrazným osobnostem evangelické reformované církve závěru 19. a počátku 20. století. K reformované církvi přestoupil pod vlivem svého učitele Horkého. S horlivostí konvertity se zapojil do spolkového života reformované církve. Dvakrát byl kurátorem reformovaného sboru na Vinohradech. Roku 1906 založil Českou diakonii a stal se jejím prvním předsedou. Za své zásluhy byl vyznamenán Řádem železné koruny třetí třídy. Zemřel 31. 12. 1928 v Praze na Vinohradech.⁸³⁹

Kristian Eduard Pospíšil (10. 5. 1842 – 11. 4. 1899)

Rodák z Opatovic u Čáslavi. Třetí dítě z druhého manželství evangelického učitele Františka Pospíšila a Amálie Filipíny, dcery křížlického faráře a seniora Jana Molnára. Studoval první českou reálku v Karlíně. Byl technicky nadaný a chtěl se věnovat architektuře. Superintendent Beneš mu doporučil studovat bohosloví. Na Altstädter gymnáziu ve Vídni si doplnil klasické vzdělání a studia bohosloví dokončil roku 1869, Byl zvolen prvním farářem v Libštátě (dosavadní filiálce Křížlického sboru). Roku 1876 byl zvolen farářem v Humpolci. Už ve Vídni se oženil s měšťankou dcerou Cecilíí Dresslerovou. V manželství se narodilo deset dětí. „Muž malé postavy, ale velkého ducha“ byl skvělým řečníkem a organizátorem. Skvělý řečník, otec deseti dětí a dlouholetý vydavatel *Evanjelického církevníku* vyvíjel i vlastní literární činnost. Jeho nadějnou kariéru v církvi augsburského vyznání zmařila nemoc a předčasná smrt.⁸⁴⁰

839 TOUL 1931, 136. Srov.: Sborové. Sbor na Král. Vinohradech se ustavil. In: *Jednota*, č. 3, duben 1890, 48

840 Kristián Eduard Pospíšil. Pohrobni vzpomínka. In: Kalendář Hus VIII, 1900, 50-56. Starý dluh (Vzpomínka k 100. výročí narození evang. a. v. faráře a super, náměstka Lic. theologa Kristiana Ed. Pospíšila). In: Kalendář českobratrský evangelický XLII, 1942, 125-131. TOUL 1931, 148

Ladislav Quis (7. 2. 1846 – 1. 9. 1913)

Syn městského lékaře v Čáslavi. Už za studií práv v Praze literárně činný. Zastupoval nemocného Sabinu v redakci Slovanu. Psal i do „Svobody“, „Národních listů“ a „Ruchu“. Zůstal však ve stínu svých generačních druhů, jako byli J. V. Sládek a Svatopluk Čech. Quis se sblížil s Nerudou – jejich poslední setkání deset dní před Nerudovou smrtí popsal v knize vzpomínek. Kvůli oční chorobě a z důvodů existenčních se od roku 1881 věnoval advokacii. Zprvu působil v Čáslavi. Následně přešel do Přelouče, kde se aktivně zapojil do spolkového a společenského života. Zasloužil se o vybudování městské knihovny, která od roku 1939 nese jeho jméno, a muzea. Společně s přeloučským evangelickým farářem Janem Marešem působil v místním výboru „Národopisné výstavy československé“. Na sklonku života přesídlil zpět do Prahy.⁸⁴¹

František Schmoranz starší (28. 12. 1814 – 4. 4. 1902)

Rodák z Bělé u Rychnova nad Kněžnou zahájil svou stavitelskou činnost roku 1837, když se usadil ve Slatiňanech u Chrudimi. Budoval řadu staveb, nejen v Chrudimi a okolí. Je například autorem novogotické úpravy zámku ve Žlebech. Schmoranzovou doménou byla ale především obnova a regotizace církevních památek. Nabytých zkušeností využil i při navrhování novostaveb, jako byl kostel sv. Jakuba v Poličce. Navrhoval i kostely evangelické – v Dvakačovicích (1860),⁸⁴² Bukovce (1861), Krouně (1876), Nosislavi (1872)⁸⁴³ a především v Čáslavi (1864 – 1869). Schmoranzovy stavby, koncipované v novorománském slohu, se na první pohled příliš nelišily od staveb katolických. Podstatnějším rozdílem byla snad jen jejich menší zdobnost a užití empor v klenutém interiéru.

841 HOLLMANN 1996, 66–71

842 Dvakačovický kostel byl popsán jako „sličná s důstojná budova“. Jeho plány se nedochovaly. KAŠPAR 1881, 127. STOKLASOVÁ 2010.

843 KAŠPAR 1881, 185: Základní kámen položen 15. 10. 1872. Stavbu rozpočtenou na 50 000 zl. prováděl Karel Rein ze Židlochovic. Stavba trvala 4 roky a vyžádala si celkem 66 000 zl. (včetně pozemku a domu za 6000 zl.).

Justus Emanuel Szalatnay de Nagy Szalatna (21. 8. 1834 – 30. 5. 1910)

Syn faráře z Morávče. Studoval v Jihlavě Těšíně a bohosloví ve Vídni a Basileji. Roku 1857 vikářem (později farářem) ve Velimi. Po zřízení čáslavského seniorátu v roce 1881 poprvé zvolen seniorem (byl zvolen ještě dvakrát). V roce 1889 byl zvolen superintendentem. Přičinil se o zřízení cukrovaru a továrny na cikorku ve Velimi. Navštívil synody ve Skotsku, Anglii i Americe. Údajně oblíbenec císaře – obdržel řád železné koruny III. třídy.⁸⁴⁴

Viktor Szalatnay (25. 8. 1886 – 11. 11. 1945).

Rodák z Černilova. Studoval v Bernu, Praze a Basileji, Vídni a Berlíně. Zprvu vypomáhal svému otci J. E. Szalatnayovi v Černilově jako vikář. V roce 1891 se stal prvním kutnohorským farářem.⁸⁴⁵

Fantišek Šádek (29. 1. 1846 – 21. 4. 1911)

Rodák z Libštátu, malý muž velkého ducha⁸⁴⁶, vášnivý nimrod,⁸⁴⁷ přítel krabčického faráře Adolfa Chlumského a Čeňka Duška byl osobností všestranných zájmů. Už za studií bohosloví v Basileji navštěvoval přednášky o architektuře. Nabyté zkušenosti zúročil při stavbě kostela v Ranné. Když se ukázalo, že povoláný stavitel je neschopný, sám se ujal řízení stavby. Do kostela zhotovil kazatelnu i stůl Páně, včetně řezbářských ozdob.⁸⁴⁸⁸⁴⁹ Po Duškovi převzal redakci Hlasů ze Siona. V jejich redigování se pak střídal s Richardem Novákem z Chocně.⁸⁵⁰ Byl známý jako bojovník proti katolickému klerikalismu a díky svým postojům měl mnoho nepřátel nejen vně, ale i uvnitř reformované církve. Angažoval se v národní straně svobodomyslné a řečnil na jejím třetím sjezdu. S mladočechy se rozešel po útocích Národních listů proti evangelíkům a přiklonil se k realistům. V roce 1908 vyznamenán Zlatým záslužným křížem s korunou.⁸⁵¹

844 TOUL 1931, 167–168

845 TOUL 1931, 168. SZALATNAY, 1951. FĚR 2008, 8–9.

846 TOUL 1931, 170

847 DVOŘÁK/DVOŘÁK 2006, 206–207

848 Kostel s krásnými uměleckými řezbami. In: *Východočeský kraj XXIV*, č. 37, 11. 9. 1942, 8

849 František Šádek (nekrolog). In: *Hlasy ze Siona LI*, 1911, č. 8, 27. 4., 59–60.

850 NEŠPOR 2010, 32

851 MATĚJKA 2006, 21

Jan Šír (8. 2. 1846 – 12. 5. 1908)

Je nositelem příjmení na Novoměstsku natolik rozšířeného, že jeho jednotliví nositelé museli užívat přízvisek, aby se odlišili. Rod měl evangelickou tradici – ve stodole Jana Šíra (Schiera), vulgo Křivánka, se konaly první evangelické bohoslužby v Novém Městě. Stavitelské řemeslo bylo v rodině rozšířené a dědilo se z otce na syna. Janův otec Hynek Šír byl mistr zednický. Matka Karolína byla dcerou mistra zednického Františka Jeřábka. Janova babička pocházela ze stavitelského rodu Sadílkových. Tyto tři rodiny (Šírova, Jeřábkova a Sadílkova) navzájem pokrevně spřízněné a zároveň si konkurující, ovládaly většinu stavebních podniků v Novém Městě a okolí.⁸⁵² Manželku Hanu Mathildu, dceru Vilém Förstra, ředitele přádelny v Puttendorfu, si Schier vzal v lednu 1874 jako vdovu po Janu Šénovi (Schönovi), gollicitátorovi c. k. notářství v Novém Městě.⁸⁵³ Hana měla z prvního manželství dceru Mathildu.⁸⁵⁴ V osmdesátých a devadesátých letech působil Jan Šír v zastupitelstvu Nového Města na Moravě (spolu se dvěma jmenovci Janem Šírem a Karlem Šírem).⁸⁵⁵ Zároveň mu ale tehdy v jeho působišti vyvstal nebezpečný konkurent. Po šestatřicetiletém pobytu v cizině se do Nového Města vrátil Josef Sadílek, zkušený muž světového rozhledu. Stal se členem zastupitelstva a roku 1895 i purkmistrem. Postupně se mu na dařilo získávat nejdůležitější městské zakázky. Když ale Šír v květnu 1908 zemřel,⁸⁵⁶ byl Sadílek mezi prvními, kteří vzdali čest jeho památce.⁸⁵⁷

852 FIALA 1935

853 MZA v Brně. FÚ ČCE (dříve HV) Nové Město na Moravě. Sign. 16717. Oddání 1858 – 1932. fol. 61, 20. 1. 1874. Online: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/9392/?strana=61> [zobrazeno 7. 3.2014]

854 SOKA Žďár nad Sázavou, f. FÚ Nové město na Moravě, poř. č. R-III-C-4/3, Stavba chrámu; Seznam dobrovolných darů lásky a předplatků na povinný příspěvek ku stavbě nového evangelického chrámu v Novém Městě, sbíraných po domech na počátku roku 1879. Dcera Mathilda je uváděna v seznamu přispívatelů s výslovnou poznámkou, že je katolička.

855 Srov. SOKA Žďár, f. AM Nové Město na Moravě, Protokoly o obecních sezeních, rok 1887, inv. č. 203. Volby obecní v Nov. Městě. In: *Lidové noviny* IV, 1896, č. 48, 27. 2., 2. Obecní volby v Novém Městě. In: *Moravská orlice* XXXVI, 1896, č. 49, 28. 2., (2). Obecní volby v Nov. Městě. In: *Lidové noviny* IV, 1895, č. 48, 27. 2., 2. Měšťanský dům č. 52 na Žďárské ulici. In: *Lidové noviny* IV, 1896, č. 13, 17. 1., 4. (Šír jej nabízel za 4000 zl.)

856 MZA v Brně. FÚ ČCE (dříve HV) v Novém Městě. Sign. [16720](http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/1059/?strana=184) Index zemřelých 1858-1924. rok 1908, č. 14 fol. 184. Zemřel o 11 hodině večerní, patrně po delší těžké nemoci (zkornatění tepen, rozšíření srdce, rakovina žaludku, arteriosklerosis dilatatio cordis), ve věku 62 $\frac{3}{4}$ roku. Pochován byl na hřbitově v Dlouhém. Online na: <http://actapublica.eu/matriky/brno/prohlizec/1059/?strana=184> [zobrazeno 7. 3.2014]

857 Při schůzi obecního zastupitelstva v Novém Městě. In: *Ozvěna z Novoměstska* V., 1908, č. 18, 15. 6., 339: „... p. starosta města vřele soustrastnou vzpomínku nad úmrtím dlouholetého velečinného spolučlena p. Jana Schiera, kteroužto vzpomínku přítomní členové povstáním spoluprojevíli.“ Z Nového Města na Moravě. In: *Českomoravská jednota* X, 1908, č. 4, 93: „... zemřel zde bývalý kurátor ev. ref. církve pan stavitel Jan Schier, na našem Sioně dobře známý. Pán potěšuj zarmoucenou

Heřman z Tardy (19. 11. 1832 – 15. 3. 1917)

Rodák z Husinovce v Pruském Slezsku. Studoval v Praze, Heidelbergu a Halle. Od roku 1858 farářem v Hořátvi. Roku 1869 navštívil Ameriku. V letech 1865-67 redaktor Hlasů ze Siona, nadále literárně činný. Od mladých let „radikálním Čechem“. Vrchní církevní rada ve Vídni v letech 1867 – 1904.⁸⁵⁸

Lubomír z Tardy (7. 7. 1876 – 3. 1. 1925)

Narodil se ve Vídni ve starobylé uherské farářské rodině jako devátý potomek vrchního církevního rady Heřmana z Tardy. Absolvoval německá gymnázia ve Vídni a Brně. V únoru 1901 složil ve Vídni zkoušku bohosloví a následně studoval v Edinburghu. Od roku 1902 působil jako cestující kazatel a od jara 1908 jako diasporní kazatel v Třebíči. Byl abstinent a žil střídavě. „*Své ‚z‘ odložil Tardy bez bolesti, bylť smýšlení demokratického a vlasteneckého ... vlivu ovzduší anglického bylo na něm znát. Byl to vpravdě gentleman, šlechtic duchem i bez predikátu...*“⁸⁵⁹

rodinu. Nejmladší dcera pana stavitele jest provdána za bavorského faráře R. Fostera, druhá za Phil. dra J. Kadelce, profesora v Kolíně.“ Prodá se z pozůstalosti městk. stavitele Jana Schiera za hotové. In: *Ozvěna z Novoměstska V.*, 1908, č. 19, 359. Stavitelé pozor! In: *Lidové noviny XVI*, 1908, 24. 7., 7 (Schierův dům č. 133 nabízen k prodeji nebo pronájmu).

858 TOUL 1931, 83

859 FS ČCE v Třebíči. *Pamětní kniha. Českobratrského sboru v Třebíči*, sign. II./ 44, fol. 41.

Michal Urbánek (1849 – 1921)

Absolvent techniky v Brně. Svou činnost zahájil v kanceláři svého otce, mistra zednického⁸⁶⁰ na přelomu 60. a 70. let. Působil ve Vsetíně. Vrchol jeho tvorby spadl do 90. let. Tehdy také v jeho kanceláři působil mladý Dušan Jurkovič.⁸⁶¹ Právě ve spolupráci s Jurkovičem Urbánek projektoval valašskou osadu pro Národopisnou výstavu československou v Praze roku 1895.⁸⁶² Podobně jako Schmoranz budoval Urbánek kostely katolické i protestantské. Ve Vsetíně, kde provedl řadu staveb, přestavoval kostely Horního (Helvetského) i Dolního (Augsburského) sboru. Dále provedl novostavby evangelických kostelů ve Stříteži nad Bečvou (1868–1872) a Pozděchově (1874–1895). V prosinci 1902 předsedal jako nejstarší člen ustavující schůzi Spolku českých stavitelů na Moravě.⁸⁶³ Na jaře roku 1904 se tak mohl zaštit'ovat třiatřicetiletou praxí a prohlašovat: „Považuji to za svou čest, moci na sklonku života svého s klidnou myslí říci, že takměř všechny novověké chrámy svého rodného kraje postavil jsem součinně od mládí svého svého s otcem svým.“⁸⁶⁴ Publicista Emil Edgar byl ovšem jiného názoru: „Co věděl lid na Valašsku o románském slohu, když strhány jednoduché a charakteristické toleranční modlitebny a nahrazeny bezvýznamnými pseudorománskými kostely? ... co si myslil ten pan Urbánek ze Vsetína, který je postavil ...“⁸⁶⁵

860 Urbánek starší provedl například Kostel sv. Cyrila a Metoděje v V Dohňanech u Půchova na Slovensku.

861 Jurkovič pracoval u Urbánka od roku 1889. Patrně se podílel na přestavbě modlitebny Horního sboru ve Vsetíně a mohl být spoluautorem některých návrhů, které Urbánkova kancelář prezentovala na Jubilejní výstavě v roce 1891. Byly vystaveny: Plány dřevěného kostela v Karlovicích u Rožnova, kostela sv. Cyrila a Metoděje v Bratřejově, návrh přestavby evangelického kostela ve Vsetíně, návrhy zděných chrámů v Liptále, Darebni, Hovězím a Bardějově, plány dělnických obytných stavení Thonetovy továrny ve Vsetíně. Viz. BOŘUTOVÁ 2009, 21–24.

862 Šlo zejména o návrh valašské vesnice, po níž Urbánek provedl knížete Karla Ludvíka. Viz: Národopisná výstava Československá v Praze. Jejich císař a král. Výsosti arciknížata Karle Ludvíka a Ferdinand Karel v Národopisné výstavě. In: *Národní politika* XIII, 1895, č. 290, 20. 10., (3). Moravské oddělení na Národopisné výstavě v Praze. In: *Moravská orlice* XXXIII, 1895, č. 241, 19. 10. (2).

863 *Technický obzor* XI., 1903, č. 7, 11. 3., 68

864 FS ČCE v Liptále. Věci Ekonomické – stavba Chrámu. Sign. R-III-B. Písemná oferta Urbánka ze 7. a 9. 5. 1904.

865 EDGAR, 1947, 69.

Jan Bedřich Vejrych (6. 6. 1856 – 24. 6. 1926)⁸⁶⁶

Syn rolníka z Branné u Jičína a absolvent české techniky byl již současníky pokládán za předního „pěstitele“⁸⁶⁷ módní české renesance. Od roku 1881 praktikoval v kanceláři renomovaného architekta Achilla Wolfa. V letech 1886–1887 cestoval po Itálii. Jeho první větší realizací byla přestavba radnice v Kolíně⁸⁶⁸ (1887–1889),⁸⁶⁹ Stavbu prováděl Jan Klecanský z Kolína, s nímž Vejrych později spolupracoval i v Klecanech. Než byl pověřen přebudováním kostela v Klecanech, obnovoval Vejrych barokní kostel v blízkých Zdibech. Převážně se ale věnoval profánním stavbám. Roku 1891 navrhl několik pavilonů pro Jubilejní výstavu. Jeho Pavilon staré Prahy – replika středověkého města s goticko-renesančním opevněním – byl lákadlem Národopisné výstavy roku 1895.⁸⁷⁰ Znamé jsou Vejrychovy návrhy radnic v Kladně a v Pardubicích a z jeho pražských realizací vynikají Hotel Paříž a palác Merkur.

866 Základní literatura: BARTÁK 1994, HORÁČEK 2013b, UHLÍK 2013.

867 Srov. Radnice na Kladně. In: *Světlozor* XXXIII, 1899, č. 46, 22. 9., 552

868 Jedna z Vejrychových dcer se následně provdala za kolínského lékaře a radikálně mladočeského politika Jana Šíla. Viz: PEJŠA 2006, 5

869 Referáty a kritiky. Výstava spolku architektů a inženýrů v král. Českém, ZSAI XXII, č. 1, 1887-88, s. 34-35, zde 35: „Byl tu vidět celý postup studií a pokrok tohoto mladého architekta [Vejrycha]. První jeho práci jest návrh radnice v Josefově, který jest půdorysně dosti zajímavě rozřešen a ve fačadě k monumentálnosti přihlížeti se snaží, ač ve všem ještě nazvíce jen školní výcvik ukazuje. Návrhy hrobek jsou již interesantněji provedeny a tím více pak návrh na radnici a tkalcovskou školu v Jilemnici, který byl první cenou poctěn. [výtýkáno umístění hospody v přízemí a divadelního sálu v patře, ovšem vnucené stavebním programem] Fačada jest rozřešena v tvarech české renaissance. Jest celkem dobrá a úhledná ... hlavní závadou jsou věže, které, cizí v architektuře, nejsou nijak fačadě na prospěch. ... restaurování staré radnice v Kolíně, jest ovšem nejlepší dílo, které architekt jmenovaný dosud podal. Sáhnu i v tomto pádu k tvarům české renaissance a to s velkým porozuměním.“ Srov. PROCHÁZKA 1980, 40

870 [b. a.]-Lht-: Hlavní brána v „Staré Praze“. Navrhuje architekt Jan Vejrych. In: *Technický obzor* III, 1895, č. 3, 31. 1., 21

Rudolf Vomáčka

Narozen roku 1847 v Mšeně. Na počátku 70. let studoval stavitelství na české technice v Praze. Několik let působil jako přednosta technického oddělení a c. k. okresní inženýr v Litomyšli. Roku 1889 byl povolán na c. k. místodržitelství,⁸⁷¹ kde do jeho kompetence spadalo posuzování zaslaných projektů nových kostelů. Vrchol jeho tvorby spadá do 90. let 19. a počátku 20. století. Tehdy se podílel na regotizaci proboštského kostela sv. Kříže v Poděbradech, projektoval kostely v obci sv. Kateřiny u Poličky, v Příbrami, Olví u Sokolova a Nýřanech. Jeho dílo završuje monumentální novorománská bazilika Nanebevzetí Panny Marie v Gruntě,⁸⁷² kterou projektoval společně se synem Jaroslavem. Roku 1898 získal na výstavě architektury a inženýrství v Praze stříbrnou medaili. Zasedal v nejrůznějších porotách a profesních sdruženích.⁸⁷³ Angažoval se i v památkové péči při Ústřední komisi pro zachování uměleckých památek a roku 1902 byl povolán do komitétu, jež mělo přezkoumat stížnosti ohledně restaurování Karlštejna.⁸⁷⁴ V roce 1911 se odebral na odpočinek⁸⁷⁵ a roku 1920 mu zemřela choť Anna.⁸⁷⁶

871 Osobní. Pan Rudolf Vomáčka..., In: *Český východ* XII, 1889, č. 29., 10. 8., (s. 2)

872 Stavba kostela. In: *Technické listy* I, 1888, č. 5, s. 58. Kostel v Olví. Návrh stav. rady. R. Vomáčky. In: *Architektonický obzor* II, 1902, č. 4, s. 15; tab. č. 16. BOJAROVÁ, 2001, 63-68

873 V letech 1899 a 1901 byl Vomáčka jmenován do komise pro II. státní zkoušku ze stavitelství s Balšánkem. Roku 1903 v porotě soutěže pro novou budovu Obchodní a živnostenské komory. V roce 1912 zasedal, spolu s architektem Kříženeckým, ve stavebním komitétu pro vybudování nového chemického ústavu vysoké školy technické v Praze a byl Ministerstvem kultu a vyučování pro následující pětiletí do zkušební komise české vysoké školy technické v Praze pro II. státní zkoušku odboru pozemního stavitelství. V komisi zasedli též Schulz, Lábler, Vejrych, Kříženecký (místopředseda), Josef Bertl, Balšánek, Čenský, Fanta (předseda). V roce 1917 byl Vomáčka místopředsedou komise. Viz: Zprávy osobní. In: *Časopis pro průmysl chemický* IX, 1899, říjen, č. 8, 311. Josef HAVLÍČEK: Několik poznámek k vnitřnímu zařízení nového chemického ústavu c. k. české vysoké školy chemické, *Architektonický obzor* XI, 1912, č. 1, s. 8. Zprávy osobní. In: *Architektonický obzor* XI, 1912, č. 12, 141. Podmínky pro soutěž. In: *Dílo* I, 1903, č. 1, (60a). Různé zprávy. In: *Architektonický obzor* XVI, 1917, č. 12, (130)

874 Restaurování Karlova Týna. In: *Architektonický obzor* I, 1902, č. 4, 21. – Zprávy o stavbách. Výbor pro obnovení hradu Karlštejnského. In: *Technický obzor* X, č. 9, 26. 3. 1900, 81. Vrchního stavebního radu a konzervátora Vomáčku jmenoval hrabě Coudenove, předseda komise pro restaurování Karlova Týna. Předsedou komitétu, v němž zasedli také Koula, malíř Liška, Myslbek, Pirner, Schulz, byl zvolen Zítek.

875 I po tomto datu projektoval. Společně se synem navrhl hřbitovní kapli u Charvátce v jednoduchém gotickém slohu. Stavbu za 16 000 K provedl stavitel V. Fajql ve Zlonicích. Viz: Vlf, Hřbitovní kaple u Charvátce. In: *Architektonický obzor* XII, 1913, č. 8, s. 85, Tab. č. 37, (296).

876 Zprávy osobní a rodinné. Úmrtí. In: *Národní politika* XXXVIII, 1920, č. 319, 19. 11., 7

Jozef Vyskočil

Narozen 22. 6. 1818 v Úřeticích č. 11. Jeho otec Josef Vyskočil byl majitelem rolnické usedlosti. Matka Anna Kličková, rodem z Brčekol, byla čelní členkou sboru v Dvakčovicích. Roku 1839 dokončil studia na litoměřickém gymnáziu. V letech 1840–1843 získal v Praze vysokoškolské vzdělání – „*předepsané učení právnícké a politické*“. Praxi vykonával bezplatně u okresního soudu v Praze. Dostal vynikající doporučení, avšak „... *jeho evangelictví bylo úřednímu postupu na závadu*.“ Na radu představených se obrátil k zásobovacímu sboru vojenské služby. Dosáhl hodnosti Regimentsführer a roku 1849 se stal asistentem II. třídy s platem 300 zlatých. V dubnu 1872 jmenován správcem zásobovacího sboru s platem 1650 zlatých. V červenci 1875 se však uchýlil do výslužby s penzí 903 zlatých. Ta mu později byla zvýšena na rekurs na 1302 zlatých. Za jeho brzkým odchodem do penze měl být především stesk po domově, umocněný „*strážněmi úředníka*“ posílaného z místa na místo, který kvůli odepřené dovolené nemohl roku 1859 ani navštívit vlastní matku na smrtelném loži. Usadil se v Chrudimi a na bohoslužby dojížděl do Dvakačovic, kde byl jeho bratr Čeněk kurátorem.⁸⁷⁷

⁸⁷⁷ FS ČCE v Chrudimi, sign. III-B-31. *Chrám z obětí. Na památku šedesátiletí vystavění evangelického chrámu Páně v Chrudimi. Historie kterou dle uvedených pramenů sestavil a napsal Jos. Boh. Kozojedský. V Chrudimi dne 10. měsíce prosince 1950.*

Josef Zlatohlávek (19. 10. 1867–4. 9. 1938)

Narodil se v Dobropůli (Dobřem Polí u Českého Brodu), kde byl jeho otec starostou. Měl být sedlákem jako otec, ale špatně snášel těžkou práci na statku. Zamýšlel studovat na učitelském ústavu v Čáslavi, ale musel do učení k cukráři Netáhlíkovi v Kouřimi. Od roku 1887 praktikoval v kanceláři stavitele Duška v Kostelci nad Černými lesy. V letech 1891–1892 vystudoval dálkově průmyslovou školu v Praze. Roku 1895 přesídlil do Vídně, kde nastoupil v kanceláři stavitele Adolfa Zweriny. V letech 1897–1918 byl vedoucím jeho kanceláře.⁸⁷⁸ Ve Vídni si mezi krajany a souvěrci rychle vydobyl uznání svými organizačními schopnostmi. Již roku 1896 se stal zástupcem jednatele nově ustaveného Spolku pro zřízení českého evangelického sboru ve Vídni.⁸⁷⁹ V roce 1897 byl zvolen starostou spolku.⁸⁸⁰ Své úsilí zaměřil především na zbudování spolkového domu ve Vídni X Landgutgasse 39, pro který zhotovil i plány.⁸⁸¹ Vedle práce u Zweriny se věnoval i privátním zakázkám. Projektovал vila Ladislava Tardyho v Tišnově u Brna, Zajíčkovu vilu v Mödlingen u Vídně, obytný a obchodní dům paní Alžběty Mützkové, Vídeň V, Reinprechtsdorferstrasse a Zámek barona Ulm-Erbacha v Dolopalsích. Pro českou reformovanou církev projektovал faru v Krouně,⁸⁸² kostely v Liptále a Třebíči. Realizovány nebyly jeho návrhy kostelů pro Olomouc a Přerov. Po vzniku republiky působil v Bratislavě. Na Slovensku budoval převážně úřední a veřejné budovy a byl činný v mnoha spolecích a profesních sdruženích.⁸⁸³

878 „Kronika našeho rodu“. Za zpřístupnění děkuji doc. PhDr. Martinu Zlatohlávkovi, PhD. Drs.

879 Josef ZLATOHLÁVEK: Z Vídně. In: *Hus* VIII, č. 8, srpen 1896, 126

880 Z Vídně. In: *Českomoravská Jednota* (ČMJ) IV, č. 12, prosinec 1902, 192. ČMJ V, č. 3, březen 1903, 48. Tomáš POŠÍK: Z Vídně. In: ČMJ VI, č. 7, červenec 1904, 110. ČMJ V, č. 12, Prosinec 1903, 191

881 Z Vídně. Spolek pro zřízení českého ev. sboru ve Vídni, In: *Hus* XX, č. 4 Duben 1908, 62–63: Stavba nového domu si podle Zlatohlávkových propočtů měla vyžádat asi 180 000 korun – což byla vysoká, vzhledem k drahotě vídeňských stavebních parcel ale nezbytná částka: „... *jest nutno, aby vpředu do ulice byl postaven dům činžovní, jehož výnos by hradil, ne-li zcela, tož aspoň z větší části výdaje vzniklé postavením a udržováním modlitebny. ... Po 53 letech, až by byly všechny výpůjčky umořeny, měl by spolek místnosti své zdarma a dům by nesl ještě ročně několik tisíc.*“ srov. ÚA ČCE, f. Registratura superintendenta Císaře, leden–červen 1905, J. Zlatohlávek, K. Dvořáček 17. 2. 1905

882 SOKA Chrudim, f. ČCE Krouna, kart. 173. Povolení k výstavbě a korespondence týkající se stavby nové fary, 1908 – 1909, Zlatohlávek staršovstvu 26. 10. 1908: „*Jest o obnos ovšem dosti velký [Náklady na přestavbu byly údajně přes 30 000 K. Původní rozpočet 18 000 K, by údajně bylo možné snížit na 12 600 K, pokud by sbor prováděl stavbu ve vlastní režii a jeho členové zajistili dovoz materiálu, nádenické a bourací práce] – a musím upřímně přiznati, že mne též takto vypočtená výše stavebního nákladu opravdu překvapila – ale jest to lehko vysvětlitelné – ceny stavební jsou v Krouně opravdu příliš vysoké – ba mnohem vyšší než ve Vídni – ve Vídni stojí cihly 42 K s dovozem na staveniště – v Krouně 52 K. Vápno a písek jsou též poměrně drahé – pak ku výši nákladu též značně přispívá krytina plechová. Oběť, kterou církev Krouna pro zřízení farní budovy přinese – bude ovšem velká – ale doufám, že všichni členové církve budou mít z mé farní budovy radost – an málo která církev bude moci se podobnou farní budovou vykázati jako církev Krounská ...*“

883 TOUL 1931, 204

Johann Zoufal (1845–1925)

Brněnský stavitel a majitel realit.⁸⁸⁴ Od počátku 80. let vedl práce na brněnském Ústředním hřbitově. Pracoval s italskými předáky a zahradníkem Karlem Jelínkem podle plánů Aloise Prastorfera. V únoru 1884 se usídlil ve Veverské ulici č. 9 a 11.⁸⁸⁵ Do té doby se datuje i počátek jeho dlouholeté spolupráce s Germano Wanderleym (1845–1904), jejíž nejvýznamnějším plodem je Zoufalův dům v Brně. V 90. letech působil Zoufal v obecním zastupitelstvu Brna.⁸⁸⁶ V roce 1900 byl uváděn jako spolumajitel cihelny Ed. Ehrlich & spol.⁸⁸⁷ V létě následujícího roku se ale octnul v platební neschopnosti: „Zoufal, jehož jméno již prozrazuje germánský původ, patřil vždy mezi nejhorlivější čechožrouty v Brně. V obecním zastupitelstvu i v soukromém životě rád projevoval nenávist ke všemu českému. Na svém domě nesnesl české tabulky a vypovídal české nájemníky. A dnes po zastavení platů vyšlo najevo, že věřiteli pana Zoufala jsou hlavně Češi.“⁸⁸⁸ Na Zoufalovu firmu, tehdy sídlící na Veverí číslo 31 byl následně uvalen konkurz.⁸⁸⁹

884 ZATLOUKAL 1997, 97, pozn. 268. ZATLOUKAL 2000, 76-79. 114. ZATLOUKAL 2002, 432

885 *Moravská orlice* XXII, 1884, č. 28, 2. 2., (inzerce) [6]

886 K volbám do obecního zastupitelstva v Brně. In: *Lidové noviny* IV, č. 285, 11. 12. 1892, 3

887 *Moravská orlice* XXII, 1900, č. 235, 14. 10., (inzerce) [11]

888 Insolvence. In: *Lidové noviny* IX, 1901, 26. 3., 7

889 Konkursy. In: *Lidové noviny* IX, 1901, č. 113, 15. 5., 4

Vilém Žák

V Přerově sídlil od roku 1876.⁸⁹⁰ Na počátku 80. let už měl solidní reputaci a podporoval dobročinné podniky.⁸⁹¹ Ceněny byly výrobky jeho továrny na cementové výrobky a dlaždice.⁸⁹² Z realizací známě věž kostela v Pavlovicích,⁸⁹³ školní budovy v Brodsku a Hulíně,⁸⁹⁴ zámek v Pavlovicích,⁸⁹⁵ úpravu hostince „U Svobodů“ v Lipníku.⁸⁹⁶ V Přerově prováděl dle projektu Aloise Čenského a Karla H. Kepky společně s bývalým asistentem Františkem Pivným záloženský dům.⁸⁹⁷ Roku 1896 byl jeho plán Národního domu pro Přerov poctěn první cenou.⁸⁹⁸ Bylo velkým překvapením, když v říjnu 1904 úspěšný stavitel a člen předsednictva Spolku českých stavitelů na Moravě zastavil všechny platy.⁸⁹⁹ Žákův úpadek zasáhl přerovské živnostnictvo jako lavina. Ukázalo se, že již delší dobu nesplácel směnky. Věřitelé se zdráhali přijmout čtyřicetiprocentní vyrovnání. Na Žáka, který vykazoval deficit 176 693 korun, byla podána žaloba. Nevůli vzbudila žaloba Žákova syna, lékaře, o vyplacení mateřského podílu i snahy paní Žákové, majitelky konfekčního závodu ve Vídni, zachránit své věno. Věc skončila před c. k. trestním soudem v Olomouci, kde byl souzen pro přečin zaviněného úpadku. Jeden z jeho obchodních partnerů skončil ve vězení.⁹⁰⁰ Žákovi se však nejspíše podařilo jeho firmu zachránit.⁹⁰¹

890 SOKA Přerov, f. OÚ Přerov, Sčítací operáty, Přerov 1900, 47-100, f. č. 64 a č. p. 1101 – 1153, f. č. 80, bez i. č.: Vilém Žák (* 20. 1. 1848 v Lipníku), Blahoslavova ul. č. 90, č. p. 1116, Manželka Anna (* 2. 6. 1858 ve Stráži, v Přerově od roku 1900), Josef, (*v srpnu 1878), kandidát medicíny studující ve Vídni. Mařenka zemřela roku 1898. Viz: Poděkování. In: *Lidové noviny* (Brno) VI., 1898, č. 286, 17. 12., 4

891 Na dostavení národního divadla. In: *Moravská orlice* XVIII, 1880, č. 72, 28. 3., 3. Z Přerova, In: *Moravská orlice* XXX., 1892, č. 134, 12. 6., 4

892 Výstava hospodářsko-průmyslová v Přerově. In: *Našinec*, 1883, č. 106, 3. (Žák, č. p. 727, obdržel bronzovou medaili) Výstava Přerovská. In: *Moravská orlice* XXI, 1893, č. 198, 31. 8., (2).

893 Zasláno (V Předmostí v lednu 1881). In: *Našinec*, 1881, č. 14, 2. 2., (3).

894 Z Hulína. In: *Moravská orlice* XXIV., 1886, č. 203, 5. 9., 4. Z Hulína. In: *Našinec*, 1886, č. 107, 10. 9., (2): „veškerá tři průčelí provedena ve slohu čistě italské renaissance a dokazují v každém i v tom nejmenším článku, že byla provedena rukou mistrnou a pečlivou, odborníkem a znalcem znamenitým ... Hned v bohatě vyzdobeném vestibulu mile oku lahodí veškeré ozdoby ... účirny nad míru příjemně, prostranně a vzdušně jsou zařízeny; pozornost zasluhuje bedlivě upravená ventilace.“

895 Šlechtic proti alkoholu. In: *Lidové noviny* XLIV, 1936, č. 255, 20. 5., 2.

896 Z Lipníka (10. září). In: *Opavský Týdeník* XVII., 1886, č. 72, 15. 9., (1)

897 Slavnostní otevření záloženského domu v Přerově. In: *Lidové noviny* (Brno) V, 1897, č. 280, 8. 12., 5

898 Z Přerova. První cenou poctěný plán Národního domu. In: *Lidové noviny* IV, 1896, č. 2, 3. 1., 5

899 Spolek českých stavitelův na Moravě... In: *Technický obzor* XI, 1903, č. 7, 11. 3., 68

900 Zastavil platy. In: *Lidové noviny* (Brno) XII., 1904, č. 244, 25. 10. 1904, s. 3. – Velký úpadek v Přerově, *Národní listy* roč. 44, 1904, č. 296, 25. 10., 3. Insolvence stavitele Žáka. In: *Plzeňské listy*, 1904, č. 261, 16. 11., 3. Velký úpadek v Přerově. In: *Našinec*, 1904, č. 123, 26. 10., (2). Insolvence stavitele Žáka. In: *Lidové noviny* XII., 1904, č. 261, 15. 11., 6. Přerovský obzor. In: *Hlas Lidu* XIX, 1904, č. 51, 17. 12., (9). Úpadek p. Vil. Žáka. In: *Našinec* XLII, 1906, č. 109, 16. 9., 4. Epidemie konkursů v Přerově. In: *Lidové noviny* (Brno) XIV, 1906, č. 41, 11. 2., 3.

901 Jeho parní kruhová cihelna byla funkční ještě roku 1906. Viz: BAYER, 1907, 31, 70.

Prameny a literatura

1 Články a odborné publikace

- ABZ 1849 — Das Bethaus der evangelischen Gemeinde A. C. in der Vorstadt Gumpendorf in Wien, von Forster und Hansen. In: Allgemeine Bauzeitung XIII. 1849, č. 1, 1–4, ill. 228–234
- ABZ 1897 — Project für die Stadtpfarrkirche in Podgórze. Entworfen von den Architekten Josef Krytowski und Ignaz Sowiński. In: Allgemeine Bauzeitung LXII, 1897, 150
- ABZ 1886 — August KÖSTLIN: Die Votivkirche in Wien: Architekt Heinrich Freiherr von Ferstel. In: Allgemeine Bauzeitung XX, 1885, 6–7, 14–16
- Der Architekt 1895 — Die Bethlemkirche der evangelisch-reformierten Gemeinde in Brünn. In: Der Architekt I, 1895, 19
- Der Architekt 1896 — Project für die Stadtpfarrkirche in Podgórze. In: Der Architekt II, 1896, 8. Project für die Stadtpfarrkirche in Podgórze.
- Der Architekt 1898 — Beschreibung des Projectes für die St. Blasius-Kirche in Agram. In: Der Architekt IV, 1898, 27, 51 Beschreibung des Projectes für die St. Blasius-Kirche in Agram, 27, 51
- Der Architekt 1901a — Entwurf einer evangelischen Kirche in Neutitschein. Vom Architekten Eduard Kramer. In: Der Architekt VII, 1901, 4, III 3
- Der Architekt 1901b — Wettbewerbs-Entwurf zu einer Kirche für die St. Lucas-Gemeinde in Chemnitz. Von Architekten Professor Carl Henrici. In: Der Architekt VII, 1901, 46
- Der Architekt 1902a — Evangel. Auferstehungskirche in Braunau i. B, arch. Heinr. Wolf in Wien. In: Der Architekt VI, 1902, 96, 114
- Der Architekt 1902b — Project für den Bau des erzbischöflichen Seminars in Prag. Architekt Wenzel Rostlapil. In: Der Architekt VIII 1902, Taff. 63, text 32
- Der Architekt 1903 — Alfredo MELANI. Die moderne Architektur in Italien von Architekten Professor Alfredo Melani, übersetzt von Ed. Karaman. In: Der Architekt VII, 1903, 19–20.
- Der Architekt 1904 — Konkurrenzproject für einer Friedhofkapelle in Salzburg. Erster Preis. Vom Architekten Alfred Castelliz. In: *Der Architekt* X, 1904, 14
- ALTOVÁ 2009 — Blanka ALTOVÁ: Možnosti studia evangelické sakrální architektury. In: Lidé města. Urban People XI, 2009, č. 3, 493–552.
- ALTOVÁ 2010 — Blanka ALTOVÁ: Evangelická menšina a její specifické problémy. Kostely českých evangelických sborů z hlediska teorie kolektivní paměti. In: Zdeněk R. NEŠPOR / Kristýna KAISEROVÁ (eds.): Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století 1780–1918. Ústí nad Labem 2010, 311–332.
- AMBROŽOVÁ 1974 — Olga Ambrožová: Vilová architektura v díle Antonína Barvitia (diplomová práce na Univerzitě Karlově v Praze) Praha 1974

- ANDRLE/CHALUPNÍK/ŠÁDEK 1931 — Karel ANDRLE / Josef CHALUPNÍK / František ŠÁDEK. Z roboty ducha k svobodě. tři obrazy z dějin prvního českého tolerančního sboru Krouny a evangelického živlu na bývalém panství rychmburském. Pardubice 1931. Online: <http://www.knihovna-cr.cz/z-roboty-ducha-k-svobode> [zobrazeno 2. 5. 2013].
- Architekt SIA 1927 — Rodinné mausoleum (Ing. arch. Čeněk Kříčka). In: Architekt SIA, XXVI, 1927, 184
- BALETKA 1994 — Ladislav BALETKA (et al.): Liptál. Kapitoly z historie obce na Valašsku. Liptál 1994
- BALETKA 2007 — Ladislav BALETKA: Ratiboř – Valašská dědina, sine loco 2007
- BARTÁK 1994 — Jaroslav BARTÁK: Architekt Jan Vejrych a nevkus(?) české neorenesance. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší VII, 1994, 174–180
- BARTUŠEK 1969 — Antonín BARTUŠEK: Umělecké památky Třebíče. Brno 1969
- BAŠUS 1987 — Bedřich B. BAŠUS: Ztroskotání – události – stavba. Příspěvek k historii církve. Praha 1987.
- Der Bautechniker 1888 — Ein sistirter Monumentalbau. In: Der Bautechniker. Centralorgan für das österreichische Bauwesen. Zeitschrift für Bau- und Verkerswesen. Technik und Gewerbe VIII, 1888, Nr. 2, 13. 1., 15-18.
- BAYER 1907 — František BAYER: Bayerův ilustrovaný průvodce Přerovem a adresář, Přerov 1907, Knihovna SOkA Přerov, přír. č. 1166
- BEDNÁŘ 1924 — František BEDNÁŘ: Památník Českobratrské církve evangelické. Českobratrská církev evangelická a její senioráty a sbory na stezkách minulosti a na prahu přítomnosti. Praha 1924
- BEDNÁŘ/HAVELKA 1932 — František BEDNÁŘ / Emanuel HAVELKA: Památce superintendant Dra. Ferdinanda Císaře, Praha 1932
- BERGDOLL 2000 — Barry BERGDOLL: European Architecture 1750 – 1890. Oxford / New York, 2000
- BLECHA 1907a — Matěj BLECHA: Novostavba zatímního katolického kostela v Praze-Libni. In: Architektonický obzor VI, 1907, (tab. č. 6, 7) 8
- BLECHA 1907b — Matěj BLECHA: Návrh domu pro pana B. Marečka v Jičíně. In: Architektonický obzor VI, 1907, 42, 55, 56.
- BÖHM 1882 — Josef BÖHM: Monografie města Smíchova se dvěma polohopisnými plány. Praha 1882
- BÖHM 1882 — Josef BÖHM: Monografie města Smíchova se dvěma polohopisnými plány. Praha 1882
- BOJAROVÁ 2001 — Markéta BOJAROVÁ: Skupina historizujících kostelů na Kolínsku. In: Památky středních Čech XV, 2001, č. 2, 63–68
- BOLOM-KOTARI 2013a — Michael Blažek: Superintendent moravský a protestantská společnost a protestantská společnost pozdního osvícenství. (Disertační práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Historický ústav). Brno 2013

- BOLOM-KOTARI 2013b — Sixtus Bolom-Kotari: Kostel a obraz? Protestantské přístupy k architektuře a umění. In: [kolektiv]: Za Kralickou do Kralic. Aneb 400. výročí Bible kralické. Praha 2013, 183– 188. Online: <http://www.hiu.cas.cz/cs/download/hu-verejnosti-a-skole/pracovnici-hu-publikuji/sbk-kostel-a-obraz-2013-kor.pdf> [zobrazeno 20. 9. 2014].
- BOLOM-KOTARI 2015 — Sixtus BOLOM-KOTARI: The Reformation of the Beauty. Protestantism and Spiritual Roots of Functionalism. In: Jan Galeta / Zuzana Ragulová (eds.), *Admired as well as overlooked beauty*, Brno 2015 (v tisku).
- Čechy 1897 — F. A. BOROVSKÝ (ed.): Čechy. Díl IX. Západní Čechy. Praha 1897. Online: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/hnadle/ABA001/10263743> [zobrazeno 7. 6. 2014].
- Čechy 1905 — Alois JIRÁSEK (ed.): Čechy. Díl XIII. Východní Čechy. Praha 1905. Online: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/hnadle/ABA001/10680187> [zobrazeno 7. 6. 2014].
- BOŘUTOVÁ 2009 — Dana BOŘUTOVÁ: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava 2009
- ČADÍK 1931 — Jindřich ČADÍK: Západočeské uměleckoprůmyslové museum města Plzně. Průvodce výstavou obrazů profesora akademie Výtvarného umění Maxe Pirnera (1854 –1924), od 4. dubna do 10. května 1931
- CAWTOHN 2010 — Richard, J. CAWTOHN: *Lost churches of Mississippi*, Jackson 2010
- CECHNER 1907 — Antonín CECHNER: Seznam nejdůležitějších budov stavěných v roce 1906 v království Českém. In: *Architektonický obzor VI*, 1907, č. 3, 6. 4., 9.
- CIBULKA 1938 — Josef Cibulka: Pirnerova nástěnná malba ve smíchovském kostele sv. Václava. In: *Umění XI*, 1938, 211-214
- CURRAN 1988 — Kathleen CURRAN: The German Rundbogenstil and Reflections on the American Round-Arched Style. In: *The Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol 47, No. 4, (Dec 1988), 351-373
- CURRAN 2003 — Kathleen CURRAN: *The Romanesque Revival: Religion, Politics, and Transnational Exchange*. [Philadelphia] 2003
- ČEJKOVÁ 2011 — Mahulena ČEJKOVÁ: *Po stopách památek reformace v České republice*, Praha 2011
- ČERNÁ 1964 — Marie ČERNÁ: *Václav Levý*, Praha 1964.
- DUCHOŇ 1885 — Adolf DUCHOŇ: Bazilika sv. Václava na Smíchově. In: *Method XI*, 1885, 30. 9., s. 97-100.
- DVOŘÁK s. d. — Jan DVOŘÁK: *Vznik a vývoj organisace boje proti tuberkulóze v Čechách. Pamětní spis vydaný na počest otevření „Jubilejního sanatoria na oslavu J. V. císař a krále Františka Josefa I. na Pleši“*, s. d.
- DVOŘÁK/DVOŘÁK 2006 — Josef DVOŘÁK / Velemír DVOŘÁK: *Česko-bratrské Prosečsko*. Benešov 2006.
- DVOŘÁKOVÁ 1983 — Zora DVOŘÁKOVÁ: *Josef Zítek. Národní divadlo a jeho tvůrce*. Praha 1983.

- ECKERT 1884 — František ECKERT: Posvátná místa král. hl. Města Prahy. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch a jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého, sv. 1, Praha 1884.
- EDGAR 1908 — Emil EDGAR: Evangelická církev a architektura, podává Kostnická Jednota. In: Hlasy ze Siona. 1908, roč. 68, č. 14, 105-107
- EDGAR 1910a — Emil EDGAR: Domnělé husitské kostely na Slovensku. In: Hlasy ze Siona L, 1910, č. 19, 13. 10., 156-157, č. 22, 24. 11., 181, č. 28, 9. 12., 190
- EDGAR 1910b — Emil EDGAR: O tak zvaných husitských kostelech na Slovensku, *Naše Slovensko* III, seš. 11 – 12, s. 402-418.
- EDGAR 1912 — Emil EDGAR: Protestantismus a architektura. Kutná Hora. 1912
- EDGAR 1921 — Emil EDGAR: Život a umění. Praha 1921
- EDGAR 1947 — EMIL EDGAR: Předpoklady stavebně-umělecké budoucnosti reformačních církví, Valašské Meziříčí 1947
- EDGAR 1955 — Emil EDGAR, Toleranční modlitebny. In: Český bratr XXXII, č. 2, únor 1955, 25
- EGLÉ 1848 — Joseph EGLÉ: Notizen über die Konkurrenz zur Lieferung eines Bauplanes für die St. Nikolaikirche in Hamburg. In: Allgemeine Bauzeitung XII, 1848, 123-127, III. 171-179
- ERBEN 1882 — Josef ERBEN (ed.): Statistická knížka královského hlavního města Prahy na rok 1881. Praha 1882.
- FÉR 2008 — Jaroslav FÉR: Viktor Szalatnay. In: Krásné město, 2008, č. 1, 8–9. Online: kutna-hora.evangnet.cz/sbor/historie/clanky.htm [Zobrazeno 2. 5. 2013].
- FIALA 1937 — Josef FIALA: Josef Sadílek (1844–1935). Příspěvek k biografii novoměstského starosty. Nové Město na Moravě, 1937. Knihovna Horáckého muzea v Novém městě na Moravě. (Sign. R-229)
- FIALOVÁ 2008 — Eva FIALOVÁ: Malý obrazový průvodce dějinami českobratrské církve evangelické. Praha 2008
- FILIP 2004 — Aleš FILIP: Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900. Brno 2004
- FILIP/MUSIL 2006 — Aleš FILIP / Roman MUSIL: Hlavní inovace v náboženském výtvarném umění. In: Iidem (eds.), Neklidem k Bohu. Náboženské umění v Čechách a na Moravě v letech 1870-1914. Praha 2006, 89-136.
- FRANCK 1900 — Gustav FRANCK: Unsere kirchen und gruppiertes Bau bei Kirchen. In: Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst II, Nr. 1, April 1897, s. 11-16, Nr. 2, Mai 1897, 36- 45.
- FRINTA 1933 — Antonín FRINTA (ed.): Čeněk Dušek. Osobnost a výběr z jeho prací. Praha 1933
- GAVENDOVÁ 1999 — Marcela GAVENDOVÁ: Sakrální architektura Ostravy 1890–1914, Průmyslové obce a jejich chrámy (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 1999

- GOLLWITZER 1979 — Heinz GOLLWITZER: Zum Fragenkreis Architekturhistorismus und politische Ideologie. In: Zeitschrift für Kunstgeschichte XLII, 1979, 6, 1-16.
- GRAUS 1885 — Johann GRAUS: Die Katholische Kirche und die Renaissance. Graz 1885
- GRUBER 2008 — GRUBER: Co předcházelo postavení evangelického chrámu Páně v Kloboukách. In: Jiří GRUBER (ed.): Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně, Praha 2008, 7
- GRUBER 2008 — Jiří GRUBER: Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně. Praha 2008.
- HADAČOVÁ 1935 — Miluška HADAČOVÁ: Ze vzpomínek na seniora Jana Janatu. In: Kalendář českobratrský evangelický na rok 1935, XVI, 28-29
- HANSL/FIALA 1899 — František HANSL / Oskar FIALA: Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov 1899
- HARLAS 1902 — František Xaver HARLAS: Feuilleton – Kunstschau. In: Politik XLI, 1902, Nro. 55, 25. 2., 1-2
- HARLAS 1911 — František X. HARLAS: České sochařství a stavitelství, Praha 1911
- HERBENOVÁ 1961 — Olga HERBENOVÁ: Španělská synagoga. In: Židovská ročenka 1960-1961, č. 1, 108-113.
- HERMANN 1984 – Wolfgang HERMANN: Gottfried Semper. In Search of Architecture. London 1984
- HEROUT 1980 — Jaroslav HEROUT: Slabikář návštěvníků památek, 2. doplněné vydání. Praha 1980
- HEROUT 1980 — Jaroslav HEROUT: Slabikář návštěvníků památek, 2. doplněné vydání, Praha 1980
- HOLLMANN 1996 — František HOLLMANN: JUDr. Ladislav Quis. Významná osobnost města Přelouče. In: Zprávy klubu přátel Pardubicka, LXVI, březen/duben 1996, č. 3/4, 66-71
- HOLLMANN 2005 — František HOLLMANN: První přeloučský evangelický farář Bohumil Karel Mareš. In: Přeloučský rošt 2005. 7/8 (červenec/srpen) 2005, 27-28.
- HORÁČEK 2001 – Martin HORÁČEK: Sloh řádu a svobody. Poznámky k dějinám a teorii renesanční architektury v Čechách (disertační práce na Univerzitě Palackého v Olomouci). Olomouc 2001.
- HORÁČEK 2012 — Martin HORÁČEK: Přesná renesance v české architektuře. 19. století. Dobová diskuse o slohu. Olomouc 2012. online: http://old.kvv.upol.cz/PROJEKTY/vv_ve_svete_souc_um/download/presna_renesance_dobova_diskuse.pdf [Zobrazeno 8. 5. 2013].
- HORÁČEK 2013a — Martin HORÁČEK: Za krásnější svět. Tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století. Brno 2013

- HORÁČEK 2013b — Martin HORÁČEK: Architekt Jan Vejrych ve Slaném, reformovaná česká renesance a velké stavby na malém českém městě. In: Lubomír KONEČNÝ / Anna ROLOVÁ/ Rostislav ŠVÁCHA: Od kabały k Titaniku. Deset studií nejen z dějin umění. Praha 2013, 69–102
- HOROVÁ (NČVU) 2006 — Anděla HOROVÁ a kol.: Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky, Praha 2006.
- HOROVÁ 2006 — Anděla HOROVÁ a kol., Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky, Praha 2006
- HORYNA 2001 — Mojmír HORYNA: Architektura přísného a pozdního historismu: Čechy 1860–1890, in: Taťána PETRASOVÁ / Helena LORENZOVÁ (eds.): Dějiny českého výtvarného umění: 1780–1890 III/2, Praha 2001, 133–202
- HRNČIŘÍKOVÁ 2009 — HRNČIŘÍKOVÁ Alžběta: Malířská výzdoba farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Gruntě (Bakalářská diplomová práce na Masarykova univerzitě) Brno 2009
- HRUDKA 1935 — Václav HRUDKA: Znehodnocený Barvitiis. In: Za starou Prahu. Věstník klubu za starou Prahu XXII, 1935, 2–4
- CHAURA 1906 — Edmund CHAURA (ed.): Kalendář českých stavitelů na rok 1907, Praha 1906
- CHRASTILOVÁ 2009 — Jiřina CHRASTILOVÁ: Dárek k výročí aneb pozapomenutý architekt Bedřich Münzberger. In: Za starou Prahu. Věstník Klubu za Starou Prahu XXXIX [10], 2009, č. 1, 20–21
- CHYTL 1910 — Karel CHYTL: Palazzo di Venezia v Římě. In: Věstník akademie císaře Františka Josefa XIX, 1910, 135–146
- KAŠPAR 1881 — L. B. KAŠPAR (ed.): Almanach jubilejní obsahující popsání všech českých sborů evanjelických h. I a. v. r. 1881 v Čechách a na Moravě stávajících. Praha 1881
- KILDE 2002 — Jeanne Halgren KILDE: When Church Became Theatre. The transformation of Evangelical Architecture and Worship in Nineteenth-Century America. Oxford/New York 2002
- KLAPUŠ 1944 — František KLAPUŠ, V upomínku 40. letého jubilea položení základního kamene chrámu Páně v Přelouči. V Přelouči 23. dubna 1944. K uložení v archivu evang. ref. sboru v Přelouči (Rukopis v Archivu FS ČCE v Přelouči)
- KLAPUŠOVÁ 1958 — Klára KLAPUŠOVÁ: Vzpomínky paní Kláry Klapušové, vdovy po býv. zdejším evanag. faráři Františku Klapušovi. Myslibořice 22. 9. 1958 (Strojopis v Archivu sboru ČCE v Přelouči)
- KLINEROVÁ 2014 — Adéla KLINEROVÁ: Kostel sv. Václava v Praze na Smíchově. Otázka historismu a novorenesance (Diplomní práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Ústav pro Dějiny Umění). Praha 2014.
- KOTYK 1999 — Jiří KOTYK: Bohumil Karel Mareš (1851-1901). In: Zprávy klubu přátel Pardubicka, březen/duben 1999, 97–101

- KOŽIŠEK 1912 — Karel KOŽIŠEK: Poděbradsko. Obraz minulosti a přítomnosti. Nymburk 1912
- KROULÍK/KUČOVÁ/HOŘÍN 2011 — Miroslav KROULÍK/ Věra KUČOVÁ/ Petr HOŘÍN: Hřebčín v Kladrubech nad Labem a jeho krajina v mezinárodním kontextu, Praha 2013
- KRČÁLOVÁ 1989 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Renesanční architektura v Čechách a na Moravě. In: Jiří DVORSKÝ / Eliška FUČIKOVÁ (eds.): Dějiny českého výtvarného umění. Od počátků renesance do závěru baroka II/1. Praha 1989, 6–62
- KŘIVOHLAVÁ/KŘIVOHLAVÝ 2003 — KATEŘINA KŘIVOHLAVÁ / PAVEL KŘIVOHLAVÝ: Dřevěný toleranční kostel ve Velké Lhotě. Velká Lhota 2003
- KUCHTOVÁ-HOLZAPPELOVÁ 2008 — Vladislava KUCHTOVÁ-HOLZAPPELOVÁ: Funerální umění v první třetině 20. století v Čechách (Diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Ústav dějin Umění), Praha 2008
- LAPÁČEK 2001 — Jiří LAPÁČEK (ed): Brodek u Přerova. Historie a současnost. Brodek u Přerova 2001
- LEHNER [?] 1875 — Ferdinand Josef LEHNER [?]: Přátelům křesťanského umění. In: Method I, 1875, č. 1, 1–3
- LEHNER [?] 1879 — Ferdinand Josef LEHNER [?]: Budoucí kostel sv. Václava na Smíchově. In: Method. Časopis věnovaný umění křesťanskému V, 1879, č. 7, 30. 7., 78
- LEHNER 1876 — Ferdinand J. LEHNER: Josef Führich (nekrolog). In: Method II, 1876, č. 3, 20. 3., 30
- LEHNER 1882 — Ferdinand J. LEHNER: Jan Karel Rojek. In: Method V, 1879, č. 1, 30. 1., 11-12
- LEHNER 1882 — Ferdinand J. LEHNER: Renaissance. Poznámky obecné. In: Method VIII, 1882, č. 8, 30. 8., 88.
- LEHNER 1882 [?] — FERDINAND J. LEHNER [?]: První kaple bl. Anežky Přemyslovny. In: Method II, 1876, č. 9, 20. 9., 110
- LEHNER 1883 — Ferdinand J. LEHNER: Kostel sv. Uršuly a obnova jeho. In: Method IX, 1883, č. 10-11, 18. 11., 111-117
- LEHNER 1890 — FERDINAND J. LEHNER: Seznam kostelů v děkanátu Říčanském, Ořechovském a Brandýském. In: Method XVI, 1890, č. 9 a 10, 31. 10., 96-108
- LEWIS 1993a — Michael J. LEWIS: The Politics of the German Gothic Revival: August Reichensperger (1808-1865). New York 1993
- LEWIS 2002 — Michael J. LEWIS: The Gothic Revival. London 2002
- LUKÁŠ 2008 — Jaroslav LUKÁŠ: Kostel sv. Václava v Praze Vršovicích. Praha 2008
- LUKÁŠEK 1931 — Josef LUKÁŠEK: Jan Janata a naše minulost. Příspěvek k dějinám české evang. církve, Praha 1931
- MÁDL 1885a — Karel B. MÁDL: Rozhledy v umění výtvarném. Nová basilika sv. Václava na Smíchově. In: Ruch VII, 1885, č. 27, 431

- MÁDL 1885b — Karel B. MÁDL: Die St. Wenzels-Basilika am Smichow. In: Politik XXIV, 1885, č. 265, 26. 9., 1–2.
- K. B. M. [Karel B. MÁDL] 1902 — Karel B. MÁDL: Výtvarné umění. A. V. Barvitiis. In: Národní listy XLII, 1902, č. 42, 2. 3., 13
- MALLGRAVE 1996 — Harry Francis MALLGRAVE: Gottfried Semper: Architect of the Nineteenth Century. New Haven/London 1996
- MATĚJKA 2006 — Ondřej MATĚJKA: Mezi církví a národem. Reformovaný farář Čeněk Dušek. In: Dějiny a současnost XXVIII, 2006, č. 9, 18–21. Online: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2006/9/mezi-cirkvi-a-narodem> [zobrazeno 7. 3. 2014]
- MELMUKOVÁ-ŠAŠECÍ 2013 — Eva Melmuková-Šašecí: Patent zvaný toleranční, Praha 2013
- MENNEKES 2005 — Ralf MENNEKES: Die Renaissance der deutschen Renaissance. Petersberg 2005
- MERTEN 1985 — Klaus MERTEN: Sakralarchitektur. In: Ferdinand SEIBT (ed.): Renaissance in Böhmen Geschichte, Wissenschaft, Architektur, Plastik, Malerei, Kunsthandwerk. München 1985, s. 168-195
- MIGNOT 1994a — Claude MIGNOT: Architecture of the nineteenth century in Europe [translated by D. Q. Stephenson]. Köln 1994
- MIGNOT 1994b — Claude MIGNOT: Architektur des 19. Jahrhunderts. Köln 1994
- MILDE 1981 — Kurt MILDE: Neorenaissance in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. Grundlagen, Wesen und Gültigkeit. Dresden 1981
- MOLNÁR 1964 — Gustav Adolf MOLNÁR: Stručné dějiny českobratrské evangelické církve v Trnávce. Valašské Meziříčí 1924
- MORAVÁNSZKY 1988 — Ákos MORAVÁNSZKY: Die Architektur Der Donaumonarchie 1867-1918. Budapest 1988
- MRŠTIKOVÁ 1940 — Božena MRŠTIKOVÁ: Vzpomínky. Praha 1940
- NERUDA 1886 — [Jan NERUDA]: Jen s ostychem ... In: Humoristické listy XXVIII, 1886, č. 39, 24. 9., 320
- NEŠPOR 2010 — Zdeněk R. NEŠPOR: Století evangelických časopisů 1849-1948. Praha 2010
- NEŠPOR/ALTOVÁ 2010 — Zdeněk R. NEŠPOR / Blanka ALTOVÁ: Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska. Praha 2019
- NIKLAS/ŠANDA 1865 — Josef NIKLAS / František ŠANDA: Slohy stavitelské od nejstarších dob až na dobu nejnovější, Praha 1865
- NOVOTNÝ 1889 — Adolf NOVOTNÝ: O stavbě evanjelických kostelů. In: Orloj. Almanach na rok Páně 1889, XVII, Praha 1889, 61–68

- NOVOTNÝ 2009 — David NOVOTNÝ: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Gruntě. (Bakalářská práce Filosofická fakultě Masarykovy univerzity. Seminář dějin umění) Brno 2009.
- ODSTRČIL 2008 — Jan ODSTRČIL: Dr. Theol. Ferdinand Císař. In: Jiří GRUBER: Almanach farního sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna vydaný při příležitosti 125. výročí postavení chrámu Páně. Praha 2008, 9
- ONDRÁŠKOVÁ 1950 – Květa ONDRÁŠKOVÁ: Ignác Ullmann (Disertační práce na Univerzitě Karlově), 1950
- ONDRÁŠKOVÁ 1950 — Květa ONDRÁŠKOVÁ: Ignác Ullmann (disertační práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 1950
- PALÁN 2005 — Jiří PALÁN: Dějiny evangelického sboru v Novém Městě na Moravě: od tolerance po současnost (diplomová práce na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2005
- Památník českobratrského evangelického sboru v Přerově k jubilejnímu roku 1928 — [b. a.] Památník českobratrského evangelického sboru v Přerově k jubilejnímu roku 1928, Přerov 1928 (Knihovna ETF sign. II K 3289)
- PAŘÍK 2013 — Arno PAŘÍK: Symboly emancipace. Synagogy 19. století v českých zemích. Praha 2013
- PEJŠA 2001 — Jaroslav PEJŠA: Poznámka k výmalbě kostela Nanebevzetí Panny Marie v Gruntě. In: Archivní prameny Kolínska X, Kolín 2001, 65–66
- PEJŠA 2006 — JAROSLAV PEJŠA: Malý průvodce Koliňáka po velké Praze, Kolín 2006 [Vydáno vlastním nákladem jako vánoční tisk pro přátele a známé v počtu padesáti číslovaných výtisků]
- PETRASOVÁ 2001 — Taťána PETRASOVÁ: Architektura „státního“ klasicismu, palladiánského neoklasicismu a počátku romantického historismu. In: Taťána PETRASOVÁ / Helena LORENZOVÁ (eds.): Dějiny Českého výtvarného umění (III/1), 1780/1890. Praha 2001. 28-60
- PETRASOVÁ/KOSTÍLKOVÁ 1999 – Marie KOSTÍLKOVÁ/ Taťána PETRASOVÁ: Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském, Praha 1999
- PODLAHA 1913 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa Království českého. Díl VII., Vikariát Slánský, Praha 1913
- PODLAHA 1918 — Antonín PODLAHA: Materiálíe ke slovníku umělců a uměleckých řemeslníků v Čechách. In: Památky archeologické XXX, 1918, 51
- POCHE 1978 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech II (K-O), Praha 1978
- POJSL/BARTUŠEK 2006 — Miroslav POJSL / Jan BARTUŠEK: Evangelické kostely, Velehrad 2006
- POLÁK 2004 — Stanislav POLÁK: T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. Díl II (1882-1893). Praha 2004

- Pomůcka ke studiu dějin ČCE — Miloslav BĚŤÁK / Zdeněk MEDEK / Ilja BURIAN / Bedřich B. BAŠUS: Pomůcka ke studiu historie Českobratrské církve evangelické a jejích sborů. Synodní rada Českobratrské církve evangelické. Praha 1982.
Online: <https://veritas.evangelnet.cz/download/biblio.pdf> [Zobrazeno 20. 9. 2013]
- PROCHÁZKA 1980 — Jíří PROCHÁZKA: Kolínská radnice. Kolín 1980
- PROCHÁZKOVÁ 2010 — Marta PROCHÁZKOVÁ: Přístavby věží u tolerančních modliteben. In: Zdeněk R. NEŠPOR / Kristýna KAISEROVÁ (eds.): Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století 1780-1918, Ústí nad Labem 2010, 333–354
- PUČÁLKOVÁ 2009 — Ester PUČÁLKOVÁ: Život a dílo superintendenta Ferdinanda Císaře (Bakalářská diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně Historický ústav) Brno 2009
- PUČÁLKOVÁ 2013 — Ester PUČÁLKOVÁ: Evangelický kostel v Kloboukách u Brna. (Bakalářská diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Seminář dějin umění) Brno 2013
- PUGIN 1836 — Augustus Welby Northmore PUGIN: Contrasts: Or, A Parallel Between the Noble Edifices of the Fourteenth and Fifteenth Centuries and Similar Buildings of the Present Day. Shewing the Present Decay of Taste. Accompanied by Appropriate Text, Edinburgh 1836
- RAZDECHOVSKÝ 1905 — B. RAZDECHOVSKÝ: Z Přelouče. In: Českomoravská jednota VIII, č. 5, květen 1905, 91–92
- ŘÍČAN 1961 — Rudolf ŘÍČAN: Josef Ladislav Hájek. In: Evangelický kalendář na rok 1961, XLI, 68–72
- REJCHRT — Oldřich REJCHRT: 110 výročí postavení mělnického evangelického kostela. In: Hana PFANNOVÁ (ed.): Takový zástup svědků. Sborník výročí 110 let od postavení kostela, 105 let od příchodu prvního faráře sboru ThDr. Františka Žilky, 70 let od postavení Husova domu, 70 let od působení pěveckého sboru, Mělník 2007, 11
- RIEGER 1911 — Franz RIEGER: Die Altlerchenfelder Kirche, ein Meisterwerk der bildende Kunst, zur Feier des fünfzigsten Jahrestages ihres Einweihung (29. September 1861 – 29. September 1911), Wien 1911
- RICHARDSON 2007 — Carol M. RICHARDSON: Edward Pugin and English Catholic Identity: The New Church of the Venerable English College in Rome. In: Journal of the Society of Architectural Historians LXVI, 2007, č. 3, 340-365
- RUML 2012 — Ondřej RUMML (ed.): Rost'me v toho všelijak, kterýž jest hlava, v Krista. Jubilejní kniha evangelického sboru v Rovečném ke dvoustému výročí jeho samostatnosti. Rovečné 2012
- SAMEK 1994 — Bohumil SAMEK: Umělecké památky Moravy a Slezska I. A/I, Praha 1994
- SEMPER 1884 — Gottfried SEMPER: Ueber den Bau evangelischer Kirchen. In: Manfred SEMPER / Hans SEMPER [Hg.]: Kleine Schriften von Gottfried Semper. Berlin/Stuttgart 1884, 443-473

- SENG 1995 — EVA-MARIA SENG: Der evangelische Kirchenbau im 19. Jahrhundert. Die Eisenacher Bewegung und der Architekt Christian Friedrich von Leins. Tübingen 1995
- STUPECKÝ 1914 — Fr[antišek] STUPECKÝ: O stavbě vodní nádrže na Doubravě u Pařížova. In: Technický obzor XII, 1914, č. 32-33, 183
- ŠILLER/PRŮCHA/DE CASTELO 1900 — Václav ŠILLER / Václav PRŮCHA / R. M. DE CASTELO: Památník. Českých Evanjelických Církví ve Spojených státech. Obsahující popsání všech českých sborů presbyterních, neodvislých, reformovaných, Congregačních, Methodistických a Baptistických roku 1900 stávajících. Chicgo 1900
- SLÁDEČEK 2008 – Petr SLÁDEČEK: Kostel sv. Václava na Smíchově (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy). Praha 2008
- SLÁDEČEK 2010 – Petr SLÁDEČEK: Sakrální architektura v období novorenesance ve středních Čechách (Diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy). Praha 2010
- SLÁDEČEK 2014a — Petr SLÁDEČEK: Kostel sv. Václava na Smíchově. In: Magdalena NOVÁ / Marie OPATRNÁ (eds.): Cultural Transfer. Umělecká výměna mezi Itálií a střední Evropou. Praha 2014, 219–223
- SLÁDEČEK 2014b — Petr SLÁDEČEK: Evangelický kostel v Přelouči v kontextu soudobé architektury českých sborů helvetského vyznání. In: Zprávy památkové péče LXXIV, 2014, č. 2, 91–97
- SLÁDEČEK 2014c — Petr SLÁDEČEK: Čeněk Kříčka: Gründer a lidumil. In: Dějiny a současnost XXXVI, 2014, č. 10, 38–40
- SLÁDEČEK 2015a — Petr SLÁDEČEK: Mezi barokem a českou novorenesancí. Přestavba kostela Nanebevzetí Panny Marie v Klecanech. In: Studie a Zprávy. Historický sborník pražského okolí IV, 2014 (v tisku), 2015
- SLÁDEČEK 2015b – Petr SLÁDEČEK: Stavba evangelického kostela v Nymburce ve světle archivních pramenů. In: Středočeský sborník historický LX (v tisku), 2015
- SLÁDEČEK 2015c – Petr SLÁDEČEK: Kostel sv. Vojtěcha na Březových Horách. In: Podbrdsko XXII, (v tisku) 2015
- SLÁDEČEK 2015d – Petr SLÁDEČEK: Mezi secesí a historismem. K architektuře českých a moravských evangelických chrámů po roce 1900. In: Sborník z Mezinárodní konference doktorandů dějin umění ArtHist2013 na Univerzitě Palackého v Olomouci (v tisku).
- SLAVÍKOVÁ 1966 – Zdena SLAVÍKOVÁ: Antonín Barvitiu a umělecké řemeslo (disertační práce na Univerzitě Karlově v Praze), Praha 1966.
- SLAVÍKOVÁ 1973 – Zdenka SLAVÍKOVÁ: Život a dílo Antonina Barvitiu. In: Umění XXI, 1973, 144-153
- SOHNREY 1905 — Heinrich SOHNREY (Hrsg.): Kunst auf dem Lande. Berlin 1905
- ŠKABRADA 2003 — Jiří ŠKABRADA: Konstrukce historických staveb. Praha 2003
- STARÝ 1894 – K. J. STARÝ: Živnosti technické, stavitelství pozemní. In: Jubilejní výstava zemská království českého Praze 1891, Praha 1894

- Sto let práce 1895 – 1895 Sto let práce. Zpráva o Všeobecné zemské výstavě v Praze 1891 III, Praha 1895
- STOJANOVÁ 2008 — Jana STOJANOVÁ: Kostel svatého Jana křtitele v Plaňanech. In: Památky středních Čech XXII, 2008, č. 1, 6–12
- STOKLASOVÁ 2010 — Hana STOKLASOVÁ: Kulturní dědictví obce Dvakačovice. Litomyšl, 2010.
- SZALATNAY 1886 — Justus SZALATNAY: Paměti Evanjelického reformovaného sboru v Černilově. K stoletému jubileu posvěcení chrámu Páně. Praha 1886 (Knihovna Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy, sign. IIK2645)
- SZALATNAY 1951 — Viktor SZALATNAY: 60 let samostatného farního sboru Českobratrské evangelické církve v Kutné Hoře. Kutná Hora 1951 (Strojopis v knihovně Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy, sign. IIK 13501)
- ŠAFRÁNEK 1924 — Jan ŠAFRÁNEK: Vzpomínky na Kolín. Praha 1924
- ŠMÍDEK 1877 — Karel ŠMÍDEK: Nový gothický chrám v Šanově u Českých Teplíc. In: Method III, 1877, č. 9, 20. 9, 95–101
- ŠOPÁK 2006 — P[avel] Šo[pák]: heslo Emil Edgar. In: Anděla HOROVÁ (ed.): Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky. Praha 2006. 189.
- ŠOPÁK 2011 — Pavel ŠOPÁK: Výtvarná kultura a dějepis umění v českém Slezsku a Ostravsku do roku 1970. Opava 2011.
- ŠOPÁK/ONDŘUŠKOVÁ 2002 — Pavel ŠOPÁK / Markéta ONDŘUŠKOVÁ: Ostrava. Katedrála Božského Spasitele, Velehrad 2002.
- ŠTĚRBA 1900 — Bohumil ŠTĚRBA: O renasissanci jako umění církevním. In: Method XXVI, 1900, č. 7. a 8., 15. 8., 78-83
- ŠVÁCHA 1985 — Rostislav ŠVÁCHA: Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století. Praha 1985
- ŠVÁCHA 1991 — ROSTISLAV ŠVÁCHA: Kutnohorská architektura období historismu a moderny (1851-1918). In: Umění XXXIX, 1991, č. 5, 402–436
- ŠVÁCHA 1993 — Rostislav ŠVÁCHA: Architektura a její historikové, In: Michal REABURN [et al.]: Dějiny architektury. Praha 1993, s. 291-301
- ŠVÁCHA 2010 — Rostislav ŠVÁCHA (ed.): Slavné vily Středočeského kraje. Praha 2010
- THORNBURY — Walter THORNBURY: Old and New London. A Narrative of Its History, Its People, and Its Places, Vol. I., London/Paris/New York
Online: <http://www.gutenberg.org/files/31412/31412-h/31412-h.htm> [Vyhledáno 30. 11. 2013]
- TOUL 1931 — Jan TOUL: Jubilejní kniha Českobratrské evangelické rodiny k 150letému jubileu tolerančního patentu 1781-1931. České Budějovice. 1931
- TŮMOVÁ 2014 — Iveta TŮMOVÁ: Bratrská chrámová architektura jako nástroj šlechtické reprezentace. In: Magdalena NOVÁ / Marie OPATRná (eds.): Cultural Transfer. Umělecká výměna mezi Itálií a střední Evropou, Praha 2014, 159-166

- UHLÍK 2013 — Jan UHLÍK: Architekt Jan Vejrych a jeho tvorba. (Diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy) Praha 2013
- VANOUSEK 2000 — Alois VANOUSEK: Olšanské umění, jeho tvůrci a doba, Praha 2000
- VÁŠA 1896 — Pavel VÁŠA: Národopisná výstava československá. In: Orloj. Kalendář evanjelický na rok Páně 1896, XXVI, 53, 78
- VÁŠA 1947 — Pavel VÁŠA: Paměti. Pod Řípem, Praha 1947
- VÁVRA 1888 — Josef VÁVRA: Dějiny královského města Kolín nad Labem, svazek 2, Kolín 1888
- VILÍMEK 1899 — Josef R. VILÍMEK: Národní album. Sbírká podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami zasloužilých, Praha 1899
Online: <http://kramerius.nkp.cz/handle/ABA001/19246349> [Zobrazeno 30. 8. 2014]
- VLČEK 2004 — Pavel VLČEK (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004
- VLČEK 2010 — Pavel VLČEK: Renesanční kostely. In: Kateřina HORNÍČKOVÁ / Michal ŠRONĚK (eds.): Umění české reformace (1380–1620), Praha 2010, 245–262
- VLNAS 2005 — Vít VLNAS: "Odborník trne nad touto Santiniovou gotikou" (k obrazu barokní architektury v českém 19. století). In: Jan ROYT / Petra NEVÍMOVÁ (eds.): Album amicorum. Sborník ku poctě prof. Mojmíra Horyny, Praha 2005, 82–89
- VYBÍRAL 1995 — Jindřich VYBÍRAL: Vojtěch Ullmann nebyl. In: *Dějiny a současnost* XVII, 1995, č. 1, 56–57.
- VYBÍRAL 1999 — Jindřich VYBÍRAL: Století dědiců a zakladatelů. Architektura jižních Čech v období historismu. Praha 1999
- VYBÍRAL 2002 — Jindřich VYBÍRAL: Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století. Praha 2002
- VYBÍRAL 2004 — Jindřich VYBÍRAL: Gottfried Semper. Titán historismu. In: *Architekt* L, 2004, č. 3, č. 4, 66–67, 70–71.
- Vzpomínka na den otevření a posvěcení evangelického chrámu v Přerově — [b. a.]: Vzpomínka na den otevření a posvěcení evangelického chrámu v Přerově 25. března 1908. Přerov 1908. Knihovna ETF sign. IIK 419.
- WAGNER 1953 — Jaroslav WAGNER: Renesanční kostely v severovýchodních Čechách. In: *Zprávy památkové péče* XIII, 1953, č. 8, 239
- WAGNER-RIEGER 1970 — Rennate Wagner-Rieger: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert. Wien 1970
- WATTOLIK 1889 — Franz WATTOLIK: Chrám Nejsvětějšího spasitele v Moravské Ostravě. Ostrava 1889.
- WIRTH 1921 — Zdeněk WIRTH: Antonín Wiehl a česká renesance. In: *Umění* I, 1918–1921, 294–235
- WIRTH 1931 — Zdeněk WIRTH: Antonín Barvitius. In: *Umění* IV, 1931, 295–308, 437–49
- WITTKOWER 1974 — Rudolf WITTKOWER: Gothic vs. Classic, Architectural Projects in Seventeenth-Century Italy. New York, c1974

- ZATLOUKAL 1987 — Pavel ZATLOUKAL: Gustav Meretta. In: Okresní archiv v Olomouci 1986, Olomouc 1987. 83–97
- ZATLOUKAL 1989 — Pavel ZATLOUKAL, Italský sen Gustava Meretty. In: Vlastivědný sborník Moravský XLI, 1989, 59–65
- ZATLOUKAL 1997 — Pavel ZATLOUKAL: Brněnska okružní třída. Brno 1997
- ZATLOUKAL 2000 — Pavel ZATLOUKAL: Brněnská architektura 1815-1916, Brno 2000
- ZATLOUKAL 2002 — Pavel ZATLOUKAL: Příběhy z dlouhého století, architektura na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002
- ZATLOUKAL 2002 — Pavel ZATLOUKAL: Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002.
- ZÁVODSKÝ 1959 — Josef ZÁVODSKÝ: Neobyčejné dílo obyčejného faráře. Český bratr: Časopis Českobratrské evangelické církve XXXV, 1959, 26–28
- ZGÓRNIAK 1987 – Marek ZGÓRNIAK: Wokół neorenesansu w architekturze XIX wieku. Podstawy teoretyczne i realizacje, Kraków 1987
- ZIMMER 1971 — Jürgen ZIMMER: Joseph Heintz der Ältere als Maler 1564-1609. Weißenhorn 1971
- ZIMMERMANN/ZIMMERMANN 1859 — Karl ZIMMERMANN / Karl ZIMMERMANN: Bauten des Gustav-Adolf-Vereins in Bild und Gesichte. Darmstadt 1859 (Knihovna ETF, sign. IK 6240)
- ZIMMERMANN/ZIMMERMANN 1864 — Karl ZIMMERMANN / Karl ZIMMERMANN: Bauten des Gustav-Adolf-Vereins in Bild und Gesichte. Darmstadt 1864 (Knihovna ETF IK 13841, IK 5266)
- ZUBÍKOVÁ 2004 — Klára ZUBÍKOVÁ: Architektura a urbanismus města Kolína 1850–1950 (Diplomová práce na Univerzitě Palackého v Olomouci) Olomouc 2004
- ZUCKER 1942 — Paul ZUCKER: Architectural Education in Nineteenth Century Germany. In: Journal of the American Society of Architectural Historians II, nr. 3, Jul. 1942, 10

2 Noviny a tiskoviny

Arbeiterfreund (NKP. Kramerius)

Architekt SIA (NKP)

Der Architekt (ANNO)

Allgemeine Bauzeitung – ABZ (ANNO)

Architektonický obzor (NKP)

Der Bautechniker. Centralorgan für das österreichische Bauwesen. Zeitschrift für Bau- und Verkerswesen. Technik und Gewerbe (ANNO)

Brodecký zpravodaj (SOkA Přerov)

Brünner Morgenpost (SOkA Brno-východ se sídlem v Rajhradě. Jednotlivé výtisky)

Blahozvěst (NKP. Kramerius)

Bohemia (NKP. Kramerius)

Čech (NKP)

Český bratr: Časopis Českobratrské evangelické církve (Knihovna ETF)

Český deník (NKP. Kramerius)

Českomoravská jednota (knihovna ETF)

Český evanjelík (knihovna ETF)

Český svět (MLP)

Český východ. List věnovaný zájmům měst Litomyšle, Vysokého Mýta, Chocně, české Třebové, Poličky, Ústí nad Orlicí (Regionální muzeum v Chrudimi)

Česká stráž (NKP)

Dílo (NKP. Kramerius)

Egerer Zeitung (NKP. Kramerius)

Evanjelické listy (knihovna ETF)

Evanjelický církevník (knihovna ETF)

Wochenblatt für Asch und Umgegend (SOkA Cheb)

Die Wartburg (SOkA Louny. Jednotlivé výtisky)

Gemeinde Zeitung für Asch und Umgegend (SOkA Cheb)

Hlasy ze Siona (Knihovna ETF)

Horymír (SOkA Příbram)

Humoristické listy (UCL)

Hus. Časopis věnovaný zájmům církve evanj. reformované (Knihovna ETF)

Chrudimské noviny, Politický týdeník věnovaný hájení zájmů východních Čech (Regionální muzeum v Chrudimi)

Jednota. New York & Baltimore. (Knihovna ETF)

Kalendář českobratrský evangelický (Knihovna ETF)

Kolínské listy. Politický orgán národní strany svobodomyslné (SOkA Kolín)

Kutnohorské listy. Politický časopis prostonárodní (SOkA Kutná Hora)

Občanské Noviny. Časopis hájící zájmy národní strany svobodomyslné v městech: Nymburk, Poděbrady, Král. Městec, Sadská, Křinec, Lysá a venkovských obcích (SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. Jednotlivé výtisky)

Labské proudy (SOkA Kolín, SOkA Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem)

Lidové noviny (NKP. Kramerius)

Mährischer Correspondent Tagesbote aus Mähren und Schlesien (SOkA Brno-východ se sídlem v Rajhradě – jednotlivé výtisky)

Mělnické listy (SOkA Mělník)

Method. Časopis věnovaný umění křesťanskému (UDU AVČR, Knihovna KTF)

Monatschrift für Gottesdienst und kirchliche Kunst (Knihovna ETF. Jednotlivé ročníky)

Moravská orlice (NKP. Kramerius)

Národní listy (NKP. Kramerius)

Našinec (NKP. Kramerius)

Nikolsburger Wochenschrift (NKP. Kramerius)

Noviny Těšínské, písmo posvěcené českému lidu ve Východním Slezsku (NKP. Kramerius)

Obnova (NKP. Kramerius)

Orloj. Kalendář evangelický. Almanach na rok Páně (knihovna ETF)

Osvěta Lidu (NKP. Kramerius)

Ozvěna z Novoměstska (SOkA Žďár nad Sázavou)

Pernštýn. Orgán jednoty občanů soudního okresu Pardubického (Východočeské muzeum v Pardubicích)

Podřipan. Demokratický týdeník, orgán České národní strany svobodomyslné v Podřipsku (SOkA Litoměřice se sídlem v Lovosicích)

Politik (NKP. Kramerius)

Ruch. Časopis pro zábavu a poučení (NKP. Kramerius)

Stavitelské listy (NKP)

Technický obzor (NKP. Kramerius)

Vpřed. Hospodářsko-politický týdeník čsl. Živnost.-obchod, strany středostavovské župy pardubické. (Východočeské muzeum v Pardubicích)

Východočeský kraj (NKP. Kramerius)

Východ. List Československé národní demokracie pro východní Čechy (Východočeské muzeum v Pardubicích)

Zlatá Praha (UCL CAS, MLP knihovna Pragensií)

Zprávy Spolku inženýrů a architektů (Knihovna ÚDU, knihovna Národního muzea)

3 Archivní fondy v rámci archivní sítě ČR

Státní okresní archiv Brno-venkov se sídlem v Rajhradě

Fond: Farní úřad Dolní Kounice, Inventář kostelního jmění při nastoupení Josefa Švařičíka. sign. E-8, inv. č. 142

Fond: Archiv města Dolní Kounice, Kostelní konkurenční výbor. Zápisy o schůzích 1862 – 1870, plány kostela (nezprac.), kart. 1-2.

Městský úřad v Nymburce. Odbor výstavby.

Složka 93. Evangelický kostel v Nymburce.

Archiv Města Brna

Fond: Německá evangelická fara, fond, č. 41, S 26

Abecední seznam farníků z 2. poloviny 19. století, 12 vázaných knih, A-M

Archiv Českého vysokého učení technického

Fond: Česká vysoká škola technická, kniha č. 49, Katalog studentů 1879-80

Archiv Národního muzea v Praze

Fond: Zemská výstava 1891

Státní okresní archiv Olomouc

Fond: Římskokatolický farní úřad v Holici, 1729-1955

Plány kostela s. d., č. Kart. 1, Inv. č. 40, sign. Ia

Fond: Archiv obce Holice, kniha č. 1, Protokoly zasedání obecního výboru 1885-1910

Fond: Archiv obce Doloplaz

Kronika obce Doloplaz 1914-1945 (1946).

Protokoly zasedání obecního výboru 1885-1914. inv. č. 64

Fond: Archiv obce Tršic

Pamětní kniha obce Tršic (Pamětní kniha obce Tršické) 1820 – 1938, inv. č. 76

Fond: Archiv fary Tršice (1743-1950)

korrespondence nákresy a plány stavby kostela 1896-1905. Inv. č. 99, kart. 1, sign. Ia

Fond: Kostelní konkurenční výbor Tršice. Protokolní kniha (1888-1947), kniha. č. 1, inv. č. 1. Stavební deník, kniha č. 2, inv. č. 2

Archiv města Ostravy

Fond: Městský úřad Moravská Ostrava. Podklady ke stavbě nového kostela v Moravské Ostravě, sign. BI / 2000

Archiv hlavního města Prahy

Sbírka map a plánů, sign. MAP P V 3/1410 (sign. stará. P 44/15), inv. č. 1410, lokace VIII/10.

Fond: Barvitijs A. V, sign. 1188, inv. č. NAD 1184

Fond: Sbírka farních a civilních matrik

Vnitřní Praha; I – Staré město, Kostel sv. Havla, oddaní 1875-1902, sign. HV016, kart 9

Církev evangelická u sv. Klimenta. Matrika zemřelých (1892 – 1906), Sign. EVK Z3,

fol. 100, č. 71. Matrika oddaných (1871 – 1888), sign. EVK 02

Fond: Kříženecký Rudolf (1894-1932) nezprac.

Státní oblastní archiv v Praze

Fond: Sběrka matrik

Evangelická fara Velim. Rubrika oddaných, inv. č. ev. 07

Evangelická fara Libenice Rubrika narozených, inv. č. ev. 5

Státní okresní archiv Přerov

Fond: Okresní úřad Přerov.

Sčítací operáty, Přerov 1900, 47-100, f. č. 64 a č. p. 1101 – 1153, f. č. 80, bez i. č.

Fond: Archiv Obce Brodek u Přerova.

Protokoly schůzí (a poznámky) o stavbě nové kaple (kostela) v Brodku (1892-1893), sign. Ib/13m, inv. č. 13. Zápisy ze zasedání obecního výboru 1895-1909, inv. č. 90.

Státní okresní archiv Třebíč

Fond: Okresní úřad Třebíč I.

Stavba evangelického kostela v Třebíči, 1902-1918. Krab. č. 99.

Státní okresní archiv Jičín

Fond: Archiv obce Březina

Pamětní kniha obce Březina. kn. č. 1

Fond: Archiv města Jičína

Index k seznamům obyvatelstva L-N (1881 – 1899), kniha č. 387, inv. č. 946

Index k seznamům obyvatelstva S-Š (1881 – 1899), kniha č. 389, inv. č. 948

Fond: Městský úřad Jičín

Kasárna, stavba augmentačního skladiště, 1886 – 1923, kart. 309, inv. č. 221/172

Státní okresní archiv Kolín

Fond: Gymnázium II – Kolín (nezpracováno)

Seznamy žáků (bez i. č) 1870/71 – 1872/1873.

Státní okresní archiv Kutná Hora

Fond: Místní úřad Kutná Hora. Kart. č. 362, X/36 – 1886

Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem

Fond: Archiv obce Bobnice

Kniha zápisů obecního zastupitelstva 1889 – 1940, proz. č. 98

Fond: Obecná škola v Bobnicích. Pamětní kniha obecné školy v Bobnicích

Fond: Archiv obce Opolany.

Protokol o schůzích obecního výboru Opolany od 22/2 1878 do 12/3 1901, inv. č. 33

Fond: c. k. okresní hejtmanství v Poděbradech –manipulace 1887 – 1899

sign. 5/12/39, bez inv. č.

sign. 23/11 87, bez inv. č.

Městský úřad v Nymburce. Odbor výstavby

Složka 93. Evangelický kostel v Nymburce.

Státní okresní archiv Praha-východ se sídlem v Přemyšlení

Fond: Farní úřad Klecany:

Stavební spisy (1880 – 1946). Složka: Přestavba 1892, inv. č. 52, kart. 3.

Zádušní účty 1875-1911, inv. č. 32

Státní okresní archiv Pardubice

Fond: Obecní úřad Podůlšany.

Spisy 1897-1908, kart. 1, Dobrozdání Karla Kottena z 22 června 1902. (kříčka)
III/Spisy 1884-1945. Protokoly zastupitelstva obce Podůlšany, kniha č. 1

Fond: Archiv města Přelouče.

Zápisy o zasedání obecního zastupitelstva (1902-1907), kniha č. 30

Fond: Archiv obce Trnávka

Archiv obce Trnávka, kniha č. 1 (dodatky I. D) Protokoly (ze zasedání) 1875 – 1904.

Fond: Archiv obce Chvaletice.

Pamětní kniha, 1933-1937, Kniha č. 1.

Fond: Archiv města Pardubic

Kronika města Pardubic (1895-1933). Online:

<http://archivpu.cz/digitalizace.htm.archivpu.cz/kronika%20m%Ecsta%20Pardubic/target549.html> [zobrazeno 7. 3. 2014].

Státní okresní archiv Hradec Králové

Fond: archiv obce Lhota pod Libčany

Protokoly (schůzí obecního výboru a zastupitelstva 1896/1902) kniha č. 4, inv. č. 4.,
sign.: 4 LL OŮ

Pamětní kniha obce Lhota pod Libčany Památník. 1876 –1905. NAD 810, Inv. č. 1

Online: http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/zobrazeni-publikace-hradec/?adresar=CZ_225101010_810_x1&strana=87&nadpis=Pam%C4%9Btn%C3%AD%20kniha%20obce%20Lhota%20pod%20Lib%C4%8Dany%2016.st.%20-%201905
[zobrazeno 7. 3. 2014].

Státní okresní archiv Chrudim

Fond: ČCE Krouna

Stavba chrámu v Páně v Krouně (1872-76), kart. 21

Protokoly ze schůzí (4. 7. 1872 – 26. 1. 1876), kart. 164

Povolení k výstavbě a korespondence týkající se stavby nové fary (1908–1909).
kart. 173.

Fond: Rodinný archiv Schmoranzů

Státní okresní archiv Louny

Fond: Farní úřad církve evangelické Žatec, č 301

Inv. č. 24, ev. č. 1mp, Stavební plány kostela od E. Fleischera.

Inv. č. 21, Příspěvky na stavbu kostela & Stavební účty kostela a fary (1896–1917).

Inv. č. 28. Novinové články týkající se žatecké farnosti (1880–1911)

Literární archiv Památníku národního písemnictví

Fond: Quis Ladislav (1846–1913)

Fond: Ullmann Ignác Vojtěch (1839–1956)

Fond: Edgar Emil (vl. jm. Kratochvíl) (1906–1902)

Fond: Procházka František Serafinský (1878–1956)

Slovenská národní knižnice v Martine

Fond: Edgar-Kratochvíl, Emil (1884–1963), sign. 141

Státní okresní archiv Příbram

Fond: Archiv města Březové Hory

Výkaz stavebních nákladů kostela sv. Vojtěcha s farou. Kart. č. 28, inv. č. 441.

Stavba kostela sv. Vojtěcha. Kart. č. 27, inv. č. 431

Zápis zasedání zastupitelstva. Kniha č. 29, inv. č. 31

Státní oblastní archiv v Zámrsku

Fond: Národní hřebčín Kladruby nad Labem (1717–2003)

Plány kostela v Kladrubech. Inv. č. 2339-2368, č. Mapy 74–104.

Fond: Velkostatek Pardubice:

Kostel v Podůlšanech, inv. č. 1658, krab. č. 572.

Soubor neurčených různých plánek církevních budov (kostely, věže, kaple apod, orig. 24 kusů), inv. č. 3935 (b. r.). Plán č. 509.

Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou

Fond: Archiv města Nové Město na Moravě. Protokoly o obecních sezeních, rok 1887, inv. č. 203.

Fond: Okresní úřad Nové město na Moravě

Stavba evangelického kostela v Novém městě na Moravě. inv. č. 811

Fond: Farní úřad Nové město na Moravě.

Stavba chrámu, kart. č. 8, poř. č. R-III-C-4/3.

Kniha protokolů o schůzích stavebního odboru, poř. č. R-III-B-20

4 Sborové archivy

Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické (ÚA ČCE)

fond: Česká superintendence HV,

odbor: Stavby „bývalý balík 3“ Stavby 1889, „Chrudim Plány.

fond: Moravská superintendence. Registratura superintendenta Ferdinanda Císaře.

Archiv farního sboru ČCE Hustopečích

Kniha protokolní evang. Reform. sboru v Hustopečích, sign. R-III-B/5

Archiv farního sboru ČCE v Brně

Dodatky, kostely, sign. III-C-4/1,

Archiv farního sboru ČCE v Humpolci

Pamětní kniha (uložená ve farní kanceláři)

Věci ekonomické a hospodářské, sign. L-III-14/1 2

Protokoly schůzí staršovstva 1879 – 1907, sign. L-III-B-22

Archiv farního sboru ČCE v Chrudimi

Protokoly spolku pro zřízení evang. ref. Sboru v Chrudimi, 1891-1905. sign. III-B-31.

Chrám z obětí. Na památku šedesátiletí vystavění evangelického chrámu Páně v Chrudimi. Historie, kterou dle uvedených pramenů sestavil a napsal Jos. Boh. Kozojedský.

Archiv farního sboru i ČCE v Nymburce

Založení sboru v Nymburce, sign. R-III-B.

Plány a rozpočty. Stavba kostela, sign. R-III-B-8

Archiv farního sboru ČCE v Kloboukách u Brna

Protokolní kniha 1865-1895, sign. R-III-B/21

Archiv farního sboru ČCE v Kutné Hoře,

Protokoly o schůzích presbyterstva, sign. R-III-B-4

Chrám (1885–1900), sign. R-III-C4/1

Archiv farního sboru ČCE v Krabčicích

Stavba kostela (nabídky), sign. R-III-D/11

Stavba chrámu – Protokoly schůzi stavebního výboru 1883-1886, sign. R-III-D/13

Protokoly staršovstva, sign. R-III-B/27

Stavba chrámu a rozpočty (1884), sign. R-III-D/12

Stavitel Blecha (1883 – 1888), sign. R-III-D/19

Archiv farního sboru ČCE v Libici nad Cidlinou

Církevní protokoly 1896 – 1906, sign. A8

Archiv farního sboru ČCE v Liptále

Protokoly staršovstva 1881-1931, sign. III-B-4

Věci ekonomické. Sign. R-III-B

Archiv farního sboru ČCE v Mělníce

Protokoly z jednání staršovstva I, sign. R-III-B-2

Protokoly z jednání staršovstva II, sign. R-III-B-8

Dědictví po Ros. Titěrové, (1895-1906), sign. R-III-C-4.

Archiv farního sboru ČCE v Novém Městě na Moravě

Památní kniha evangelické církve v Novém Městě (Uložená na faře)

Archiv farního sboru i ČCE v Nymburce

Založení sboru v Nymburce. Sign. R-III-B.

Plány a rozpočty. Stavba kostela. Sign. R-III-B-8

Knihy protokolů. Sign. III-B-9

Stavba chrámu, stavitel Alber. Dopisy. Sign. R-III-D/3.

Archiv farního sboru ČCE v Pardubicích

Dějiny pardubického sboru a vzpomínky. sign. R-III-(Dodatek) C3/1-7

Spolek pro zřízení evang. reformovaného v Pardubicích, sign. III-D/1

Spolek pro zřízení evang. reformovaného sboru v Pardubicích. sign. R-2

Archiv farního sboru ČCE v Přelouči

Různé podpory při stavbě chrámu, sign. R-III-C-4/15

Stavba kostela 1903-1905. sign. R-III-C-4/13

Klára KLAPUŠOVÁ: *Vzpomínky paní Kláry Klapušové, vdovy po býv. zdejším evanag. faráři Františku Klapušovi. Myslibořice 22. 9. 1958 (rukopis)*

František KLAPUŠ: *Vzpomínka 40letého jubilea položení základního kamene chrámu Páně v Přelouči, v Přelouči 23. dubna 1944 (rukopis)*

Archiv farního sboru ČCE v Přerově

Knihy sborová. Protokoly ev. ref. Stanice v Přerově (1900 – 1935). Knihy protokolů evang. ref. církve v Přerově 1899 – 3/5 – 1925. sign. IIIB-4

Archiv farního sboru ČCE v Rovečném

Protokoly o schůzích staršovstva 1891-1895. Sign. R-III-B12. Kniha č. 23.

Archiv farního sboru ČCE v Rovečném

Protokoly zastupitelstva 1861-1908. R-III-C-3/5

Soudní 1845-1899. R-III-C-4/6

Archiv farního sboru ČCE v Třebíči

Pamětní kniha. Českobratrského sboru v Třebíči, sign. II./ 44

Kazatelská stanice Bratrská jednota (1890-1913), sign. III-B-2

Protokoly schůzí ev. ref. kazatelské stanice v Třebíči v l. 1908 – 1916, sign. II./ 3

Stavba a opravy chrámu. sign. III-B-14

Archiv farnosti ČCE v Trnávce.

Dodatek k archivu L

5 Online Zdroje

Architektenlexikon Wien 1770 – 1945

<http://www.architektenlexikon.at/>

Acta publica

<http://actapublica.eu/>

The Dictionary of Art Historians.

<https://dictionaryofarthistorians.org/>

Farnost Dolní Kounice

<http://farnostkounice.webnode.cz/>

Internetová encyklopedie dějin města Brna:

<http://encyklopedie.brna.cz/>

Národní knihovna v Praze. Kramerius.

<http://kramerius.nkp.cz>

Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950 (ÖBL)

Online Edition: Wien 2003–2014.

<http://www.biographien.ac.at/>

Österreichische Nationalbibliothek. ANNO – AustriaN Newspapers Online.

<http://anno.onb.ac.at/>

Ústav pro Českou literaturu. Digitalizovaný archiv časopisů.

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php>

Internetová encyklopedie dějin města Brna.

<http://encyklopedie.brna.cz/>

Wikipedia. de

<http://de.wikipedia.org/>

6 Seznam zkratk

AAS NTM – Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea

ABZ – Allgemiene Bauzeitung

AHMP – Archiv hlavního města Prahy

AMBH – Archiv města Březové Hory (deponováno v SOkA Příbram)

ANM – Archiv Národního muzea

ANNO – AustriaN Newspapers Online

AO – Archiv obce.

AV – augsburgské vyznání

ČCE – Českobratrská církev evangelická

ČMJ – Českomoravská jednota

ČVUT – České vysoké učení technické

EO – Evidence obyvatelstva

ETF (UK) – Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy

f. – fond

fl. – florenus (též fl. r. č. – florenus rakouského čísla, tj. zlatý)

fol. – folio

FS – Farní sbor

FÚ – Farní úřad

h – halěř

HV – helvetské vyznání

HzS – Hlasy ze Siona

Inv. č. – inventární číslo

K – koruna (2K odpovídají jednomu zlatému)

kart. – karton

kr. – krejcar

KTF UK – Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy

MLP – Městské knihovna v Praze

MÚ – Místní úřad

MZA – Moravský zemský archiv

MZK – Moravská zemská knihovna

NA ČR – Národní archiv České republiky

nepag. – nestránkováno

NKP – Národní knihovna v Praze

PŘ – Policejní ředitelství

ÖBL – Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950

Sign. – signatura

SOA – Státní oblastní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

t. j. (tj.) – to je (to jest)

ÚA ČCE – Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické

UCLAV – Ústav pro Českou literaturu Akademie věd. Digitalizovaný archiv časopisů.

UDU AV – Ústav dějin umění Akademie věd.

zl. – zlatý (též. zl. r. č. – zlatý rakouského čísla)

ZSAI – Zprávy Spolku architektů a inženýrů

7 Seznam vyobrazení

1. **Vídeň. Kostel sv. Jana Nepomuckého.** Architekt Karl Roesener (1846). Foto: Markéta Fatková.
2. **Plán kostela sv. Václava a Leopolda v Kladrubech.** Státní oblastní archiv v Zámrsku, Fond: Národní hřebčín Kladruby nad Labem (1717–2003). Plány kostela v Kladrubech, inv. č. 2339-2368, č. Mapy 74-104. Foto: autor
3. **Plán kostela sv. Petra a Pavla v Dolních Kounicích.** 1878. Signováno: Josef Jelínek, Franz (?) Strnad, SOkA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond: Archiv města Dolní Kounice, Kostelní konkurenční výbor. Zápisy o schůzích 1862–1870, plány kostela (nezprac.). Foto: autor
4. **Antonín Barvitiůs:** Kostela sv. Martina. Nížebohy. Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze, fond: Barvitiůs Antonín Viktor, soubor č. 18, desky č. 20070421/21, kostel v Nížebožích. Foto: autor
5. **Josef Schulz:** Návrh kostela sv. Václava na Smíchově. Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea, fond č. 46, desky č. 20041104/03
6. **Miláno. Ústřední budova hřbitova.** (Il Famedio. Cimitero monumentale di Milano). Architekt: Carlo Maciachini. Reprodukce z: Der Architekt VII, 1903, 19. Digitální foto: Österreichische Nationalbibliothek.
7. **Ignác Ullmann:** Návrh kostela sv. Václava na Smíchově (1877). Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze, Fond č. 3, Barvitiůs Antonín Viktor, desky č. 20061027/01. Foto: autor
8. **Vídeň. Altlerchenfeldský kostel.** Architekti: Paul Sprenger, Georg Müller, 1848–1861. Reprodukce z: RIEGER 1911
9. **Vídeň. Kostel sv. Jana Evangelisty.** Architekt: Hermann Bergmann, foto: autor
10. **Ostrava. Katedrála Božského Spasitele.** Architekt: Gustav Merta (1889). Foto: autor
11. **Praha-Smíchov. Kostel sv. Václava.** Fotografie z konce 19. století. Reprodukce z: Knihovna Uměleckoprůmyslového muzea, sign. A171/1, Antonín Barvitiůs: Basilica S. Venceslai M. Smichoviensis in Archdioecesi Pragensi consecrata A. D. MDCCCLXXXV, Praha 1888.
12. **Praha-Smíchov. Kostel sv. Václava.** Fotografie z konce 19. století. Reprodukce z: Knihovna Uměleckoprůmyslového muzea, sign. A172/2, Antonín Barvitiůs: Basilica S. Venceslai M. Smichoviensis in Archdioecesi Pragensi consecrata A. D. MDCCCLXXXV, Praha 1888
13. **Anglické město v roce 1840.** Reprodukce z: PUGIN 1836
14. **Smíchov na konci 19. století.** Reprodukce z: HANSL/FIALA 1899
15. **Ignác Ullmann:** Návrh kostela sv. Václava na Smíchově (1878). Varianta A. Archiv architektury a stavitelství Národního technického muzea v Praze, Fond č. 3, Barvitiůs Antonín Viktor, desky č. 20061027/01. Foto: autor

16. **Březové Hory. Kostel sv. Vojtěcha.** Architekt: Bedřich Münzberger (1889). Foto: autor.
17. **R. Drobník & F. Pavlík:** Projekt kostela sv. Urbana v Holicích. Moravský zemský archiv, fond: Sbírka plánů a spisů veřejných budov, značka D24, sign. Plány 2159
18. **Holice. Kostel sv. Urbana** (1888), R. Drobník & F. Pavlík. Foto: autor
19. **Brodek u Přerova. Kostel Narození sv. Jana Křtitele.** stavitel Vilém Žák, 1893, foto: autor
20. **Doloplazy. Kostel sv. Cyrila a Metoděje,** stavitel Vilém Žák (1896) Foto: autor
21. **Vilém Žák:** Neprovedený návrh pro kostel v Tršicích. Státní Okresní archiv Olomouc, fond: Archiv fary Tršice. Kostelní konkurenční výbor Tršice, sign. Ia, korespondence, nákresy a plány stavby kostela 1896–1905
22. **Březina u Jičina. Kaple Božského srdce Páně** (kolem 1900), foto: autor
23. **Kladno. Synagoga.** Architekt E. Brandt (1885), foto: autor
24. **Václav Roštlapil:** Neprovedený návrh Arcibiskupského semináře pod Petřínem. Reprodukce z: Der Architekt VIII 1902, Taff. 63, text 32. Digitální foto: Österreichische Nationalbibliothek.
25. **Brno. Fakultní nemocnice u sv. Anny. Kaple.** Architekt: Theofil von Hansen (1868), foto: autor
26. **Josef von Vancaš:** Návrh kostela pro Záhřeb. Reprodukce z: Der Architekt IV, 1898, 27, 51. foto: Österreichische Nationalbibliothek.
27. **Alfred Castelliz:** Soutěžní projekt hřbitovní kaple v Salzburgu. Reprodukce z: Der Architekt X, 1904, 14. Digitální foto: Österreichische Nationalbibliothek.
28. **Jindřich Fialka:** Projekt na stavbu kostela v Praze VIII. J. Fialka. Reprodukce z: Zlatá Praha XXIV, 1907, č. 13, 160. Digitální foto: Ústav pro Českou literaturu Akademie věd
29. **E. Fleischer:** Nerealizovaný plán evangelického kostela v Žatci. Státní okresní archiv Louny, fond: Farní úřad církve evangelické Žatec (fond č. 301), inv. č. 24, ev. č. 1mp. Foto: autor
30. **E. Fleischer:** Evangelický kostel v Žatci. Státní okresní archiv Louny, fond: Farní úřad církve evangelické Žatec (fond č. 301), inv. č. 28, Novinové články týkající se žatecké farnosti (1880–1911). Foto: autor
31. **Žatec. Evangelický kostel** (Christuskirche). Architekt: E. Fleischer, 1898. Foto: autor
32. **Heinrich Wolf:** Projekt evangelického kostela v Broumově. Reprodukce z: Der Architekt VI, 1902, 96, 114. Digitální foto: Österreichische Nationalbibliothek.
33. **Heinrich Wolf:** Návrh evangelického kostela (Auferstehungskirche), reprodukce z: Der Architekt VI, 1902, 114. Digitální foto: Österreichische Nationalbibliothek.

34. **František Schmoranz starší:** Návrh evangelického kostela v Čáslavi. Státní okresní archiv Chrudim, fond: Rodinný archiv Schmoranzů, inv. č. 39/41, ukl. č. 18. Foto: autor
35. **František Schmoranz starší:** Návrh evangelického kostela v Krouně. Státní okresní archiv Chrudim, fond: Rodinný archiv Schmoranzů, inv. č. 39/41, ukl. č. 18. Foto: autor
36. **Klobouky u Brna.** Evangelický kostel (1883). Foto: autor
37. **Antonín Strnad:** Návrh evangelický kostela v Kloboukách u Brna (1883). Archiv sboru Církve československé evangelické Klobouky u Brna. Foto: autor.
38. **Jan Šír:** Návrh evangelický kostela v Kloboukách u Brna (1881), Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Kloboukách u Brna. Foto: autor
39. **Čeněk Kříčka.** Pasová fotografie. Národní archiv v Praze, fond: "Policejní ředitelství Praha II– evidence obyvatelstva. Značka fondu: PŘ II–EO, sign. Kříčka (K/2927/23 ai 21, K/4662/10 ai 31).
40. **Josef Zlatohlávek.** Archiv Martina Zlatohlávka.
41. **Josef Blecha.** Medailon na hrobce Josefa Blechy v Praze na Olšanech. Hřbitov VII, odd 23, č. 53B (u zdi).
42. **Trnávka u Chvaletic.** Evangelický kostel (interiér), architekt: Franz Böhm, 1884. Foto: autor.
43. **Trnávka u Chvaletic.** Evangelický kostel. Architekt: Franz Böhm (1884). Foto: autor.
44. **Chvaletice.** Evangelický kostel (interiér). Architekt Josef Blecha (1882). Foto: autor.
45. **Krabčice.** Evangelický kostel. Architekt Josef Blecha. Reprodukce z: Orloj. Kalendář evanjelický. 1886.
46. **Krabčice.** Evangelický kostel (interiér). Foto: autor
47. **František Buldra:** Návrh evangelického kostela v Kutné Hoře (podélný řez a boční pohled). Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Městský úřad Kutná Hora, kart. č. 362, X/36 – 1886. František Buldra: Návrh evangelického kostela v Kutné Hoře (výřez), datováno v Praze 1. března 1887. Digitální foto: Státní okresní archiv v Kutné Hoře
48. **František Buldra:** Návrh evangelického kostela v Kutné Hoře (příčný řez a čelní pohled). Státní okresní archiv Kutná Hora, fond: Městský úřad Kutná Hora, kart. č. 362, X/36 – 1886. František Buldra: Návrh evangelického kostela v Kutné Hoře (výřez), datováno v Praze 1. března 1887. Digitální foto: Státní okresní archiv v Kutné Hoře

49. **Jan Tomášek:** Plán kostela v Chrudimi. Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické v Praze, fond: Česká superintendence HV, odbor: Stavby „bývalý balík 3“ Stavby 1889. Plány kostela v Chrudimi, datováno duben 1889, architekt Jan Tomášek.
50. **Chrudim.** Evangelický kostel (1890). Foto: autor
51. **Pardubice.** Evangelický kostel. Josef Blecha (1897). Foto: autor
52. **Pardubice.** Evangelický kostel (plán průčelí). Archiv Sboru Českobratrské církve evangelické v Pardubicích. Foto: autor
53. **Kladno.** Evangelický kostel. Josef Blecha 1905. Foto: Autor
54. **Humpolec.** Věž evangelického kostela. Josef Blecha 1891. Foto: Autor
55. **Gottlob Alber:** Evangelický kostel v Brně. Reprodukce z: Der Architekt I, 1895, 19. Digitální foto: Österreichische Nationalbibliothek.
56. **Brno. Evangelický kostel** (interiér), foto: autor
57. **Gottlob Alber:** Evangelický kostel v Nymburce, projekt, 1895. Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Nymburce, foto: autor
58. **Čeněk Kříčka:** Evangelický kostel. Libice nad Cidlinou. Nerealizovaná varianta, 1892. Archiv farního sboru Českobratrské církve evangelické Libice nad Cidlinou. Foto: autor
59. **Čeněk Kříčka:** Evangelický kostel. Libice nad Cidlinou. Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond Okresní úřad Poděbrady, manipulace 1887-1899, sign. 5/12/39, stavební plány (datované v Kolíně 2. 12. 1892) Digitální foto: Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem 2014.
60. **Srovnání čtveřice staveb, které navrhl Čeněk Kříčka.**
Vlevo nahoře: Evangelický kostel v Libici. Vpravo nahoře: Kaple Nejsvětější Trojice v Lhotě pod Libčany. Vlevo dole: Kostel sv. Mikuláše Poustevníka v Podůlšanech. Vpravo dole: Zvonice v Bobnici u Nymburka (autorství neprokázáno). Foto: Autor
61. **František Červenka:** Návrh evangelického kostela v Mělníce. Varianta datovaná 3. 2. 1896.
62. **František Červenka:** Návrh evangelického kostela v Mělníce. Varianta datovaná 28. 2. 1896. Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Mělníce, Foto: autor
63. **František Červenka:** Nerealizovaný návrh úpravy modlitebny ve Vysoké. Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Mělníce. Návrh úpravy modlitebny ve Vysoké. Foto: autor
64. **Rovečné. Evangelický kostel** (interiér). Architekt: Jan Šír. Foto: Jan Vondra
65. **Rovečné. Evangelický kostel** (exteriér). Architekt: Jan Šír. Foto: autor
66. **Julius Leisching:** Neprovedený návrh kostela v Rovečném. Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Rovečném. Foto: ČCE v Rovečném

67. **Nové Město na Moravě.** Plán architekta Hanse Glasera. Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Novém Městě. Foto: ČCE v Novém Městě
68. **Nové Město na Moravě.** Evangelický kostel (exteriér). foto: Autor
69. **Rudolf Kříženecký:** Evangelický kostel v Přelouči. Archiv sboru Českobratrské církve evangelické v Přelouči, foto: Jan Závodský
70. **Liptál. Evangelický kostel,** architekt Josef Zlatohlávek, 1907. Foto: autor
71. **Jičín. Modlitebna s domem pana Marečka.** Architekt Matěj Blecha, 1907, Zdroj vyobrazení: Český evanjelík II, č. 10., 1907, 74–76
72. **Kostel v Přerově.** Architekt Otto Kuhlmann, 1908. Zdroj vyobrazení: Český Svět III, 1907, č. 41–42, 9. 8., nepag.
73. **Dušan Jurkovič:** Náčrtek evangelického kostela v Třebíči. Dušan Jurkovič, 1909. Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Třebíči, sign. III-B-2. Kazatelská stanice Bratrská jednota v Třebíči (1890 – 1913). Foto: autor.
74. **Josef Zlatohlávek:** Návrh evangelického kostela v Třebíči, 1909. Archiv Farního sboru Českobratrské církve evangelické v Třebíči, foto: autor

Obrazová příloha